Algemeene Kerkelijke Geschiedenis, Der christenen

Ijsbrand van Hamelsveld

H. Eccl. 1162 c - 2

Van Hamelsveld

HAMELSVELD,
KERKELIJKE
GESCHIEDENIS.
II.

VOOR DEN BINDER.

Plaat I. te plaatzen tegen over . Bladz. 156.
Plaat II. te plaatzen tegen over . . 292.

<36634754560016

<36634754560016

Bayer. Staatsbibliothek

Digitized by Google

Digitized by Google

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS, DER CHRISTENEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

ALGEMEENE KERKELIJKE GESCHIEDENIS,

DER

CHRISTENEN,

DOOR

IJSBRAND VAN HAMELSVELD.

TWEEDE DEEL.

MET PLAATEN.

TE HAARLEM BIJ
FRANÇOIS BOHN,
MDCCC.

Digitized by Google

INHOUD.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van COMMODUS, tot aan die van SEVERUS. . 203.

ZESDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder den Keizer SEVERUS, en zijne opvolgers, tot ALEXANDER. 286.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Geschiedenis der Christenen, van de vervolging door MAXIMINUS, tot de vervolging door DECIUS, en deszelfs dood. . . . . 400.

KER-

Digitized by Google

KERKELIJKE GESCHIEDENIS.

TWEEDE BOEK.

BEVATTENDE HET TWEEDE TYDPERK; VAN DEN DOOD VAN JOÄNNES, DEN LAATSTEN DER APOSTELEN, TOT AAN DE REGEERING VAN DEN KEIZER KONSTANTYN DEN GROOTEN, IN HET BEGIN DER VIERDE EEUW.

EERSTE HOOFDSTUK.

Geſchiedenis der Christenen, onder de regering van den Keizer Trajanus.

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Het einde van het voorgaande eerſte, en het begin van het tweede Tijdperk, opende gunſtige vooruitzichten voor de Christenen; zij moesten wel, met den dood van joÄNNES, den laatſten der Apostelen, het mondeling onderwijs, en onmidlijk beſtuur, van onfeilbare leeräaren ontbeeren; doch de ſchriften van joÄNNES en zijne Mede-Apostelen, welke allengs meer algemeen bekend, en wier gezag weldra boven allen twijfel geſteld werd, waren voldoende, om de belijders van het Christendom, ten aanzien van hun geloof en wandel, voor te lichten, en te beſtuu-

Inleiding tot de geſchiedenis van het tweede Tijdperk.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

ſtuuren. Indien de Christenen ſlechts getrouw en verſtandig beleefden, het geen zij, in deze ſchriften der Apostelen, leerden, konden zij, niet alleen op eene beſtendige duurzaamheid, maar ook, op eenen goeden voortgang en uitbreiding van JESUS Godsdienst, volgends zijne beloften, en onder den invloed van zijnen Geest, ſtaat maken. Niettegenſtaande den tegenſtand der Jooden, en de hevige ſchokken, welke de Christenen, onder de dwingelanden NERO en DOMITIÄAN, hadden moeten verduuren, was de leere van JESUS reeds in alle werelddeelen, zoo ver het Romeinſche Rijk zich uitſtrekte, en zelfs verder, verbreid, en had, hier meer daar min, duizenden aanhangers en belijders verkregen. Onder verſcheiden goede Vorsten, die, vervolgends, het roer van regeering in handen hadden, maakte de Godsdienst der Christenen verder Oost- en Westwaards goede voortgangen, zoodat 'er geen zoo afgelegen hoek der wereld ware, waar de 'dienst van den waaren God niet doordrong, geen volk van zoo woeste zeden, het welk niet, door het omhelzen van dezen Godsdienst, tot deugdzame werken gelenigd werd. (*) Evenwel genoten de Christenen niet beſtendig, noch overäl, rust, zelfs niet onder de beste Vorsten; het gemeen, opgeſtookt door de Priesters der Afgoden, en verkleefd aan het Bijgeloof, was, op zeer vele plaatzen, zoodanig op de belijders van eenen Godsdienst,

(*) Deze zijn de woorden van LACTANTIUS *de Mort. Perſecut.* CAP. 3. waarmede EUSEBIUS *Hist. Eccles.* IV. 2, 7. en anderen overëenſtemmen.

dienst, die aan het Bijgeloof, door de verlichting der waarheid, den ondergang dreigde, gebeten, dat de gelijktijdige Kerkelijke Schrijvers meermalen klagen, dat de Christenen voor allerhande mishandelingen, en plunderingen, bij nacht of dag, blootſtonden (*); dikwijls begeerde het volk, met onſtuimigheid, hunnen dood, waar in de overigheid bewilligen moest, wilde zij geweld en oproer voorkomen; (†) dikwijls werden zij openlijk aangeklaagd, als ſchuldig aan verachting der Goden, ontheiliging van den Godsdienst van den Staat, en Majeſteitsſchennis tegen den Keizer. Naarmate dan de Stadhouders en andere Overheden of Richters gezind waren, werden de Christenen, op losſe beſchuldigingen, hard behandeld, en willekeurig zelfs ter dood gebracht. (§) Wanneer voortgelijke mishandelingen voor de Keizers gebracht werden, gaven deze wel ſomtijds gunſtige antwoorden, maar die niet zelden, te flaauw of twijfelachtig zijnde, niet voldeeden, om den haat van het gemeen, of de bijzondere vete van onbillijke Stadhouders, of Bijgelovige Priesters, te beteugelen. Ook mogen wij hier bijvoegen, dat niet alle Christenen zich altijd voorzichtig en beſcheiden gedroegen. Sommigen vervielen tot dweepzucht, en waren, door hunnen verkeerden en kwaalijkgeplaatſten ijver, nu en dan oorzaken, dat de haat der Heidenen tot daadlijke vervolgingen uitberstte.

De

(*) MELITO *Sardenſis* bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 26

(†) TERTULLIAN. *Apologet. Cap.* 35.

(§) TERTULLIAN. *ad* SCAP. *Cap.* 3. en 4. enz.

II BOEK I, Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

De regeering van den Keizer NERVA was, gelijk wij, in het voorgaande Deel, gezien hebben, voor de Christenen gunſtig geweest. Deze prijswaardige Vorst, welke twee anders ſtrijdige zaken, de oppermagt van éénen met de vrijheid van allen, had weten te verëenigen (*), had alle de ballingen, welke DOMITIÄAN in ballingſchap verdreven had, vrijheid gegeven, om te rug te keeren, en alle beſchuldigingen van gekwetſte Majeſteit verboden, bijzonder, dat niemand, voortäan, in rechten zou betrokken worden, omdat hij *op de Joodſche wijze* leefde (†), met welke uitdrukking, buiten twijfel, op de Christenen gedoeld wordt. Doch deze goede Vorst leefde te kort, dan dat de Christelijke Godsdienst van zijn zacht en billijk beſtuur alle gehoopt voordeel trekken kon.

Gunſtige vooruitzichten onder NERVA.

TRAJANUS volgt hem in de regering op.

Na eene regeering van ſlechts twee jaaren overleden zijnde, had hij tot zijnen opvolger ULPIUS TRAJANUS, dien hij tot Zoon had aangenomen. Deze bekleedde den troon van het Romeinſche Rijk, geduurende 19 jaaren, van het jaar 98 tot 117, der Christelijke Tijdrekening, zijnde van alle zijne onderdaanen geächt en bemind, zoodat de Romeinen hem eenparig den eernaam van *den Besten* gaven. Men kan zijn karakter vrij naauwkeurig opmaken, uit verſcheiden Brieven, welke de jonge PLINIUS, als Stadhouder van *Bithyniën*, aan hem geſchreven heeft, en uit zijne antwoorden op dezelve. Hij verſchijnt

(*) TACIT. *Vit. Agricolae. Cap.* 3

(†) DIO CASSIUS *in Excerptis.*

Digitized by Google

ſchijnt daar in, als een lieftalig en vriendelijk Vorst, zeer gezet op recht en billijkheid. De gemelde PLINIUS heeft ook zijnen roem, in eene ſchoone lofreden (*), vermeld, en aan de nakomelingſchap overgebracht. Merkwaardig is vooräl het gezegde van dezen Keizer, het welk EUTROPIUS (†) verhaalt; wanneer zijne vrienden hem berispten, dat hij al te vriendelijk was jegens ieder eenen, gaf hij hun dit beſcheid: „ dat hij zulk een Keizer wilde zijn jegens de burgers, als hij, burger zijnde, gewenscht „ had, dat de Keizers jegens hem waren." Hij heeft vele en zwaare oorlogen gevoerd, en ten Noorden en Oosten verſcheiden landen, als wingewesten, aan het Romeinſche Rijk gevoegd, welks paalen hij uitbreidde tot aan den *Tigris* en *Indiſchen* Oceäan, alhoewel de meesten dezer landſchappen, toen hij, kort voor zijn' dood, naa *Italië* terug keerde, weder afvielen, en zich aan de Romeinſche Heerſchappij onttrokken. Jammer is het, dat wij geene uitvoerige beſchrijving van zijne verrichtingen hebben, zelfs bezitten wij van DIO CASSIUS, die ze in het breede te boek geſteld had, hier niet dan korte uittrekzels.

Geen vervolger der Christenen.

Onder eenen zoo prijswaardigen Vorst, als TRAJANUS, die tevens een voorſtander was van geleerdheid en geleerden, gelijk dan ook aanzienlijke Wijsgeeren en voorname Geſchiedſchrijvers, onder zijne regeering, gebloeid hebben, als PLUTARCHUS, PLINIUS de Jonge, TACITUS, SUETONIUS, enz., konden de Chris-

(*) *Panegijricus.*

(†) *Libr.* VIII. *Cap.* 2.

Digitized by Google

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Christenen, met recht, rust en veiligheid verwachten; en, in de daad, de Keizer zelve richtte geene vervolging tegen Christenen aan, voor zijn persoon was hij hun vijand niet (*), ook gaf hij geene wetten tegen hen. Het is dus, ten onrechte, wanneer men hem eene *derde* openlijke en algemeene vervolging der Christenen te last legt.

Die echter, onder zijne regeering bijzondere vervolgingen geleden hebben.

Desniettemin waren de Christenen, in bijzondere gewesten en steden, door het oproerig geweld des volks, door valsche en losse beschuldigingen, en den bijzonderen haat van sommige landvoogden en overheden, onder verscheiden voorwendzelen, aan onderdrukking, mishandeling en vervolging, blootgesteld (†), waar van wij eenige merkwaardige voorbeelden moeten aanvoeren.

SIMON, Bisschop van Jerusalem gekruist.

In het begin reeds der regeering van TRAJANUS, werd SIMON, Zoon van KLEÖPAS, die, als tweede Bisschop van de *Jerusalemsche* Kerk, bij de Kerkelijke Schrijvers, te boek staat, ter dood gebracht. Waaromtrent EUSEBIUS (§) ons, uit HEGESIPPUS, de volgende bijzonderheden bewaard heeft. Wanneer 'er in *Palaestina* onderzoek gedaan werd, of 'er nog afstammelingen uit het Koninglijk Huis van DAVID overig waren, werd deze waardige man, die den hoogen ouderdom van 120 jaaren bereikt had, door eenige Joodschgezinde Ket-

(*) Dit zegt TERTULLIANUS uitdrukkelijk. *Apologet. Cap.* 6.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 32.

(§) *Hist. Eccles.* III. 32.

Ketters, bij den Stadhouder van *Syrië*, ATTICUS, verklaagd, als zijnde met JESUS vermaagdſchapt, en dus uit het Stamhuis van DAVID, en een Christen. Op eene onwaardige wijze mishandeld en zwaar gepijnigd zijnde, al het welke de grijsäart, met onbezweken moed en ſtandvastigheid, doorſtond, tot verbaazing van den Stadhouder en zijne Krijgsknegten zelve, werd hij, ten laatſten, bij vonnis van dezen Stadhouder, aan het Kruis gehecht.

Dit voorbeeld kan eenigzins twijfelächtig ſchijnen, dewijl de oude SIMEÖN, niet zoo zeer, ten minſten niet alleen, als Christen, maar als afſtammende uit het Huis van DAVID, beſchuldigd en ter dood verwezen werd; doch het geen, om dezen tijd, in *Bithynië*, een landſchap van *Klein-Aſië*, plaats had, laat ons geen' twijfel over, dat de Christenen, als Christenen, in ſommige landſchappen, vervolgd, geſtraft, en gedood zijn geworden. Wij hebben, daaromtrent, een bericht, het welk boven alle tegenſpraak is, in den Brief van PLINIUS den Jongen, toenmaligen Stadhouder van dat landſchap, aan den Keizer TRAJANUS, geſchreven, in het jaar 104, of volgends anderen, in het jaar 111, terwijl het antwoord van den Keizer ons het gevoelen van denzelven omtrent de behandeling der Christenen leert kennen. Deze beide Brieven zijn zoo merkwaardig, en geven ons, nopens de Christenen, zoo gewigtige bijzonderheden aan de hand, dat zij hier verdienen geplaatst te worden. PLINIUS ſchrijft aan den Keizer dus (*): „Ik

Vervolging in Bithynië.

(*) *Epiſtol. Libr. X. Epiſt. 97.*

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Brief van PLINIUS aan TRAJANUS.

„ Ik ben gewoon, Heere! alles, waar omtrent ik
„ twijfelachtig ben, ter uwer kennis te brengen.
„ Wie toch kan mij beter beſtuuren, wanneer ik
„ iet niet waag te beſlisſen, of wie beter mijne on-
„ kunde onderrichten? Bij gerichtelijke onderzoe-
„ kingen, omtrent de *Christenen*, nooit tegenwoor-
„ dig geweest zijnde, weet ik dus niet, wat of in
„ hoe verre men ten dezen gewoon is te ſtraffen,
„ of te vragen. Ook was ik niet weinig onzeker,
„ of 'er eenig onderſcheid plaats hebbe, ten aan-
„ zien van ouderdom? insgelijks, of tedere perſo-
„ nen, hoe zwak ook, niet verſchillen van ſterke en
„ forſche? of men vergiſſenis ſchenkt, wanneer ie-
„ mand berouw heeft, dan of het den genen, die
„ eenmaal Christen geweest is, niets bate, zulks
„ thans niet meer te zijn? Of de naam zelve, al-
„ hoewel 'er geene euveldaaden mede gepaard gaan,
„ dan of de euveldaaden, met den naam verbon-
„ den, te ſtraffen zijn? Inmiddels heb ik mij zel-
„ ven omtrent die genen, welke bij mij, als Chris-
„ tenen, zijn aangebracht, op de volgende wijze,
„ gedragen. Ik heb hen gevraagd, of zij Christe-
„ nen waren? Indien zij dit bekenden, herhaalde ik
„ mijne vraag, voor de tweede en derde keer, hen
„ met lijfſtraffe dreigende: die bij hunne belijdenis
„ bleven, liet ik ter ſtraffe wegvoeren, alzoo ik
„ in het geheel geene bedenking maakte, dat, wat
„ 'er ook ware, van het geen zij beleden, eigen-
„ zinnigheid zeker en onbuigzame hardnekkigheid
„ geſtraft moest worden. Ook waren 'er nog an-
„ deren, even onzinnig; doch welke ik, omdat zij
„ Ro-

„ Romeinſche burgers waren, heb opgeſchreven,
„ ten einde hen na *Rome* op te zenden. Vervol-
„ gends, toen deze misdaad, gelijk het gaat, ge-
„ duurende dit tijdsverloop, zich verder verſpreid-
„ de, zijn mij meer bijzondere omſtandigheden
„ voorgekomen. Dus is mij eene aanklagte ter
„ hand geſteld, zonder naamstekening, bevattende
„ de namen van vele lieden, doch, welke ontken-
„ den, dat zij Christenen waren, of geweest waren,
„ gelijk zij dan ook de Goden aanriepen, zoo als ik
„ hun vóórzeide, en voor uw beeldenis, dat ik, ten
„ dezen einde, met de beelden der Goden, had la-
„ ten voortbrengen, wierook en wijn offerden, ja
„ CHRISTUS zelfs lasterden; tot al het welk, men
„ zegt, dat zij, die waarlijk Christenen zijn, zich
„ niet dwingen laten. Om deze reden heb ik ge-
„ meend, deze te moeten ontſlaan. Anderen, die
„ van eenen aanbrenger genoemd waren, zeiden
„ wel in 't eerst, dat zij Christenen waren, doch
„ ontkenden het terſtond weder; ſommige beleden,
„ dat zij het geweest waren, maar 'er afſtand van
„ gedaan hadden, eenigen reeds zedert drie, ande-
„ ren zedert meer, één zelfs reeds zedert twintig
„ jaaren. Deze allen hebben uw beeldenis, en de
„ beelden der Goden, verëerd, en te gelijk ook
„ CHRISTUS gelasterd. Doch tevens verzekerden
„ zij, dat de hoofdzaak van hunne ſchuld of dwa-
„ ling hier in beſtond, dat zij gewoon wa-
„ ren, op zekeren bepaalden dag, voor zonne-op-
„ gang, ſamen te komen, en met malkanderen een
„ lied, ter eere van CHRISTUS, als eenen GOD, te

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100 tot 117.

„ zingen, en zich, ten plegtigſten, te verbinden; „ niet tot euveldaaden, maar, dat zij geene dieve- „ rijën, roof, noch overſpel plegen, hun gegeven „ woord niet breken, noch een aanbetrouwd pand „ loochenen zouden. Dit verricht hebbende, waren „ zij gemeenlijk geſcheiden, maar vervolgends weder „ bijëengekomen, om ſpijze te gebruiken, doch ge- „ meene en ſchuldeloze ſpijze: en zelfs dit hadden „ zij nagelaten, nadat ik, volgens uw bevel, alle „ genootſchappen (*Clubs*), bij plakaat, verboden had. „ Ik oordeelde het daaröm te noodzaaklijker, van „ twee dienaresſen, die zij *diakonesſen* noemden, „ zelfs door middel van de pijnbank, te onderzoe- „ ken, hoe veel waarheids deze belijdenis behelsde. „ Doch, ik heb niets anders gevonden, dan dat het „ een ſnood en buitenſpoorig Bijgeloof is; en om die „ reden, de verdere rechtshandeling uitſtellende, mij „ aan U vervoegd, om U raad te plegen. Trou- „ wens, het onderwerp kwam mij alzins voor, raad- „ pleging te verdienen, voornaamlijk, wegens het „ aantal der genen, die daar door in gevaar komen, „ want velen van allerhande jaaren en rang, ook van „ beiderlei kunne, treft dit gevaar, en zal het ver- „ ders treffen, dewijl de beſmetting van dit Bijge- „ loof niet alleen in de ſteden, maar ook tot de „ dorpen en het platte land, is doorgedrongen; al- „ hoewel het mij toeſchijnt, dat zij geſtuit en gebe- „ terd kan worden. Ten minſten, het blijkt genoeg, „ dat de Tempels, die reeds bijkans ledig ſtonden, „ weder beginnen bezocht te worden, en dat men „ de plegtige Godsdienstverrichtingen, die lang was-

„ ren

„ ren verwaarloosd, weder hervat, dat ook op nieuw
„ de offerbeesten alöm verkocht worden, die nog
„ maar zeer zeldzaam kopers vonden. Waar uit men
„ ligt kan gisſen, welke menigte van menſchen ver-
„ beterd kan worden, indien berouw plaats mag vin-
„ den."

De inhoud van dezen merkwaardigen Brief levert ons ſtoffe tot verſcheide aanmerkingen. *Voorëerst*, zien wij dit, hoe, ten dezen tijde, in *Bithynië*, en zeker niet min in andere landſchappen en gewesten, waar de Apostelen, inzonderheid PAULUS, gepredikt hadden, het aantal Christenen reeds aanzienlijk geweest zij, en wel van allerlei ouderdom, ſtaat en kunne. *Ten tweeden:* dit getuigenis is loflijk voor de Christenen en den Christelijken Godsdienst. Een Landvoogd, een PLINIUS, een man van geleerdheid, en tevens een Wijsgeer, doet een ſcherp gerichtelijk onderzoek, bij afvalligen, die anders gewoon zijn, de partij, die zij verlaten, te bezwaaren, maar ook brengt hij tedere vrouwen, dienaresſen der Christelijke Gemeente, op de pijnbank, om haar de waarheid af te perſſen, doch hij vindt niets ten nadeele van de Christenen; de Christenen komen, op een bepaalden dag, den Zondag, gelijk wij dit reeds in het I Deel gezien hebben, vroeg in den morgen, bijëén, misſchien wel, om de naarſpooringen van hunne vijanden te ontgaan, of ter gedachtenis van JESUS opſtanding in den vroegen morgen van dezen dag. Zij zingen een lied, een Pſalm, of ander loflied, ter eere van CHRISTUS, als GOD, of als eenen GOD; dit verdient onze opmerking, ten einde de leere dezer Chris-

Aanmerkingen over dezen brief.

te-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100 tot 117.

tenen aangaande JESUS te verſtaan, en zij verbinden zich ten plegtigſten, tot een deugdzaam leven — *Sacramento*, ſtaat 'er, het welk men ook, *met eenen eed*, zou kunnen vertalen. Misſchien wordt 'er gedoeld, op de plegtigheid van het Heilig Avondmaal, waar bij de Christenen de gedachtenis van JESUS dood vierden, en hunne plegtige verbindenis tot den dienst van God, en een godzalig leven, die zij bij den Doop hadden afgelegd, ſtaatlijk vernieuwden. — *Ten derden*, zien wij, uit dezen Brief van PLINIUS, dat, alhoewel hij enkel ſpreekt van het aantal van zulken, die in gevaar kwamen, en niet bepaaldelijk van zulken, die gedood zijn, omdat zij Christenen waren, 'er evenwel velen, om die belijdenis, ter dood zijn gebracht, ja dat hij zelve 'er eenigen van heeft laten ter dood brengen, welke aanmerking licht verſpreidt, over het verſchil, nopens het groot of klein getal der martelaren en bloedgetuigen. *Ten vierden:* ſommigen in onzen tijd hebben, ten einde voor de vervolgingen, die de Christenen onder de Heidenen hebben moeten ondergaan, redenen te vinden, veel geſproken van de dweepzucht der eerſte Christenen, en van hunne halſtarrigheid, waar door zij de burgerlijke Overheid, als tegen wil en dank, genoodzaakt hebben, om hard met hun te werk te gaan, als met lieden, die zich, onbuigzaam, verzetten tegen de wetten en bevelen der Overigheid. Doch, deze Brief van PLINIUS geeft ons een naauwkeurig denkbeeld, omtrent de handelwijze met de Christenen gehouden. Deze Landvoogd, trouwens, geeft niet duister te kennen, hoe willekeurig men hen behandelde; zoo dat hij, door deze wil-

willekeurige handelwijze, zelve in twijfel ſtond, of men, ten hunnen opzichte, onderſcheid moest maken, van jaaren, en kunne? of men die genen moest ſpaaren, die berouw hadden, en het Christendom verzaakten, dan niet? of de naam van *Christen* alleen misdaad genoeg ware, zonder dat eenige ſchuld aan euveldaaden, oproerigheid enz. bleek? Dit alles ſchijnt te veronderſtellen, dat de bijzondere overheden of landvoogden de Christenen, naar hunne willekeurige gezindheden, dus behandeld hebben. Hij zelve, een beſcheiden, en anders weldenkend man, liet Christenen ter dood brengen, alleen omdat zij, niettegenſtaande zijne bedreiging, bij hunne belijdenis bleven, zonder dat hij eenig acht wilde ſlaan, op de waarheid of het gewigt van het geen zij beleden, maar omdat hij dit voor hardnekkige halſtarrigheid hield. Hoe moet men toch zodanige handelwijze noemen? Daar waren, tot hier toe, geene bepaalde wetten, omtrent de Christenen, ook kunnen gevoelens nooit, bij billijke wetgevers, de voorwerpen van wetten wezen. Het kan nooit met de menſchlijkheid, *ik laat ſtaan*, met de rechtvaardigheid, beſtaan, dat men kinderen, en nog onmondige jonge lieden, op dezelfde wijze, als volwaſſenen, zou behandelen; indien een Christen te zijn enkel als eene dwaling des verſtands te beſchouwen, en 'er geene misdaad tegen den Staat of de Maatſchappij mede verbonden ware, wat kon men dan, naar billijkheid, meer vorderen, dan dat iemand zijne dwaling erkende, en 'er berouw van betuigde? Maar zelfs eene dwaling, als dwaling, kan voor de wet, die over de ge-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

gevoelens niet kan heerſchen, nooit misdaadig zijn. Daarënboven blijkt, uit het geheele beloop van PLINIUS gedrag in dezen, dat hij, bij zijne onderzoekingen, zich niet heeft laten gelegen zijn, aan het geen de Christenen eigenlijk omtrent den Godsdienst geloofden. Hij hield het Christendom voor een dweepzuchtig en rockeloos Bijgeloof, waar voor het in het gemeen van de Heidenen, die het niet kenden, gehouden werd, een Bijgeloof, het welk in zijne oogen zoo ſnood als ſpoorloos was, omdat, naamlijk, het Christendom, uit zijn' eigen aart, het verval en den ondergang van het Heidendom, of van den Godsdienst van den Staat, met zich bracht, zoodat, waar de Christenen vermenigvuldigden, de Tempels ledig ſtonden, de Godsdienstplegtigheden verwaarloosd werden, en de offerbeesten geene koopers vonden. En het geen hij, bij zijn onderzoek, van hunne leere en gevoelens vernam, bevestigde hem in deze zijne opgevatte mening, dewijl deze leere en gevoelens vreemd en ongehoord voor eenen Heiden waren. In dit gezichtpunt het Christendom beſchouwende, geloofde hij, dat men hetzelve moest ſtuiten en te keer gaan, opdat niet de Godsdienst van den Staat te grond gaan, en daar uit allerhande verwarringen geboren mogten worden. De onbillijkheid ondertuſſchen van zoodanig een gedrag ſtraalt elk in de oogen. — Verders, waar in betoonden toch deze Christenen zich als Dweepers, die, door hunne halſtarrigheid, de overigheid noodzaakten, hen te ſtraffen? Immers, PLINIUS erkent zelve, dat zij hunne *liefdemaaltijden*, want deze worden, duidelijk, door hem

hem bedoeld, hebben nagelaten, zoodra hij, bij plakaat, alle genootſchappen en broederſchappen (*clubs*) verboden had. Dus toonden zij hunne bereidvaardigheid, om de bevelen der overigheid te gehoorzamen. Maar, zoo veel toe te geven is toch de gewoonte van Dweepers niet — 't Is waar, de Christenen weigerden, tegen de bedreiging van den landvoogd aan, de beelden der Goden en de beeldenis des Keizers, te verëeren, en CHRISTUS te lasteren, terwijl echter ſommigen daaromtrent toegaven, en het een en ander, naar het voorſchrift van PLINIUS, verrichtten! Hier op is aan te merken, dat deze laatſten, die zulks deeden, of geene Christenen ooit geweest waren, of het Christendom verlaten hadden, maar zij, die *waarlijk* Christenen waren, konden tot niets van dit alles gedwongen worden; omdat, naamlijk, hun Godsdienst hen leerde, dat men alleen God, en geene beelden, geene ſchepzelen, aanbidden en verëeren moet. Zoodanig iet van hun te vergen, was hun geweten te dwingen, het welk nooit verſchoond kan worden. In zulk een geval geldt deze verklaring der Apostelen: *Men moet Gode meer gehoorzamen dan den menſchen!* Eene verklaring, welke SOKRATES zelve heeft afgelegd en beweerd. Ik zwijge nog, dat, toegeſtaan zijnde, dat men grond had, om dweepzucht bij deze Christenen te vermoeden, dan nog eene goede ſtaatkunde alle middelen van geweld zou afkeuren, opdat die dweepzucht niet te meer werde aangezet en aangevuurd. De ſlotſom van alle deze aanmerkingen is, dat deze Brief van PLINIUS voor de Christenen van zij-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

zijnen tijd, en voor het Christendom, als zoodanig, een verëerend gedenkſtuk is, waar in een tegen hen voorïngenomen man, dien men als hunnen vijand kan aanmerken, na gedaan richterlijk onderzoek, verklaren moet, geene misdaaden tegen den Staat of tegen de goede zeden in hun te hebben kunnen opſpooren; terwijl zijn eigen geweten hem overtuigt, dat men te hard en onbillijk met hun handelde, waaröm hij zijnen Oppervorst deswegens raadpleegt, en dien eenen zachten en menschlijken voorſlag doet.

Antwoord van TRAJANUS op denzelven.

Het antwoord van den Keizer op dezen Brief was: „ Gij hebt, bij het onderzoek der zaak van die „ genen, die, als Christenen, bij u verklaagd waren, „ recht gehandeld, zoo als het behoorde. Men „ kan toch hier omtrent niets in het algemeen vast„ ſtellen, het geen, als 't ware, eene bepaalde vorm „ van Procedeeren zou uitmaken. Men moet hen „ niet opzoeken, maar, wanneer zij aangebracht en „ overtuigd worden, moet men hen ſtraffen; zoo „ nogthans, dat, wie ontkent, een Christen te zijn, „ en zulks met de daad openbaar doet blijken, „ door naamlijk aan onze Goden te offeren, uit „ hoofde van zijn berouw vergiffenis geniete, hoe „ zeer hij ook, ten aanzien van het voorledene, „ verdacht moge wezen. Doch, beſchuldigingen „ zonder naamstekening moeten, bij geene misdaa„ den, hoegenaamd, in aanmerking genomen wor„ den. Dit toch geeft een zeer ſlecht voorbeeld, „ en komt met den aart van onze regeering niet „ overëen."

Wan-

Digitized by Google

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Aanmerkingen over dit antwoord.

Wanneer wij deze uitſpraak van TRAJANUS in overweging nemen, kunnen wij het den Christenen van dien tijd geenszins ten kwaade duiden, dat zij zich daar over bezwaren, als een vonnis, het welk, gelijk TERTULLIANUS (*) zich 'er over uitlaat, „ niet anders dan als verward en tegenſtrijdig kan „ geächt worden te zijn. Hij wil niet, dat men „ hen zal opzoeken, als zijnde onſchuldig, en hij „ beveelt hen te ſtraffen, als waren zij ſchuldig. „ Hij verſchoont, en is wreed te gelijk, hij wil niet „ van hun weten, en hij ſtraft hen. Waaröm we„ derſpreekt gij u zelven, met deze uwe uitſpraak? „ Indien gij hen veröordeelt, waaröm zoekt gij hen „ niet op? Indien gij hen niet opzoekt, waaröm „ ſpreekt gij hen dan ook niet vrij?" In de daad, naardien het bleek, dat de Christenen geene deugnieten, noch ook gevaarlijke onderdanen van den Staat waren, hadden zij alle recht op het genot van verdraagzaamheid en vrijheid van gevoelen in het Godsdienſtige. Doch, de Keizer beſchouwde de Godsdienstgevoelens der Christenen, als gevaarlijk voor den openbaren Godsdienst van zijn Rijk, hij zag hunne ſtandvastigheid voor hardnekkigheid aan, en was, buitendien, een zoo groot vijänd van alle bijzondere genootſchappen, dat hij zelfs niet wilde dulden het oprichten van een gild van timmerlieden, te *Antiöchië*, om, in geval van brand, tot het blusſchen van denzelven gebruikt te worden (†). Soortgelijke overwe-

gin-

(*) *Apologet. Cap.* 2.

(†) PLIN. *Epist. Lib.* X. *Epist.* 43.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

gingen kunnen het anders onbeſtaanbaar beſluit van TRAJANUS begrijpelijk maken, het welk, van den éénen kant wel naar menschlievendheid neigde, en ook, in de daad, vele Christenen het leven behield, doch aan den anderen kant eene opene deur liet, voor allen, die goedvonden, de Christenen door beſchuldigingen en vervolgingen te kwellen, zoo veel te onrechtvaardiger, omdat de Christenen, hoe zeer door hunnen Godsdienst het Heidendom afbreuk leed, echter daartoe geene andere wapenen, dan leere en bewijzen bezigden, tegen welke lijfsſtraffen een even onredelijk als onmenschlijk middel van verdediging waren.

Marteldood van IGNATIUS, Bisſchop van Antiöchië.

Het is een groot ongeluk voor de Kerkelijke Geſchiedenis der Christenen, dat wij, in deze vroeger eeuwen, ſlechts weinige, zoo echte en duidelijke, gedenkſtukken bezitten, terwijl van zoo velen, die bovendien voor handen zijn, de onëchtheid onloochenbaar blijkt, of de echtheid ten minſten zeer twijfelachtig gemaakt kan worden. Een voorbeeld hier van kunnen wezen de Geſchiedenis van den marteldood van IGNATIUS, Bisſchop van *Antiöchië*, welke onder TRAJANUS heeft plaats gehad, en de Brieven, die door dezen bloedgetuigen geſchreven zullen zijn. IGNATIUS was, volgens EUSEBIUS, de tweede Bisſchop van *Antiöchië*, gelijk wij in het IIde *Deel Bladz.* 274. gezien hebben; indien wij den fabelſchrijver NICEFORUS willen geloven, zou hij één der kinderen geweest zijn, die CHRISTUS op zijne armen nam en zegende; ook zou hij, gelijk ſommigen meenen, JESUS, na zijne opſtanding, gezien en aan-

aanſchouwd hebben, doch de plaats in zijnen Brief aan de Christenen van *Smirna* (*), waar uit men dit heeft afgeleid, geeft zulks niet te kennen: de woorden zijn: „Want, ik weet ook, en geloof, „dat hij (JESUS) na zijne opſtanding in het vleesch „geweest is," dat is, eene menschlijke natuur gehad heeft, het welk hij, te dier plaatze, tegen de genen, die eene waare menschlijke natuur in JESUS ontkenden, verder bewijst. Hoe het zij, hij wordt, als een leerling der Apostelen, bijzonder van den Apostel JOÄNNES, met recht, onder de Apostoliſche vaders geteld, en zijn Godsvrucht, ijver, en deugd, door de Kerkelijke Geſchiedſchrijvers, ten hoogſten geroemd. In de opſchriften zijner Brieven draagt hij den naam *Theoforos*, als of men zeide, *Godsdrager*, omdat hij JESUS en GOD ſteeds in zijn hart en belijdenis omdroeg, ten ware men deze benaming eenvouwig in de betekenis van *Godsdienaar* behoore te nemen.

BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Als TRAJANUS, in het jaar 106, of 116, want dit blijft onzeker, zich te *Antiöchië* bevond, werd IGNATIUS gevangen, over wien de Keizer het vonnis uitſprak, dat hij, onder eene wacht ſoldaten, naa *Rome* gevoerd, en aldaar, ten ſchouwſpel voor het volk, aan de wilde beesten zou worden voorgeworpen, welke dood de waardige man, in den openbaren ſchouwburg, moedig en ſtandvastig, zijn geloof getrouw blijvende, ondergaan heeft.

Dit verhaal van den dood van IGNATIUS vindt men Aanmerkingen

(*) *Cap.* 3.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

men dus hoofdzaaklijk bij EUSEBIUS (*), welke echter zijn verhaal aanvangt, met een, *men zegt*, en bij HIËRONYMUS (†): Wij hebben zelfs eene bijzondere uitvoerige Geschiedenis van zijnen marteldood, die het voorkomen heeft, als ware zij van eenen ooggetuigen opgesteld. (§) Doch, wanneer wij naar eenige omstandigheden onderzoek doen, rijzen 'er bedenklijkheden, die zich niet ligt uit den weg laten ruimen. Behalven de onzekerheid des tijds, wanneer IGNATIUS ter dood zou gebracht zijn, ontmoeten wij geen recht bescheid, nopens de aanleidende gelegenheid, bij welke IGNATIUS in gevangenis gekomen is. Sommigen zeggen, dat, als TRAJANUS, ter eere van zijne Goden, wegens zekere overwinning, een dankfeest hield, IGNATIUS hem deswegens zelfs openlijk in den Tempel bestraft zou hebben. Indien dit zoo ware, zou men hem niet van verkeerden ijver en dweepzucht kunnen vrij pleiten; anderen zeggen, dat, eene zwaare aardbeving groote schade te *Antiöchië* aangericht hebbende, het volk, opgestookt door de Heidensche Priesters, de schuld van dit onheil, gelijk meermalen geschiedde, op de Christenen hebbe geworpen, en geroepen, dat men hen, als vijanden der Goden, ter dood moest overgeven. Zoodanige aardbeving is, in de daad, *Antiöchië* overgekomen, in het jaar 115, doch, het is niet zeker, dat de

over dezelve.

(*) *Hist. Eccles.* III. 36.

(†) *De viris illustr. Cap.* 16.

(§) *In* COTELERII *Patr. Apostol. Vol.* II. *pag.* 157.

de dood van IGNATIUS in dat of het volgende jaar geplaatst kan worden. Even min kan men bij iemand de reden opdelven, waaröm TRAJANUS den Christen-Biſchop niet te *Antiöchië* ter dood bracht, maar hem na *Rome* deed voeren, ten einde hem daar zijne ſtraffe te doen ondergaan? (*) De Geſchiedenis van zijn martelaarſchap geeft daar van deze reden, dat TRAJANUS, door deze verre reize, en aanhoudendende kwellingen op dezelve, hem heeft willen afmatten, ook opdat hij, te *Antiöchië* gedood wordende, de gelovigen aldaar niet in het geloof verſterken, en onder hen roemrijk ſtrijden en ſterven, maar te *Rome*, onbekend onder onbekenden, als een kwaaddoener, zou omkomen. Anderen giſſen, dat zulks geſchied zij, opdat het omvoeren van eenen zoo ijverigen Leeräar door verſcheiden gewesten des Rijks, en zijn openlijk ter dood brengen in de Hoofdſtad, des te meer tot affchrik voor de Christenen zou verſtrekken. VENEMA erkent daar in eene bijzondere beſchikking van Gods Voorzienigheid, opdat zijn marteldood des te heerlijker zoude wezen, en de Christenen niet alleen te *Rome*, maar ook onder vele gemeenten, door welke hij heen gevoerd werd, in hun geloof zouden bevestigd worden. Nog verhaalt men eene zeer onwaarſchijnlijke omſtandigheid, te weten, dat IGNATIUS een geſprek met den Keizer zal gehad, en hem in hetzelve de leere van den waaren God

(*) Jos. SCALIGER *ad* EUSEB. *Chron. pag.* 207. heeft deze zwarigheid reeds geöpperd.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

God en den Heiland der Wereld verklaard zal hebben.

Dit alles, en wat hier meer zou kunnen bijgevoegd worden, ſtelt de geheele gebeurenis, van IGNATIUS, op last van TRAJANUS van *Antiöchië* naa *Rome* gevoerd, en daar ter dood gebracht, op losſe ſchroeven; waaröm 'er ook zijn, die, dezelve verwerpende, liefſt denken, dat hij, in vrede, te *Antiöchië*, overleden is. (*)

De Brieven van IGNATIUS.

Indien de Brieven, welke men zegt, dat IGNATIUS, op zijne reize naa *Rome*, geſchreven zal hebben, en die nog voor handen zijn, ongetwijfeld echt waren, gelijk ook de Brief van POLYKARPUS, Biſſchop van *Smirna*, zijnen tijdgenoot, kon de zaak geen twijfel lijden. POLYKARPUS vermaant, in den gemelden Brief, de Christenen te *Filippi*, aan welke dezelve gericht is, om de ſtandvastigheid na te volgen, „ die zij met oogen ge„ zien hadden, in den zaligen IGNATIUS, en ZOSI„ MUS, en RUFUS; als ook in anderen onder „ hen." Doch te gelijk is het zeldzaam, dat hij, in het ſlot van dezen Brief, ſchrijft: „ Wanneer gij „ iet zekers weet, van IGNATIUS, en die bij hem „ zijn, zoo ſchrijft het ons," even als of hij nog in leven ware, ten zij men dit moete verſtaan, van eenige nadere bijzonderheden van zijnen dood, doch, welke POLYKARPUS, in allen geval, zoo ſchielijk en naauwkeurig te weten kon komen, als de

(*) C. OUDINUS *Comment. de Scriptor. et ſcript. Eccles. Tom.* I. *Sect.* II. *Cap.* 5-12.

de *Filippiërs* zelve. Verders maakt POLYKARPUS gewag van eenen Brief, door IGNATIUS aan hem en de gemeente te *Smirna* geſchreven, met nog andere, welke hij te gelijk met zijnen Brief aan de Christenen van *Filippi* overzond.

IGNATIUS zelve meldt, in de gezegde Brieven, indien zij echt zijn, verſcheiden bijzonderheden van zijne wegvoering na *Rome*: „ Ik ben Gods graan, " ſchrijft hij in zijnen Brief aan de Christenen te *Rome* (*), „ en zal, door de tanden der wilde „ beesten vermalen worden, opdat ik een rein brood „ van CHRISTUS bevonden worde. Van *Syrië* af „ tot *Rome* toe, heb ik met wilde beesten te kam„ pen, zijnde aan tien luipaarden gebonden; " daarmede de ſoldaten, die zijne wacht uitmaakten, aanduidende, hoewel deze zeer verzacht moeten zijn, zou hij anders, op de reize, deze en de andere Brieven aan de Christengemeenten geſchreven hebben, en gelijk hij doet, aan de gemeente te *Efeze* (†), beloven, dat hij, in eenen naderen Brief, hun breeder zou verklaren, „ de Godlijke huishou„ ding omtrent den nieuwen mensch, JESUS CHRIS„ TUS, door het geloof en liefde in hem, ten min„ ſten, indien de Heere het hem openbaarde." Zijn geheele Brief aan die van *Rome* is ingericht, om hen te verzoeken, dat zij geene pogingen aanwenden, ten einde hem te bevrijden van den marteldood, tot welken hij bereid is, naar welken hij verlangt.

„ Niets,

(*) *Cap.* 4. en 5.

(†) *Cap.* 20.

Digitized by Google

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

„ Niets, zegt hij, van zichtbare of onzichtbare din-
„ gen, kan mij bekooren, opdat ik JESUS CHRIS-
„ TUS deelachtig worde. Laat vuur, het kruis, de
„ woede der wilde beesten, het verbrijzelen der
„ beenderen, het verbreken der leden, ja de ſtraffen
„ der duivelen mij overkomen, indien ik ſlechts
„ CHRISTUS deelachtig worde" —— En wat ver-
der: „ Mijne liefde is gekruist. (*) Daar is geen
„ vuur in mij, dat de ſtoffe (het zichtbare) be-
„ mint; maar een levendig water, het welk in mij
„ ſpreekt, en tot mij zegt: Kom tot den Vader." enz.

Dan aan de echtheid van deze Brieven, zoo van POLYKARPUS, als die van IGNATIUS, wordt, om gewigtige redenen, ſterk getwijfeld. Van den Brief van POLYKARPUS zullen wij zulks in het vervolg zien; van de Brieven van IGNATIUS is het hier de plaats, kortelijk aan te wijzen, wat 'er van derzelver echtheid of onechtheid zij.

Zijn naauwlijks voor echt te houden.

Onder den naam van IGNATIUS leest men 15 Brieven; drie van dezelven, zijnde een aan de Maagd MARIA, en twee aan den Apostel JOANNES, die enkel in het Latijn voor handen zijn, worden algemeen voor onechte ſtukken erkend, en verdienen geene verdere aanmerking. Van de overige twaalf, die in de *Grieksche* taal vervat zijn, worden 'er nog 5 ins-

(*) Deze woorden kunnen beteekenen: „ Mijne gene-
„ genheid voor de wereld en zichtbare dingen," of
„ JESUS, het voorwerp mijner liefde, enz." In den laatſten zin worden zij gemeenlijk opgevat; de eerſte ſchijnt echter in het verband de natuurlijkſte.

Digitized by Google

5 insgelijks vrij algemeen verworpen, zij houden aan zekere Christin MARIÄ, aan de Christenen te *Tarſus*, *Filippi*, en *Hiërapolis*, en aan den Diakon HERO te *Antiöchië*; maar de overige zeven, die reeds bij EUSEBIUS bekend zijn (*), aan de gemeenten te *Efeze*, *Magneſië*, *Tralles*, *Rome*, *Filadelfia*, *Smirna*, en aan POLYKARPUS, Biſchop te *Smirna*, welke alle door IGNATIUS zullen geſchreven zijn, geduurende zijne reize, en vervoering van *Syrië* naa *Rome*, hebben aanleiding gegeven tot eenen ſtrijd over derzelver echtheid of onëchtheid, eenen ſtrijd, die des te heviger gevoerd is, omdat de inhoud dezer Brieven geächt werd beſlisſend te zijn, omtrent de oudheid en Godlijkheid der Biſſchoppelijke waardigheid in de Christen-Kerk, als ook in den twist over het gezag der overleveringen, en de leere omtrent het Heilig Avondmaal. Ten einde zich, bij dezen twist, een duidelijk begrip te maken, moet men weten, dat deze Brieven, in eene dubbele uitgave, tot ons gekomen zijn, eene langere en eene kortere. De laatſte, of kortere uitgave werd eerst, in eene Latijnſche vertaling, door JAKOB USHER (USSERIUS) in het jaar 1644, en twee jaaren na hem, in den Griekſchen Tekst, door JS. VOSSIUS, uit handſchriften in het licht gebracht. Reeds hadden voorname hoofden der Kerkhervorming de eerſte of langer uitgave als onëcht verworpen, maar nu de korte Tekst in het licht verſcheen, nam de twist eerst recht zijnen aanvang. Het verſchil loopt over

(*) *Hist. Eccles.* III. 36.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

over twee vragen: vooreerst, over de echtheid dezer Brieven, in het gemeen; ten tweeden, indien men deze echtheid al erkenne, of men dan de wijdlopiger dan wel de korter uitgave derzelven voor echt te houden hebbe? Wat dit laatste betreft, men heeft, aan den éénen kant aangemerkt, dat de langer uitgave zoo gezwollen en woordrijk opgesteld onmooglijk strooken kunne met de omstandigheden, in welke IGNATIUS verkeerde, toen hij deze Brieven zal geschreven hebben; behalven, dat 'er verscheiden bijzonderheden in voorkomen, die laater zijn, dan de leeftijd van dezen waardigen man, als ook dat de Godheid van JESUS CHRISTUS, in dezelve, niet rechtzinnig, geleerd en voorgedragen wordt. Daartegen wordt, van den anderen kant, ingebracht, dat de kortere uitgave vele gapingen heeft, door welke het verband gebroken wordt, welke uit de grooter uitgave licht ontvangen, zoodat de korter niet anders dan een overhaast gemaakt uittrekzel uit de grootere schijnt te wezen, misschien wel vervaardigd, omdat men de grootere niet rechtzinnig genoeg keurde. En, welk middel is 'er, om hier met grond te beslissen, alschoon de waarschijnlijkheid ten voordeele van de korter uitgave overhelle? Wat de echtheid der Brieven, in 't gemeen, betreft, tegen dezelve dienen verscheiden sterke, zoo uit- als inwendige, bewijzen. Wat de uitwendige bewijzen betreft, ons ontbreken oude en zekere getuigenissen, dat IGNATIUS deze Brieven geschreven heeft. IRENEUS (*) haalt

(*) *Adv. her.* V. 28.

haalt wel een gezegde aan, dat ook in deze Brieven voorkomt, maar hij meldt het, als *een gezegde van éénen der onzen*, gelijk hij zich uitdrukt, zonder iemand te noemen, alhoewel EUSEBIUS (*) zegt, dat hij van IGNATIUS en zijne Brieven gewaagt; waarin deze Geschiedschrijver mistast. ORIGENES is de eerste, die eene plaats uit den Brief aan de *Efeziërs* aanhaalt, doch, insgelijks, zonder den Schrijver te noemen, sprekende alleen van eenen *Martelaar* in 't gemeen. Zij schijnen aan CLEMENS *van Alexandrië*, en TERTULLIÄAN, onbekend te zijn gebleven, en EUSEBIUS zelve, gelijk wij reeds gezegd hebben, laat voor deze Geschiedenis een, *men zegt*, vooràfgaan. De inhoud en stijl der Brieven is, over het geheel, gezwollen, dweepachtig, en, wat men ook anders zegge, veel verschillende van die eenvouwigheid, welke men in eenen onmiddelijken leerling der Apostelen verwachten zou. Zij vertoonen ja eenen grooten ijver voor den Godsdienst, en warme liefde voor JESUS, doch de drift, om eenen Martelaar te wezen, in dezelve is grooter, dan met de Christelijke leere en de lessen van JESUS bestaanbaar is. Zij strekken, om de Christenen te bevestigen, in de leere der Apostelen, en te gelijk zekere Joodschgezinde en andere dwaalleeraaren te wederleggen; dus verklaren zij zich tegen de verkleefdheid aan de Joodsche gebruiken en plegtigheden; tegen het vieren van den *Sabbath*, aanspoorende, om *naar des Heeren leven te leven*, dus de vie-

ring

(*) *Hist. Eccles.* III. 36. V. 8.

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

ring van den Zondag benoemende, die *des Heeren dag* genoemd werd. Merkwaardig is de volgende plaats (*): „Ik heb gehoord, dat ſommigen zegg„gen: als ik het niet in de Archieven," (liever, naar eene andere lezing, *in de ouden*) „vinde, ge„loof ik het *Euängelie* niet; en als ik hun zeide: „dat het geſchreven ſtaat, gaven zij ten antwoord: „deze liggen voor ons! Mijne Archieven (*mijne „Ouden*) zijn JESUS CHRISTUS, mijne onvervalſch„te Archieven, zijn kruis en dood, en zijne opſtan„ding, en het geloof door hem, door welke ik, „onder uw gebed, wil gerechtvaardigd worden." In deze plaats handelt de Schrijver tegen Joodſchgezinden, die het Oude Testament en de oude Godsdienſtplegtigheden wilden aanhouden. Elders verzet de Schrijver dezer Brieven zich tegen die dwaalleeraars, welke beweerden, dat JESUS enkel *in ſchijn* een mensch geweest zij. Ondertusſchen is hij tegen de dwaalleeraars al te ſterk in zijne uitdrukkingen: *Zij zijn beesten in menschlijke gedaante*, ſchrijft hij aan die van *Smirna*. Verders is de leere des Schrijvers nopens JESUS, als God, doorgaands overeenkomſtig de leere der Apostelen, alleen wordt, in den Brief aan die van *Smirna* (†), JESUS CHRISTUS de Zoon van God genoemd, *naar den wil en magt van God* (§). Van het Heilig Avondmaal ſchrijft

(*) *Aan die* van *Filadelphia Cap.* 8.

(†) *Cap.* I.

(§) Καλα θελημα και δυναμιν θεϋ, ten zij 'er eene andere lezing ware, καλα θεοτηλα και δυναμιν, *naar*

ſchrijft hij (*). „ Draagt zorg, dat gij gemeen-
„ ſchaplijk ééne dankmaaltijd (*Eucharistia*) gebruikt;
„ want het is één vleesch van onzen Heere JESUS
„ CHRISTUS, en ééne drinkbeker tot vereeniging zijns
„ bloeds." Zoo ſchrijft hij (†) van valſche leer-
áaren, „ die het nachtmaal en het gebed niet ge-
„ bruiken; dewijl zij ontkennen, dat het nachtmaal
„ het vleesch van onzen Heiland JESUS CHRISTUS
„ is, dat voor onze zonden geleden, en hetwelk de
„ Vader, naar zijne goedertierenheid, opgewekt heeft."
Voords wijst de Schrijver telkens op het Euángelie
en de Apostelen, wanneer hij de Christenen omtrent
de leere wil onderrichten, waar uit men EUSEBIUS
kan ophelderen, als hij ſchrijft (§), dat IGNATIUS
de Kerken, waar hij doorreisde, vermaand hebbe,
dat zij de *overlevering* der Apostelen zouden vast-
houden, „ welke hij, zekerheids halven, als een
„ getrouw getuigen nodig geöordeeld hebbe, ſchrifte-
„ lijk te ſchetzen," waar mede EUSEBIUS duidelijk
op deze Brieven doelt. Wanneer de Schrijver dezer
Brieven van den eerbied en onderwerping, welke de
Christenen aan hunne Bisſchoppen en Oudſten ver-
ſchuldigd zijn, ſpreekt, gaat zijne uitdrukking alle
maat te buiten; dan wil hij, *dat zij op den Bis-*
ſchop

de Godheid en kracht. Men zie VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 410.

(*) Aan die van *Filippi Cap.* 4.

(†) Aan die van *Smirna Cap.* 7.

(§) *Hist. Eccles.* III. 36.

Digitized by Google

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

ſchop zien moeten, als op den Heere (*), dat zij verpligt zijn, *den Biſchop zoo na te volgen, als* JESUS CHRISTUS *zijnen Vader; en de Oudſten, gelijk de Apostelen* (†); en *wie iet zonder voorweten van den Biſchop verricht, die dient den Duivel* (§). Tot een voorbeeld van zijne *Myſtikerij*, mogen de volgende plaatzen ſtrekken: In den Brief aan de *Efeziërs* (**) ſpreekt de Schrijver van „ de drie „ verborgenheden des geroeps, die in een Godlijk „ ſtilzwijgen volbracht zijn, en van welke de Vorst „ dezer Wereld niets weet, den maagdelijken ſtaat „ van MARIÄ, haar baaren, en den dood des Hee„ ren." In den Brief aan die van *Tralles* (††). „ Ik zou u ook wel van hemelſche dingen ſchrij„ ven, maar ik duchte, dat gij mij niet vatten zult. „ Want de rangſchikkingen der Engelen, en de in„ richtingen van hunne Vorſtendommen, zichtbare „ en onzichtbare dingen, zijn mij niet zoo onbe„ kend: maar daaröm ben ik nog niet volkomen." enz. Eindelijk, want alles bij te brengen, duldt ons beſtek niet, in den Brief aan de *Magneziërs* (§§) noemt de Schrijver JESUS CHRISTUS, „ het eeuwig „ woord des Vaders, niet voortgekomen uit de Stil„ te

(*) Aan die van *Efeze Cap.* 6.
(†) Aan die van *Smirna Cap.* 8.
(§) Aldaar *Cap.* 9
(**) *Cap.* 19.
(††) *Cap.* 5.
(§§) *Cap.* 8.

Digitized by Google

„ te of Stilzwijgendheid, (*Sigee*) en die zijnen Zen- II
„ der in alles behaagd heeft." In deze plaats is BOEK
de toespeling op *Sigee*, éene der *Æonen*, of I
eeuw-wezens van de *Gnostieken* al te duidelijk, Hoofdst.
dan dat men de woorden in eenen anderen zin, zonder na C. G.
verdrajing, schijnt te kunnen opvatten, maar deze Jaar 100.
benaming (*Sigee*) wordt eerst, na den leeftijd van tot 117.
IGNATIUS, in het leerstelzel van VALENTINUS, gevonden.

Om nu alles, wat uit den inhoud geenszins voor IGNATIUS van *Antiöchië* schijnt te voegen, waaröm derhalven de echtheid dezer Brieven, met recht, verdacht wordt gehouden, op te losen, neemt men wel zijn' toevlucht tot de onderstelling, dat deze Brieven, met den tijd, vele veränderingen, door tusschenvoegingen en inlasschingen, geleden hebben; doch, men heeft, bij deze Brieven, geene vaste regelen, volgends welke men die onëchte bijvoegzelen van het echte werk van IGNATIUS onderscheiden kan; die genen, welke in oude geschriften hunne gevoelens inlaschten, of hunne eigene opstellen aan ouder Schrijvers toekenden, waren niet altijd zoo onkundig en onbekwaam, dat men dit bedrog zoo gemaklijk ontdekken kon. Na alles, komt het mij voor, dat deze Brieven niet van IGNATIUS, maar van eene laater hand, waarschijnlijk uit het midden van de derde eeuw, oorspronglijk zijn, wanneer men, opzetlijk, zijn werk maakte, om het gezag der Bisschoppen op te vijzelen. Ondertusschen, al wilde men de echtheid dezer Brieven erkennen, zou nogthans het verschil over den oorsprong der Bisschoppe-

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

pelijke inſtelling, uit dezelve weinig licht ontvangen, alzoo men 'er niets meer uit zou leeren, dan dat IGNATIUS voor zich de Biſſchoppelijke waardigheid voor eene inſtelling van CHRISTUS en de Apostelen gehouden hebbe.

Martel-dood van CLEMENS van Rome en anderen onzeker.

Is het nu zoo onzeker, of de Geſchiedenis van IGNATIUS, die, met zoo vele bijzonderheden, tot ons gekomen is, waarheid zij, men zal dan geen gewigt kunnen hechten aan laater verhalen, die van allé gezag der Ouden ontbloot zijn, nopens anderen, die, onder den Keizer TRAJANUS, ter dood zullen gebracht zijn, onder welke, volgends ſommigen, CLEMENS, de *Romein*, zal behooren, die, na *Cherſona*, aan den *Pontus Euxinus* of zwarte zee, gebannen zijnde, toen hij dat geheele landſchap tot het Christendom bekeerde, in het derde jaar van TRAJANUS, in Zee geworpen en verdronken zal zijn.

Voortplanting van het Christendom.

Zekerër is, het geen EUSEBIUS ons verhaalt, (*) van den vernieuwden ijver en ongemeene pogingen, door de Christenen, ten dezen tijde, aangewend, om den Godsdienst van JESUS voort te planten. Velen van hunne leeräars, wel geene mannen van geleerdheid, maar echter in de leere der Apostelen ervaaren, hunne bezittingen ten behoeve der armen verkopende, verlieten hun Vaderland, en predikten het Euängelie onder Heidenſche volken, die van het zelve nog niet gehoord hadden, met eenen voorſpoedigen uitſlag. Overäl, waar zij den grond van eene nieuwe gemeente gelegd hadden, lieten zij, naar het voor-

(*) *Hist. Eccles.* III. 37.

voorbeeld der Apostelen, andere leeräars achter, om op dezen grond verder te bouwen, terwijl zij zelve zich naa verder afgelegen gewesten begaven. EUSEBIUS voegt 'er bij, dat hunne ondernemingen verzeld gingen met, en ondersteund werden door, wonderwerken, welke nog somtijds door de Christenen verricht werden, doch welke allengs verminderden, naar mate de gewoone hulpmiddelen van onderwijs, algemeener bekend geworden, genoeg toereikend waren, en het Christendom meer vastigheid bekomen had. De Geschiedschrijver meldt ons wel niet uitdruklijk, welke landen door deze Zendelingen bezocht zijn geworden, doch, uit volgende berichten, mag men gelooven, dat zij, in het Oosten, tot buiten de Grenzen van het Romeinsche Rijk gekomen zijn; en zo het Christendom niet reeds te vooren, in eenige Steden van *Gallië*, (*Frankryk*,) en zelfs tot in *Germanië*, (*Duitschland*,) ten minsten in de volkplantingen der *Romeinen* langs den *Rhyn*, is doorgedrongen, dan is dit waarschijnlijk thans geschied.

Onder de Christen-Leeräars van dezen tijd, heeft zich, bijzonder, eenen naam gemaakt PAPIÄS, Bisschop van *Hiërapolis*, in *Frygië*, die door IRENEUS (*), „een oud man, leerling van JOÄNNES, „ en vriend van POLYKARPUS," genoemd wordt, door welken JOÄNNES, EUSEBIUS (†) niet den Apostel, PAPIÄS Bisschop van *Hiërapolis*, leert een duizendjarig rijk, en is de

(*) *Advers. hæres.* V. 33.

(†) *Hist. Eccles.* III. 36. 39. Men zie echter VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 515, 516.

Digitized by Google

11 BOEK I Hoofdſ. na C. G. Jaar 100. tot 117.

tel, van dien naam, maar eenen anderen *Oudſten*, of *Ouderling* JOANNES, verſtaan wil hebben. Deze PAPIAS was zeer gezet, en ijverig, om bijzonderheden, zoo van gezegden als verrichtingen, van JESUS en de Apostelen op te ſpooren; welke *Overleveringen* hij bijëenverzamelde, en uitgaf, in vijf boeken, onder den Titel: *Verklaring der Godlijke redenen.* Daar hij een man was, die, met alle zijne ervarenheid en kunde, echter, volgends EUSEBIUS, een zwak oordeel bezat, was hij niet in ſtaat, om altijd behoorlijk het waare van het valſche, het echte van het onëchte, te ſchiften en te onderſcheiden. Alles, (gelijk het gaat, wanneer men de natuurlijke neiging, om alle kleine omſtandigheden van gezegden of daaden van merkwaardige perſonen te weten, onbehoedzaam involgt,) was hem welkom, wat men hem daaromtrent mededeelde, hoe vreemd en ongelooflijk het ook ware, waar in hij te veel nagevolgd is van andere Christenen, nog min kundig dan hij, die weldra van deze nutteloze dingen meer werks maakten, dan van het onderzoeken en beöefenen der leere van JESUS en de Apostelen, zoo als die in hunne echte ſchriften begrepen is. EUSEBIUS merkt ook, als eene blijk van 's mans zwak oordeel, aan, dat hij, naar de letter, geloofd heeft, dat JESUS op aarde een Koningrijk zal oprichten en beſtuuren, wanneer de Jooden bekeerd, *Jeruſalem* herbouwd, en de Martelaars of Bloedgetuigen ten leven zullen worden opgewekt, welk Rijk duizend jaaren zal duuren; zoodat PAPIAS, volgends EUSEBIUS, de eerste zal geweest zijn, die een aardsch duizendjaarig Rijk van

yader der overleveringen.

JE-

JESUS zal geleerd hebben, over welk onderwerp kort daar na onder de Christenen hevige verſchillen ontſtaan zijn, gelijk wij vervolgends zien zullen. Alhoewel wij mogen twijfelen, of EUSEBIUS, die mede in dezen twist partij trok, het gevoelen van PAPIÄS naauwkeurig begrepen hebbe.

Voortgang der *Gnostieken.*

Indien PAPIÄS, al te zeer aan de letter verkleefd, zijne te verregaande geneigdheid, om uit de overlevering bijzonderheden van gezegden of daaden van JESUS en zijne Apostelen op te ſpooren, te veel toegaf, tot een ander uiterſte verviel de waanwijsheid van zulke betweters, die op hunne uitmuntende *wetenſchap* en *kennis* roemden, waar naar zij den naam van *Gnostieken* voerden, en waarmede zij zich onderſtonden, een ſamenſtel te ontwerpen van den oorſprong van het kwaad, en van de wereld der geesten, waar toe zij de Joodſche *Kabbala* en Heidenſche *Mythologie* of Fabelkunde, benevens de in het Oosten reeds van ouds bekende leere van twee beginzelen, het goede en kwaade, of geest en ſtoffe, misbruikten, en daar naar het Christendom misvormden. Zij waren, gelijk wij in het eerſte *Deel* gezien hebben, al vroeg onder de Christenen ingeſlopen, doch, onder de regeering van TRAJAAN, en voornaamlijk van zijnen opvolger ADRIÄNUS of HADRIÄAN, begonnen zij meer openlijk te voorſchijn te komen, hebbende eenige leeräars aan hun hoofd gekregen, welke in het Oosten, en bijzonder in *Egypte*, landen, waar eene verwilderde verbeeldingskracht de vruchtbare moeder was van allerhande ſoort van geestdrijverij en dwee-

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

perij, eenen grooten toeloop hadden, en gantſche aanhangen geſticht hebben.

SATURNINUS.

Onder deze leeraars der *Gnostieden*, ten dezen tijde, wordt, in de eerſte plaats, genoemd SATURNINUS een *Syriër*, gelijk men verhaalt, een leerling van MENANDER (*), die zich meest te *Antiöchië* onthield. Zijne voornaamſte leerſtellingen waren: De allerhoogſte God, die wijs en goed is, en de Stof, zijn de twee beginſelen van alles, wat beſtaat. De allerhoogſte God heeft vele Engelen, Aards-engelen, en Krachten voortgebracht. Zeven van deze Engelen, beſtuurers der zeven dwaalſtarren, hebben, buiten weten der hoogſte Godheid, en, tegen den wil van het ſtoffijk beginſel, deze wereld en de menſchen geſchapen; evenwel zag de goede God dit werk met goedkeuring aan, en alzoo de Wereldſcheppers aan de menſchen alleen eene dierlijke ziel hadden kunnen mededeelen, ſchonk hij, uit ontferming, hun een vonk van het hemelsch leven, welke de redelijke ziel is. De Wereldſcheppers, van God afgevallen zijnde, deelden het beſtuur der wereld onder malkanderen, maar één hunner, de God der Jooden, matigde zich de heerſchappij over allen aan, gelijk hij ook de menſchen verleid heeft, van welke 'er twee ſoorten zijn, goede en kwaade, aan welke laatſten de *Satan* bijſtand ſchenkt. Om alle deze wanördens te herſtellen, heeft God CHRISTUS, zijnen Zoon, gezonden, die den *ſchijn* van een menschlijk ligchaam aangenomen, en daar in op de wereld verkeerd heeft, ge-

(*) Zie van dezen I. *Deel Bladz.* 365.

gelijk hij ook, alleen in ſchijn, gekruist is geworden. Deze CHRISTUS heeft aan de redelijke zielen den weg aangewezen, om tot God weder te keeren; deze weg is moeilijk; men moet zich, ten dien einde, onthouden van wijn te drinken en vleesch te eten, maar ook van het huwlijk, met één woord, van alles, wat de zinnen ſtreelen, of het ligchaam vergenoegen kan. Langs dezen weg, keert de redelijke ziel, die vonk des hemelſchen levens, weder tot God, waar in het zalig leven beſtaat. Aan eene opſtanding van het vleesch of ligchaam, is niet te denken. (*)

Men ziet uit deze opgave, hoe onvolledig dezelve ook zij, dewijl wij geene eigene ſchriften van hem overig hebben, dat SATURNINUS, met andere aanhangen der *Gnostieken*, gemeen heeft gehad, dat hij den oorſprong van het kwaad heeft willen verklaren, en ſchoon hij het kwaad niet, met anderen, uit het ſtoflijk beginzel alleen, geloofde te moeten afleiden, waaröm hij den afval van de Wereldſchheppers en den *Satan* leeräarde, en ook tweederleië ſoort van menſchen onderſtelde, evenwel hield hij de ſtoffe voor kwaad, waaröm hij beweerde, dat CHRISTUS geen waar mensch, maar alleen een mensch in ſchijn, geweest is, welk gevoelen onder de *Gnostieken* vrij algemeen was, van waar zij ook den

(*) Men vindt de opgave dezer leerſtellingen bij IRENEUS *adv. hæres.* I. 24. TERTULLIAN. *de anima* C. 23. EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 7. EPIPAN. *hæres.* 23. en THEODORETUS *Fab. hæret.* I. 3. eaz.

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

den naam van *Doceten*, *Phantaſiaſten* enz. voerden, omdat zij JESUS beſchouwden, als alleen een mensch in *ſchijn* of *verbeelding*. Zijn bewijs, dat de zeven Engelen de wereld geſchapen hebben, ontleende hij uit de woorden (GEN. I. 26.) *Laat ons menſchen maken*; doch, dewijl hij tevens beweerde, dat zij den mensch naar Gods beeld hadden geſchapen, wierp hij, in de volgende woorden, *naar ons beeld*, het woordjen *ons* weg, gelijk hij alle de Profectiſche Boeken des O. Testaments verächtte, omdat zij met zijn leerſtelzel ſtreden. Schoon nu dit zijn leerſtelzel, bijzonder door zijne ſtrengheid in het verbod van vleesch en wijn, eenige aanhangers, bijzonder onder den gemeenen man, kreeg, ſchijnt het zich echter niet buiten *Syrië* verbreid te hebben.

BASILIDES.

In *Egypte* leefde, omtrent dien zelfden tijd, een ander Dweeper van dezelfde ſoort, BASILIDES, een *Alexandriner*. Deze man vervormde het leerſtelzel der *Gnostieken* weder, op zijne wijze; zoodanig, dat zijn leerſtelzel even min, als dat van SATURNINUS, den naam van *Christelijk* voeren kan, alhoewel hij voor een Christen wilde gehouden wezen, en voorwendde, zijn leerſtelzel van eenen leerling der Apostelen geleerd te hebben. Waarſchijnlijk was hij door zijne verbeelding aangaande de hooge wijsheid van zijn leerſtelzel zoo ingenomen, dat hij, hoe zeer getroffen door de waardigheid van den Christen-Godsdienst, echter niet heeft kunnen beſluiten, om zijne ſtellingen aan deszelfs eenvouwigheid op te offeren. Men heeft nog eenige weinige brokſtukken van zijn werk, het welk

welk hij eene *Uitlegging van het Euängelie* noemde, bij CLEMENS *van Alexandrië* (*), als mede eenige uittrekzels uit de ſchriften van zijnen Zoon ISIDORUS, die zijns Vaders leerſtellingen heeft voortgeplant, bij denzelfden (†); doch het één en ander verſpreidt zeer weinig licht over zijn geheele leerſtelzel, het welk wij uit de oude Kerkvaders, IRENEUS, CLEMENS *van Alexandrië*, EUSEBIUS, EPIFANIUS, en THEODORETUS moeten opmaken, welke echter niet met malkanderen overëenkomen. Wij zullen het waarſchijnlijkſte opgeven.

Zijn leerſtelzel.

Hij wendde voor, het ſamenſtel der *Æonen*, of *Eeuw-wezens* in eene betere orde te kunnen ſchikken, en groote geheimen voor te dragen. Volgends zijne ſchikking, had de hoogſte Vader zeven *Æonen* voortgebracht, welke door hem genoemd worden *Nous*, (het verſtand), *Logos*, (het woord), *Phroneeſis*, (de voorzichtigheid), *Sophia*, (de wijsheid), *Dynamis*, (de magt), *Eirene*, (de vrede), en *Dikee*, (de gerechtigheid), welke met hem het volmaakte *Achttal* uitmaakten. De *Wijsheid* en de *Magt* teelden de eerſte Engelen, welke voor zich weder eenen hemel ter woning maakten, en insgelijks andere Engelen teelden. Deze voortteeling hield ſtand, tot dat 'er 365 ſoorten van Engelen, en even zoo vele hemelen ontſtaan waren, welke ſteeds geringer en onvolmaakter werden. De Engelen van den laatſten Hemel hebben deze aarde, en den mensch

(*) *Stromat. Libr.* IV. *p.* 586. *ed. Colon.* 1688.

(†) *Libr.* II. *p.* 409. *Libr.* III. *pag.* 427.

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

mensch geſchapen, naar het beeld, dat zij van de *Æonen* ontvingen: doch, als zij aan de menſchen niet meer dan eene *dierlijke* of *zinlijke* ziel konden mededeelen, ſchonk God hun eene *redelijke* ziel, welke altijd met malkanderen in twist zijn. De Wereldſcheppers verdeelden onder zich de heerſchappij der Wereld, en nu verkreeg de voornaamſte onder hen de heerſchappij over het Joodſche volk. Doch als deze ook de andere Werelddeelen aan zich wilde onderwerpen, geraakten zij daar door in oorlog, in welken ook de menſchen deel namen, zoodat de kennis van den waaren God meer en meer verloren ging, en eene algemeene wanörde ontſtond. Om deze wanörde te doen ophouden, zond de hoogſte God zijnen eerstgeboren Zoon, *Nous*, (het verſtand), denzelfden als CHRISTUS, in de Wereld, om de menſchen, die in hem geloven zouden, uit de magt der Wereldſcheppers te verloſſen, en weder tot de kennis van God te brengen. Deze werd van den God der Jooden vervolgd, tot dat hij van de *Jooden* is gekruist en ter dood gebracht. Ondertuſſchen is deze Godlijke gezant niet wezenlijk geſtorven, maar alleen de mensch JESUS, met wien de CHRISTUS zich verëenigd had, of, gelijk ſommige Kerkvaders zeggen, de *Jooden* hebben SIMON *van Cyrene* omgebracht, meenende, dat zij CHRISTUS kruisten. Wie nu de leere van CHRISTUS gehoorzaamt, diens redelijke ziel keert weder tot God; maar de zielen der overigen verhuizen zoo lang in de ligchamen van andere menſchen en beesten, tot zij van alle onreinheid gezuiverd zijn, doch de ligchamen ſtaan nooit weder uit de dooden op. Om-

Zijne zedenleere.

Omtrent de zedenleere, welke BASILIDES voorſchreef, verſchillen de oude Schrijvers. Sommigen ſtellen hem voor als iemand, wiens zedenleere eer ſtreng dan los was, terwijl anderen hem beſchuldigen, de driften en wellusten begunſtigd, en alle ongebondenheden voröorloofd te hebben, gelijk dan ook zijne aanhangers zedenloze en ſpoorloze menſchen zullen geweest zijn. Deze ſtrijdige berichten behoeven ons niet zeer te verwonderen. De leerſtelzels van deze en de meeste aanhangen der *Gnostieken* toch waren van die natuur, dat dweepers dezelve, ligtelijk, naarmate van hunne natuurlijke geneigdheden, of tot buitenſporige ſtrengheid of tot alle zedenloosheid, misbruikten. De leere, dat het ligchaam geen ſchepzel van God is, en men het zelve, op alle mooglijke wijzen, moet verſtooren, dat men God niet moet vreezen, maar alleen liefhebben, en ſoortgelijke, konden dweepachtige menſchen tot het één of ander uiterſten vervoeren. Omtrent de Martelaren of bloedgetuigen, geloofde hij, gelijk uit de weinige brokſtukken, die van hem overig zijn, blijkt, dat zij hunne folteringen en dood ondergingen, wegens hunne grooter en zwaarer zonden, waar aan zij ſchuldig waren, het zij met wil of met daad, het zij vóór hun beſtaan in dit leven, of geduurende dit leven, gepleegd, zoodat zij eene moeilijker en zwaarer reiniging behoefden. Hij vergunde zijne aanhangers, ten einde de vervolgingen der Heidenen te ontgaan, met dezelve deel te nemen in hunne offermaaltijden en feesten. Deze vergunning kunnen wij afleiden, uit zijnen waan van

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

hoogere *kennis*, nopens de vrijheid der Christenen. Ja, hij ſtond zelfs zijnen aanhangeren toe, CHRISTUS, of zoo als hij zich uitdrukte, den *gekruisten* te verloochenen. Te weten, volgends zijne leere, was CHRISTUS niet gekruist, gelijk wij gezien hebben, maar alleen de mensch JESUS, of wel SIMON *van Cyrene*. Op dezelfde wijze, zou hij hun hebben kunnen veröorloven, te ontkennen, dat zij *Christenen* waren.

Zijne dweepery met den naam *Abraxas* of *Abraſax*.

Hoe dweepächtig en bijgelovig hij ware, daar van ſtrekt de geheimzinnige naam *Abraxas* of *Abraſax* ten blijke, aan welke hij zekere toverkrachten toeſchreef, en dien hij en zijne aanhangers ten dien einde op zekere edelgeſteenten deeden graveeren; hoedanigen 'er nog overig zijn, doch omtrent welken de oudheidkundigen opmerken, dat zij niet allen van de *Baſilidiänen* kunnen wezen. Men mag dan denken, dat BASILIDES dezen naam, en deszelfs geheime krachten, van de Heidenſche Egyptenaren zal hebben overgenomen; hij verſtond door *Abraxas* of *Abraſax* de opperſte Godheid, of wel den Schepper des eerſten hemels. Waarſchijnlijk is de naam geheimzinnig, en de zeven letters, waar uit hij beſtaat, zullen zien op de zeven Engelen, Scheppers der Hemelen; de letters van dezen naam, in het Grieksch geſchreven, maken het getal van 365 uit, het getal der hemelen, volgends BASILIDES, maar ook het getal der dagen van het *Zonnejaar*. ABRAXAS kon dan de Godheid aanduiden, als den oorſprong des tijds, die door de Zon bepaald wordt. Even gelijk het woord *Mithras*, bij de oude *Perſiänen*, en bij de

de oude *Galliërs*, het woord *Beelenus*, welke insgelijks, naar de talletters, het getal 365 aanwijzen. Behalven dit, zal hij nog een ander geheimzinnig woord gehad hebben, *Abracadabra*, aan het welk insgelijks een groot vermogen werd toegeſchreven. Met zulke geheimen en den ſchijn van wijsheid in zijne Hemelgeſchiedenis maakte hij zich vele aanhangers; doch, door de Christenen deftig tegengegaan en wederlegd, was deze gezindheid in de vierde eeuw reeds geheel te niet gelopen.

Een tijd- en landgenoot van BASILIDES was CARPOCRATES, insgelijks een *Alexandriër*, het hoofd van eenen aanhang van *Gnostieken*, welke wegens hunne ſnoodheden het ergſt van allen berucht zijn. Het ſamenſtel zijner leere kwam, genoegzaam, met dat van SATURNINUS en BASILIDES daar in overëen, dat 'er een hoogſte God en vele van hem geteelde *Æonen* zijn; dat de Wereld van Engelen geſchapen is, die zich den Godlijken eeredienst hebben aangematigd, en dat al het kwaad zijnen oorſprong uit de ſtoffe heeft. Maar JESUS hield hij voor een bloot mensch, naar den gewonen loop der natuur, uit JOSEF en MARIA geteeld, wiens uitmuntendheid alleen daar in beſtond, dat hij eene ſterker en zuiverer ziel had dan andere menſchen, welke zich wist te herïnneren, wat zij, voor hare verëeniging met het ligchaam, in hare verkeering met God gezien had. Te weten, het voorbeſtaan der zielen had hij, uit de Wijsgeerte van PLATO, met meer andere ſtellingen, overgenomen. Daaröm had God ook, dus vervolgde CARPOCRATES, aan JESUS de kracht me-

CARPOCRATES.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

medegedeeld, ons zich aan de magt der Wereldſcheppers te onttrekken, en tot God weder te keeren. Het oogmerk van JESUS komst in de Wereld was, de kennis en verëering van den waaren God te herſtellen: ook verkrijgen die menschlijke zielen, welke, even als hij, de Wereldſcheppers verächten, gelijke kracht, en keeren tot God weder, terwijl de andere zielen in verſcheiden ligchamen moeten omzwerven. *Geloof* en *liefde* was het middel tot zaligheid.

Ondertusſchen werd deze *liefde* op zoodanige wijze door CARPOCRATES en zijne aanhangers verklaard, dat zijne zedenleere eene mengeling van alle ſnoodheden en ongebondenheden uitmaakte. En dit weten wij, niet alleen uit de berichten der Kerkvaderen, bij welke men onkunde of partijzucht zou mogen vermoeden, maar zelfs uit een nog overgebleven brokſtuk eenes boeks van zijnen Zoon EPIFANES, over de *rechtvaardigheid*, welke hij bepaalt, te zijn *gemeenſchap met gelijkheid*. Hij nam alle onderſcheid van zedelijk goed en kwaad weg, als beſtaande dit onderſcheid, volgends hem, alleenlijk in de verbeelding der menſchen. Hij gaf zijnen navolgeren volkomene vrijheid, om naar hunne begeerten en driften te leven, als welke van God onze natuur ingeplant, en dus in zich zelven onſchuldig zouden wezen, zonder iet misdaadigs in zich te hebben. Hij beweerde, dat alles aan allen even gelijk gemeen behoorde te zijn, zonder daar van iet, zelfs niet de vrouwen, uit te zonderen, het waren alleen de burgerlijke wetten, die het bijzonder eigendom onder de menſchen hadden in-

ingevoerd. Eindelijk, de menschlijke zielen konden niet gelukkig worden, voordat alle lusten, tot den laatſten penning toe, voldaan waren; indien zulks in dit leven niet geſchiedde, moesten zij zoo lang in andere ligchamen verhuizen, tot dit alles volbracht ware; daar toe, op eene vreemde wijze, het gezegde van JESUS (MATTH. V. 26.) misbruikende.

Het is, in de daad, bijna ongelooflijk, dat iemand zoo onbeſchaamd leerſtellingen zou hebben voorgedragen, welke alle godloosheid zoo openlijk begunſtigen, het is derhalven geen wonder, dat men gedacht heeft, of dat de Kerkvaders CARPOCRATES bezwaard hebben, met hem dezelve toe te ſchrijven, of dat men zijne voorſtellen eenen verdraaglijker zin behoort te geven, dan zij, in den eerſten opſlag, ſchijnen te hebben, te meer, omdat men zich verbeeldde, dat zijne leere van God, van den oorſprong en beſtemming der menschlijke zielen, en het oogmerk van JESUS zending, met eene zoodanige roekeloze ongebonden zedenleere zou ſtrijden. (*) Doch, waar toe vervoert niet de dweeperij den mensch, die zich verbeeldt, eene hooger wijsheid, dan het gros des menschdoms, te bezitten? De leere van de Stoffe, als de oorzaak van alle kwaad, eene verkeerde verbeelding van den eigen aart der zuivering van de zielen, en van de vrijheid en gelijkheid, kon, in de daad, aan zoodanigen verwaanden dweeper aanleiding tot zulke buitenſporigheden geven, die hij, waarſchijnlijk, als hooge geheimen aan zijne navolgers zal hebben doen voorkomen, waar toe misſchien

(*) SCHRÖCK *Kerkl. Geſch.* II. *Th.* S. 356.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

Zedenloosheid van zijne aanhangeren.

schien behoort, dat zijne echte aanhangers, gelijk verhaald wordt, zich, als ingewijden, door een *brandmerk* op het oor onderscheiden hebben.

Hoe het zij, dit is het eenparig bericht der Kerkvaderen, dat de *Carpocratiänen* een lasterlijk leven geleid, en zich alle soorten van ontucht en onkuischheid veröorloofd hebben, zonder eenige de minste schaamte te vertoonen. Zij worden ook beschuldigd van tooverkunsten geöefend, en de beelden van PYTHAGORAS, PLATO, en andere Heidensche Wijsgeeren, naast dat van JESUS geplaatst en veröerd te hebben, het welk overëenkwam met een leerstuk van hunnen leermeester, dat vele zielen van menschen de ziel van JESUS in sterkte evenaarden, ja zelfs overtroffen. Tot hen zal behoort hebben de gezindte, die men *Adamiten* noemde, omdat zij, ten einde ADAM in het Paradijs na te volgen, hunnen Godsdienst moedernaakt zullen geöefend hebben. Doch, dewijl dit bericht alleen op het gezag van EPIFANIUS steunt, zal men 'er geen groot gewigt aan kunnen hechten, ja zelfs schijnt het, dat het gerucht de spoorloosheden der *Carpocratiänen* niet zelden heeft vergroot, alzoo IRENEUS zelve erkent, dat de schendaaden, aan hun toegeschreven, hem ongelooflijk toeschcenen.

Deze aanhang wilde zich onder de Christenen gerekend hebben, CARPOCRATES zocht zelfs, gelijk wij daar van een voorbeeld hebben bijgebracht, zijne leere te handhaven, door het verdraajen van den zin der Euängeliën, maar vooräl beriep hij zich op zeker geheim onderwijs, het welk JESUS aan zijne leerlin-

lingen zou gegeven hebben, en het welk ſlechts mondeling zou zijn voortgeplant. Zeker een geſchikt middel, om alle ongerijmdheden aan ligtgelovige menſchen op te dringen, waar van echter, in het vervolg, zelfs leeräars der Christenen gebruik gemaakt hebben. Niettegenſtaande derhalven deze ongerijmdheden openlijk ſtreden met de waare leere van CHRISTUS en zijne Apostelen, en deze Dweepers niets min waren dan Christenen, namen echter de Heidenen uit hun gedrag en levenswijze aanleiding, om de Christenen in 't gemeen te lasteren, en hen, onder anderen, te beſchuldigen, dat zij bloedſchande pleegden met hunne moeders en zusters, en menſchenvleesch tot ſpijs gebruikten. Gelijk de oude Christenſchrijvers zich daar over beklaagd hebben. (*)

Deze gezindte, die te *Alexandrië* haren oorſprong had genomen, werd, door den ijver van zekere vrouw MARCELLINA, naa *Rome* overgebracht, alwaar zij, toen ANICETUS aldaar Biſſchop was, vele aanhangers maakte. EPIFANES, Zoon van CARPOCRATES, bij zijne vrouw ALEXANDRIA, welke uit het Eiland *Cefalonië* geboortig was, plantte deze leerſtellingen op dat Eiland voort, alwaar hij zelfs, indien wij CLEMENS *van Alexandrië* gelooven, Godlijke eerbewijzingen zal verkregen hebben. Evenwel duurde deze gezindte niet langer dan tot het begin van de derde eeuw, na welken tijd wij 'er niets meer van vinden. De vermaardſte leerling van CARPOCRATES was zekere PRODICUS. Of de *Borboriten*, of

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 7.

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

of *Borboriänen*, bij FILASTRIUS gemeld, die hunnen naam van het woord βορβορος, *ſlijk*, zullen hebben, omdat zij in alle lusten, als zwijnen in het ſlijk, wentelden, ook tot deze of eene andere gezindte der *Gnostieken* behoord hebben, is onzeker.

VALENTINUSzijne leere.

Boven allen, die als *Gnostieken* (of *Betweters*,) bekend zijn geworden, heeft, in vermaardheid en ſchranderheid uitgemunt VALENTINUS, een *Egyptenaar*, *geen gemeen man*, gelijk ORIGENES, een *geleerd man*, gelijk HIËRONYMUS hem noemt. Deze heeft het leerſtelzel der *Gnostieken* in een kunſtig ſamenſtel zoeken te brengen, en de geheimen der Geestenwereld, als ook van den oorſprong en wording aller dingen, met ſcherpzinnigheid, te verklaaren. Hij had zich, te *Alexandrië*, in de Wijsgeerte geöefend, zoo als die daar onder de Jooden plaats had, zijne aanhangers hebben naderhand voorgewend, dat hij zekeren THEUDADES, die een gemeenzaam vriend van den Apostel PAULUS geweest zal zijn, tot leermeester heeft gehad. Indien wij TERTULLIÄNUS geloven (*), zal hij, in zijne uitzichten, om Biſchop bij de Christenen te worden, te leur geſteld zijnde, door verdriet en wraakzucht gedreven, begonnen hebben, de leere der Christenen openlijk te beſtrijden, en zijn leerſtelzel voor te dragen. Dit deed hij eerst te *Alexandrië*, en vervolgends te *Rome*, werwaards hij, volgends IRENEUS, gekomen is, toen HYGINUS Biſchop was, zijnde aldaar gebleven, tot dat ANICETUS die waardigheid bekleedde; HY-

(*) *Advers. Valentin. C.* 4.

Digitized by Google

HYGINUS was Bisschop te *Rome*, van het jaar 122, tot 126. ANICETUS aanvaardde deze waardigheid in het jaar 142, onder den Keizer ANTONINUS PIUS. Te *Rome* zijne leere onder de Christenen verbreidende, werd hij van hun, tot driemalen toe, uit hunne gemeenschap uitgesloten; waar uit wij zien, hoe de Christenen bestendig van hun recht hebben gebruik gemaakt, om die genen, welke hunne leere vervalschten, niet voor Christenen te erkennen, maar tevens, hoe bereidvaardig zij zich toonden, om dwalenden, die zich scheenen te verbeteren, weder aan te nemen. Van *Rome* begaf VALENTINUS zich naa het Eiland *Cyprus*, alwaar hij vele aanhangers kreeg, welke deze gezindte, tot het einde der vierde eeuw toe, hebben doen stand houden.

Zijne schriften.

VALENTINUS heeft niet alleen mondelijk, maar ook schriftelijk, zijne gevoelens verkondigd. TERTULLIANUS maakt gewag van een geschrift, genoemd *Sophia* of *Wijsheid*, van een ander, *Over het vleesch van* CHRISTUS, en van zijne *Psalmen* of *Liederen*. Uit zijne Leerredenen (*Homiliën*) staan sommige brokstukken bij CLEMENS *van Alexandrië*, en eene verhandeling van hem bij ORIGENES *tegen* MARCION. Deze brokstukken leveren blijken op, van het vernuft van dezen man, welk zijne verwilderde verbeeldingskracht niet geheel had uitgedoofd, terwijl zij tevens in ons den wensch opwekken, dat wij deze schriften in het geheel mogten bezitten, ten einde zijn stelzel te beter te kunnen beöordeelen, het welk ons door de Kerkvaders zoo weinig samenhangende wordt beschreven, dat het waarschijnlijk is, dat zij het stelzel

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

van VALENTINUS hebben verward met de bijvoegzelen en vermeerderingen van zijne leerlingen, welke, gelijk gemeenlijk, in hunne buitensporigheid veel verder zullen gegaan zijn, dan hun leermeester. In één dezer brokstukken, bij voorbeeld, handelende van den oorsprong van het kwaad, zegt VALENTINUS, na verscheiden godloosheden verhaald te hebben, die hij onder de menschen gezien had, „ Nu begon ik te „ vragen, van waar dit alles kome? Welk de grond „ van derzelver beweging zij? Wie iet dergelijks te„ gen de menschen beschikt hebbe? Waar de uit„ vinding dezer dingen te zoeken zij? En, wie ze „ geleerd hebbe? God voor derzelver oorzaak uit „ te geven, kon ik van mij zelven niet verkrijgen — „ Trouwens, dewijl hij goed is, brengt hij ook „ het beste voort, en 'er is niets kwaads in hem — „ Ik achte derhalven, dat met hem te gelijk dat „ gene bestaan hebbe, wat men *de Stoffe* noemt, „ uit welke hij, het gene is, geschapen, het met „ eene wijze kunst van één afgezonderd, en schoon „ opgesierd heeft: ja ook schijnt het kwaade uit de„ zelve oorspronglijk te zijn. Te weten, naardien „ zij noch gemaakt noch gevormd was, en ook bo„ vendien, zonder eenige orde, rondgedreven werd, „ en de kunst van God nodig had, misgunde hij „ haar dezelve niet, ook wilde hij niet, dat zij, al„ tijd aan zich zelve overgelaten, dus rondgedre„ ven zou worden; hij besloot veel meer de Schep„ ping, en wilde de schoonste deelen van de slecht„ ste scheiden: en dus heeft hij ook werklijk gescha„ pen. Doch alles, wat in dezelve, terwijl hij schiep,

„ schiep, slecht en vuil was, liet hij, als ongeschikt
„ tot zijn werk, zoo als het was, nademaal het
„ geheel niet voor hem voegde. Uit deze deelen
„ vloeit, mijns bedunkens, het kwaad op de men-
„ schen voort."

Zijne leere.

Dit gevoelen, nopens den oorsprong van het kwaad uit de *Stoffe*, heeft hij, aan eene vruchtbare verbeeldingskracht den teugel vierende, volgends de Kerkvaders, op de volgende wijze uitgebreid.

Vooreerst, met betrekking tot de Godheid, en de wezens uit haar voortgevloeid, kwam zijn verhaal op het volgende neder. In het *Lichtruim* of de *Volheid* (*Pleerooma*), welke de *Gnostieken* tot de woning of het verblijf der Godheid maakten, stelde VALENTINUS dertig *Æonen*, (*Eeuwen*, of *eeuw-wezens*,) of vijftien *paaren* van beiderlei geslacht, mannlijke en vrouwelijke, welke van malkanderen waren voortgeteeld, en welke hij in drie soorten verdeelde. Het eerste en uitmuntendste soort bevatte *God* zelven, dien hij ook den *eersten Vader* en de *Diepte* (*Bijthos*) noemde, en aan wien hij *Sigee* (de *Stilte*,) of de *Denkingskracht*, als zijn wederpaar, toevoegde. Van dezen, ging hij voort, was *Nous* (het *Verstand*,) het volmaaktste onder alle *Æonen*, en de *Waarheid* geteeld. Dit tweede paar heeft weder (*Logos*) het *Woord* en het *Leven*, en deze den *Mensch* en de *Kerk* voortgebracht. Op dezelfde wijze zijn van deze laatsten, en verder in geduurige afstamming van malkanderen, de *Æonen* van de tweede soort ontstaan; de *Diepte* en de *Vermenging*, de *Niet verouderende* en de *Vereeniging*, de *Voor*

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

zich zelf geborene, en de *Lust* of *Begeerte*, de *Eengeborene*, en de *Zalige*. Eindelijk maakten twaalf andere *Æonen* de derde foort uit, onder welke de twee eerfte, de *Trooster* en het *Geloof*, den *Mensch* en de *Kerk* tot ouders hebben: maar de overigen, de *Vaderlyke* en de *Hoop*, de *Moederlijke* en de *Liefde*, de *Altijdverftandige* en de *Voorzichtigheid*, de *Kerkelijke* en de *Zaligheid*, de *Vrijwillige* en de *Wijsheid*, van deze, en onderling van malkanderen, afftammen. Hier komen nog vier manlijke *Æonen* bij: *Horus* of de *Grens*, welke de Grenzen der Volheid of van het Lichtruim bewaakt; CHRISTUS en de *Heilige Geest*, welke de andere *Æonen* in hunne pligten onderwijzen, en JESUS, die door alle de overigen gemeenfchappelijk geteeld en heerlijk toegerust is, die ook vele Engelen tot zijnen dienst heeft. Het *Verftand* werd van alle de *Æonen*, wegens zijne ongemeene Wetenfchap, benijd, maar meest van de *Wijsheid*, en dezen zouden, door de hevigheid der driften of gemoedsbewegingen, buiten de *Volheid* in de *Stoffe* gevallen zijn, indien *Horus* hen niet terug had gehouden.

Omtrent de Schepping en oorfprong des Heel-Als, gaf VALENTINUS dit bericht — De jongfte der *Æonen*, *Sophia*, of de *Wijsheid*, kon hare brandende begeerte, om het eerfte Wezen te kennen, niet beteugelen; door de hevigheid dezer begeerte, bracht zij eene dochter voort, welke hij *Achamot* of *Enthijmefis* noemt, en die uit het *Pleerooma*, of de Volheid, in de duisternis der Stoffe viel, aan welke CHRISTUS, uit medelijden, zekere gedaante me-

mededeelde. Als zij vergeefs weder in het verblijf der *Æonen* zocht te komen, en het licht weder te vinden, het welk haar ontbrak, wisſelden, in dezen toeſtand, vrees, angſt, en droevenis met lagchen bij haar af; en hare hevige begeerte naar het licht bracht de Ziel der Wereld, des Wereldſcheppers, (*Demiurgus*), en andere Zielen voort; uit hare tranen ontſtond het water, de heller ſtoffe uit haar lagchen, en de dichter uit hare droevenisſe. Zij wendde zich vervolgends tot CHRISTUS, die haar JESUS toezond, om door hem met wetenſchap voorzien en van hare ſmarte bevrijd te worden. Hier op bracht zij *drie Zelfſtandigheden* of Wezens voort, eene *Stoffelijke*, eene *Geestelijke*, en eene *Zielſoortige*. Door de gedaante, welke zij aan deze laatſte gaf, ontſtond de *Demiurgus*, of de Wereldſchepper. Deze ſcheidde, met behulp van JESUS en zijne moeder, de *Stoffelijke Zelfſtandigheid* van de *Zielſoortige* af, maakte van de laatſte zeven hemelen, die verſtand hebben, en van Engelen bewoond worden, of zelve Engelen zijn; maar den bovenſten van deze hemelen verkoos hij tot zijn verblijf. Naardien de *Stoffelijke Zelfſtandigheid* uit de drie driften of hartstochten van *Achamoth*, de vrees, droevenisſe, en angst, ſaamgeſteld was, zoo ontſtonden uit de eerſte de dieren, uit de andere de booze Geesten, wier Vorst, de *Wereldbeheerſcher*, zijn verblijf heeft onder den hemel van den *Demiurgus*, en uit de derde de met vuur vermengde Hoofdſtoffen der Wereld. Eindelijk vormde de *Demiurgus*

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

ook den Mensch: deels uit de *Stoffelijke Zelfstandigheid*, deels uit de *Zielsoortige*; ook gaf hij hem een ligchaam, en *Achamot* voegde hier, buiten zijne weten, nog iet van de *Geestelijke Zelfstandigheid* bij. Daar uit zijn derhalven drie deelen van den mensch voortgekomen; het *Stoffelijke*, het welk vergankelijk is en verderft; het *Zielsoortige*, het welk Zalig en ook Rampzalig kan worden; en het *Geestelijke*, het welk, wegens zijnen hemelschen oorsprong, niet verderven kan.

Eindelijk, leerde hij, met betrekking tot den Godsdienst en zedenleere, het volgende: De *Demiurgus* wilde voor den waaren God aangezien zijn, en bereikte ook zijn oogmerk, door de Profeeten, die hij tot de Jooden zond, waar in de Engelen der overige hemelen hem navolgden. Daaröm vond God het nodig, CHRISTUS in de Wereld te zenden. Deze was uit de *Geestelijke* en *Zielsoortige Zelfstandigheid* saamgesteld, had een zichtbaar ligchaam, uit eene fijne Stoffe, en was, gelijk water door een kanaal, door het ligchaam van MARIÄ gegaan, zonder iet van haar aan te nemen; toen hij nu gedoopt werd, verëenigde zich de *Æon* JESUS, in de gedaante eener duive, met hem. Hij leerde de menschen de kennis van den waaren God, en werd wel eindelijk gedood, doch, eer dit gebeurde, scheidde JESUS en de Geestelijke Ziel zich van hem af. Die Zielen, welke aan zijne voorschriften gehoor geven, zullen eens in de nabijheid van Gods woning zalig zijn; maar de overigen hebben een geheel verderf te wachten. Wanneer, ten laat-

laatſten, al het hemelſche en geeſtelijke uit de Stoffe zal uitgetrokken zijn, zal de *Achamoth* zich in het Godlijk Lichtruim met JESUS vereenigen; alwaar ook de Geeſtelijke Zielen der menſchen komen; de meer zinlijke blijven in de verblijfplaats van den *Demiurgus*, en de geheele Wereld zal door Vuur verteerd worden. Sommigen van deze leerſtukken ſcheenen zekere uiterlijke ſtrengheid van zeden te vorderen; ook heeft men aan VALENTINUS zelven geen ondeugend leven te last gelegd. Maar zijne aanhangers worden van onkuischheid beſchuldigd, insgelijks, dat zij van de Afgoden-offers aten, en leerden, dat men niet verpligt zij, voor den Godsdienst te ſterven, ook zullen zij de Heidenſche ſchouwſpelen bezocht hebben. En zeker, vele leerſtellingen van VALENTINUS gaven meer dan te veel aanleiding tot alle zedenloosheid. Bijzonder behoort hier toe het onderſcheid, het welk hij maakte tusſchen de menſchen, naar de drie deelen, welke hij aan elk hunner toeſchreef. Sommigen noemde hij *Geeſtelijken* (πνευματικοι), welke noodzaaklijk zalig moesten worden; en dezen waren de *Valentiniänen*; de overige Christenen waren alleenlijk *Zielſoortig*, (ψυχικοι), welke, naar mate van hun gedrag, zoo wel zalig als verdoemd konden worden; maar de Heidenen waren bloot *Stoffelijk* en *Ligchaamlijk*, (χοϊκοι, σωματικοι), en moesten volſtrekt verloren gaan. Men oordeele, hoe zeer zoodanige leerſtellingen, op welke wijze men ze ook zou willen verzachten, eene wijde deur openden, voor de *Valentiniänen*, om de beöefening der deugd gering te

II BOEK I Hoofdſt. na C. G. Jaar 100. tot 117.

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 100. tot 117.

achten, dewijl zij toch onmogelijk van God verdoemd konden worden. (*)

Aanmerkingen over het leerſtelzel van VALENTINUS.

Onder de oude Kerkelijke Schrijvers, hebben IRENEUS, in zijn werk *tegen de Ketterijën*, en TERTULLIÄNUS, in een opzetlijk daar toe ingericht geſchrift, behalven anderen, hun werk gemaakt, om dit leerſtelzel te wederleggen; doch beide IRENEUS en TERTULLIÄNUS hebben niet alleen het ſtelzel van VALENTINUS en de bijvoegzelen van zijne leerlingen onder één gemengd, maar ook zich alleenlijk toegelegd, de eerſte om ze op eene ernſtige en ſcherpe wijze te wederleggen, en de ander, om ze door vernuftige ſlagen belagchlijk te maken, zonder zich te verledigen, om ten minſten het ſtelzel van VALENTINUS in eene behoorlijke orde op te geven, waar door wij beter in ſtaat zouden zijn, hetzelve te beöordeelen. Laater geleerden, VITRINGA, BEAUSOBRE, BASNAGE, en meer anderen, door MOSHEIM (†) aangehaald, hebben getracht, aan dit leerſtelzel eenen ſamenhangenden en redelijken zin te geven; en in de daad, alhoewel MOSHEIM alle deze pogingen voor *ijdel* verklaart, ſchijnt het duidelijk genoeg, dat VALENTINUS, even gelijk andere *Gnostieken*, de *Mijthologie* of Fabelleere der Grieken, nopens de huwlijken en voortteelingen der Goden, waar van men bij den Griekſchen dichter HESIODUS een voorbeeld vindt, misſchien gepaard met

(*) Men vergelijke over deze gevoelens SCHROECKH. *Christl. Kirchen-Gesch.* II. *Th.* S. 358. enz.

(†) *Kerkl. Gesch.* I. *Deel Bladz.* 318.

met de *Kabbalistische* leere der Joden, heeft nagevolgd, en als 't ware, in eene *Allegorie* of leenspreuk, de betrekking der Godlijke eigenschappen en volmaaktheden, hoe de ééne uit de andere zij af te leiden, heeft willen voordragen; zoodat zijne *Æonen*, of Eeuw-wezens, wier namen hij ook veeläl uit de Boeken des Nieuwen Testaments ontleent, de Godlijke eigenschappen, zoo als zij in God zijn, en zoo als zij zich met betrekking tot de menschen openbaren, zullen afbeelden. Terwijl men, in zijn bericht van de Schepping, niet duister zijne bedoeling ontwaar wordt, om rekenschap te geven van den oorsprong van het kwaad in de natuurlijke en zedelijke Wereld. Doch aan eene buitensporige verbeelding, en aan de zucht, om eene hooger Wijsheid te vertoonen, te veel bot vierende, vervalt hij in onverklaarbare duisternissen en ongerijmdheden, welke men nooit met redelijke begrippen, en nog min met de leerstellingen van het Christendom, zal kunnen overëenbrengen. Trouwens, VALENTINUS heeft zelve erkend, dat zijne leere geheel onderscheiden zij, van die leere, welke de Christenen, in de schriften der Euangelisten en Apostelen, bezaten, daar hij voorwendde, gelijk wij gezien hebben, zijne wijsheid van eenen leerling van PAULUS, en uit een Boek van den Apostel MATTHIÄS, geleerd te hebben, tevens de Boeken des Ouden Testaments van den *Demiurgus* afleidende, en de schriften des Nieuwen Testaments, geheel naar zijnen zin, verdraajende en verwringende.

Nademaal VALENTINUS en zijn aanhang den Zijn aan-

II BOEK I Hoofdst. na C. G. Jaar 110. tot 117.

ſchijn wilden hebben van eene hooger Wijsheid en diepe geheimen, omtrent de hemelſche en geeſtelijke wezens, is het niet vreemd, dat zijne leerlingen zich ſpoedig verdeelden, nieuwe verborgenheden predikten, en nieuwe aanhangen maakten. PTOLEMEUS, één zijner leerlingen, verſchilde van zijnen meester, zoo ten aanzien van het getal als van de ſchikking der *Æons*; SECUNDUS, een ander van zijne navolgeren, helderde den oorſprong van het kwaad op, uit de leer der twee beginzelen, *licht en duisternis*; HERACLEON beweerde, dat een gedoopt Christen in geene ſchuld valle, hoe groote zonden hij ook mogt bedrijven. MARCUS, van wien de *Marcoſiänen* hunnen naam hebben, en COLOBARSUS, voegden nog verſcheiden ongerijmdheden bij die van VALENTINUS. Dus beweerde MARCUS, dat de *volheid* en *volmaaktheid* begrepen zij in het *Grieksch Alphabet*, het welk hij als de reden aanmerkte, waaröm JESUS, in de Openbaring van JOÄNNES, de *Alpha* en *Omega* genoemd wordt. Doch, het is niet de moeite waardig, ons met deze allen in het bijzonder op te houden. Wij keeren liever weder tot het vervolgen van onze geſchiedenis der Christenen, na nog kortelijk eene aanmerking gemaakt te hebben over den invloed van deze leerſtelzels op het waare en echte Christendom.

hangers in verſcheiden gezindheden verdeeld.

Invloed dezer leerſtelzels op het Christendom.

Hoe zeer de door ons tot hier toe beſchreven dwaalleeräars zich den naam van Christenen aanmatigden, echter is het, uit vergelijking van hunne gevoelens met de Heilige Schriften der Christenen, openbaar, dat zij eigenlijk niets met de Christenen ge-

gemeen hadden, maar als op zich zelven ſtaande gezindheden moeten worden aangemerkt; gelijk dan ook de Christenen hen niet als leden van hun genootſchap hebben willen erkennen, zoo als wij gezien hebben, dat zij VALENTINUS van hunne gemeenſchap uitſloten, en HERACLEON, in eene Kerkvergadering in *Sicilië* in het Jaar 125 gehouden, veröordeeld is geworden. (*) Hunne gevoelens hebben dus geenen invloed gehad op de leere of den wandel der Christenen zelve, noch bij de Christenen eenigen wortel kunnen vatten; evenwel hebben zij vele lieden afgetrokken, die zich aan deze ſchijnwijsheid vergaapten, en dewijl zij zich toch voor Christenen uitgaven, vele twisten en verwarringen veröorzaakt, en daar door den Heidenen, die hen van de Christenen niet wisten te onderſcheiden, en daaröm hunne ſpoorloosheden en dweeperijën in 't gemeen aan de Christenen te last legden, aanleiding gegeven, om de Christenen wegens hunne twisten en verdeeldheden te beſchimpen, gelijk CELSUS (†) dus ſchrijft: „Toen de Christenen in „het eerst weinigen in getal waren, waren zij eens„gezind; maar zoodra zij, vermenigvuldigende, zich „in verſcheiden plaatzen verſpreid hebben, zijn zij tel„kens gescheurd, zoodat elk zijn' eigen aanhang wil„de hebben." Het een en ander heeft den Christenen vele onäangenaamheden ja vervolgingen veröorzaakt, gelijk wij, in het volgende *Hoofdſtuk*, zien zullen.

(*) Bij BALUZIUS *in nova Collect. Conciliorum.*

(†) *Apud.* ORIGEN. *Contra* CELSUM *Libr.* III.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Geſchiedenis der Christenen onder de Regeering van den Keizer Ælius Adriänus.

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Het bijëenvoegen van de dwaalleeräaren, in het voorgaande Hoofdſtuk gemeld, omdat hunne leerſtelzels zoo veel overëenkomst onderling hebben, heeft ons geſchiedverhaal reeds gebracht tot de regeering van den Romeinſchen Keizer ÆLIUS ADRIÄNUS, of HADRIÄNUS, welke, een bloedverwant en neef van TRAJANUS, dezen Vorst, bij deszelfs overlijden, in het Jaar 117 na Christus geboorte, is opgevolgd. Deze Vorst wordt, door de Geſchiedſchrijvers, niet min dan TRAJANUS, geprezen, als een zachtzinnig Vorst, en een vriend van zijn volk, hebbende hij ten zinſpreuk: *Non mihi, ſed populo; niet voor mij, maar voor het volk!* evenwel was hij min ſpraakzaam en lieftalig dan TRAJANUS, ſtreng, en zelfs geneigd tot wreedheid, welke neiging, door hem wel, in vele gevallen, gelukkig beteugeld, maar, door wantrouwen en ſchielijk opwellenden toorn opgewekt, dikwijls uitberste, bijzonder in de laatſte dagen van zijn leven, en hem zelfs na zijn' dood gehaat maakte. Niet krijgszuchtig zijnde, trok hij zijne troepen uit verſcheiden gewesten, die TRAJANUS aan het Romeinſche gebied gevoegd had, te rug, zoo omdat dezelve niet te behouden waren, zonder zich in zwaare oorlogen te wikkelen, als om-

Karakter van ÆLIUS ADRIANUS, opvolger van TRAJANUS.

omdat hij overtuigd was, dat het Keizerrijk, door al te groote uitgeſtrektheid, zich zelve bijna tot een laſt was geworden. Doch, des te zorgvuldiger betoonde hij zich, in het behartigen van de wezenlijke belangen zijns rijks, hetzelve, ten dien einde, in perſoon, voornaamlijk geduurende de laatſte jaaren van zijn leven, van gewest tot gewest, meest te voet, doorreizende. „ Een Keizer," zeide hij, „ behoort de Zon na te volgen, welke „ alle landen der wereld verlicht." Overäl, waar hij kwam, zorgde hij voor de openbare, zoo binnen- als buitenlandſche, veiligheid en rust; vervallen ſteden weder herſtellende, en openbare gebouwen ſtichtende, verwierf hij zich den roem van weldaadigheid en mildheid. Zijne wetten en inſtellingen waren over het geheel billijk en zacht. Hij verbood volſtrekt alle menſchen-offers, lenigde de ſlavernij, verbeterde de krijgstucht, en betoonde zich een' ſtreng vijänd van pracht en weelde. Hij was niet alleen een begunſtiger der geleerden, en van fraaje vernuften, maar ook zelve bezat hij geene geringe geleerdheid, als ook zekere vaardigheid in de Dichtkunde, waar van de Geſchiedenis ons voorbeelden oplevert.

Men beſchuldigt hem van onkuischheid, ja zelfs van onnatuurlijken wellust. Zekere ANTINOUS, het ſnoode voorwerp en dienaar van deze lusten, geduurende zijn verblijf in *Egypte*, overleden zijnde, werd door den Keizer onder de Goden geplaatst, en met ſtandbeelden en Tempelen vereerd, over welke ſchandelijke handelwijze hij van de inwoo-

ners

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

ners van *Alexandrië* vele ſchimpredenen heeft moeten dulden. (*)

In zijnen ouderdom en laatſte ziekte gedroeg zich deze Keizer zeer ongeduldig; de onzekerheid, waar in hij verkeerde omtrent een leven na dit leven, en zijnen toeſtand na den dood, welke uit zekere Verzen, door hem, op zijn doodbed gemaakt, en menigmaal herhaald werden, blijkt (†), beängſtigde hem zoodanig, dat hij, in wanhoop vervallen, de handen aan zich zelven ſlaan, en dus een einde van zijn leven wilde maken. Waaröm zijne vrienden zelfs eenige wonderwerken verdichtten, ten einde hem, met de hoop van herſtel uit deze ziekte, te ſtrecken, tot dat hij, in deze hoopeloze geſteldheid, den laatſten adem uitblies. (§)

In-

(*) De Keizer klaagt hier zelve over, en eenen Brief aan den Burgermeester SEVERIANUS, bij FL. VOPISCUS *in Saturnino*, *Cap.* 3. ten minſten volgends de giſſing van CASAUBONUS en SALMASIUS *Tom.* II. *H. A. Script. pag.* 727.

(†) Deze Verzen, die tevens eene proeve van het vermogen van dezen Vorst in de Dichtkunde zijn mogen, vindt men bij SPARTIANUS *in ejus vita Cap.* 25. *Tom.* I. *H. A. Script. pag.* 210. Hij ſpreekt in dezelve zijne Ziel aan, en zegt:

Animula vagula, blandula,
Hoſpes comesque corporis,
Quæ nunc abibis in loca,
Pallidula, rigida, nudula?
Nec, ut ſoles, dabis jocos.

(§) Men vergelijke over deze gewaande wonderen mijnen *Bijbel verded.* IV. *Deel. Bladz.* 368.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Indien wij SULPICIUS SEVERUS (*) geloven, heeft de *vierde* algemeene vervolging der Christenen, onder dezen Keizer, plaats gehad, waar in OROSIUS hem toeſtemt (†) doch EUSEBIUS (§) gelijk ook HIERONYMUS (**), verzekeren uitdruklijk, dat de Kerk, geduurende zijne regeering, vrede genoten heeft.

Is geen vervolger der Christenen geweest.

Met dit alles bleef de haat des volks, in verſcheiden Provintiën des rijks, tegen de Christenen aanhouden, en nademaal door het bevel van TRAJANUS aan de beſchuldigingen tegen hen grootendeels de kracht benomen was, nam het volk de gelegenheid der openbare ſchouwſpelen waar, en ſchreeuwde, dat men de Christenen voor de leeuwen zou werpen, aan welk oproerig geſchreeuw de overheden en landvoogden niet zelden, tegen wil en dank, voldoen moesten.

De Christenen echter op vele plaatzen door het volk en de Stadhouders vervolgd. Hun gedrag daar onder.

Dat 'er, bij zoodanige gelegenheden, Christenen ter dood gebracht zijn, blijkt onder anderen, uit JUSTINUS *den Martelaar*, in zijne verántwoording, aan den Keizer ANTONINUS, ook aangehaald, bij EUSEBIUS (††), waar hij verklaart, dat der Christenen moed en ſtandvastigheid, in het ondergaan van den dood en al wat ijslijk is, hem achting voor hun ingeboezemd en opgewekt hebbe, om hunne leere nader te onderzoeken, welk onderzoek hem, vervolgends, tot het omhelzen van het Christendom ge-

(*) *Hist. Sacr. Libr.* II. *Cap.* 31.
(†) *Libr.* VII. *Cap.* 15.
(§) *Hist. Eccles.* IV. 7.
(**) *In Chron.*
(††) *Hist. Eccles.* IV. 8.

Digitized by Google

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

gebracht heeft. Daar worden zelfs martelaars bij naam genoemd, die onder ADRIANUS den dood geleden hebben, bij voorbeeld, zekere MARKUS, een jongeling, een krijgsbevelhebber, die zijn leven en bloed voor CHRISTUS heeft geſtort, volgends een oud opſchrift; (*) in het Roomſche Martelaarsboek wordt ook nog genoemd zekere ALEXANDER, die, na banden en gevangenisſen, de pijnbank en vuur, te hebben doorgeſtaan, eindelijk in alle zijne leden met priemen doorſtoken zal zijn; insgelijks EUSTACHIUS, een vermaard krijgsman, met zijne zuster en twee zoonen, die voor de beesten geworpen, doch door dezelve niet beſchadigd wordende, in een' koperen gloejenden os geſtoken, en verbrand zullen wezen. Dit laatſte nu verdient zeker wel geen geloof, ondertusſchen blijft dit overig, dat niet alleen vele Christenen den dood hebben ondergaan, maar dat zij dien met lijdzaamheid en ſtandvastigheid hebben ondergaan, zelfs ſchijnt hun ijver ſomtijds de behoorlijke palen overſchreden te hebben, wanneer zij, naamlijk, zich zelven aan de overigheid aanboden, en als Christenen bekend maakten; waar van ons TERTULLIANUS (†) een bijzonder voorbeeld verhaalt, het welk, waarſchijnlijk, tot dezen tijd behoort. Als ARRIUS ANTONINUS, Grootvader van den Keizer ANTONINUS PIUS, Stadhouder van *Klein-Aſië*, de Christenen met hevigheid vervolgde, verſchee-

(*) Men vindt dit opſchrift in ARRING. *Roma Subterran.* III. 22.

(†) *Ad.* SCAPUL. *Cap.* 5.

ſcheenen alle de Christenen der Stad *Efeze*, in de hoofdſtad zijner landvoogdij, bijëenverzameld, voor zijnen richterſtoel, waarſchijnlijk, niet alleen ten einde hunne bereidwilligheid te toonen, om voor hun geloof te ſterven, maar ook, om, door hun groot getal, den ſtadhouder te doen zien, dat het hem niet gemaklijk zou vallen, hen uit te roejen. De ſtadhouder toen, eenige weinigen ter dood hebbende laten brengen, zeide tegen de overigen. „ Ellendi„ gen! zo gij lust hebt, om te ſterven, hebt gij „ immers ſteilten en ſtroppen genoeg!" Dit gedrag der *Efeziſche* Christenen is verſchillend beöordeeld geworden. TERTULLIÄNUS roemt hetzelve ten hoogſten; anderen hebben het gelaakt, en als een uitwerkzel van dweepzucht beſchouwd. In het gemeen kan wel niemand de ſtandvastigheid der Christenen laaken, waarmede zij liever den dood ondergingen, dan de waarheid verloochenden; doch, aan den anderen kant, möet het als een te verregaande ijver aangemerkt worden, die niet vrij is van dweepzucht, wanneer men zich zelven aanbood, en dus den marteldood zocht; dit heeft JESUS nooit geëischt, ook deed zoodanige drift den Christelijken Godsdienst nadeel bij de Heidenen, die dezelve voor eene dweepzuchtige halſtarrigheid en woede aanzagen. De Christenen van deze eeuw lieten zich daartoe vervoeren, door de gedachten, die men van de martelaren, en derzelver hooger trap van gelukzaligheid na dit leven, had, en door den eerbied, welken men aan hun en hunne nagedachtenis bewees; behalven dat dit het gewoon geval is, dat vervolgingen, voornaamlijk om

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

den Godsdienst, eene ſterker wederwerking voortbrengen, bij de Christenen te krachtiger, omdat zij, volgends hunne leere, zich volkomen overtuigd hielden van een leven, een zalig leven, na den dood des ligchaams, zoodat zij het tegenwoordig leven te blijmoediger opöfferden, naarmate hunne vijänden hun hetzelve met meer bitterheid zochten te ontrooven. Over het gedrag der Christenen te *Efeze* kunnen wij niet in 't bijzonder oordeelen, dewijl ons alle omſtandigheden niet bekend zijn —— Waaröm zou men het hun ten kwaade duiden, indien zij, zonder oproerigheid, waar van in het verhaal ook de geringſte ſpoor niet te vinden is, met beſcheidenheid, den Stadhouder onder het oog brachten, welk een aantal goede en deugdzame burgers hij zou moeten ombrengen, indien hij voortvaren wilde, de Christenen, enkel om hunnen Godsdienst, te vervolgen?

Verweerſchriften van QUADRATUS en ARISTIDES.

Verſtandiger en meer overëenkomſtig met het wezen van den Godsdienst, handelden ondertusſchen twee kundige Christen-Leeräars, QUADRATUS en ARISTIDES, welke, ten einde de lasteringen, die de Heidenen tegen de Christenen inbrachten, te keer te gaan, en de vervolgingen af te weeren, hunne veräntwoordingen of verweerſchriften aan den Keizer ADRIANUS hebben aangeboden, welke echter voor ons verloren zijn gegaan, hoewel zij, ten tijde van EUSEBIUS, nog voor handen waren, en door hem zeer geprezen worden. (*)

QUA-

(*) *Hist. Eccles.* IV. 3.

QUADRATUS was een leerling der Apostelen, en Bisschop der Christengemeente te *Atheenen*, welke gemeente, door den marteldood van hunnen voorgaanden Bisschop PUBLIUS, geheel verstrooid was, maar door QUADRATUS weder verzameld, en hersteld is geworden. (*) In zijn verweerschrift, schijnt hij bijzonder zijn werk gemaakt te hebben, om de waarheid van JESUS wonderwerken te bewijzen; verzekerende, bij die gelegenheid, dat 'er, ten zijnen tijde, nog lieden in leven waren, welke, door JESUS en zijne Apostelen, van ziekten genezen, en uit den dood opgewekt waren.

ARISTIDES was een Heidensch Wijsgeer, welke het Christen geloof had aangenomen, en, na zijne bekeering te *Atheenen*, zijne oude levenswijze en kleding, als Wijsgeer, bleef behouden, ten einde aan de Heidenen te toonen, dat hij het Christengeloof, als eene hoogere en betere *Wijsgeerte*, schatte. Hij bediende zich, om de leerstukken van het Christendom voor de Heidenen smaaklijk te maken, van plaatzen uit de schriften der Heidensche Wijsgeeren. (†)

Deze waren de eerste, ons bekende, proeven van verweerschriften der Christenen, welke van nu af vermenigvuldigden, gelijk wij zien zullen, en aan de Keizers en aanzienlijke lieden aangeboden dienden, om

Aanmerking over de verweerschriften der Christenen.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 23.

(†) Men zie over deze beide mannen ook HIERONYMUS *de SS. Eccles. C.* 19. *Epist. ad* MAGN. *Orator.*

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

om hun een beter denkbeeld te geven van het Christendom. De kundige opſtellers derzelven legden zich bijzonder toe, om de lasteringen der Heidenen te wederleggen, en de deugdzaamheid der Christenen aan te wijzen, benevens de voortreflijkheid van derzelver Godsdienst boven den Heidenſchen. Die, welke onze tijden bereikt hebben, zijn voor ons dierbare ſtukken, uit welke wij de geſteldheid van de Christenen dier vroege tijden, in vele bijzonderheden, kunnen opmaken; het is waar, dat deze verdedigers van het Christendom zich, doorgaands, ſterker betoonen in hunne tegenwerpingen tegen de Heidenen, dan in opgeklaarde denkbeelden omtrent den inhoud der leere van JESUS en zijne Apostelen; ook zijn hunne uitdrukkingen nopens de zeden der Christenen nu en dan niet vrij van grootſpraak, maar nogthans niet tegen de waarheid, gelijk uit de overëenſtemming der Geſchiedenis blijkt, zoo als zij dan ook ongemeenen dienst aan de Christenen bewezen, en de waarheid van hunnen Godsdienst in het licht geſteld hebben.

Bevel van ADRIANUS aan den landvoogd FUNDANUS omtrent de Christenen.

De geſchiedenis meldt ons niet, hoe de verweerſchriften van QUADRATUS en ARISTIDES bij ADRIANUS zijn opgenomen. Alleen verhaalt zij, dat, als SERENUS GRANIUS, of GRANIANUS, wanneer hij het ſtadhouderſchap van *Klein-Aſië* bekleedde, met tegenzin, de woede des volks tegen de Christenen beſchouwde, en, beſloten hebbende, die niet langer te wille te zijn, daar over aan den Vorst geſchreven had, ADRIANUS aan den volgenden ſtadhouder MINUCIUS FUN-

FUNDANUS, het volgend bevel, ten antwoord, hebbe toegezonden: (*) „ Ik heb eenen brief ontvangen, „ aan mij, door uwen voorzaat den doorluchtigen „ SERENUS GRANIANUS, geſchreven. Deze zaak dan „ komt mij voor, een naauwkeurig onderzoek te „ verëiſchen, opdat deze menſchen niet gemoeid wor- „ den, en aan de lasteraaren geene aanleiding tot „ lasteren gegeven worde. Indien derhalven het „ volk der Provintie hunnen eisch tegen de Chris- „ tenen zoodanig kan ſtaaven, dat zij dien voor „ den richterſtoel kunnen beplijten, laat hen daar „ alleen zich bij bepaalen, maar niet ſlechts met „ ſchreeuwen en getier te werk gaan. Trouwens, „ het is betaamlijk, dat gij 'er kennis van neemt, „ indien iemand beſchuldigen wil. Indien dan ie- „ mand hen verklaagt, en bewijst, dat zij iet tegen „ de wetten gedaan hebben, zult gij naar het gewigt „ der misdaad vonnisſen. Maar, bij HERKULES! „ indien hij zulks enkel uit lasterzucht onderneemt, „ zult gij hem, naar evenredigheid van de zwaarte „ der misdaad, ſtraffen. " Uit dit bevel van den Keizer blijkt ons duidelijk, dat 'er, ten dezen tijde, geene wetten tegen de Christenen, als zoodanig, waren, maar dat zij alleen mishandeld werden, op het woest getier des volks, terwijl de Keizer tevens wil, dat zij alleenlijk mogen beſchuldigd worden van misdaaden tegen de wetten, welke beſchuldigin-

(*) EUSEBIUS heeft dit antwoord, uit JUSTINUS *den Martelaar*, in zijne *Kerkel. Geſchiedenis* overgenomen *Libr.* IV. *Cap.* 8. en 9.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

gingen gerechtelijk moeten bewezen, of de valsche beschuldiger gestraft worden.

Voords had ADRIANUS zeer verkeerde denkbeelden van de Christenen en het Christendom. Dit blijkt ons, uit eenen Brief van hem, aan den *Consul* of Burgemeester SEVERIANUS geschreven in het jaar 129. (*) In denzelven zegt hij, daar hij het los en ligtvaardig karakter der inwoneren van *Alexandrië* in *Egypte* beschrijft. „ Zij, die *Serapis* vereeren, „ zijn Christenen, en zij, die zich Bisschoppen van „ CHRISTUS noemen, zijn aan *Serapis* gewijd. Daar „ is geen Opziener der Joodsche Sijnagoge, geen „ Samaritaan, geen Ouderling der Christenen, of „ hij is een geboortestond-berekenaar, een wichelaar, en een doodenzalver. De Patriarch zelve, „ (waarschijnlijk der Jooden,) wanneer hij in *Egypte* „ komt, wordt van den één' genoodzaakt *Serapis*, „ van anderen CHRISTUS, te aanbidden. —— Zij „ (die van *Alexandrië*) hebben éénen God, dien „ de Christenen, de Jooden, en alle volken (in deze stad,) vereeren." Men kan aan deze gezegden naauwlijks eenen verstandigen zin geven, ten zij men zich herinnere, het geen wij van BASILIDES, CARPOCRATES, en andere *Gnostieken* in *Egypte*, verhaald hebben, welke den naam van *Christenen* wilden voeren, maar dien ook ligtelijk weder verloochenden, wanneer zij de vervolgingen wilden ontgaan; en men zich de verwarringen voorstelle, die de hersenschimmen dezer dweepers bij de ligtvaardige *Egyp-*

Achting van ADRIANUSVOOR CHRISTUS.

(*) Bij FLAV. VOPISCUS *in Saturnino. Cap.* 8.

Egyptenaars hebben moeten veröorzaken, terwijl de Heidenen de waare Christenen van deze dweepers, en tevens van de Jooden, niet wisten te onderſcheiden. ——

Naderhand echter, ſchijnt ADRIANUS beter denkbeelden van het Christendom gekregen te hebben, die hem eerbied voor deszelfs Stichter inboezemden, waarſchijnlijk ook door middel der verweerſchriften, hem door QUADRATUS en ARISTIDES aangeboden. Trouwens, deze Vorst, die anders den Godsdienst der Romeinen zeer zorgvuldig behartigde, en alle vreemde Godsdienſten verſmaadde (*), zal voornemens geweest zijn, indien een gerucht, waar van LAMPRIDIUS melding doet, gegrond ware, om CHRISTUS onder de Goden te plaatzen. Deze Schrijver zegt, in het leven van den Keizer ALEXANDER SEVERUS: (†) „Hij, (ALEXANDER) heeft voor CHRISTUS eenen Tempel willen ſtichten, en dien onder „ de Goden aannemen. Dit, zegt men, is ook „ ADRIANUS voornemens geweest, welke in alle ſteden Tempels zonder beelden had laten bouwen: „ die nog heden, omdat zij geene Godheden hebben, ADRIANUS Tempelen genoemd worden, welke men zeide, dat hij ten dien einde gebouwd „ had: maar hij werd hier in verhinderd door die „ genen, welke, de Godſpraken geraadpleegd hebbende, vernomen hadden, dat, indien dit naar „ wensch geſchiedde, ieder een *Christen* zou worden

(*) SPARTIAN. *in* ADRIANO *Cap.* 22.

(†) *Cap.* 43. *Tom.* I. *Hist Aug. SS. pag.* 993.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

„ den, terwijl alle andere Tempels ledig zouden „ ſtaan." Deze plaats is zeer merkwaardig. Alhoewel dit toch blootlijk een volksgerucht geweest moge zijn, en ADRIANUS, gelijk CASAUBONUS (*) meent, veelëer voornemens geweest zij, zijne eigene beeldenis in deze Tempelen te plaatzen, waar tegen echter nog het één en ander zou kunnen aangemerkt worden (†), nogthans zien wij uit deze plaats, dat de Christenen, ten dezen tijde, nog geene beelden, in hunne vergaderplaatzen, of Kerken, hadden, als ook, welken opgang het Christendom maakte, zoodra het ſlechts vrij en onverhinderd mogt werken, het welk alleenlijk aan de klaarblijklijkheid van dezen Godsdienst, boven het Heidensch Bijgeloof, kan worden toegeſchreven.

CELSUS ſchrijft een boek tegen de Christenen.

Tot hier toe was, in 't gemeen, het Christendom, met betrekking tot zijn eigen aart en wezen, van de Heidenſche Wijsgeeren en geleerden miskend. Zij hielden de Christenen voor eene gezindte van Jooden, voor eenen hoop dweepers, of geestdrijvers, zonder zich te verwaardigen, een geregeld onderzoek naar de eigenlijke geſteldheid van der Christenen Godsdienst te doen. Zij vergenoegden zich, de Christenen, met allerhande valſche betichtingen, die de haat der Jooden, of der Prieſteren, onder het volk uitſtrooide, bij de Grooten en Vorsten te lasteren, waartoe hun de leerſtelzels en het ſpoorloos gedrag van zoo vele aanhangen der *Gnosticken*, die zij met de waare

(*) In zijne aanteken. op deze plaats.

(†) Zie HUETIUS *Demonſtr. Euang. Propos.* 3. §. 23.

re Christenen verwarden, meer dan te veel aanleiding gaf, of misbruikten hun vernuft, om alles, wat het Christendom betrof, in een belagchlijk licht te ſtellen, en door ſpotternijën verächtlijk te maken.

In het laatst der regeering van ADRIANUS, was CELSUS, een *Epicureïsch* Wijsgeer, gelijk ORIGENES verzekert, een der eerſten, die de pen, ter wederlegging van de Christelijke leere en ter verdediging van het Heidendom, opvatte, en in het Gricksch een Boek ſchreef, onder den Titel: *waarächtige leere*, of *leere der waarheid;* het welk wel niet meer voorhanden, maar in de wederlegging, die ORIGENES daar tegen geſchreven heeft, zoo breedvoerig aangehaald is, dat wij den inhoud genoegzaam beöordeelen kunnen. Het oogmerk van CELSUS, in hetzelve, is, den Joodſchen en Christen-Godsdienst te gelijk te wederleggen, of liever, om de Heidenen van alle nader onderzoek en van het geloof van het Christendom af te ſchrikken. Met dit oogmerk, heeft hij, in dit Boek, alles bijëengebracht, wat het lasterend volksgerucht, de ſcherpzinnigheid der Wijsgeeren en redenaren, en een ſpottend vernuft, hem aan de hand konden geven. Dus vangt hij aan, met beſchuldigingen, dat de Christenen geheime en door de wet verboden bijëenkomſten en vergaderingen hielden, en tooverij en bezweeringen van geesten oefenden. Vervolgends tracht hij MOSES, als eenen bedrieger, en de Jooden, als een dom en bijgelovig volk, af te beelden; waarna hij eenen *Jood* ſprekende invoert, die, op zijne wijze, de Christenen wederlegt, en de geſchiedenis en leere van JE-

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

sus, als ongereimd, en beſpotlijk, ten toon ſtelt, jesus wonderen voor een bedrieglijk goochelſpel uitmakende, en de waarheid zijner opſtanding uit de dooden ontkennende, voornaamlijk op dien grond, omdat jesus zich niet levende aan zijne vijanden en richter vertoond heeft — Vervolgends, weder in zijn eigen perſoon ſprekende, oordeelt hij het verſchil tuſſchen de Jooden en Christenen van geen meer gewigt te zijn, dan de twist in het beruchte ſprookjen, over de ſchaduw van den ezel; dewijl toch de Jooden en Christenen beiden, oorſpronglijk, een hoop afvalligen zijn, de Christenen van de Jooden, gelijk deze van de Egyptenaren, van welke zij afſtamden. Hij verwijt den Christenen hunne ſcheuringen en verdeeldheden, beſtrijdt eenige voorname leerſtukken van het Christendom, beſpot de *Moſaiſche* geſchiedenis van de Schepping en Val der eerſte menſchen, van den Zondvloed enz., betwist de uitmuntendheid der menſchen boven de beesten, en houdt de leere van de opſtanding der dooden voor ongereimd. Hij wil echter den Jooden niet kwalijk nemen, dat zij bij hunne oude wetten en zeden blijven, ook wil hij den Christenen wel toeſtaan, dat jesus een Engel geweest zij, maar, volgends der Christenen eigene belijdenis, zijn 'er meer Engelen tot de menſchen gezonden, en zij, die, volgends de leere van christus, van den Wereldſchepper afgevallen, en tot den hoogſten God, den vader, zijn overgegaan, hebben ook gezegd, dat de Wereldſchepper ſommige Engelen aan de menſchen gezonden heeft, maar jesus is niet Gods Zoon, of God, waar

waar voor hem de Christenen vereëren — Indien de Christenen in hunne leere al iet goeds hebben, beweert CELSUS, dat dit goede reeds van oude Wijzen geleerd en voorgedragen zij. In het bijzonder, doet hij eenen aanval op de voorzeggingen der Profeeten aangaande JESUS, welke hij niet eens bij de Godſpraken der Heidenen vergeleken wil hebben. Hij verdedigt den Afgodsdienst der Heidenen, door te beweeren, dat zij niet de beelden hunner Goden voor Goden houden en vereëren, maar de Goden zelve, aan welke deze beelden gewijd zijn, en waaröm zou men deze hooger Geesten niet vereëren, die hunne magt van God ontvangen hebben, en alles naar zijne wetten doen? ——

Zoodanig is de wederlegging der Christenen door CELSUS ingericht. Deze is de Wijsgeer, van wien de ongelovigen van onzen tijd zoo veel werks maken, en met wiens kalf zij zoo dikwijls ploegen. Ondertusſchen, is deze zoogenaamde *leere der waarheid* niets min dan eene wederlegging van den Christen-Godsdienst, welken CELSUS in een geheel verkeerd licht plaatst, en toont, zoo min als den Joodſchen Godsdienst, of de betrekking tusſchen deze beide, te verſtaan, of wel te willen verſtaan, alzoo het zeer twijfelachtig voorkomt, of hij de heilige Schriften der Jooden en Christenen zelve gelezen, dan zich vergenoegd hebbe met de berichten van anderen, zonder onderzoek, te volgen. Wanneer de Euängelie-Geſchiedenis hem dienen kan, om JESUS of zijnen Godsdienst te beſpotten, neemt hij ze aan als geloofwaardig, maar, waar zij iet tot eere van het

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

het Christendom verhaalt, verklaart hij ze voor leugenächtig of voor eene fabel, verders verdraait hij de leerſtellingen der Christenen, en ſchrijft hun de ongereimde gevoelens van dwaalleeräaren toe, die de Christenen nooit voor de hunne erkend hebben. Zijne ſpotternijën treffen dus geen doel, en zijne wederlegging kan het echte Christendom geen nadeel toebrengen.

Integendeel, men kan uit deze zelfde wederlegging van CELSUS bewijzen haalen, ter bevestiging van het Christendom. Dus durft hij de wonderwerken van JESUS en van zijne Apostelen niet volſtrekt loochenen, maar zoekt ze tot bedrog en goochelſpel te verminderen. Ook leeren wij van hem, dat de Christenen de leere van JESUS en de Apostelen, dat wij alleen door het geloof zalig worden, toenmaals nog zuiver beleeden hebben. In die woorden zelfs, in welken hij de leere van het Christendom zoo zeer verminkt en verwrongen heeft, om ze een haatlijk voorkomen te geven, ontdekken wij de volharding der Christenen bij de leere en de handelwijze van JESUS, die in de wereld kwam, om zondaren zalig en gelukkig te maken: „ De Christenen," zegt hij, „willen geene geleerde en wijze lieden onder zich aannemen, „ alzoo dit bij hen booze hoedanigheden zijn; maar „ zij beweeren, dat alleen ongeleerden, dwaazen, „ ſlaven, vrouwen en kinderen hunnen God waardig „ zijn, dat zij alleen deze overreden willen en kunnen — Tot andere geheime Godsdienſten roept „ men hen, die 'er deel aan zullen hebben, op deze „ wij-

„ wijze: wie rein van alle zonden is, en een goed
„ geweten heeft, kome herwaards! Maar bij de
„ Christenen is het: Het rijk van God ontvangt
„ elken zondaar en dwaazen, elk kind, en in 't ge-
„ meen, elken ongelukkigen."

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Haat der Jooden tegen de Christenen.

Waarschijnlijk, heeft CELSUS vele van zijne lasteringen tegen de Christenen van de Jooden ontleend, wier haat tegen hen zich, nog zelfs na de verwoesting van *Jerusalem*, en den ondergang van hunnen Staat, bij alle gelegenheden, openbaarde. Volgends JUSTINUS den Martelaar (*) vervloekten zij JESUS en zijne aanhangers plegtig, en brachten zelfs, waar zij konden, vele Christenen om het leven. TERTULLIÄNUS (†) noemt dit volk de plantschoole van alle lasteringen omtrent de Christenen. En ORIGENES (§) verzekert, dat de Jooden, terstond bij de opkomst van den Christelijken Godsdienst, het gerucht verspreid hebben, dat de Christenen een kind doodden en aten, en het licht uitblusschende, alle soorten van ontucht met malkanderen pleegden. (**) Deze lasteringen vonden bij vele Heidenen zoo veel ingang, dat zij, volgends ORIGENES, de Christenen zoo zeer verfoeiden, dat zij zelfs niet met hen spreken wilden.

(*) *Dialog. cum Trijphone Jud. p.* 117. *ed. Benedict.*

(†) *Ad. nationes.* I. 14.

(§) *Advers. Cels.* VI. *p.* 293. 294. *Ed. Spencer.*

(**) Men vergelijke, het geen uit JUSTINUS den Martelaar verhaald is, van zeker gezantschap der Jooden, omtrent JESUS opstanding in het I *Deel. Bladz.* 161.

Digitized by Google

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

den. En, deze berichten der Kerkvaderen zijn zoo veel minder onwaarſchijnlijk, als wij weten, tot welken trap van verbittering de Jooden zich tegen de Christenen, nog zelfs in veel laater tijden, hebben laten vervoeren, die zij als afvalligen van den voorvaderlijken Godsdienst beſchouwden.

Oproer der Jooden, onder den valſchen MESSIAS BARCHOCHBA.

Erger nogthans ondervonden de Christenen den haat der Jooden, door de wreedheden, welken deze tegen hen pleegden, geduurende hunne oproeren, welke zij, ten dezen tijde, verwekten, waar van wij eenig verſlag moeten doen. Zij hadden, zedert de verſtooring van hunnen Staat en Godsdienst, door de verwoesting van *Jeruſalem* en den Tempel, weder zoo veel voorrecht verkregen, dat zij hunnen Godsdienst, zoo veel zulks geſchieden kon, vrijlijk oefenden, en zelfs, eenigermate, door hunne eigene opperhoofden beſtuurd werden. Zij hadden dus een' opperhoofd, onder den titel van *Patriärch*, te *Tiberiäs*, en eenen anderen te *Babylon*. Node nogthans droegen zij het gemis van hunne volks-vrijheid en onäfhanglijkheid. De verbeelding, dat zij, Gods volk, dus door de Heidenen verdrukt werden, zette hen meermalen aan, tot oproeren, in welke zij, met de uiterſte woede, verſchriklijke wreedheden pleegden, om zich aan de Heidenen te wreeken. Onder de regeering van TRAJANUS, in het jaar 115, hadden zij reeds eenen opſtand verwekt, in het landſchap *Cyrenaica*, gelegen in *Africa*, en grenzende tegen *Egypte*, waar in zij meer dan 200,000 Romeinen en Grieken om het leven brachten, hebbende zekeren LUKUAS aan hun

hun hoofd, welken EUSEBIUS (*) den titel van Koning geeft. Vervolgends in *Egypte* gevallen, verſloegen zij LUPUS, den landvoogd van dat land, overäl de ijslijkſte verwoestingen aanrichtende; tot dat zij, met vele moeite, en na hevige gevechten, door MARCIUS TURBO overwonnen, en bij duizenden ter dood gebracht werden. In het Eiland *Cyprus* werden, insgelijks, alle Jooden, om hunne oproerigheid, uitgeroeid. En in *Meſopotamië* kreeg de landvoogd LUCIUS QUIETUS, van den Keizer, welke, wegens de menigte der Jooden aldaar, voor dezelfde muiterijën beducht was, last, om hen buiten dat wingewest te vervoeren, bij welke' gelegenheid weder vele duizenden Jooden omkwamen. In alle deze oproeren hadden ook de Christenen, van den haat der Jooden, veel te lijden.

na C. G. Jaar 117 tot 138.

Doch niets van dit alles evenäarde, in geweld en hevigheid, het oproer, het welk, onder den Keizer ADRIANUS, voorviel, en dat niet, dan met den geheelen ondergang der Jooden, een einde nam. Deze Vorst begon, in het jaar 119, ter plaatze, waar het verwoest *Jeruſalem* geſtaan had, eene nieuwe ſtad aan te leggen, en met eene Heidenſche volkplanting te bevolken, aan welke hij, naderhand, den naam *Ælia Capitolina* gaf, *Ælia*, naar zijnen naam ÆLIUS ADRIANUS, *Capitolina*, naar *Jupiter Capitolinus*, tot wiens eer een Tempel geſticht werd, op den berg, op welken voorheen de Tempel van God was gebouwd ge-

(*) EUSEB. *Hiſt. Eccles.* IV. 2.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

geweest. Deze ontheiliging van den gewijden Tempelberg en heilige ſtad konden de Jooden niet dulden; in het jaar 128 begonnen zij te muiten, maar in het jaar 132 of 133, brak de opſtand, meer geregeld, in volle woede uit. De Jooden hadden tot hun opperhoofd zekeren COZBA, die, ondersteund door het gezag van eenen vermaarden *Rabbi* of leeraar, AKIBA, zich voor den *Mesſias* uitgaf, en den naam BAR-CHOCHBA, *Zoon der Star*, of *hemelsch geſtarnte*, aannam, met toeſpeling op de voorzegging van BILEÄM (NUM. XXIV. 17.), welke de Jooden van den *Mesſias* verſtonden. Deze bedrieger vestigde zich in eene vaste ſtad *Bitter* of *Bether* niet ver van *Jeruſalem*. (*) Hij wendde voor, wonderwerken te kunnen verrichten, en wist zijne volksgenoten zoodanig te belezen, dat zij algemeen de wapenen opvatten; zijne wreedheden tegen de Heidenen, maar ook tegen de Christenen, waren onbeſchrijflijk, brengende hij de Christenen met de uitgezochtſte martelingen ter dood, indien zij CHRISTUS niet verloochenen en lasteren wilden. (†) De oorlog was fel en langduurig, alzoo de Jooden talrijk waren, vele kasteelen en vestingen verſterkt, en zich ook in bergholen en tuſschen de rotzen verſchanst hadden. Niet dan na menigvuldige en bloedige neder-

(*) EUSEB. *Hist.* IV. 6. Vergelijk, wegens deze ſtad, mijne *Aardrijksk. des Bijb.* V. *Deel. Bladz.* 19.

(†) JUSTINUS *de Martelaar*, bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 8.

Digitized by Google

derlagen en gevechten, gelukte het den veldheren van ADRIANUS, de ſtad *Better*, die eene belegering van meer dan drie jaaren doorſtond, te bemagtigen, zijnde het hoofd van den opſtand, BAR-CHOCHBA', zelve geſneuveld, dien de Jooden, zich, bij de uitkomst, door hem bedrogen ziende, zedert BAR-CHOZEBA, *zoon des leugens*, of *den Bedrieger*, genoemd hebben. In dezen oorlog werd zoo veel bloeds, zegt men, vergoten, als zelfs niet, bij de belegering van Jeruſalem, door TITUS VESPASIANUS, geſtort was; van de Jooden kwamen 'er 580,000 door het zwaard om, behalven eene ontelbare menigte, door vuur en honger. *Palæſtina* was genoegzaam eene Woestijn geworden, en nu werd den Jooden verboden, den oord, waar *Jeruſalem* geſtaan had, meer te naderen, ook ging zelfs, voor eenen geruimen tijd, de naam *Jeruſalem* verloren, wordende de volkplanting, door ADRIÄAN aangelegd, gelijk gezegd is, *Ælia Capitolina* genoemd, tot dat, ten tijde der Christen Keizeren, dezelve weder in onbruik gekomen, en de naam *Jeruſalem*, op nieuw, aan deze Stad gegeven is. (*)

II BOER II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

De gevolgen, welke deze volſtrekte nederlaag der Jooden natuurlijk had, waren voor de Christenen ten uiterſten gewigtig. Gelijk de Jooden, hier door, alle hoop op herſtel van hunnen Staat voor altijd verloren, en de waarheid ondervonden, van het geen JESUS hun gewaarſchuwd had, dat zij door valſche *Mes-*

Gevolgen van deze gebeurenis.

(*) DIO CASS. *Lib.* 68, 69. *in Excerpt.* EUSEB. IV. 2, 6, 8. enz.

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

Meſſiäsſen zouden bedrogen worden, aan welke zij, tot hun eigen verderf, gehoor zouden geven; gelijk zij, zedert dezen tijd, volſtrekt buiten ſtaat geſteld werden, om de Christenen, door daadlijk geweld, te benadeelen; zoo werden deze, integendeel, thans geheel bevrijd van hunne verkleefdheid, die zij, voor zoo ver zij uit de Jooden oorſpronglijk waren, nog ſteeds aan de *Moſaïſche* inſtellingen betoond hadden. Tot hier toe had de gemeente van *Jeruſalem* hare Bisſchoppen enkel uit de Jooden gehad, thans verkoos men, tot dit ambt, eenen MARKUS, eenen Heiden van oorſprong. (*) Ja, de Christen-gemeenten in *Palæſtina*, welke nog vele Joodſche plegtigheden hadden aangehouden, uit inſchikkelijkheid voor hunne Joodschgezinde medebroeders, maakten daar van thans te eer een einde, uit hoofde van het gevaar, om voor Jooden gehouden te worden, welke thans zoo ſtreng van *Jeruſalem* verwijderd werden.

Nieuwe Ketters uit de Gnostieken.

Was den Jooden de kracht benomen, om het Christendom te benadeelen, van eenen anderen kant, werd het zelve nog ſteeds ontrust, door de geſtadig malkanderen vervangende gezindheden van *Gnostieken*, die hunne gewaande wetenſchap, boven de eenvouwigheid der Christelijke leere, aanprezen.

Ophiten of ſlangenbroeders.

Tot dezen behoorden, nog onder de regeering van ADRIÄAN, dewijl CELSUS reeds van hun gewag maakt, de *Ophiten* of *Ophianen*, naar het Griekſche woord ὄφις (*eene Slang*) dus genoemd, het welk men voegzaam, door *Slangenbroeders*, kan vertalen.

De-

(*) Vergelijk het I *Deel Bladz.* 378.

Deze waren niet van één soort, sommigen waren Jooden, en groote vijanden van JESUS, anderen wilden voor Christenen gehouden wezen. (*) Zij waren *Gnostieken*, en spraken, even als dezen, van de voortteelingen der *Æonen* of *Eeuw-Wezens*, onder welke de *Sofia* of *Wijsheid*, haar Zoon *Jaldabaöth*, (misschien *Jah el Zebaöth*,) en deszelfs Zoon, de geheimzinnige *Slang*, waar van zij hunnen naam ontleenen, de merkwaardigste zijn. Het geen men ons van hunne gevoelens en schikking dezer *Eeuw-Wezens* meldt, is duister en onverstaanbaar; alles schijnt een mengelmoes te zijn van Joodsche *Kabbala*, Heidensche Goden- en Natuurleere, hersen schimmen eener verwilderde verbeelding, vermengd met afgescheurde stukken en brokken uit den Joodschen en Christelijken Godsdienst. MOSHEIM heeft, in zijne uitvoerige Kettergeschiedenis der eerste eeuw, ongemeen veel moeite aangewend, om in deze duisternis licht te ontsteken, doch veeläl vruchteloos. Sommigen hunner geloofden, dat de *Slang*, in het *Paradijs*, de *Sofia* of *Wijsheid* zelve geweest zij, die de eerste menschen tot de kennis van den hoogsten God had zoeken te brengen. Anderen vereerden eene levende Slang, die zij in een hol onderhielden, en bij het gebruiken van het Heilig avondmaal, kuschten. Misschien behoorden ook de *Sethi-*

(*) Door deze onderscheiding vereffent men ORIGENES, *Contra* CELS. *Libr.* 17. *pag.* 294. met de berichten van JUSTINUS *den Martelaar*, *advers. hæres.* I. 30. EPIPHANIUS *hæres.* 37. en THEODORETUS *hæret. Fabul.* I. 14.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

thiänen tot hen, welke SETH, den Zoon van ADAM, voor den Messiäs hielden. Zij kwamen, voornaamlijk, in *Syrië* en *Klein-Asië* te voorschijn, maar maakten geen' aanmerklijken opgang, hoewel zij lang stand moeten gehouden hebben, dewijl de Keizers, nog in de zesde eeuw, wetten tegen hen gegeven hebben.

CERDO. Meer beweging en onrust werd den Christenen gebrouwen, onder den Keizer ADRIÄAN, en de beide volgende Keizers, door CERDO en dezes leerling, MARCION. CERDO kwam uit *Syrië*, waarschijnlijk zijn Vaderland, te *Rome*, toen HYGINUS aldaar Bisschop was, welke dit ambt bekleed heeft, gelijk wij hier voor gezien hebben, van het jaar 122 tot 126. Hier leerde hij, dat 'er twee Goden, of liever twee eerste beginzelen van alles zijn, een hoogste God, de goede en onbekende, de Vader van JESUS CHRISTUS, en een laager, welken hij den *rechtvaardigen* en bekenden noemde, den Wereldschepper, van wien de Wet van MOSES en de Profeeten afkomstig waren. Om de Heerschappij van dezen laatsten te niet te doen, was JESUS, in een schijnlichaam, in de Wereld gekomen. Wegens deze dwalingen van de Kerk afgescheiden, scheen hij één en andermaal daar van afstand te doen, maar viel telkens weder af, tot hij eindelijk geheel de gemeenschap der Christelijke gemeente verlaten heeft. (*)

CER-

(*) IRENEUS *advers. haeres.* III. 4. en uit hem EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 11.

CERDO had eenige leerlingen en aanhangers, onder welken de voornaamſte geweest is MARCION, geboortig uit *Sinope*, eene Stad in het landſchap *Pontus*, alwaar zijn Vader Biſchop zal geweest zijn. Hij zelve, zoo luidt het verhaal van EPIFANIUS (*), was reeds ouderling der gemeente aldaar, wanneer hij, om het ontëeren eener jonge dochter, door zijnen Vader in den ban gedaan werd, welke hem, op zijne boete, volſtrekt weigerde, weder aan te nemen, waar op MARCION zich na *Rome* begaf, verzoekende van de opzieners der gemeente aldaar, weder in de gemeenſchap der Kerk aangenomen te worden. Het welk deze verklaarden, zonder bevel van zijnen Vader, niet te kunnen doen, dewijl zij met dezen, door hun geloof en ambt, verëenigd waren. MARCION, dus voor het hoofd geſtooten, verbond zich met CERDO, bracht deszelfs ſtellingen in een leerverband, en werd het hoofd van eenen grooten aanhang, tot welker uitbreiding hij verſcheiden reizen ondernam. Dewijl echter dit gantſche verhaal enkel op het gezag van EPIFANIUS ſteunt, is 'er weinig ſtaat op te maken, te min, omdat de oude Kerkelijke Schrijvers, in het gemeen, de levenswijze van MARCION in een gunſtiger licht voorſtellen, en die zelfs ſtreng noemen. Even weinig zekerheids heeft het verhaal van FILASTRIUS (†), dat MARCION, reeds vóór zijne komst te *Rome*, zijne dwalingen in *Aſië* geleerd en voortgeplant zou heb-

MARCION.

(*) *Hæres.* 42.

(†) *De hæres. Cap.* 46.

II BOEK II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138.

hebben; daar hij, veelëer, te *Rome*, door verkeering met CERDO, ſmaak in deszelfs leerſtelzel gekregen heeft, en tot zijne gevoelens is overgegaan (*) — Zeker is het, dat hij, onder ADRIÄNUS regering, te *Rome* gekomen, na den dood van den Biſchop HYGINUS, dus in het jaar 127 of 128, eene gezindte geſticht heeft, die zich, in talrijke gemeenten, te *Rome*, en door geheel *Italië*, in *Syrië*, *Palæſtina*, *Arabië*, *Egypte*, en op het eiland *Cyprus*, tot het begin der zesde eeuw, heeft ſtaande gehouden.

Zijne leere.

Wat het gevoelen van MARCION betreft; hij ſtelde, met CERDO, twee Goden, of twee beginzels, den hoogſten goeden God, en eenen boozen, of den Duivel, den beheerſcher der ſtoffe: Volgends ſommigen voegde hij bij dezen nog een derde beginzel, het welk hij den *rechtvaardigen* noemde. Deze zal de Schepper der Wereld, en de God der Jooden zijn. Doch, de oudſte Schrijvers weten flechts van twee Goden of beginzels, die volgends MARCION beſtaan. Hoe het zij, aan den Wereldſchepper ſchreef hij den oorſprong van het kwaad toe, en maakte hem tot den God en wetgever der Jooden, waaröm hij ook het gezag der Boeken des Ouden Testaments geheel verwierp. Ook verdichtte hij eenen dubbelen CHRISTUS of MESSIÄS, dien, van welken de Profeeten geſproken hebben, den Joodſchen, een' krijgsman, die de Jooden weder in hun land zou brengen, en JESUS, den Zoon van den goe-

(*) TERTULLIAN. *Præſcript*, *adv. hæret. Cap.* 30. Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 554, 555.

goeden God, die, met een ſchijnligchaam in de Wereld is gekomen, om de menſchen van de overheerſching der ſtoffe te verloſſen, en tot den hoogſten goeden God, den Vader, weder te brengen. Deze heeft in ſchijn geleden, is in ſchijn gekruist en geſtorven, maar ter helle nedergedaald, heeft hij daar KAIN, en allen, die in het Oude Testament als Godlozen bekend ſtaan, zelfs de inwoners van *Sodom*, verlost, maar die als Godvruchtigen in de Boeken des Ouden Testaments beſchreven worden, zijn in de hel gebleven, van hier de naam *Kaïniten*, *Kajanen*, of *Kajanisten*, aan ſommigen van zijne leerlingen gegeven. Deze gedachten ſteunt, waarſchijnlijk, daar op, dat hij oordeelt, dat deze alleen de wet van den door hem genoemden *rechtvaardigen* God hadden overtreden, ook kan hij aan het woord *hel*, eene hem eigene betekenis gegeven hebben. Zijne zedenleere was, volgends het denkbeeld, dat hij van de ſtoffe, als oorzaak van al het kwaad, maakte, zeer ſtreng. Hij verbood het eten van vleesch, het drinken van wijn, en het huwlijk; evenwel ſchijnt hij deze geboden eigenlijk aan de *volmaakter* leden van zijne gezindte te hebben voorſchreven, dewijl toch, zonder het gebruik des huwlijks, het menschdom niet in wezen kan blijven, zijne aanhangers werden ook niet beſchuldigd van die zedenloosheid, aan welke andere *Gnostieken* zich ſchuldig maakten, ook waren zij niet zoo verwilderd in de droomerijën, omtrent de voorteelingen der *Eeuw-Wezens*, en omtrent de Wereld der geesten.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 119. tot 138.

Velen van hun hebben zelfs, als belijders van het Christendom, den marteldood geleden; alhoewel zij geene opstanding des ligchaams verwachtten, want, volgends MARCION, bestond de opstanding uit de dood in de verlossing der Ziel, welke, door de vereeniging, met het stoffelijk ligchaam, als *dood* was aantemerken, van dit ligchaam bij het sterven.

Zijne voornaamste leerlingen.

Velen van de leerlingen van MARCION namen de vrijheid, om, hoewel in de hoofdzaak met hem overeenstemmende, in eenige bijzondere leerstukken, van hunnen meester te verschillen. Dus beweerde zekere LUCANUS, dat wel niet het ligchaam, noch ook de ziel, maar zeker derde iet van den mensch, zou opstaan. APELLES, een *Syriër*, die door TERTULLIANUS (*) beschuldigd wordt, van een onkuisch en wellustig levensgedrag, alhoewel RHODON, een rechtzinnig Christen, die zijn tijdgenoot was, en met hem gesproken heeft, hem een' man noemt, *eerwaardig door beschaafdheid en ouderdom* (†), waaröm het zeer waarschijnlijk is, dat TERTULLIANUS een gerucht van kwaadsprekendheid tegen eenen Ketter, al te ligtvaardig, heeft overgenomen; deze APELLES dreef, dat men in alle Godsdiensten zalig kon worden, ook verschilde hij hier in van MARCION, dat hij leerde, dat JESUS een *waar* en geen *schijn-ligchaam* hebbe gehad, doch *ongeboren*, saamgesteld, bij zijne nederdaling uit den Hemel, uit lucht

(*) *Præscript. adv. hæret. Cap.* 30.

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 13.

lucht en hoofdſtoffen, en daar in, bij zijne Hemelvaart, weder ontbonden. (*)

Dit ééne moeten wij nog van MARCION aantekenen. Niet ligt heeft eenig dwaalleeraar zoo ſtout met de Bijbelboeken gehandeld, als hij. Niet alleen verwierp hij, gelijk wij gezegd hebben, de Boeken des Ouden Testaments, maar ook nam hij uit het Nieuwe Testament alleen het Euängelie van LUKAS, misbruikende daar toe de woorden van PAULUS, (GAL. I. 6, 7.) en tien Brieven van dezen Apostel, aan, alle de overige ſchriften geheel verwerpende, omdat zij hem tot zijne leerſtellingen niet dienden, zelfs verdraaide en veränderde hij nog vele plaatzen naar zijnen zin, uit de ſchriften, die hij, als Godlijk, bleef erkennen. Hier in zijn hem meer Ketters, in de eerſte tijden der Kerk, gevolgd, hoewel hunne ondernemingen in dezen, voor het vervolg, geen blijvend nadeel aan die ſchriften hebben toegebracht. De Christenen waren hier tegen op hunne hoede, en maakten zelfs zoodanige ſtoutheden, ter waarſchuwing, openlijk bekend; elke zoodanige onderneming van Ketteren wekte hen veel eer op nieuw op, om de leere van JESUS, in de ſchrif-

Vervalſching derſchriften door MARCION.

(*) De Kerkvader TERTULLIANUS heeft, in een opzetlijk werk, MARCION wederlegd, het welk in 5 Boeken beſtaat, en door SEMLER afzonderlijk is uitgegeven. Dit werk behelst zeer veel goeds, hoewel het de grondſtellingen van MARCION niet zeer duidelijk voorſtelt, en 'er ook vele verdachte berichten in voorkomen.

Digitized by Google

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

ſchriften zijner leerlingen onvervalscht te bewaren. Ook kan men geene enkele plaats uit die ſchriften aanwijzen, in welke zoodanige vervalſching door den eenen of anderen dwaalleeräar blijkbaar zou wezen.

Verdichte ſchriften, door de Ketters.

Niet alleen vervalschten de dwaalleeräars, ten einde hunne dwaalingen en wangevoelens voor te ſtaan, de echte ſchriften, die bij de Christenen als Godlijk erkend werden, maar zij ſtelden verſcheiden ſchriften en boeken op, welke zij, onder den naam van den eenen of anderen Apostel, of van geächte mannen, in het licht gaven, en die hunne gevoelens behelsden. De *Gnostieken* worden hier van meest beſchuldigd, en hunne grondregels, van de onverſchilligheid der zedelijkheid, zoo dat bedrog of waarheid op gelijken prijs bij hen ſtonden, gaven hun daar toe overvloedige aanleiding. Doch, ook was het, buitendien, niets vreemds, bij Jooden en Heidenen, dat men aan zijne gevoelens, door verdichte ſchriften, gezag zocht bij te zetten. De Heidenſche Wijsgeeren PYTHAGORAS en PLATO hadden reeds geleerd, dat het niet ongeöorloofd zij, ten dienſte der waarheid, bij zekere menſchen, ook leugens en bedrog te gebruiken. Velen van de Ketters, bijzonder de Gnostieken, wendden voor, dat zij de verhevener wijsheid leerden, die JESUS aan zijne Apostelen, behalven zijne openbare leere, had bekend gemaakt, en die door overlevering bewaard bleef, welke zij nu in zoodanige ſchriften vervatten en meer algemeen wilden maken.

De-

Deze bedrieglijke handelingen der dwaalleeraars, brachten echter het Christendom geen nadeel toe van eenig belang; alzoo de rechtzinnige Christenen van alle de Euängeliën en Geſchiedenisſen, die de Ketters aan de Apostelen hadden toegeſchreven, volgends bericht van EUSEBIUS (*), geen één aangenomen hebben. Zij ſtreden ook al te openlijk met den inhoud en den ſtijl van de echte Apostoliſche ſchriften, dan dat iemand verleid kon worden, om de ééne en andere op gelijke waarde te ſchatten.

Door de Christenen zelve.

Doch, meer nadeels veröorzaakt het, dat rechtzinnige Christenen zelve zich aan dit bedrog ſchuldig maakten. De tweede eeuw, na JESUS geboorte, was vruchtbaar in zulke onëchte misgeboorten. Wij hebben reeds, in ons eerſte Deel, van verſcheiden geſchriften geſproken, die, alhoewel onëcht en verdicht, echter veel ingang hebben gevonden, en lang voor echt zijn aangezien geworden; eene menigte anderen, van minder waarde, en zoo lomp verdicht, dat zij hare onëchtheid, bij den eerſten opſlag, verraaden, toegeſchreven aan de eerſte Aardsvaders, en andere groote mannen, onder het oude verbond, aan Heidenſche Wijsgeeren en Dichters, aan JESUS, zijne Apostelen, en derzelver leerlingen, zijn bijëengezameld en uitgegeven, door JOANN. DALLÆUS, T. ALB. FABRICIUS, TH. ITTIG, en anderen in hunne werken over de onëchte en Apocrijphe ſchriften.

Oorſprong

MOSHEIM heeft, opzetlijk, zijn werk gemaakt, in eene

(*) *Hist. Eccles.* III. 25.

II BOEK. II Hoofdſt. na C. G. Jaar 117. tot 138. derzelve.

eene afzonderlijke verhandeling (*), om onderzoek te doen, naar de bronnen, waar uit zoo vele verdichtzelen bij de Christenen zijn voortgekomen. Die geleerde man, heeft, ten opzichte van de *Rechtzinnige Christenen*, de ſchuld van deze bedriegerijën voornaamlijk gegeven aan den aanhang der nieuwe of jonge *Platonisten*, welke, op het gezag van PLATO, dreven, dat, in het beſtrijden van zijne tegenpartijën, alle middelen geöorloofd waren, welke drogreden ook de grond zal geweest zijn van zoo vele andere *vroome bedriegerijën* (*pie frandes*,) als vervolgends door de Christenen zijn goedgekeurd en geöefend. Dit ondertusſchen kan noch de eerſte, noch de eenigſte, bron geweest zijn, van het verdichten van onëchte geſchriften, alzoo ſommigen derzelven reeds zijn uitgegeven, voor dat het nieuwe *Platonismus* te voorſchijn kwam, het geen eerst op het einde van deze eeuw gebeurde. Men kan aanmerken, dat zoodanige geſchriften uit meer dan ëéne bron zijn voortgevloeid. Sommigen hadden daar mede ten oogmerk, om de Heidenen te gemaklijker te overtuigen; anderen, om zekere gevoelens, gebruiken, of plegtigheden gezag en aanzien bij te zetten; anderen, om de begeerte, die ſommige Christenen betoonden, naar bijzonderheden omtrent JESUS en de Apostelen, te voldoen; anderen eindelijk werden

(*) *De Cauſis ſuppoſitor. Libr. inter Christianos Sec.* I. *et* II. *in Diſſertt. ad Hist. Eccles. pertin. Vol.* I. *pag.* 217. Zie ook *Diſſ. de turbata per recentiores Platonicos Eccleſia ibid. pag.* 85.

Digitized by Google

den door zekeren vroomen ijver daar toe gebracht, gelijk die Christelijke leeräar bij TERTULLIANUS (*), welke, gevraagd zijnde, waaröm hij de Handelingen van PAULUS met THECLA verdicht en uitgegeven had, antwoordde, zulks gedaan te hebben, uit liefde tot dezen Apostel. Men moet echter daaröm de oude Kerkleeräars niet ten ergſten verdenken, als of zij zich zoo gemaklijk hebben laten verleiden, tot het aannemen en gebruiken van verdichte en ondergeſchoven ſchriften. Zij waren ligtgelovig, maar handelden zelve niet ter kwaader trouw. Hunne eigene eerlijkheid ſtelde hen te eer bloot voor de bedriegerijën van anderen, en zij misten deels de bekwaamheid, om dit bedrog ſchielijk te ontdekken, deels ook de gelegenheid; terwijl de wijze van het uitgeven der Boeken in Handſchriften, en het gebrek aan geregelde verbindtenis en onderhandeling tuſſchen de onderſcheiden gemeenten, de bedriegers zeer begunſtigden.

Zij doen echter geen nadeel aan onze zekerheid nopens de echtheid der H. Schriften.

Daar is 'er geweest, die, uit de gemaklijkheid, waar mede zulke verdichte ſchriften bij de eerſte Christenen zijn aangenomen, een ongunſtig beſluit hebben willen afleiden, dat de ſchriften, die wij in het Nieuwe Testament hebben, op geen beter gronden van zekerheid rusten, en dat wij ons op het getuigenis der oude Christenen ook ten dezen aanzien niet veilig verlaten kunnen. Doch deze bedenking kan geene ongerustheid baaren, alzoo de zaak niet gelijk ſtaat. Geheele gemeenten en bijzonde-

(*) *De Baptiſmo Cap.* 17.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

dere bekende Christenen hadden de schriften der Apostelen en Euängelisten van deze zelve ontvangen, en de oorspronglijke Handschriften langen tijd bewaard; ontelbare getuigen konden de echtheid derzelve bevestigen; men wist, bij welke gelegenheid, en wanneer, dezelve waren opgesteld; de meesten dezer schriften waren, zonder eenigen twijfel, algemeen erkend, eenige weinige werden niet, dan na naauwkeurig onderzoek, sommigen niet vóór de vierde eeuw, aangenomen. Waarschijnlijk maakte de menigte van verdichte schriften de Christenen huiverig, om hier zonder gronden van overtuiging te handelen. Ook is het onderscheid tusschen de beide soort van schriften te groot, dan dat men hier in kon mistasten. De schriften van het Nieuwe Testament behelzen niets, dat niet voor de omstandigheden van tijd, plaats, en personen, voegt; in de onechte en verdichte schriften, openbaren zich terstond, met betrekking tot dit alles, de grootste misslagen, en men ontmoet 'er bijna, op elke Bladzijde, blijkbare verdichtzelen en menschlijke uitvindingen. De schriften van het Nieuwe Testament waren, van eersten af, in de Kerk bekend, de onechte schriften kwamen, eerst in de tweede en volgende eeuw, onvoorziens, uit de duisternis te voorschijn, zonder dat men wist, hoe? Of van waar? En ten blijke van het minder gewigt, dat men in deze laatsten stelde, dient, dat men ligtgelooviger scheen, omtrent schriften, wier valschheid zich terstond vertoont, en traager en behoedzamer omtrent zulke, in welke men niets, of enkel kleinigheden, weet te berispen.

Eene

Overzettingen des N. en O. T.

Eene andere blijk van de oudheid en echtheid der ſchriften des Nieuwen Testaments, als ook, dat men van dezelve, in de voortplanting van den Chriſtelijken Godsdienst, gebruik maakte, is, dat men ze reeds vroeg vertaalde in de taal dier volken, die de Griekſche taal niet verſtonden, waar in de ſchriften des N. T. zijn opgeſteld. Zo al niet reeds in de eerſte eeuw, ten minſten in de eerſte jaaren der tweede, na CHRISTUS geboorte, ſtelt men, met veel ſchijn van waarheid, de *Syriſche* vertaling des Nieuwen Testaments, die men de *Peſchito* of *eenvouwige*, of *letterlijke* noemt. Ook heeft men, reeds in deze eeuw, ééne of meer *Latijnſche* vertalingen, indien niet van alle, ten minſten van eenige Boeken des Nieuwen Testaments gehad, ééne van welke vertalingen men naderhand de *oude*, en de *Italiaanſche*, genoemd heeft. Onder de regeering van ADRIÄNUS, opdat wij 'er dit, in het voorbijgaan, bijvoegen, heeft AQUILA, die van de Heidenen tot de Christenen, en van deze weder tot de Jooden, gelijk men wil, overgegaan is, eene vertaling des Ouden Testaments in het Grieksch, en wel ééne letterlijke, en ééne, die zich meer aan den zin hield, voltooid. Omtrent het einde dezer eeuw, volgden THEODOTION en SYMMACHUS zijn voorbeeld, zijnde de eerſte van de Ketters tot de Jooden afgevallen, en SYMMACHUS een *Samaritaan*, die insgelijks het Joodendom omhelsde, wiens vertaling de zuiverſte en ſierlijkſte Griekſche vertaling des Ouden Testaments was. Jammer is het, dat wij van deze laatstgenoemde vertalingen, die, zonder zulks te bedoelen, het Chriſten-

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

tendom zoo gewigtige dienſten hebben gedaan, niet dan brokſtukken overig hebben. (*)

Sibillijnſche verzen.

Onder de onëchte ſchriften, met welke de Christenen zich reeds vroeg hebben laten misleiden, zijn, ongetwijfeld, de zoogenoemde *Sibillijnſche* Verzen de eerſte en voornaamſte. Wij hebben eene verzameling van dezelve in 8 Boeken, het laatst uitgegeven door SERVATIUS GALLÆUS, Walsch Predikant te *Haarlem*, in het jaar 1689, in 4to. — Men weet, dat de Heidenſche Oudheid veel van zekere waarzeggende vrouwen, die, in geestvervoering, toekomende dingen en groote geheimen zullen geſproken hebben, en die den naam van *Sibijllen* dragen, verhaald heeft. Men weet, uit de Romeinſche Geſchiedenis, dat de Romeinſche Staat zich beroemde, drie zoodanige boeken, welke de gedichten en uitſpraken dezer vrouwen behelsden, te bezitten, die door den Koning TARQUINIUS, PRISCUS of SUPERBUS? want daaromtrent verſchilt men, van zekere oude vrouw zouden gekocht zijn, voor eenen hoogen prijs, denzelfden, dien zij hem voor 9 dergelijke Boeken gevraagd had, doch van welke zij, tot tweemalen toe, 3 verbrandde, omdat de Koning iet op den prijs wilde afdingen. Men weet, dat de Ro-

(*) Men zie over deze vertalingen de Schrijvers van *Inleidingen in het Oude en Nieuwe Testament*, onder welke EICHHORN en MICHAËLIS ook in onze tale overgezet, en in elks handen zijn. Men vergelijke ook over de Latijnſche vertalingen MOSHEIM *Nodige ophelder. tot de Kerkel. Geſchied.* II *Deel Bladz.* 42.

Digitized by Google

Romeinſche ſtaatkunde van deze Boeken, die onder de bewaring van daar toe aangeſtelde mannen, ten uiterſten geheim gehouden werden, veelvuldig gebruik maakte, in zorgelijke omſtandigheden van het gemeenebest, of als de gemoederen des volks geroerd waren, door zekere voortekenen, die de bijgelovige menigte met ſchrik vervulden, wanneer deze Boeken, geraadpleegd wordende, de offeränden en plegtigheden geächt werden voor te ſchrijven, die, in de voorkomende gevallen, den toorn der Goden verzoenen, en het gedreigde kwaad zouden afweeren (*). Deze Boeken, die zorgvuldig op het Kapitool in een onderäardsch gewelf bewaard werden, zijn, ten tijde van SYLLA, in het jaar 670 na de ſtichting van *Rome*, te gelijk met het Kapitool verbrand. Om dit verlies te herſtellen, werden van alle kanten nieuwe *Sibijllijnſche* Verzen opgezocht, welke verzameling AUGUSTUS in den Tempel van APOLLO liet bewaaren. Deze zijn, na nog een en andermaal uit den brand gered te zijn, eindelijk, onder den Keizer HONORIUS, door STILICHO, misſchien op bevel van dien Keizer, in het vuur geworpen, en niet weder vernieuwd.

De acht Boeken met *Sibijllijnſche* Verzen, die wij thans nog lezen, zijn van eenen anderen inhoud, en dus onderſcheiden van die oude Romeinſche, gelijk ook, het geen de Heidenſche Schrijvers, uit die oude Boeken, aanhalen, in deze niet gevonden wordt; alſchoon JUSTINUS *de*

(*) Zie STUART in zijne *Romeinſche Geſchiedenisſen* I *Deel Blads.* 458.

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

de Martelaar, en eenige andere oude Kerkſchrijvers, ze voor dezelfde hielden. Deze zullen afkomſtig zijn van eene der vrouwen van NOÄCHS Zoonen. Derzelver inhoud zijn voorzeggingen van CHRISTUS en zijne verrichtingen, die zoo duidlijk en klaar zijn, dat alles, wat de Profeeten der Jooden van dit onderwerp behelzen, daar bij in geene aanmerking komt; de leere van den éénen waaren God, van de Godheid van CHRISTUS, enz., wordt 'er in gevonden, dikwijls met bewoordingen uit de Griekſche vertaling des Ouden, en uit de ſchriften des Nieuwen Testaments, en vermengd met fabelachtige en vreemde gevoelens, hoedanigen juist, in deze tweede eeuw, onder de Christenen begonnen op te komen, bij voorbeeld, dat NERO de *Antichrist*, dat het *Paradijs* nog in wezen is, beſtemd tot eene verblijfplaats voor de opgewekte Heiligen; dat JEZUS, nog voor de opſtanding der dooden, duizend jaaren te *Jeruſalem* zal regeeren, enz. Al het welk, behalven meer, ten overvloede bewijst, dat deze Verzen verdicht, en uit het brein van eenen bedrieger gefmeed zijn.

Wie deze bedrieger geweest zij, kunnen wij niet bepalen. De verdichting ſchijnt van tijd tot tijd geſchied te wezen, en niet van een' man afkomſtig te zijn. Een gedeelte van deze Verzen kan wel reeds van eenen Jood, vóór de geboorte van JESUS, zijn opgeſteld, maar het overige verraadt het werk van eenen Chriſten, die zelfs zich als een' onderdaan van ADRIÄAN openbaar maakt; anderen hebben, vervolgends, deze Verzen, met bijvoegzels, vermeêrderd,

derd, en ook hier en daar veränderd, gelijk dit daar uit blijkt, dat de oude Christenen verſcheiden Verzen aanhaalen, als *Sibijllijnſche*, die wij, in de tegenwoordige verzameling, niet hebben, terwijl daar tegen, in onze verzameling, Verzen gelezen worden, die men bij de ouden niet vindt. (*) JUSTINUS de *Martelaar* ſchijnt de eerſte der Christen ſchrijveren geweest te zijn, die zich heeft laten verleiden, om ze voor echt te houden, en 'er tegen de Heidenen gebruik van te maken, en zijn voorbeeld werd dra door anderen gevolgd. De kundigen onder de Heidenen wezen wel de onëchtheid van deze gedichten aan, CELSUS (†) verweet aan de Christenen de ver-

val-

(*) Hier toe behooren eenige regels in het VIIIſte Boek, welker eerſte letteren de volgende woorden uitmaken, Ιησους Χριστος, Θεου Υιος, Σωτηρ, Σταυρος. JESUS CHRISTUS, *Gods Zoon*, *Zaligmaker*, *Kruis*, welke men bij de oude Schrijvers niet leest, vóór in de zoogenoemde *Redenvoering van Keizer* KONSTANTYN *den Grooten aan de Heiligen*, (*Cap.* XVIII. XIX.) die achter de Kerkelijke Geſchiedenis van EUSEBIUS geplaatst wordt. Het is zoo, dat CHRISTUS bij ſommige Oudvaders ΙΧΘΥΣ genoemd wordt, het welk weder de eerſte letters zijn van de aangehaalde Griekſche woorden, echter volgt daar niet uit, dat zij dit woord, het welk *een Visch* betekent, uit deze regelen der *Sibijllijnſche* Verzen ontleend hebben. Vergelijk NIEUWLAND *Letter- en Oudh. Verlustig.* I *Deel Bladz.* 95.

(†) Bij ORIGENES *Contra Celſ. Libr.* VII. vergel. ook *Libr.* V.

Digitized by Google

II BOEK II Hoofdst. na C. G. Jaar 117. tot 138.

valſching derzelven, en noemde hen daaröm *Sibijllisten*, waar op ORIGENES aanmerkt, dat deze benaming alleen op de ijverige voorſtanders dezer Verzen, maar niet op alle Christenen, past, dewijl velen van hun met dezelve niets ophadden; doch, wanneer het aanzien van deze verdichte ſtukken eenmaal had plaats gegrepen, poogden laater Kerkſchrijvers het zelve tegen de Heidenen te verdedigen (*), beweerende, dat Heidenſche Schrijvers vóór CHRISTUS geboorte dezelve reeds gekend, maar ze niet verſtaan, en daaröm, als een verward mengelmoes, verönachtzaamd hadden, tot dat de Geſchiedenis van JESUS deze geheimen verklaard en bevestigd had. Op deze wijze groeide het gezag van deze verdichte Boeken zoo zeer aan, dat men, verſcheiden eeuwen lang, aan hare echtheid zelfs niet durfde twijfelen, tot dat, in meer verlichte tijden, het bedrog, ten duidelijkſten, is aangewezen, het welk thans niemand in twijfel trekt. (†) Eer

(*) Bij voorb. LACTANTIUS *Divin. Inſtitutt.* IV. 15. op het einde.

(†) De beste Schrijver over dit onderwerp, die de onëchtheid van deze Verzen heeft bewezen, is DAVID BLONDEL in een Fransch Werk: *Des Sibijlles celebrées tant par l'antiquité Payenne, que par les ſaincts Peres. Charenton* 1649, in 4to. welk Werk twee jaaren daar na onder eenen anderen titel is uitgekomen: *Traité de la creance des Peres touchant l'Etat des ames aprés cette vie & de l'origine de la priere pour les morts & du Purgatoire, à l'occaſion de l'Ecrit attribuè aux Sibijlles. Charenton* 1651, in 4to.

Digitized by Google

Eer ik van dit onderwerp afſtappe, moet ik nog deze aanmerking maken: Dat 'er geene reden is, om de goede trouw der Kerkvaderen, in dezen, te beſchuldigen, als had hun ijver zonder verſtand hier heilig bedrog voor deugd aangezien. Welke de beweegredenen en oogmerken van den bedrieger ook geweest mogen zijn, die deze Verzen geſmeed en verdicht heeft, het is duidelijk genoeg, dat de goede Martelaar JUSTINUS, wel eenvouwig en ligtgelovig, maar niet ter kwaader trouw, hebbe gehandeld. Hij vermoedde geen bedrog, het welk bedriegers ſtout maakte, om hem, in dit geval, gelijk in meer andere (*), iet in de hand te ſtoppen, het geen de oprechte man, die geen arg of list bij zich zelven voedde, zonder verder onderzoek, voor echt en waar, aannam. Het gezag en aanzien van hem, en anderen, die hem volgden, was een nieuwe beweeggrond, bij volgende Kerkſchrijveren, waar op zij zoo veel te gereeder bouwden, als deze gedichten hun gewigtig en dienſtig voor de zaak van het Christendom voorkwamen. Door al hetwelk hunne ligtgelovigheid eene vrij ſchijnbare ontſchuldiging verkrijgt. — Deze aanmerking meende ik aan deze eerwaardige mannen, en aan de waarheid, verſchuldigd te wezen.

(*) Men vergelijke het gezegde I. *Deel Bladz.* 124.

DERDE HOOFDSTUK.

Geſchiedenis der Christenen onder de regeering van den Keizer Antoninus Pius.

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ANTONINUS PIUS, opvolger van ADRIANUS.

Keizer ADRIÄNUS overleed, na eene regeering van 20 Jaaren en 11 Maanden, in het Jaar 138 na CHRISTUS geboorte. Omtrent drie jaaren vóór zijnen dood had hij LUCIUS COMMODUS VERUS tot Zoon aangenomen, en tot zijnen opvolger benoemd (*), hem den naam van ÆLIUS VERUS gevende, doch deze nog vóór hem geſtorven zijnde, nam hij ARRIUS ANTONINUS in zijne plaats tot Zoon aan, onder voorwaarde, dat deze MARCUS ANTONINUS, en LUCIUS VERUS, Zoon van gemelden ÆLIUS VERUS, tot zijne Zoonen aannemen zoude.

Deze ANTONINUS volgde derhalven ADRIÄNUS, bij deszelfs overlijden, in de regeering van het Romeinſche Keizerrijk, op, en wordt, door de Geſchiedſchrijvers van dien tijd, als een alleruitmuntendst Vorst geroemd, die niet alleen, uit hoofde van zijne liefde en achting voor ADRIÄNUS, door wien hij tot Zoon was aangenomen, door den Raad van *Rome*, den bijnaam

(*) Hij gaf hem den titel van *Caeſar*, welke toen, en vervolgends, den beſtemden opvolger des regeerenden Keizers, die den titel van *Augustus* voerde, betekende, gelijk in laater tijden, met betrekking tot de Duitſche Keizers, de titel van *Roomsch-Koning*.

Digitized by Google

naam van PIUS, *de Vroome*, of *Ouderlievende*, ontving, maar die, volgends PAUSANIÄS, waardig geöordeeld werd, om de algemeene Vader der Wereld genoemd te worden. Gedurende zijne vrij lange regeering van 22 jaaren, en omtrent 8 maanden, handhaafde hij vrede en rust, zonder eenigen oorlog te ondernemen, zeggende, dat hij liever éénen burger bewaaren, dan duizend vijänden ombrengen wilde. Tevens echter wist hij, zijn ontzag te handhaven, en, wanneer hem oorlog werd aangedaan, gelijk, hoewel zeldzaam, enkele keeren, gebeurd is, dien, door geöefende bevelhebbers, spoedig te doen eindigen. Door dit gedrag verwierf hij zich de achting en het vertrouwen van vreemde volken en vorsten, die hem meermalen tot scheidsman van hunne onderlinge geschillen verzochten. In zijne regeering beminde hij zachtheid en goedertierenheid, een vijänd van onderdrukking, zoo wel als van vleijerij. Zijne onderdanen beschouwden, hem meer als hunnen Vader, dan als hunnen Opperheer; ook had elk van hun den vrijen toegang tot hem. Hij verminderde de belastingen, en wilde, bij het invorderen derzelven, volstrekt geene strengheid gebruikt hebben, begeerende liever, gelijk hij zeide, arm te zijn, dan, door zijn volk te drukken, rijkdommen te verzamelen; een groot deel van zijn vermogen besteedde hij tot ondersteuning van armen en behoeftigen, oordeelende, dat een Vorst geene eigendomlijke schatten bezitten, maar alles aan het algemeene best toewijden moest. En met dit alles, heeft hij, bij zijn overlijden, door zijne spaarzaamheid en matigheid, aanzienlijke schat-

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ten nagelaten. Met één woord, zijn roem en achting waren, door zijne loflijke hoedanigheden, zoo gevestigd, dat de volgende Keizers, eene eeuw lang, om het volk te behaagen, den naam van ANTONINUS aannamen.

Zijne zachtheid omtrent de Jooden.

Hoe geneigd deze Vorst was tot zachtzinnigheid, ondervonden zelfs de Jooden, aan welke, hoewel zij zich nog geſtadig oproerig toonden, en door hem, met geweld, in bedwang gehouden moesten worden, bij de beſnijdenis, en de oefening van hunne zeden en gebruiken, toeliet, en welke, onder zijne regeering, te *Tiberias* eene vermaarde Hoogeſchool oprichtten, wier beroemde leeraar RABBI JUDAS, met den bijnaam *de Heilige* bekend, in zijne bijzondere gunst deelde. Deze JUDAS heeft, in het laatst van deze eeuw, de verzameling van mondelinge overleveringen en voorſchriften der Joodſche Leeraaren tot ſtand gebracht, die de *Miſchna*, (*herhaaling* of *uitbreiding* der Wet,) genoemd wordt, welke naderhand met de *Gemara*, (eene verklaring der *Miſchna*,) vermeerderd, den Joodſchen *Thalmud* of *Leerboek*, uitmaakt, uit hetwelk men de waare geſteldheid van den Godsdienst der laater Jooden, zoo als die door hunne leeraaren, bijzonder door de *Fariſeën*, uit eene zoogenaamde overlevering, willekeurig is faamgeſteld, volledig kennen kan. Dit werk heeft, vervolgends, niet alleen gediend, om deze overleveringen van den ondergang te bewaaren, maar ook, om de Jooden, door deszelfs gezag, te rug te houden, van het aannemen van den Chriſtelijken Godsdienst.

De-

Deze Godsdienst breidde zich, ten dezen tijde, nog geſtadig meer en meer uit. De woede der vervolgingen was, op eene aanmerklijke wijze, door de uitſpraken van ADRIÄNUS beteugeld geworden, en onder den goeden Keizer ANTONINUS PIUS, hadden de Chriſtelijke gemeenten, insgelijks, vrede en rust (*), gelijk hij, over het algemeen een vijänd was van alle ſtrengheid en onderdrukking (†). Evenwel, konden noch de uitſpraken der voorige Vorsten, noch de billijkheid van ANTONINUS PIUS, de woede en het geſchreeuw des volks, opgeſtookt door de vijänden der Christenen, beteugelen. Men beſchuldigde hen, dat zij *Ongodisten*, of verächters van de Goden en den Godsdienst, en dus in den Staat niet te dulden waren; met deze beſchuldiging, die in het oog van het gemeen ſchijnbaar was, omdat, in de daad, de Heidenſche Godsdienst niet ſtaande kon blijven, waar de Christenleere de overhand kreeg, ſtelde men de bevelen der Keizeren, die verboden hadden, dat men de Christenen, alleen om hunnen Godsdienst, zonder bewijs van andere misdaaden, lastig zou vallen, te leur.

En jegens de Christenen.

De Landvoogden der wingewesten vonden zich op nieuw verlegen, ten minſten zulken, die billijk en afkeerig waren, van onrechtvaardigheid en wreedheid, hoe zich, bij dit geſchreeuw des volks, omtrent de Christenen te gedragen, en ſchreven deswegens aan den Keizer. ANTONINUS ſchreef aan de-

Zijn ſchrijven tot hun voordeel.

(*) SULPIC. SEVERUS *Hist. Sacr.* II. *Cap.* 32.
SPARTIAN. *in Antonino Cap.* 2.

Digitized by Google

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

dezen, in den zin van zijnen Vader ADRIÄNUS, te rug, dat de Christenen met vrede moesten gelaten worden, indien zij niets tegen de wetten en den Staat misdreven. In het bijzonder, ſchreef hij de Steden *Larisſa*, *Theſſalonica*, en *Atheenen*, als ook aan alle de *Grieken*, aan, dat men geene oproeren tegen de Christenen zou verwekken. (*) Doch, als 'er, door eene zwaare aardbeving, in verſcheiden Steden van *Aſië*, verwoestingen waren aangericht, gaven de Heidenſche Priesters voor, en het volk geloofde het, dat de Goden dus hunnen toorn openbaarden, wegens de verächting van hunnen dienst en eere door de Christenen; men viel dan op de Christenen aan, om, door hunnen dood, de wraak der Goden te verzoenen.

Eenige Christenen uit *Aſië*, zich bij den Keizer vervoegende, beklaagden zich over deze mishandelingen, het welk, gelijk EUSEBIUS (†) verhaalt, het volgend merkwaardig ſchrijven van denzelven aan de algemeene Vergadering van *Aſië* te weeg bracht. „ Ik weet wel, dat de Goden zelve daar voor zor- „ gen, dat zulkē menſchen niet verborgen blijven. „ Trouwens, het voegt hun veelëer, dan ulieden, „ zulke lieden te ſtraffen, die hen niet willen aan- „ bidden. Maar gijlieden, wanneer gij zulk een „ getier tegen hen maakt, verſterkt hen ſlechts, in „ het gevoelen, dat zij hebben, terwijl glj hen van „ ongodisterij beſchuldigt. Het moet voor hun veel „ ver-

(*) MELITO *bij* EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 26.

(†) *Hist. Eccles.* IV. 13.

„ verkieslijker wezen, dat zij, dus beſchuldigd
„ wordende, voor hunnen God ſchijnen te ſterven,
„ dan te leven. Daar door worden zij overwin-
„ naars, alzoo zij liever hun leven afſtaan, dan dat
„ zij zouden doen, het geen gij hun beveelt. Wat
„ betreft de aardbevingen, die gebeurd zijn, en nog
„ gebeuren, ſchijnt het mij niet ondienſtig, ulieden,
„ die bij dezelve den moed verliest, en uwen toe-
„ ſtand met den hunnen vergelijkt, eene vermaning
„ te geven. Zij vestigen dan des te ſterker vertrou-
„ wen op God. Maar gijlieden verwaarloost, al
„ dien tijd, waar in gij uit onkunde ſchijnt te dwaa-
„ len, zoo wel de andere Goden, als bijzonder den
„ dienst van den Onſterflijken, terwijl gij de Chris-
„ tenen, die hem vereeren, onderdrukt en ter dood
„ toe vervolgt. Voords hebben over deze reeds ve-
„ le landvoogden aan onzen vergoden Vader ge-
„ ſchreven; aan welke hij geäntwoord heeft, dat
„ men tegen hen geene opſchuddingen behoort te
„ maken, noch hen te mishandelen, ten zij het blij-
„ ke, dat zij iet ondernemen tegen het gebied der
„ Romeinen. Insgelijks hebben zich velen, omtrent
„ hen, aan mij vervoegd, welken ik, volgends het
„ gevoelen, en in den zin van mijnen Vader, geänt-
„ woord heb. — Indien iemand nog voortga, ie-
„ mand hunner moeite aan te doen, omdat hij een
„ Christen is, en als zoodanig, zal de beſchuldig-
„ de van alle misdaad vrijgeſproken worden, al-
„ ſchoon het blijke, dat hij een Christen is; maar
„ de beſchuldiger en aanklager zal geſtraft worden."

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

In-

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Aanmerkingen over zijn ſchrijven aan de algemeene vergadering van Aſië.

Indien deze Brief waarlijk door ANTONINUS PIUS geſchreven en echt is, zou hij een zeer gunſtig oordeel van dezen wijzen en billijken Vorſt, omtrent de Christenen, behelzen, en voor hun een loflijk getuigenis opleveren, niet alleen als vereerers van den onſterflijken God, maar bijzonder, als lieden, die, bij rampvolle gebeurenisſen, zich bedaarder, en ſtandvastiger gedroegen, dan de Heidenen, het welk men alleen als een uitwerkzel van hunnen uitmuntenden Godsdienst kan aanmerken. Doch, wij moeten aan onze Lezers niet verbergen, dat niet alleen VALESIUS (*) reeds heeft aangemerkt, dat EUSEBIUS zich vergist heeft, wanneer hij dit Stuk aan ANTONINUS PIUS heeft toegeſchreven, daar het, volgends het opſchrift zelve, zoo als het bij hem gelezen wordt, tot deszelfs opvolger, MARKUS AURELIUS, behoort; maar ook, dat laater geleerden, en onder dezen SEMLER, de echtheid van het geheele Stuk in twijfel hebben getrokken, en, in de daad, behalven dat de inrichting en inhoud van hetzelve weinig overëenkomt, met het geen men van eenen Heidenſchen Keizer zou verwachten, zoo meldt MELITO, niettegenſtaande EUSEBIUS hem hier aanhaalt, bij denzelfden Geſchiedſchrijver, op een andere plaats, (†) wel van den Brief van ANTONINUS PIUS, aan de Steden *Lariſſa*, *Theſſalonica*, en *Atheenen*, en in 't gemeen, aan de *Grieken*, maar niets

(*) In *zijne aantek. op* EUSEB. IV. 13.

(†) *Hist. Eccl.* IV. 26.

niets van dit ſchrijven aan de vergadering van *Aſië*, niettegenſtaande hij zelve in *Aſië* t'huis hoorde.

Hoe dit ook zij, zeker is het, dat Keizer ANTONINUS PIUS geen vervolger der Christenen geweest is, en dat hij zelfs alle oproerig geweld tegen hen heeft willen ſtuiten; tot welke gunſtige gezindheid des Keizers het verweerſchrift, ter verdediging van de Christenen, door JUSTINUS, den *Martelaar*, opgeſteld, indien het hem, behoorlijk, ter hand gekomen is, veel kan hebben toegebracht; ſchoon uit het zelve ons te gelijk blijkt, dat de Christenen nog bij aanhoudendheid veel bleven lijden, van de bijgelovige Heidenen. Dit verweerſchrift van JUSTINUS den *Martelaar*, het welk, omſtreeks het jaar 140, of volgends anderen, 150 (*), door hem opgeſteld, en aan den Keizer ANTONINUS PIUS, en zijne beide aangenomen Zoonen, MARCUS AURELIUS en VERUS, en den Raad te *Rome*, gericht, en zijn *eerſte* verweerſchrift is, ſchoon het doorgaands in de uitgaven der werken van JUSTINUS, achter een tweede, het welk hij naderhand, gelijk wij zien zullen, ten dienſte der Christenen, heeft opgeſteld, geplaatst wordt, is voor ons van een zeer groot aanbelang, als zijnde niet alleen het oudſte geſchrift van dien aart, het welk ons bewaard is gebleven, maar ook, omdat wij 'er een duidelijk, en onöpgeſmukt,

Verweerſchrift, van JUSTINUS den Martelaar.

(*) JUSTINUS *Apol.* §. 61. zegt, „ dat CHRISTUS eerst „ voor 150 jaaren geboren is, onder CYRENIUS." Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 362.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ſmukt, en dus geloofwaardig bericht in vinden van het geloof en de leere der Christenen van dezen tijd, als ook van hunne zeden, en de geheele inrichting van hunnen Godsdienst en deszelfs plegtigheden. Alleen moeten wij op onze hoede zijn, om te onderſcheiden, wat JUSTINUS, in hetzelve, eenvouwig van de Christenen getuigt, en wat hij, in 't bijzonder, als zijne gevoelens, beredeneerd voordraagt.

Berichten van JUSTINUS, en zijne ſchriften.

JUSTINUS, die, omdat hij den dood voor de belijdenis van het Christendom ondergaan heeft, met den naam van, de *Martelaar*, bekend is, was een Heiden en Griek van oorſprong, geboren uit *Flavia Neapolis*, in *Samaria*, waar het oude *Sichem* gelegen had, een vlijtig beöefenaar der Wijsgeerte, in welke hij zich te *Efeze* oefende. Zijne begeerte naar waarheid deed hem van de ééne Wijsgeerige gezindte tot de andere overgaan, meest van allen behaagde hem de Wijsgeerte van PLATO. Eindelijk met eenen waardigen grijsaart in kennis geraakt, gaf deze hem onderricht van JESUS, en den Christelijken Godsdienst, waar door hij tot het Christendom werd overgebracht, te meer daar toe bewogen, door het ſtandvastig en lijdzaam gedrag der Christenen onder de vervolgingen, die hen bejegenden, tevens ook in aanmerking nemende, dat de Wijsgeerte van PLATO, in ſommige ſtukken, met de leere der Christenen overëenſtemde. Dit laatſte echter had bij hem die gevolgen, dat hij verſcheiden leerſtellingen der Christenen uit deze Wijsgeerte van PLATO willende opheldren, de Christelijke leere, in ſommige op-

opzichten, naar dezelve geſchikt heeft. (*) JUSTINUS, nu een Christen, behield echter den Mantel, het kleed van eenen Griekſchen Wijsgeer, gelijk ook andere Wijsgeeren, die tot het Christendom overgingen, gedaan hebben (†): dit gaf hun aanzien bij de Heidenen, en wekte derzelver oplettendheid op de Christenen op. JUSTINUS, meent men, zal bij de Christenen het ambt van *Ouderling* of *Oudſte* bekleed hebben. Hoe het zij, hij reisde onder de Christenen rond, door alle de toen bekende Wereldeelen, met allen ijver werkzaam zijnde, om dien Godsdienst uit te breiden, en mondeling en ſchriftelijk tegen de Jooden en Heidenen te verdedigen, terwijl hij denzelven eere aandeed, door zijn godvruchtig gedrag en deugdzame zeden. Eindelijk nam hij zijne woonplaats te *Rome*, alwaar hij, gelijk wij op zijne plaats zien zullen, den Marteldood ondergaan heeft. Zijne ſchriften, die tot ons gekomen zijn, zijn twee *Verántwoordingen* of verweerſchriften ter verdediging van de Christenen; zijn *Geſprek met den Jood* TRYPHON; *eene Vermaning aan de Grieken*, of Heidenen; verders ſchrijft men hem nog eenige andere opſtellen van minder aanbelang toe, doch omtrent welken men niet zeker is, of zij van hem afkomſtig zijn, dan of die geheel aan onbekende Schrijvers toebehooren. Eene kleine Verhandeling van

(*) De bovengemelde bijzonderheden van zijn leven heeft hij zelve breeder verhaald in zijn *Geſprek met den Jood* TRYPHON.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 11.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

van de eenige hoogſte heerſchappij van God; *eene korte aanſpraak aan de Heidenen*; *een Brief aan* DIOGNETUS, eenen leerbegeerigen Heiden; *een Brief aan* ZENAS *en* SERENUS; *uitlegging van het rechte Geloof*; *vragen en antwoorden aan de Rechtzinnigen*; *vragen van Christenen aan de Heidenen*, *en van Heidenen aan de Christenen*; eindelijk nog eene *wederlegging van ſommige Aristoteliſche ſtellingen*. Nog had JUSTINUS een Boek geſchreven *tegen* MARCION *en alle Ketterijën*; *verklaringen over eenige Bijbelboeken*, en *een bewijs van de opſtanding der dooden*, alle welke werken, uitgezonderd eenige bij IRENEUS en anderen bewaarde brokſtukken, verloren zijn geraakt. Van het laatstgemelde werk heeft JOANNES DAMASCENUS, in zijne *Parallela Sacra* een gedeelte overgenomen, het welk ook afzonderlijk is uitgegeven. Alle deze werken van JUSTINUS zijn, afzonderlijk, en geheel, verſcheiden malen gedrukt. De fraaiſte en uitmuntendſte verzameling van alle zijne werken is te *Parys* 1742 uitgekomen, met aantekeningen, en eene geleerde Voorreden van PRUDENTIUS MARAN, een' *Benedictiner* Munnik.

Leere der Christenen van dezen tijd.

Het zal den Lezer niet onaangenaam zijn, wanneer wij hem, uit dit eerſte Verweerſchrift van JUSTINUS, een tafereel ſchetzen van de leere, zeden, en Godsdienst der Christenen van dezen tijd. — De Christenen werden door de Heidenen beſchuldigd, dat zij *Ongodisten* waren, JUSTINUS geeft toe, dat zij de verdichte Afgoden niet voor Goden erkennen, maar, zegt hij, „ wij zijn zulks niet met betrekking tot

„ den

„ den waarachtigen God, den Vader van alle deugd: H
„ hem en den Zoon, die van hem gekomen is, die BOEK III
„ ons, en het heir der goede Engelen, die hem Hoofdst.
„ volgen, en gelijkvormig zijn, dit geleerd heeft, na C. G.
„ en den Profeetiſchen Geest, dienen en aanbidden Jaar 138.
„ wij, hem, met woorden en in waarheid, verëeren- tot 161.
„ de." (*) — „ Wij zijne geene Godloochenaars,
„ zegt hij, (†) want wij verëeren den Schepper
„ van het Heel-Al, beweerende, dat hij geen bloed
„ of offeränden behoeve, maar wij verëeren hem
„ met lof en dank; wij verëeren ook hem, die on-
„ ze Leeräar van dit alles, en die daar toe gebo-
„ ren is, JESUS CHRISTUS, die gekruist is, onder
„ PONTIUS PILATUS, dien wij erkennen voor den
„ Zoon van den waarächtigen God; hem verëeren
„ wij in de tweede plaats, gelijk wij aan den Pro-
„ feetiſchen Geest, dien wij benevens het *Woord*
„ (*Logos*) verëeren, de derde plaats in orde aan-
„ wij-

(*) §. 6. De Griekſche Tekst is, in de gewoone lezing, twijfelächtig, en zou, indien men niet op het verband lette, in dien zin vertaald kunnen worden, als of de Christenen ook *het heir der goede Engelen* dienden en aanbaden, doch dit zou ſtrijden met den geheelen inhoud van JUSTINUS *verweerſchrift*. De giſſing, dat men voor στρατον, liever behoore te lezen, στρατηγον, (niet *heir* maar *leidsman*,) is niet onwaarſchijnlijk. Dan noemt JUSTINUS, den Zoon van God, *den leidsman der goede Engelen*. Men zie VENEMA, *Hist. Eccles. T.* III. *p.* 441.

(†) §. 16.

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

„ wijzen." —— „ God is goed, en heeft in het „ begin, alles, om der menſchen wil, uit eene on„ gevormde Stoffe geſchapen. Zoo velen zich naar „ zijnen wil gedragen, zullen, zonder ooit meer aan „ het verderf of lijden onderworpen te zijn, bij hem „ leven, en met hem heerſchen. En, gelijk het „ ons werk niet was, dat wij, in het begin, ons „ beſtaan kregen, zoo overreedt en leidt hij ons, „ die het hem behaagd heeft, te verkiezen, om hem „ te volgen, door redelijke krachten, die hij ſchenkt, „ tot het geloof." (*) „ Evenwel ſtellen wij geen „ onvermijdelijk noodlot. Wij gelooven, dat het „ kwaade geſtraft, het goede beloond wordt.(†) „ Wij wachten op geen aardsch, menschlijk rijk, „ maar op een rijk bij God." — „ Wij gelooven, „ dat niemands gedrag voor God verborgen kan „ zijn, en dat elk eene eeuwige ſtraffe, of eene „ eeuwige gelukzaligheid, naar de waarde zijner „ daaden, te wachten hebbe." (§) — „ Wij ge„ looven, dat CHRISTUS de godlozen, naar ziel en „ ligchaam, niet duizend jaaren, maar met eeuwige „ ſtraffen, ſtraffen zal." (**) — Hier mede is de leere van de opſtanding der dooden ten naauwſten verbonden, welke de Christenen ook geloofden, en die JUSTINUS tegen de Heidenen opzetlijk verdedigt. (††) Ten

(*) §. 12.
(†) §. 54.
(§) §. 12, 13.
(**) §. 9.
(††) §. 24. enz.

Digitized by Google

Hunne zeden.

Ten opzichte van de zeden en het gedrag der Christenen, beroept JUSTINUS zich op die genen zelve, aan welke zijn verweerſchrift gericht is, dat de Christenen niet vervolgd worden, als euveldoeners en zedenloze menſchen, maar alleen, om den naam, dien zij voeren. (*) „ De Christenen doen geen on-„ recht" (†) „ Dat wij Christenen zijn," zegt hij, (§) „ zullen wij nooit loochenen. Als leugenaars wil-„ len wij niet leven." Bijzonder vermeldt hij, tot lof der Christenen, hunne kuischheid en eerbaarheid. „ Daar zijn," zegt hij, (**) „ velen onder „ ons, die 60 en 70 jaaren oud, en van kinds af „ Christenen geweest zijn (††), welke rein en on-„ gehuwd gebleven zijn." In het algemeen, de zedenlesſen van JESUS hebbende bijgebracht, voegt hij 'er bij: „ Wie niet zoo leeft, is geen Christen, „ en kan zich ook de hoop der Christenen niet aan-„ matigen, ja wij verzoeken u zelve, hem te ſtraf-„ fen." De Christenen zijn, volgends zijn bericht, goede en getrouwe onderdanen, nuttig voor de rust en welvaart des lands, gehoorzaam in het betalen der belastingen, en onderworpen aan de overheden, le-

(*) §. 3. (†) §. 5. (§) §. 7. (**) §. 18.

(††) JUSTINUS zegt van deze wel, dat zij, van kinds af, *leerlingen* geweest, dat is, in den Christen-Godsdienst opgevoed zijn, maar, of zij ook reeds in hunne kindsheid den Doop ontvangen hebben, bepaalt hij niet uitdruklijk. Dus men van deze plaats, bij de vrage over den Kinderdoop, geen beſlisſend gebruik kan maken.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

levende in die vertrouwende verwachting, dat eenmaal ieder naar evenredigheid van die magt, welke hem is toevertrouwd, rekenschap zal moeten geven. (*)

In het derde gedeelte van dit verweerschrift, geeft JUSTINUS bericht van de Godsdienstplegtigheden der Christenen, op de volgende wijze: „Wij zullen; „zegt hij, (†) nu nog verhaalen, hoe wij ons, „door CHRISTUS vernieuwd zijnde, aan God toewij„den. Die genen dan, welke van de waarheid on„zer leere overtuigd zijnde, op zich nemen, om „daar naar te leven, worden geleerd, God, met „vasten en gebeden, om de vergeving hunner zon„den te bidden; terwijl wij ons, met hun, in het „gebed en vasten, verëenigen, vervolgends geleiden „wij hen naa plaatzen, waar water is, alwaar zij, „op dezelfde wijze, als wij wedergeboren zijn, „ook op nieuw geboren worden, want zij onder„gaan de afwasching (den doop) met water, in „den naam van God den Vader en Heer van al„len, en van onzen Zaligmaker JESUS CHRISTUS, „en van den Heiligen Geest. —— Dit Waterbad „heet bij ons de *Verlichting*, dewijl zij, die dit (§) „lee-

Hunne Godsdienstplegtigheden.

(*) §. 23.

(†) §. 29. volgg.

(§) Te weten, het geen hij even te voren van den grond en reden van deze plegtigheid des Doops, volgends de Apostelen, gezegd had, „opdat wij niet kinde„ren der blinde noodzaaklijkheid (onder de heerschap-

„ leeren, in hun verſtand verlicht worden." — „Wanneer wij nu hem, die geloovig geworden is, op „ deze wijze, gedoopt hebben, leiden wij hem na „ de vergaderplaats der genen, die Broeders genoemd „ worden, alwaar wij, gemeenſchaplijk en aandachtig, zoo wel voor ons, als voor den *Verlichten*, „ (gedoopten,) en voor alle Christenen, in alle „ plaatzen, bidden, dat wij, rechte kennis bekomen „ hebbende, ook verwaardigd mogen worden, eenen „ deugdzamen Wandel te leiden, en de Godlijke „ geboden te bewaaren, opdat wij het eeuwig leven „ verkrijgen mogen. Het gebed geëindigd zijnde, „ begroeten wij malkanderen met eenen kus. Ver„ volgends wordt, aan den Opziener der Broederen, „ brood, en een beker met water, en daar mede „ gemengde wijn gebracht. Dit aangenomen heb„ bende, looft en prijst hij den Alvader, door den „ naam des Zoons en des Heiligen Geestes, en „ doet de dankzegging breedvoerig, voor deze door „ hem verleende gaven. Als hij deze gebeden en „ dankzegging geëindigd heeft, roept hem de gant„ ſche vergadering, *Amen!* toe, het welk in het He„ breeuwsch het zelfde betekent, als wanneer wij „ zeggen: *Het zij zoo!* Vervolgends deelen de *Diä„ konen*, zoo als wij hen noemen, aan elken der „ tegenwoordig zijnde, van dit brood, wijn en wa„ ter

„ pij der vorige zonden,) en der onwetendheid blijven, „ maar tot overleg en kennis komen, en door het wa„ ter tot vergeving der te vooren bedreven zonden mo„ gen geraaken."

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

„ ter, daar de dankzegging over uitgeſproken is,
„ uit, om 'er wat van te nemen, ook brengen zij
„ het aan de afwezenden. Deze ſpijze noemt men bij
„ ons *Eucharistia*, (de dankzegging of het dank-
„ maal.) Niemand mag daar aan deel hebben, dan
„ die onze leere gelooft, den doop tot vergeving
„ der zonde, en tot wedergeboorte, ontvangen heeft,
„ en naar CHRISTUS voorſchriften leeft. Want, wij
„ gebruiken dit niet als gemeen brood en wijn; maar
„ gelijk JESUS CHRISTUS, onze Zaligmaker, door
„ het woord Gods mensch geworden zijnde, vleesch
„ en bloed tot onze zaligheid heeft aangenomen,
„ dus zijn wij ook geleerd, dat deze ſpijze, voor
„ welke de dankzegging gedaan is, door het gebed
„ om het woord (*Logos*), die van hem (van God) is,
„ en door welke ons vleesch en bloed door verän-
„ dering gevoed wordt, het vleesch en bloed van
„ dezen mensch geworden JESUS CHRISTUS is." (*) —
„ Bij alles, wat wij genieten, loven wij den Schep-
„ per van alles, door zijnen Zoon JESUS CHRISTUS,
„ en

(*) Het ſchijnt, dat de zin van JUSTINUS, wiens woorden hier vrij duister zijn, medebrengt, dat, op gelijke wijze, als de *Logos*, (het woord) Gods, vleesch is geworden, ook dezelfde *Logos* zich, als 't ware, met dit gezegend brood en wijn, op het gebed om *dat Woord* van God, verëenigt, waarom hetzelve het ligchaam en bloed van CHRISTUS genoemd wordt. Zie VENEMA, *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 460. en 476. Hoe het zij, JUSTINUS zegt niet, dat dit brood en wijn verändert in het ligchaam en bloed van CHRISTUS.

Digitized by Google

„ en door den Heiligen Geest. Op den zoogenoem- II
„ den Zondag, komen allen, die in de ſteden en op het BOEK III
„ platte land wonen, op éene plaats bij een, alwaar de Hoofdſt.
„ ſchriften der Apostelen en Profeeten, zoo ver de na C. G.
„ tijd het toelaat, gelezen worden. Als de Voorle- Jaar 138.
„ zer ophoudt, doet de Opziener eene vermaning, tot 161.
„ om de gemeente op te wekken, ten einde het goede,
„ dat men gehoord heeft, naar te komen. Wan-
„ na wij allen ſamen opſtaan, om het gebed te doen,
„ en wanneer dit geëindigd is, wordt, gelijk gezegd
„ is, brood, wijn, en water aangebracht, en de Op-
„ ziener bidt en dankt weder, zoo veel hij vermag,
„ het welk het volk met *Amen* verzegelt. Vervol-
„ gends geſchiedt de daadlijke uitdeeling, zoodat
„ ieder het ontvangt, en de Diäkonen brengen het
„ aan de afwezenden. — Die genen, welke vermo-
„ gen en eenen goeden wil hebben, geven naar hun
„ believen wat aan de armen; het geen dus ingeza-
„ meld wordt, wordt bij den Opziener bewaard, welke
„ daar mede weezen, weduwen, en zulken, die door
„ ziekte, of andere omſtandigheden, behoeftig zijn,
„ gevangenen en vreemdelingen, onderſteunt, gelijk
„ hij, in 't gemeen, de bezorger der armen is. Op
„ den Zondag, vergaderen wij allen bij malkander,
„ omdat dit de dag is, op welken God, duisternis
„ en ſtoffe veränderende, de Wereld geſchapen heeft,
„ en op welken JESUS CHRISTUS, onze Zaligmaker,
„ uit de dooden opgeſtaan is."

Zie daar een naauwkeurig en geloofwaardig tafe- Aanmerkingen over dit bericht.
reel van de leere, zeden, en Godsdienst der Chris-
tenen, welke, volgends hetzelve, blijken, de waar-

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

heid en eenvouwigheid der leere van JESUS en zijne Apostelen, nog vrij zuiver, behouden en beöefend te hebben. Doch, in dezen zelfden JUSTINUS, te vooren een Wijsgeer, zullen wij ook het eerſte voorbeeld zien, hoe ligtelijk de zuiverheid en eenvouwigheid van het Christendom hebben kunnen bezoedeld worden.

En over het verweerſchrift van JUSTINUS in 't gemeen.

In dit zijn verweerſchrift naamlijk, betoont JUSTINUS zich een ijverig, niet onkundig, en eerlijk man, die, ter goeder trouw, de waarheid van het Christendom verdedigt, en de redenloosheid der Heidenen, in het vervolgen der onſchuldige en deugdzame Christenen, overtuigend betoogt, en de voortreffijkheid van den Christelijken Godsdienst boven den Volks-Godsdienst der Heidenen ontegenzeglijk aantoont. Doch met alle deze welmenende hartlijkheid en goede trouw, moet men te gelijk erkennen, dat in hetzelve vele en groote gebreken voorkomen, hoe zeer het niet vreemd was, van de gewoonte der Wijsgeeren, van dien tijd, bijzonder uit de ſchool van PLATO, dat zij, ter ſtaving van het geen zij voor waarheid hielden, alles aanvoerden, wat zij meenden, daar toe te kunnen ſtrekken, al ware het ook niet genoegzaam onderzocht en bewezen. JUSTINUS, hen daar in navolgende, bedacht niet, dat hij, door zwakke en onzekere bewijzen, welke het Christendom niet behoefde, het zelve nadeel verwekte, wanneer hij zich, bij voorbeeld, op de *Sibijllijnſche* gedichten beriep, die toch terſtond aan de Heidenen verdacht moesten voorkomen, alhoewel JUSTINUS zelve ze voor echt gehouden moge hebben, want, dat hier zijne ligtgelovigheid, en gebrek aan oordeelkunde, ſchuld hebbe

be gehad, en niet eenig opzet, om te misleiden, ſchijnt even zeker, als in het geen hij zich had laten wijs maken, dat 'er aan SIMON den Toveraar een ſtandbeeld te *Rome* was opgericht. Opzet of kwaade trouw zou al te ligt te ontdekken geweest zijn, dan dat hij iet zoodanigs in een verweerſchrift, hetwelk geſchikt was, om onder het oog der aanzienlijkſte mannen te komen, zou hebben durven plaatzen. Verders had zijne *Platoniſche* Wijsgeerte invloed op zijne gevoelens omtrent de Christelijke leere. Waar hij die leere eenvouwig opgeeft, kunnen wij ſtaat maken, dat zij dus, ten dien tijde, door de Christenen in 't gemeen beleden werd, maar wanneer hij ze wil ophelderen, laat hij zich door zijne Wijsgeerte verraſſen, en mengt, door gebrek aan onderſcheiding, geheel vreemde zaken onder malkander. Van hier zijne gezegden over de *Demons* en *Geesten*, die hij gelooft, dat, door zich met vrouwen te vermengen, gevallen zijn enz. Van hier zijne denkbeelden, omtrent den Zoon van God, JESUS CHRISTUS, welke, in den Bijbel ſomtijds de *Logos* genoemd, bij hem de *Logos* van PLATO, dat is, de Godlijke Rede, of het hoogſte denkbeeldige Verſtand, wordt, waarvan alle geſchapen verſtand het uitdrukſel of tegenbeeld is, waaröm JUSTINUS ook geloofde, dat de uitmuntende mannen, de Wijzen onder de Heidenen, dezen *Logos* deelachtig geweest zijn, en in dezen zin door JESUS zijn zalig geworden, gelijk hij, in het gemeen, de leere van God den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest, naar *Platoniſche* begrippen, trachtte op te helderen.

Gelijk het verweerſchrift van JUSTINUS het Chriſten- Samenſpraak

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

van JUSTINUS met TRYFON den Jood.

tendom tegen de Heidenen verdedigt, op dezelfde wijze, met denzelfden lof en dezelfde gebreken, verdedigt hij hetzelve tegen de Jooden, in zijne *Samenſpraak* met den Jood TRYFON, ten dien tijde een zeer vermaard en geleerd man onder zijn volk, (*) doch, het welk ook alles is, wat wij van hem weten. Of JUSTINUS deze ſamenſpraak, in de daad, met den Joodſchen leeräar gehouden, dan of hij de wederlegging der Jooden, naar de wijze van PLATO, enkel in den vorm van eene ſamenſpraak, heeft ingericht, is twijfelächtig, alhoewel het laatſte het waarſchijnlijkst voorkomt. Ook in dit werk, het welk anders zeer veel goeds behelst, heeft JUSTINUS al te veel zijn ſpeelend vernuft den teugel gevierd, zoo door zeldzame geheimzinnige verklaringen van gebeurenisſen en plegtigheden des Ouden Testaments, als bijzonder omtrent het *Kruis*, hetwelk hij overäl weet te ontdekken en aan te wijzen, bij voorbeeld, in den wonderſtaf van MOSES, in deszelfs opgeheven en uitgebreide handen, geduurende het gevecht met de *Amalekiten* enz.

Dat JUSTINUS, omtrent de uitlegkunde der Heilige Schrift, bijzonder des Ouden Testaments en der Profeeten, zoo menigmalen misgetast heeft, kan ligtelijk in hem verſchoond worden, wegens zijn gebrek aan de kennis der Hebreeuwſche taal, waaröm hij zich met de overzettingen moest behelpen; ondertusſchen leerden de Christenen al vroeg, uit zoodanige voorbeelden, dat zij op geen gezag van menſchen

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 18.

ſchen, hoe geleerd of godvruchtig, hun geloof kunnen vestigen, maar zich alleen moeten houden, aan die Schriften, welke, als eene Godlijke Openbaring, hun de leerſtukken en voorſchriften van den Godsdienst zuiver aanwijzen.

Welke bijzondere gevoelens deze waardige man ook voor zich zelven uit zijne Wijsgeerte mede in zijn Christendom bracht, hij was echter ver, van eenige derzelven aan zijne Medechristenen op te dringen; hij wijst zijne lezers op de Godlijke Schriften, om daar uit de waarheid te leeren; en behalven, wanneer hij tegen de aanhangen der *Gnostieken* ijvert, wier dweeperijën en ongebondenheden het geheele Christendom ſchande en vervolgingen aanbrachten, is JUSTINUS zeer beſcheiden, in zijne uitdrukkingen, omtrent Christenen, die van hem verſchilden, niet alleen in zaken van minder aanbelang, bij voorbeeld, omtrent een duizendjaarig rijk van JESUS op aarde, wanneer *Jeruſalem* weder herbouwd, en de Jooden, onder de heerſchappij van JESUS, gelukkig in hun land zullen leven, het welk hij voor zich geloofde, „maar," zegt hij, in zijn Geſprek met TRYFON, „vele godvruchtige en rechtzinnige Chris„tenen voeden deze hoop niet;" maar ook, omtrent een ſtuk van zoo veel aanbelang, als de Godlijke waardigheid van JESUS, ſchrijft hij, dus beſcheiden: „Men kan onderſtellen, dat hij (JESUS) „als mensch, uit menſchen geboren, en evenwel „van God tot CHRISTUS uitverkozen en beſtemd „is. Trouwens, 'er zijn ſommigen van onze ge-

JUSTINUS verdraagzaam karakter.

„zind-

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

„ zindte, die hem voor CHRISTUS houden, maar „ tevens zeggen, dat hij een mensch uit menſchen „ is. Met deze ſtem ik niet overëen, al ware het „ ook, dat de meesten mij verklaarden zulks te ge„ voelen." Of de Kerkvader met deze woorden op de *Ebioniten* doele, het geen ſommigen willen, of alleen op enkele bijzondere perſonen, gelijk uit zijne bewoordingen ſchijnt te blijken, zal voor ons hier van weinig gewigt zijn.

Eerſte twist onder de Christenen over het Paasch-feest.

Over het geheel gedroegen zich de leeräars der Christenen onderling, ten dezen tijde, met zachtmoedige beſcheidenheid, wanneer 'er eenig verſchil van gevoelens over eenig onderwerp ontſtond. Een twist, omtrent het jaar 160, over het plegtig gedachtenis vieren van den dood en opſtanding van JESUS ontſtaan, draagt daar de blijken van.

Wij hebben, in ons eerſte Deel, reeds aangetekend, dat JESUS en zijne Apostelen, omtrent de uiterlijke Godsdienstverrichtingen, en plegtigheden, de vrijheid der Christenen niet hebben bepaald gehad. Dus hebben zij geene voorſchriften gegeven, noch omtrent het Godsdienſtig vasten, noch omtrent zekere vastgeſtelde feestdagen. Wanneer de omſtandigheden blijken van boetvaardigheid en veröotmoediging voor God verëischten, vierden de oudſte Christenen, gelijk ook de Apostelen gedaan hadden, een vasten, waar bij zij zich niet ſlechts van zekere, maar van alle ſpijze, onthielden, alzoo onder hen nog geen onderſcheid van ſpijzen was ingevoerd. In kommerlijke tijden verördenden de Biſchop en beſtuurers

eener

eener gemeente ook wel een vasten (*); vroeg reeds begon men, op den vierden en zesden dag der week, woensdag, en vrijdag, een vasten te houden, het eerſte ter gedachtenis van het verraad van JUDAS, en het tweede ter gedachtenis van JESUS dood, doch dit deed men vrijwillig, tot 'er naderhand wetten omtrent gemaakt zijn. Bijzonder vastten de Christenen vrij algemeen in de week voor het Paaschfeest, op den vrijdag en zaturdag, omdat op deze dagen de Heiland gekruist was, en in het graf gelegen had, ja velen vastten, geduurende deze week, de meeste of ook wel alle dagen, van maandag af. (†)

Met de Feestdagen was het op dezelfde wijze gelegen; alleen was de Zondag, reeds van de tijden der Apostelen, een dag, op welken de Christenen ter Godsdienstoefening bijëenkwamen, ter gedachtenis van JESUS opſtanding; maar ook vierde men het Jaarlijkſche Paaschfeest, het welk de Joodſche Kerk voorheen gevierd had, en dat voor de Christenen niet min merkwaardig was, door den dood en opſtanding van JESUS. Men hield eene maaltijd, waar in men een lam gebruikte, ter gedachtenis van JESUS laatſte maaltijd, en deze noemde men eigenlijk het *Paſcha*, doch men gaf dezen naam ook aan den dag, op welken men jaarlijks de gedachtenis vierde van JESUS opſtanding, waar uit naderhand het on-

der-

(*) TERTULLIAN. *de jejunio Cap.* 13.

(†) Men bracht daar toe de woorden van JESUS MATTH. IX. 15. die men naar de letter verſtond. Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. T.* III. *p.* 487. ſqq.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

derſcheid ontſtaan is tusſchen *het Kruis- en Opſtandings-Paſcha*, (πασχα σαυρωσιμον, en πασχα αναστασιμον.) (*)

Doch omtrent den tijd, op welken de Christenen deze gedachtenis jaarlijks vierden, kwamen zij niet allen met malkanderen overëen. Sommigen aten de gemelde maaltijd en het Paaschlam, op denzelfden dag met de Jooden, op den XIVden dag der Joodſche maand *Niſan*, of volgends onze rekening, op den XIVden dag na de Nieuwe Maan in Maart, en vierden dan het Feest der Opſtanding, op den derden dag daaräan volgende. Deze wijze hielden de Christenen in *Klein-Aſië*, en misſchien in nog eenige omgelegen gewesten; maar alle andere Christengemeenten hielden het gezegde gedachtenismaal altijd, 's avonds voor het Feest der Opſtanding, welk zij, op den eerſten Zondag na den XIVden dag van de Maand *Niſan*, vierden. De ééne en anderen beriepen zich op het gezag der Apostelen, die van *Aſië*, op JOÄNNES en FILIPPUS, de Westerſche Christenen op PAULUS en PETRUS, misſchien met hetzelfde recht, dewijl deze zoodanige inſtellingen aan de vrijheid der gemeenten gelaten, en ſlechts ſomtijds uitdruklijk goedgekeurd hebben. (†)

De tijdsbepaling der *Aſiänen* ging van deze on-

voeg-

(*) Men zie MOSHEIM, aangehaald bij SCHRÖCK *Kirch-Geſch.* III. *Th. S.* 52. maar daar tegen VENEMA, *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 563. welke dit ontkent.

(†) Deze is de aanmerking van SOCRATES *Hist. Eccles. Libr.* V. *C.* 22.

voegzaamheid verzeld, dat, dewijl de XIVde van *Niſan* niet alle Jaaren op denzelfden dag der week inviel, zij ook het Feest der Opſtanding niet altijd op Zondag vierden. Ook braken zij, door hunne gewoonte, het vasten, hetwelk meer algemeen begon plaats te hebben, in de week voor de Opſtanding, de lijdensweek, naderhand ook wel de goede week genoemd. Gelijk dit verſchil, niet de geloofsleere, maar alleen zekere omſtandigheid des tijds van eene godsdienſtige verrichting betrof, werd het ook door de Christenen van dezen tijd niet als belangrijk beſchouwd: De Biſſchoppen, of *Oudſten* der Kerk van *Rome*, gelijk IRENEUS hen noemt (*), behandelden die van *Aſië*, niettegenſtaande dit verſchil, op het vriendelijkst, en zonden aan derzelver Biſſchoppen, ten onderpand der eenheid des geloofs en broederſchap, het brood en wijn des H. Avondmaals toe. Omtrent het jaar 160, geduurende de regeering van ANTONINUS PIUS, kwam de oude waardige POLYKARPUS, Biſſchop van *Smyrna*, een leerling en vriend der Apostelen, te *Rome*, alwaar ANICETUS thans Biſſchop was, om, met denzelven en de Oudſten der gemeente, over deze en gene onderwerpen te ſpreken, men handelde ook over het verſchil in den tijd der viering van het Paſcha, en ANICETUS poogde POLYKARPUS te bewegen, om zich daaromtrent met hem te vergelijken, doch de oude Man, zich beroepende op het gezag der Apostelen, zijne vrienden, naar welke hij zeide, zich geſchikt te hebben,

(*) Bij EUSEB. *Hiſt. Eccles.* V. 24.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

ben, kon niet beſluiten, zich aan ANICETUS over te geven. Evenwel bejegenden deze Opzieners der Kerk malkanderen vriendelijk en broederlijk, welke gezindheid zij met den kus van vrede bevestigden, als ook doordien zij met malkanderen het Heilig Avondmaal vierden, ja zelfs liet ANICETUS aan zijnen ouder vriend POLYKARPUS de inzegening van het Avondmaal, in tegenwoordigheid der gemeente, over, terwijl nogthans elk bij zijne gewoonte bleef, met betrekking tot den dag van het Paaschfeest. Men handelde vervolgends ook, in de gemeenten van *Asië*, over dit zelfde onderwerp, bij welke gelegenheid MELITO, Bisschop van *Sardes*, twee Boeken *over het Paſcha* geſchreven heeft. Doch, ſchoon men malkanderen niet kon vinden, de vrede der Kerk werd echter niet geſtoord. (*)

POLYKARPUS, zijn Brief aan de Filippiërs.

POLYKARPUS was, ten dezen tijde, de oudſte en aanzienlijkſte leeraar der Christenen, hij had het onderwijs van den Apostel JOANNES bijzonder genoten, die hem ook tot Bisschop te *Smirna* had aangeſteld. (†) Hier leerde hij, met allen ijver, de leere der Apostelen, overëenſtemmende met de H. Schrift, volgends IRENEUS, die hem in zijne kindsheid gezien en gekend had, ja hij bevestigde ze zelfs met wonderwerken. Toen hij zich te *Rome* bevond, heeft

(*) Men zie EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 14. en 26. en V. 24. en onder de laater Schrijvers HEUMAN *Vera Deſcript. Content. inter Romam et Aſiam Nova Sijllog. Diſſ. Part.* I. *p.* 156. en MOSHEIM *Comment. de reb. Christ. ante Conſtant. M. p.* 435. enz.

(†) Vergelijk ons I *Deel Bladz.* 285.

heeft hij, door zijnen ijver, vele aanhangers van VALENTINIANUS en MARCION van hunne dwalingen afgebracht; toen zal ook gebeurd zijn, het geen IRENEUS verhaalt, dat hij MARCION zelven ontmoet hebbe, en hem, op zijn woord: *Erken ons!* ten antwoord hebbe gegeven: *Ik ken u, den eerstgeboren des Satans!* In het geheel ergerde zich POLYKARPUS ten ſterkſten over de *Gnostieken*; zoo dikwijls hij van dezelven hoorde, en van hunne voortgangen, ſtopte hij zijne ooren, en riep uit: „ Goede God! „ voor welke tijden hebt gij mij geſpaard, dat ik „ zulke dingen verdragen moet!"

Hij vermaande en ſtichtte niet alleen met woorden, maar ook ſchriftelijk, en heeft verſcheiden Brieven geſchreven, aan geheele gemeenten en aan bijzondere gelovigen. Daar is nog een Brief, onder zijnen naam, aan de Christenen te *Filippi*, voorhanden, gedeeltelijk in het Grieksch, maar geheel in eene oude Latijnſche overzetting. Doch, gelijk reeds hier voor (*Bladz.* 24.) gezegd is, vele geleerden menen gewigtige redenen te hebben, om aan de echtheid van dezen Brief te twijfelen, hoewel dezelve een oud ſtuk is, als wordende reeds door IRENEUS, EUSEBIUS, en HIERONYMUS, onder zijnen naam, aangehaald. De ſchijnbare ſtrijdigheid, die in denzelven, betreffende IGNATIUS, voorkomt, welke wij reeds boven (*Bladz.* 22.) ontmoet hebben; eenige voor dezen leerling der Apostelen min voegzaam ſchijnende gezegden, gelijk wanneer hij weduwen *Gods-altaren* noemt, en de *Filippiërs* vermaant, dat zij den Oudſten en den Kerkendienaren, gelijk God en CHRISTUS, on-

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

derdanig zullen zijn, als ook, dat deze Brief doorgaands ſamen gaat met de Brieven van IGNATIUS, hebben dezen Brief bij velen verdacht gemaakt. Doch, zegt SCHRÖCKH (*) „ deze Brief is ons, ten aan„ zien zijner tegenwoordige gedaante, vrij onver„ ſchillig: hij onderſtelt voor de Christenen van dien „ tijd eene genoegzame kennis van het Christelijk „ geloof, is met veel eenvouwigheid, zonder be„ hoorlijken ſamenhang of bepaalde verklaringen op„ gefteld, en dient daaröm weinig tot de Geſchie„ denis van den Godsdienst.

Geſchil met MONTANUS en de *Montanisten*.

Behalven het bovengemeld geſchil over het *Paſcha*, werden de Christenen, omtrent dezen tijd, ook onderling geſchokt, door de geſchillen met de *Montanisten*, welke geſchillen, insgelijks, niet zoo zeer de leere van het Christendom, als wel de zeden, Kerkelijke tucht, en de uitwendige Godsdienstverrichtingen, betroffen. Het verhaal van het geen dezen aanhang der *Montanisten* betreft, verdient naauwkeurig voorgedragen te worden, omdat aan hun en hunnen ſtichter, door eenen verkeerden ijver, vele onwaare beſchuldigingen te last gelegd zijn geworden, terwijl echter anderen weder hen al te goelijk hebben willen verſchonen.

MONTANUS.

De *Montanisten* hebben hunnen naam naar MONTANUS, een' man geboortig uit *Myſië*, een landſchap in *Klein-Aſië*, grenzende aan *Frygië*, van waar deze lieden ook *Frygiërs* en *Katafrygiërs* genoemd worden, als ook *Pepuzianen*, naar de Stad *Pepuza*, in

(*) Men vergelijke SCHRÖCKH III. *Th. S.* 59, 60.

in dat landſchap, waar MONTANUS voornaámlijk zijn verblijf gevestigd had, en welke zijne partij daaröm den naam van *Jeruſalem* gaf. Men beſchuldigt hem van onmatige heerschzucht, en dat hij, nog een nieuwling zijnde, als die eerst onlangs uit het Heidendom tot het Christendom was overgegaan, naar de eerſte en aanzienlijkſte plaats in de Kerk dong, welke verwaandheid hem tot het voorgeven van voorzeggingen, en onmidlijke Godlijke Openbaringen aanleiding zal gegeven hebben, op welke hij zich beroemde. Zoo veel kunnen wij, met genoegzame zekerheid, opmaken, dat hij een man van zwartgalligen imborst en verhitte verbeeldingskracht zij geweest, ondraaglijk ſtreng van aart, misſchien van een goed welmenend hart, maar zwak verſtand, met één woord, een Dweeper en Geestdrijver.

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

MONTANUS, misſchien aanleiding daar toe krijgende uit het verval van zeden van vele Christenen, welke in hunnen voorgaanden ijver verſlapt waren, en zich niet meer allen zoo voorbeeldig godvruchtig en deugdzaam gedroegen, waar over TERTULLIANUS klaagt; of wel, door zijn zwaarmoedig geſtel, overäl gebreken menende te zien, begon, omtrent het jaar 157, (*) zich tot eenen Hervormer op te werpen; voorwendende, dat de Heilige Geest, de *Trooster* (*Paracletus*) of de *Leeräar*, dien JESUS aan zijne Kerk belooſd had, zich in hem op eene bijzondere wijze geöpenbaard had, en werkte, met veel ruimer be-

Werpt zich tot een Hervormer op.

(*) EPIFANIUS *haeres* 48. volgends EUSEBIUS in *Chron.* omtrent het jaar 171.

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

bedeeling, dan de Apostelen van JESUS den Heiligen Geest ontvangen hadden, die met PAULUS moesten belijden, dat zij ſlechts *ten deele kenden*, en *ten deele profeteerden*; thans beweerde MONTANUS, dat het volmaakte gekomen was. Door dezen Geest, gelijk hij zeide, gedreven, ſprak hij in geestverrukking, en voorzeide toekomende dingen, voornaamlijk betreffende den ondergang van het Romeinſche Rijk, en het einde der wereld; gelijk ook verſcheiden van zijne aanhangers deeden, onder welke voornaamlijk twee vrouwen merkwaardig zijn geworden, PRISCILLA en MAXIMILLA, welke gezegd worden, rijke vrouwen geweest te zijn, die hare mannen hebben verlaten, en gezichten, openbaringen, en profeetiën gehad zullen hebben.

Men heeft naderhand MONTANUS beſchuldigd, dat hij zich voor den *Parakletus*, voor dien, door JESUS beloofden, *Leeräar* en *Trooster*, zelven zou hebben uitgegeven, doch, zonder grond, gelijk uit TERTULLIANUS ontegenzeglijk blijkt, ſchoon dit waar kan zijn, dat MONTANUS, in zijne verrukkingen, ſomtijds dien Geest in de eerſte perſoon ſpreken liet (*); ook heeft MONTANUS, noch zijn aanhang, nooit verändering in de leere van het Christendom willen maken, maar hield den *Heiligen Geest* voor den *derden* Godlijken Perſoon met den Vader en den Zoon.

Zijne leere omtrent het vasten.

De ſtrenge nieuwigheden, welke MONTANUS ondernam in te voeren, betroffen, voorëerst, het *Vasten*. Behalven het jaarlijksch vasten, het welk de Christenen, ter gedachtenis van JESUS dood, vierden, ge-

(*) EPIFAN. *hæres.* 48. *n.* II.

gelijk wij gezien hebben, voerde hij nog een jaarlijksch vasten in, het welk na het Pinksterfeest moest gehouden worden, ja sommigen spreken nog van een derde vasten, doch het welk meer onzeker is. Het vasten der Christenen, Woensdags en Vrijdags, het welk bij hen, op de negende uur van den dag, eindigde, dat is, in den namiddag, strekte hij uit tot aan den avond. Doch daar hij de vastentijden vermeerderde, maakte hij tevens verändering, in de wijze van vasten. De Christenen onthielden zich, bij hun vasten, tot hier toe van alle spijze en drank, maar MONTANUS deed het vasten bestaan, in het onthouden van wijn, vleesch, en sappige vruchten, blijvende het gebruik van drooge spijzen en water geöorloofd, van daar werd deze wijze van vasten (ξηροφαγια) *het eten van het drooge*, genoemd. Eindelijk, het geen het voornaamste was, tot hier toe hadden de Christenen zich in dezen, vrijwillig, naar de tijdsomstandigheden geschikt, doch MONTANUS legde de vrijheid der Christenen aan banden, en gebood, in den naam van God, dit vasten, als eene verpligtende wet.

Alhoewel hij het huwelijk niet in het geheel durfde veröordeelen, hij wilde het echter niet *goed* genoemd hebben, en verbood het tweede huwelijk, als hoererij en overspel, niettegenstaande de Apostel PAULUS hetzelve uitdruklijk had toegelaten, doch dit behoorde tot die hooger volmaaktheid, welke hij zeide, dat thans, door den *Trooster*, ingevoerd stond te worden. Het huwelijk.

Omtrent de Kerkelijke tucht vorderde hij, dat zij, De Ker-

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

die wegens grove zonden uit de gemeenschap der Kerk éénsmaals waren uitgesloten, nooit tot dezelve weder zouden aangenomen worden, alhoewel hij zulke zondaren, op hun berouw, niet uit de genade van God wilde sluiten, en ook aan de Kerk de magt toekende, om hen weder aan te nemen, doch hij zorgde, dat de zeden door slapheid der tucht te zeer vervallen zouden.

kelijke tucht.

Devlucht bij vervolgingen.

Tot hier toe hadden de Christenen, volgends de uitspraak van JESUS zelven, het geöorloofd geächt, de vervolgingen der Heidenen, zoo veel mooglijk, ook door de vlucht te ontgaan. Onder het voorwendzel, dat JESUS alleen voor een' tijd de zwakheid van het hart, gelijk MOSES de hardheid van hetzelve in de Israëliten, in de Christenen had willen verdragen, noemde MONTANUS het een verloochenen van het Christendom, indien men, bij vervolgingen, zijn leven door de vlucht behield. Zoodat zijne aanhangers bij dezelve even openlijk en onbeschroomd hunnen Godsdienst bleven oefenen.

Hij wilde eindelijk, dat niet alleen de getrouwde Christen-vrouwen, en weduwen, gelijk zij gewoon waren, maar ook de ongetrouwde vrijsters een' lange huik of sluiër dragen, en zich geheel bedekken zouden. Hij verwierp, ten minsten deze waren de gevoelens van TERTULLIANUS, den voornaamsten zijner aanhangeren, het aanleeren van alle Heidensche wetenschappen, allen sieraad en opschik in kleding, het gebruik van den eed, den soldatenstand, en de schouwspelen.

Zijne aan-

Zijne gewaande ingevingen, de voorzeggingen, die

die zijne vrienden en vriendinnen voortbrachten, zijne ſtrengheid van zeden, en voorkomen van hooger Godsvrucht, gaven hem eenen grooten aanhang en toeloop, voornaamlijk werd zijn aanhang zeer verſterkt, toen TERTULLIANUS, een leeraar met groote gaven en bekwaamheden toegerust, zijne zijde koos, en die met vele geleerde en nadruklijke geſchriften onderſteunde; zijne aanhangers verſpreidden zich, in vele gewesten van *Klein-Aſië* en *Afrika*, alwaar zij zich, tot in het begin der vijfde eeuw, hebben ſtaande gehouden, wanneer nog wetten door de Keizers tegen hen zijn afgekondigd.

hangers.

Dewijl MONTANUS en de *Montanisten* in de leere geene verändering wilden invoeren, en ook bij de gemeenſchap der Kerk begeerden te blijven, en de Christenen, in het algemeen, geloofden, dat de gave der voorzegging en der wonderwerken nog aan ſommigen hunner leden geſchonken werd, waar van wij nog lang hier na voorbeelden bij de Kerkelijke Schrijvers ontmoeten, werden zij, toen hun gedrag en voorgeven opſpraak begon te maken, in het eerst, met geen ongunſtig oog door de andere Christenen beſchouwd. De Christenen in *Gallië* of *Frankryk*, gaven over hun een *Godvruchtig en zeer rechtzinnig oordeel*, gelijk EUSEBIUS zich uitdrukt (*), verſcheiden martelaars in die gewesten bevalen, met brieven aan de Christenen in *Aſië* en *Frygië*, als ook aan ELEUTHERUS, Biſchop van *Rome*, den vrede met de *Montanisten* aan. Eén der Biſchoppen van *Ro-*

Scheuring met hun.

(*) *Hist. Eccles.* V. 3.

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Rome, die niet genoemd wordt, onderhield ook werklijk den vrede met hun, ja twijfelde niet aan de Profeetiſche gaven van hunne hoofden, hoewel hij naderhand, op het voorſtel van PRAXEAS, een' hunner tegenkanteren, van gevoelen en gedrag veränderde. Maar in *Aſië*, waar zij het eerst zich vertoonden, vonden zij tegenſtand. Verſcheiden malen kwamen de gemeenten aldaar te ſamen, om hunne voorzeggingen en leerſtellingen te onderzoeken, hetwelk bij EUSEBIUS (*) het eerſte voorbeeld is van Kerkvergaderingen, naar het ſchijnt, tuſſchen de jaaren 160. en 170. Ook duurde het niet lang, of zij verwierpen de gevoelens der *Montanisten*, en braken alle gemeenſchap met hun af, hoewel EPIFANIUS (†) wil, dat de *Montanisten* zich van de overige Christenen het eerst geſcheiden hebben, hetwelk echter moeilijk te veréffenen is, met hunne betuigingen, bijzonder van TERTULLIANUS, dat zij in de eenheid der Kerk wilden volharden. Het ſchijnt, dat na de ſcheiding, in *Aſië* begonnen, men hen nog lang geduld heeft, zoodat zelfs de Christenen, nog in de derde eeuw, het niet eens waren, of men de *Montanisten* voor *Ketters*, dan enkel voor *ſcheurzieken* (*ſchismatici*) houden moest. Doch, de breuk werd ſpoedig algemeener en ongeneeslijk. De *Montanisten* beſchimpten de overige Christenen als *Pſychici*, *natuurlijke*, *wereldſche menſchen*, *die den geest* misten, deze weder hebben, met vrij wat he-

(*) *Hist. Eccles.* V. 16.
(†) *Hæres.* 48.

hevigheid, MONTANUS en zijne aanhangers beſchouwd, als menſchen van den duivel gedreven, en van woede, heerschzucht, en verſcheiden dwalingen in de leere, en ongeregeldheden in de zeden beſchuldigd; ook verhaalen zij, dat MONTANUS en MAXIMILLA de handen aan zichzelven geſlagen, en zichzelven verhangen hebben, hetwelk in zulke zwartgallige menſchen niet onder de onmogelijke gebeurenisſen te rekenen is. Ook zegt men, dat de *Montanisten* zich, naderhand, in verſcheiden aanhangen verdeeld hebben, onder welke de *Artotyriten* (*kaas- en broodeters*,) en *Tascodrugen* (*Neusvingers*) genoemd worden, de eerſten, omdat zij in het Heilig Avondmaal *kaas en brood* zullen gebruikt hebben, en de anderen, omdat zij, onder het bidden, den vinger aan den neus hielden.

Beöordeeling van deze ſcheuring.

Ligt blijkt, uit zoodanige bijzonderheden, dat, in den verderen loop van deze zaak, zich vrij wat bitterheid, vreemd van den zachtmoedigen geest van het Christendom, gemengd heeft, zoo veel is ondertusſchen zeker, dat eene zoo verregaande dweeperij en geestdrijverij, die zich op onmiddlijke ingevingen beroemde, welke nieuwe en volmaakter voorſchriften in Gods naam behelsden, buiten, ja tegen de leere van CHRISTUS en zijne Apostelen, niet ſtrookte met het Christendom, hetwelk wel Godlijke ingevingen erkende, maar onderworpen aan het woord van God, ten einde alle gevaar voor te komen, dat iemand het in het hoofd krege, om zich tot eenen Profeet op te werpen, en ook de leere van den

II BOEK III Hoofdst. na C. G. Jaar 138. tot 161.

Godsdienst te veränderen. Men kan, ten minſten, het den Christenen niet euvel duiden, ſchoon men de bitterheid van ſommige ijveraars niet kan verſchoonen, dat zij waakten tegen de geestdrijverij, die zoo veel onheils in de wereld kan ſtichten, en des te geduchter is, omdat zij hare hersſenſchimmen voor Gods uitſpraken uitgeeft, terwijl zij de waare en echte uitſpraken der Godheid, in zijn woord vervat, aan eene zijde ſchuift en in minachting brengt. Ook heeft, in de daad, de dweepzucht van vele Christenen, geduurende de vervolgingen der Heidenen, bij dezen veel haat tegen het Christendom berokkend, veel euvels aan hetzelve gebrouwen.

Schrijvers over dezelve.

Wie de geſchiedenis van MONTANUS en zijnen aanhang voor en tegen wil lezen, ten einde ze te beoordeelen, zal bij EUSEBIUS (*), EPIFANIUS, (†) en HIËRONYMUS (§), de berichten vinden van derzelver tegenſtrevers; doch ten voordeele van MONTANUS, van wien wij zelve, behalven eenige voorzeggingen, geene ſchriften hebben, het best te recht geraaken, bij TERTULLIANUS, bijzonder in zijne Boeken, *over het vasten*, *over het huwelijk*, *over de vlucht bij vervolgingen*, *over de kuischheid*, *over de kleding en opſchik der vrouwen*, en *over den flui-*

(*) Die in *Hist. Eccles.* IV. 27. V. 14. 16-19. berichten en uittrekzels uit tegenſchrijvers tegen MONTANUS aanhaalt.

(†) *Haeres.* 48.

(§) *Ep.* 37.

Digitized by Google

fluiër der jonge dochters. Hij had ook opzetlijk een groot Werk in zeven Boeken ter verdediging der *Montanisten* geſchreven, doch dit heeft de tijd ons misgund. (*)

II BOEK III Hoofdſt. na C. G. Jaar 138. tot 161.

VIERDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder de regeering van den Keizer Marcus Aurelius, *den Wijsgeer.*

Ondertuſſchen was de goede Keizer ANTONINUS PIUS overleden, en in het jaar 161. na C. G. opgevolgd, door MARCUS AURELIUS, ook ANTONINUS genoemd, en LUCIUS AURELIUS VERUS, die hij beide tot Zoons had aangenomen, hebbende aan den eerstgemelden zijne dochter VALERIA FAUSTINA ten huwelijk gegeven. Dit was nog niet gebeurd, dat twee Keizers, met gelijke magt, het Romeinſche gebied beheerscht hadden. Het karakter dezer beide Vorſten was geheel verſchillende. VERUS, die zich meest, in het Oosten, te *Antiöchië* onthield, was een vadzig, aan weelde en wellusten overgegeven, Vorst; wiens buitenſporigheden echter door de wijsheid van M. AURELIUS zoo werden beteugeld, dat zij het Rijk geen

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

ANTONINUS PIUS ſterft, en wordt door M. AURELIUS en L. VERUS opgevolgd.

(*) Onder de nieuweren verdient bovenāl aanmerking WERNSDORF *Commentatio de Montanistis, ſeculi ſecundi vulgo creditis haereticis Gedani* 1751. 4. en MOSHEIM, *Commentar. de rebus Christ. ante Const. M. p.* 410-424.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

geen hinder aanbrachten, hetwelk, door zijne veldoverſten, tegen de aanvallen der *Parthen* gelukkig verdedigd werd. De verëenigde regeering dezer beide Keizers duurde tot het jaar 169, wanneer VERUS, door zijnen dood, den troon aan M. AURELIUS alleen overliet.

Karakter van M. AURELIUS PHILOSOPHUS of *de Wijsgeer.*

Deze, die zich, van der jeugd af, op de beöefening der Wijsgeerte, met ijver, toegelegd had, van welke zelfs de zorgen der regeering hem niet konden aftrekken, heeft zich daar door den naam *Philoſophus*, of de *Wijsgeer*, verworven. Als Wijsgeer kleefde hij de gevoelens der *Stoïcijnen* aan (*), welke hij niet alleen ſchriftelijk heeft geleerd, in een uitmuntend werk, hetwelk hij aan *zichzelven* gericht heeft, en hetwelk overdenkingen en beſchouwingen, tot gebruik van zijn eigen leven, behelst, uitgegeven door den geleerden GATTAKER, maar welke hij zich ook daadlijk beijverde, in zijne geheele levenswijze, en regeeringsbeſtuur, te beöefenen.

De Geſchiedenis prijst dezen Keizer, niet alleen als zelve geleerd en een voorſtander der geleerden, maar ook als zachtzinnig, lieftalig, en grootmoedig, die de regeeringszaken met ijver behartigde, en zich tevens dapper betoonde in den oorlog. Tot een voorbeeld van zijne zachtmoedigheid dient, het geen men verhaalt van zijn gedrag omtrent zijnen veldheer CASSIUS, die tegen hem was opgeſtaan en naar den troon ſtond. MARCUS AURELIUS, een geſprek met hem gezocht hebbende, bood in hetzelve aan, hem het

(*) Men zie van dezen ons I *Deel Bladz.* 42.

het Rijk te willen afſtaan, indien men dit heilzaam oordeelde voor het gemeenebest. Toen hem het hoofd van dezen oproermaker, die door zijne eigene ſoldaten gedood was, gebracht werd, wendde hij de oogen van dit ſchouwſpel af, en beklaagde zich, dat hij de gelegenheid verloren had, om hem genade te kunnen bewijzen. „ Maar, indien CASSIUS dan de „ overhand behaald had? " vraagden hem eenigen der omſtanders, en het antwoord van den Keizer was: „ Zoo heb ik de Goden niet verëerd, noch „ zoo geleefd, dat hij mij zou hebben kunnen over- „ winnen!" De langduurige oorlog met de Duitſche volken had de ſchatkist uitgeput; om de krijgskosten verder goed te maken, verkocht MARCUS het huisraad en alle de kostbaarheden van zijn paleis, niet willende zijne onderdaanen bezwaaren, en met woorden en daaden te kennen gevende, dat zijn geheel vermogen aan den Staat toebehoorde, voor welken hij leefde, en in welken hij het grootſte voorbeeld van menschlievendheid en wijsheid gaf.

Zijne lange regeering, die 19 jaaren, tot in het jaar 180, duurde, gaf hem geſtadige gelegenheid, om zijn geduld, en *Stoïſche* onäandoenlijkheid te oefenen, door aanhoudende zwaare oorlogen, die hij niet dan met moeite tot een gelukkig einde bracht, ſchriklijke landplagen en verwoestingen door het geheele Rijk, oproeren van zijne veldheeren, en het ſchandelijk gedrag van zijne gemaalin en huisgenoten. Omtrent deze laatſten wordt hij niet zonder grond beſchuldigd, van al te groote zachtheid en toegeeflijkheid, gelijk ook omtrent ſlechte ſtaatsbedienden, die voor zijne onderdaanen ſchadelijk waren. Men

Digitized by Google

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Men zou verwacht hebben, dat de Christenen, wier Godsdienst eene meer verhevene deugd, dan die der *Stoïcijnen*, op redelijker en vaster grondſlagen, aanprees, bij eenen Vorst, als MARCUS AURELIUS, die zoo dikwerf de woorden van PLATO, met toepaſsing op zichzelven, bezigde, „ dat die Staaten en „ Rijken gelukkig zijn, in welke Wijsgeeren de regeering waarnemen," gunſtig onthaal, en indien al niet ingang, ten minſten beſcherming en eene onpartijdige behandeling, zouden gevonden hebben; het tegendeel echter had plaats. De Christenen hebben, onder zijne regeering, veelëer zwaarer vervolgingen en grooter mishandelingen moeten ondergaan, dan onder eene der voorigen, die van NERO bijna niet uitgezonderd. De Keizer had geene rechte kennis van den Godsdienst der Christenen, hij zag daarōm hunnen moed en ſtandvastigheid, die zij, bij vervolgingen, betoonden, en waar mede zij, onverſchrokken, den dood ondergingen, aan, als eene *hardnekkigheid*. „ Hoedanig," zegt hij, in zijn Boek *aan zichzelven* (*), „ hoedanig is de ziel, welke bereid is, indien ze „ uit het ligchaam moet verhuizen, en of uitgeblüscht, of verſpreid moet worden, of overblijven? Bereid, zeg ik, zoodat het uit eigen oordeel voortkome, en niet uit *loutere* hardnekkigheid, gelijk dit bij de *Christenen* gebeurt, maar „ bedaard en manhaftig geſchiede, zonder treurig vertoon te maken, zoodat zij ook anderen overreede."

Zijne gezindheid omtrent de Christenen.

Ontleend van de

De Keizer had deze gevoelens omtrent de Chris-

te-

(*) *Libr.* XI. §. 3.

Wijsgeeren, zijne leermeesters en tijdgenoten.

tenen ingezogen van zijne opvoeders en onderwijzers. DIOGNETUS boezemde hem reeds vroeg kwaade gedachten van de Christenen in (*), APOLLONIUS, zijn leermeester in de Wijsbegeerte, was niet alleen een haater, maar een vervolger der Christenen (†). FRONTO, die hem in de Rederijkkunst onderwees, ſtelde dat vinnig ſmaadſchrift tegen de Christenen op, waar in hij hen beſchuldigt met die ſnoode misdrijven, welke de kwaadäartigheid der Heidenen hun te laste legde (§). De Wijsgeeren bleven de Christenen verächten, zonder zich te verwaardigen, hunnen Godsdienst behoorlijk te onderzoeken, en zij noemden hun ne ſtandvastigheid, halſtarrigheid, razernij, ook gewoonte. (**) Indien zij den Godsdienst der Christenen gekend hadden, zouden zij de gronden dezer ſtandvastigheid hebben ingezien. De zekerheid, welke de Christenen hadden van een gelukkig leven hier namaals, en welke de Heidenen misten, hunne verhevene gevoelens, hunne deugd, waar door zij de wereld en derzelver goede-

(*) M. AUREL. *de reb. ad ſe pert. L.* I. §. 6.

(†) EPIPHAN. *her.* LVI.

(§) MIN. FELIX *pag.* 99. en 322.

(**) Dus laat ARRIANUS zijnen leermeester EPICTETUS van de Christenen, die hij *Galilecërs* noemt, ſpreken. *Diſſ. Epict. L.* IV. *C.* 7. Dus ſchrijft ook GALENUS, een zoo groot man, *Libr.* III. *de pulſuum inflammat. C.* 3. „ Het is gemaklijker de aanhangers van MOSES „ en CHRISTUS van hun leerbegrip af te trekken, dan Ge„ neesheeren en Wijsgeeren, die aan hunne ſecte ver„ kleefd zijn.

Digitized by Google

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

deren op hare rechte waarde, als verganglijk, wisten te ſchatten, en hunne vaste overtuiging van de waarheid van hunnen Godsdienst, in welken zij alleen den eenigen waaren God verëerden, en volſtrekt weigerden, aan eenige andere voorwerpen den Godlijken eeredienst te bewijzen: Deze waren de redelijke gronden, op welken de Christenen, van allerleiën rang, ouderdom, en kunne, hunne ſtandvastigheid bouwden. Het kan zijn, dat 'er, bij ſommige Christenen, zich dweeperij en geestdrijverij onder mengde, gelijk de *Montanisten* en anderen ons voorbeelden opleveren van eenen buitenſpoorigen en al te heeten ijver, en eene verwilderde verbeeldingskracht, dikwijls uit een zwaarmoedig en zwartgallig ligchaamsgeſtel oorſpronglijk, deze evenwel vloeiden niet voort uit, noch waren beſtaanbaar met, de zuivere leere van JESUS en zijne Apostelen. Ware het Christendom in zichzelven enkel dweeperij geweest, het zou zich zoo lang tegen zoo vele en algemeene pogingen niet hebben gehandhaafd, maar ſpoedig hebben uitgewaasſemd, te meer, omdat hunne vijänden hen niet alleen of altijd met geweld vervolgden, maar ook met ſpotternijën beſchimpten, waar tegen Dweeperij minst van allen beſtand is.

LUCIANUS beſpot de Chriſtenen.

Onder deze was één der voornaamſte LUCIANUS, van *Samoſaten*, die ten dezen tijde zijne zoo vernuftige werken ſchreef, een Wijsgeer, wien de gevoelens van EPIKURUS meest behaagden, ſchoon hij ook uit andere ſchoolen der Wijsgeeren, het geen hem goed en dienſtig dacht, overnam. Deze Wijsgeer heeft, met een onuitſpreeklijk ſcherpzinnig vernuft, alles, wat hem als gebreken voorkwam, in het gemeene leven, in den volks-

gods-

Digitized by Google

godsdienst, in de Wijsgeeren, wier zeden dikwijls met hunne leſſen ſtreeden, geheekeld en gegispt. Doch, hij gaat zoo ver in zijne ſpotzucht, dat het moeilijk zij te beſliſſen, zo hij al kan worden vrijgeſproken van Godverzaking, en verachting van allen Godsdienst, of evenwel niet enkel bitterheid, en kwaadwillendheid, en geenszins begeerte, om te verbeteren, zijn hoofdbeginzel, en de drijfveer van zijn ſchrijven geweest zij. Dit laatſte ten minſten ſchijnt men van zijne ſpotternijën met de Christenen te moeten gelooven, omdat hij toont, hunnen Godsdienst niet verſtaan of gekend te hebben. Doch ſpotten met het geen men niet kent, hoe vele navolgers LUCIANUS daar in ook in laater tijden gehad hebbe, die ook den naam van Wijsgeeren aannamen, is geheel onwijsgeerig, is onvergeeflijke lasterzucht. Deze ſpotternijën van LUCIANUS met de Christenen komen voor in zijn werk, *van den dood van* PEREGRINUS, eenen *Cyniſchen* of *Hondſchen* Wijsgeer, welken hij beſchrijft, als eenen, die in zijne vroeger jaaren een deugniet, naderhand een belagchlijk eerzuchtig mensch, en landlooper, ook voor eene poos een Christen zal geweest zijn, waar op hij in gevangenis geraakte, maar door den ſtadhouder van *Syrië*, die hem verachtte, weder losgelaten, vervolgends, omdat hij bij de Christenen verboden ſpijze gebruikt had, van hun uit hunne gemeenſchap gesloten, eindelijk, na veel omzwervens, zichzelven, om eenen naam te maken, openlijk verbrand heeft.

In een ander geſchrift, ALEXANDER, of *de valſche Profeet*, genoemd, verhaalt hij, hoe deze uit zijne ghei-

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

me Godsdienstplegtigheden alle vijanden der Goden, en onder dezen ook de *Epikuristen* en *Christenen*, uitfloot.

Nog is 'er eene famenfpraak *Philopatris*, onder de werken van LUCIANUS, welke vol is met fpotternijën tegen de Christenen, derzelver leere, en eerfte leeraaren, doch welke duidelijke blijken in zich heeft, dat zij niet van dezen LUCIANUS uit de tweede eeuw, maar van eenen laater fchrijver is, die ook toont meer kennis van de leere der Christenen bezeten te hebben. (*)

Deze fpotternijën konden echter den Christenen weinig nadeel aanbrengen. De Heidenfche Volksgodsdienst kon naar waarde befpot, en dus bij alle verftandigen in zijn waar licht befchouwd worden, maar, wanneer LUCIANUS, bij voorbeeld, den fpot drijft, met de onderlinge broederfchap, en algemeene menfchenliefde, met de weldaadigheid en hartelijke bezorging omtrent gevangenen, die de Christenen uitöefenden, zoo behoefden zich de Christenen deswegens niet te fchaamen, zij mogten daar in hunnen roem ftellen, en de fchande keerde op het hoofd des fpotters te rug.

Of M. AURELIUS de Christenen

Doch laat ons tot den Wijsgeerigen Keizer wederkeeren: „ MARCUS verachtte de Christenen als „ Wijsgeer, en ftrafte hen als Vorst," zegt GIB-

(*) Zie onder anderen J. M. GESSNER *Disput. de ætate et auctore Dialogi Lucianei, qui Philopatris inscribitur*, welke dezen Schrijver in de tijden van den Keizer JULIANUS ftelt.

GIBBON van hem. (*) Doch, dus handelde hij, noch als Wijsgeer, noch als Vorst. De Christenen waren voor den waaren Wijsgeer nooit verächtelijk, noch konden, als Christenen, ooit voor den rechtvaardigen Vorst ſtrafbaar zijn. Indien de Christenen Dweepers, en hun Godsdienst Dweeperij geweest ware, hadden zij de verächting van den Wijsgeer verdiend, doch wij hebben reeds, in het voorbeeld der *Montanisten*, gezien, dat de Christenen zelve de geestdrijvers niet konden dulden. Indien men verders de Christenen, met recht, had kunnen beſchuldigen van oproerigheid tegen den Staat, de Vorst had hen moeten ſtraffen, maar, hoe zeer men hunne bijëenkomſten bij nacht, en in 't geheim, waar toe zij zich dikwijls, wegens vervolgingen, genoodzaakt zagen, verdacht hield, hoe geweldig men hen lasterde, als of zij menſchenvleesch aten, menſchenbloed dronken, en zich onderling vermengden (†), de Christenen, op eene rechtmatige wijze onderzocht wordende, zijn ſteeds onſchuldig bevonden, en hebben zich ook altijd op hunne onſchuld beroepen: Was 'er onder hen, gelijk 'er altijd kaf onder het koorn is, die door ſlechte zeden het Christendom onëere aandeed, de Christenen ſneeden zulken zelve af van hunne gemeenſchap, en billijkten over hen de ſtraf der wet. Het volk, opgeſtookt

daadlijk vervolgd hebbe?

(*) *Geſch. van den val des R. Rijks. Cap.* 16.

(†) Alle deze en ſoortgelijke lasteringen heeft CHR. KORTHOLT bijëenverzameld, in een werk in 4to, *Paganus Obtrectator Kiel.* 1698.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161 tot 180.

ſtookt door zijne Prieſters, en gaande gemaakt, door de lasteringen, door de Joden uitgeſtrooid, mogt voor zijnen haat tegen de Christenen ſchijn vinden, omdat zij den Volksgodsdienst verächtten en beſtreden, omdat zij aan de beeldenisſen der Keizeren Godsdienſtige veréering weigerden, omdat zij zich onttrokken aan de gemeenſchap met bijgelovige plegtigheden en feesten, en omdat het volk de rampen, die het gemeenebest troffen, aan den toorn der Goden tegen de Christenen toeſchreef; de mishandelingen, door de Christenen geleden, en dweepächtige neigingen mogen ſommigen hunner, ſomtijds, tot ongeöorloofde en onbeſcheidene drift vervoerd, en daar door de Godsdiensthaat meer voedzel gekregen hebben, maar de Wijsgeer en Vorst, wiens pligt het was, de waarheid te onderſcheiden, kon nooit de Christenen verächten, noch als zoodanig ſtraffen.

De Christenen onder zijne regeering zwaar vervolgd.

Hoe het zij, ſchoon men geenen genoegzamen grond heeft, om, met ſommigen, dezen Wijsgeerigen Keizer te beſchuldigen, dat hij, met Plakkaten en Wetten, de vervolging de Christenen zou bevolen hebben, daar TERTULLIANUS (*) hem uitdruklijk hier van vrijſpreekt (†), onder zijne regeering echter heb-

(*) *Apolog. C. 5.*

(†) Men beroept zich, om de bovengemelde beſchuldiging te ſtaaven, bijzonder op een gezegde van MELITO, Bisſchop van *Sardes*, aangehaald bij EUSEBIUS, (*Hist. Eccles.* IV. 26.) waar in hij gewaagt van *nieuwe Plakaaten*, waar door de Godzalige menſchen in *Aſië* gedrukt werden, en van welke wetten onbeſchaamde las-

hebben de Christenen, in verſcheiden gewesten van het Romeinſche gebied, hevige vervolgingen, door het oproerig volk verwekt, moeten ondergaan, en allerhande mishandelingen, verbanningen, ja velen hunner den dood geleden; in eenige gewesten, was de vervolging zoo ſtreng, dat EUSEBIUS (*) ſchrijft, dat 'er, als men het beſluit uit deze wilde opmaken, tot de gantſche uitgeſtrektheid van het Romeinſche gebied, *duizenden* van *Christenen* gerekend moeten

teraars, en die naar eens anders goed begeerig zijn, zich bedienden, om openlijk en onöphoudelijk de onſchuldigen te berooven. „ Geſchiedt dit op uw bevel," dus ſpreekt hij den Keizer aan, „ dan mag het wel gedaan „ zijn, want een rechtvaardig Vorst kan niets onrecht„ vaardigs willen, en wij willen dezen dood geern, als „ eene eere, verdragen." enz. MELITO ſchijnt dus alleen te ſpreken, van *Wetten* en *Plakkaaten*, die de Landvoogden in naam des Keizers afkondigden. Men zegge niet, dat niemand zich verſtout zou hebben, wetten af te kondigen, in naam des Keizers, die niet van den Keizer waren. De Landvoogden toch kondigden meermalen zulke verórdenlngen af, en men zou over deze wetten, van welke MELITO ſpreekt, beter kunnen oordeelen, indien wij de verzameling van wetten tegen de Christenen nog hadden, van den rechtsgeleerden DOMITIUS, waar van LACTANTIUS gewaagt, (*Inſt. Div. L.* V. *C.* 11.) Vergelijk VENEMA, *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 590.

(*) *Hist. Eccles.* L. V. *Prooem.*

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

ten worden, omgekomen te zijn. (*) Indien de *aanſchrijving* aan de gemeene vergadering van *Aſië*, waar van wij boven (†) geſproken hebben, aan M. AURELIUS toe te ſchrijven, en echt ware, zou hij zich, als een billijk Vorst, jegens de Christenen gedragen hebben, maar, wij hebben gezien, dat 'er redenen zijn, om aan de echtheid van dit ſtuk te twijfelen; integendeel is zijn aanſchrijven ten opzichte van de Christenen, die te *Lions* vervolgd werden, ſtreng en onrechtvaardig, gelijk wij, op zijne plaats, zien zullen (§), en over het algemeen, ſchijnen de verdedigers der Christenen van dezen tijd, met recht, te klagen, dat de Keizer hunne onſchuld niet behoorlijk onderzocht, hun geene hun toekomende beſcherming verleende, en te ligt aan de lasteringen hunner vijanden geloof gaf.

De voornaamſte vervolgingen gebeurden in *Aſië*, en *Frankryk*; ja zelfs te *Rome*, onder het oog van den Oppervorst, waren de Christenen niet veilig, waar van het volgende voorbeeld getuigt, hetwelk wij te liever plaatzen, omdat het aanleiding heeft gegeven, tot een tweede verweerſchrift, en vervolgends tot den Marteldood van JUSTINUS, *den Mar-*

te-

(*) Deze Geſchiedſchrijver zegt hier mede echter niet ſtellig, dat 'er *duizenden* omgekomen zijn, alzoo de vervolgingen niet overal, of even ſtreng, gewoed hebben.

(†) *Bladz.* 105.

(§) Deze aanſchrijving wordt gemeld bij EUSEB. *Hiſt. Eccles. L.* V. *C.* 1.

Digitized by Google

Vervolging te *Rome*.

telaar. Het geval wordt door dezen, hoofdzaaklijk, dus verhaald. (*)

Zekere vrouw, die, zoo wel als haar man, buitensporig geleefd had, werd tot het Christendom bekeerd, verbeterde hare zeden, en deed haar best, om ook haren man van levenswijze te doen veränderen. Deze volhardde niet alleen in zijn wellustig leven, maar verviel ſteeds van kwaad tot erger; lang verdroeg de vrouw dit met geduld, tot zij, eindelijk, haren man, die, na *Alexandrië* gereisd, aldaar zich aan allerleië ondeugden overgaf, eenen ſcheidbrief zond. Deze, om zich te wreeken, beſchuldigde haar bij den ſtadvoogd van *Rome*, URBICUS, dat zij eene Christinne was, doch op haar verzoek verkreeg zij van den Keizer verlof, om, eer zij op deze beſchuldiging antwoordde, hare huislijke zaken in orde te brengen. De man, dus geſtuit in zijne boosheid, wendde zijne woede tegen PTOLEMEUS, die zijne vrouw in het Christendom onderwezen had, welke daar op gevangen, en op zijne belijdenis, dat hij een Christen was, ter dood veröordeeld werd. Een daar bij ſtaande Christen, LUCIUS genoemd, kon zich niet onthouden, den Richter te vragen: „ Waaröm veröordeelt gij „ dan dezen Man, die geen echtbreker, noch hoe„ reerer, noch moordenaar, dief of roover, noch „ van eenige andere misdaad overtuigd is, maar die „ alleen belijdt, een Christen te zijn, tot levens„ ſtraf? gij vonnist niet, URBICUS! zoo als het, „ voor de tijden van eenen vroomen en wijsgeerigen „ Kei-

(*) En uit hem EUSEB. *Hiſt. Eccles. Libr.* IV. *C.* 17.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ Keizer, en eenen heiligen Senaat, past." De Stadhouder hem uit deze woorden voor een' Christen kennende, liet, als LUCIUS dit niet ontkende, hem insgelijks ter dood brengen, welken deze als een gunstbewijs onderging. Een dergelijk lot had nog een derde Christen, die juist voorbijkwam, toen dit gebeurde.

Tweede verweerschrift van JUSTINUS.

Door zulke onrechtvaardige behandelingen opgewekt, trad JUSTINUS, andermaal, ter verdediging op van de Christenen, en schreef omtrent het jaar 162 zijn tweede verweerschrift, gericht aan de beide Keizers, en aan den Senaat van *Rome*. Onder andere merkwaardigheden in hetzelve, beroept zich JUSTINUS, op de wondergave, om de *Demons* uit bezetenen te verdrijven, als toen nog plaats hebbende, en voor het oog der Heidenen geöefend wordende. Ook geeft hij te kennen, hoe hij verwachtte, zelve het slacht-offer van de lasteringen van den *Cynischen* (Hondschen) wijsgeer CRESCENS, te zullen worden, die alöm uitstrooide, dat de Christenen godlozen en godloochenaars waren, met welken JUSTINUS in gesprek geweest, en wien hij zijne onkunde omtrent het Christendom aangewezen had.

Marteldood van JUSTINUS.

Of deze veräntwoording of dit verweerschrift van JUSTINUS den Keizeren en den Senaat onder de oogen is gekomen, kunnen wij, bij gebrek van berichten, niet zeggen. (*) Hoe het zij, JUSTINUS heeft 'er wei-

(*) Men schijnt zulks echter te mogen besluiten, uit EUSEB. *Hist. Eccles. Libr.* IV. *C.* 11, 1.

weinig vrucht, voor zich zelven, van getrokken. Misschien werd het zelve, gelijk zoo vele andere verzoekschriften, ongelezen, ter zijde gelegd, misschien ook deed, het geen JUSTINUS, te veel naar de gronden der *Platonische* Wijsgeerte, van de *Demons* en booze geesten, daar in gezegd had, hem nadeel bij MARCUS AURELIUS, die de *Stoïsche* Wijsgeerte volgde. Ten minsten, korten tijd hier na, in het jaar 163, of 165, door den gemelden CRESCENS, die hem niet vergeven kon, dat JUSTINUS hem van onkunde en snoodheid, in tegenwoordigheid van velen, overtuigd had, beschuldigd zijnde, en voor den Richter RUSTICUS eene korte belijdenis van zijn geloof afgelegd hebbende, werd JUSTINUS der dood veröordeeld, gegeesseld, en met de bijl onthoofd. De bijnaam van den *Martelaar*, hem zedert algemeen gegeven, getuigt van de achting en eerbied, in welken hij, bij de Christenen, stond. In onzen tijd, heeft SEMLER hem streng beöordeeld, als behoorende tot de dweepachtige *fanatische* Christenen, wien men even min *geleerdheid*, als den naam van *Kerkvader*, kan toekennen; en die zelfs niet tot de *rechtzinnige* Christenen behoorde, welke zich zulke vervolgingen niet op den hals haalden, als zulke dweepers troffen. En zeker, dit moeten wij erkennen, dat JUSTINUS te veel ingenomen met de Wijsgeerte van PLATO, uit dezen, en nog meer uit FILO, niet alleen vreemde denkbeelden, over den Zoon van God, over de *Demons*, enz. heeft aangenomen, maar ook dat hij, het eerst, de grondstellingen der zoogenoemde *Mystike Godgeleerdheid*, onder de Christenen, heeft

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

voorgedragen, of de leere van eene werkeloze godzaligheid, die God, afgezonderd van de wereldſche bezigheden, en alle zinlijke vergenoegens verzakende, in eenzame beſpiegelingen en verheffing der ziel, dient, en die de gemeene godzaligheid van andere Christenen, die in het gewoel der wereld hunne pligten trachten te vervullen, te boven wil gaan. (*)

Marteldood van POLYKARPUS.

Omtrent dien zelfden tijd, nog bij het leven van den Keizer VERUS, (†) den Ambgenoot van MARCUS AURELIUS, werd ook de eerwaardige grijsaart POLYKARPUS, een martelaar voor het Christendom, een ſlacht-offer van den haat der Heidenen en Joden te *Smyrna*, alwaar hij Bisſchop was. Men heeft een zeer omſtandig verhaal van dezen dood, in eenen Brief van de Christenen te *Smyrna*, aan de andere gemeenten, (§) waar uit wij, wegens de merk-

(*) Men zie over JUSTINUS, zijnen Marteldood, en karakter, de Schrijvers, aangehaald bij SCHRÖCK *Kirchgeſch. Th.* III. *S.* 107.

(†) Men is niet zeker omtrent het jaar, waar in POLYKARPUS den marteldood ondergaan heeft. Sommigen ſtellen dien in het jaar 147. nog onder de regeering van ANTONINUS PIUS, anderen in het jaar 167, weder anderen in het jaar 169.

(§) Bij COTELER. *Patr. Apost. Vol.* II. *Part.* I. *pag.* 195. EUSEBIUS heeft'er een uittrekzel van, *Hist Eccleſ.* IV. 15. De echtheid van dezen Brief wordt door ſommigen in twijfel getrokken, ten minſten acht men, dat hij vele inlaſſchingen in laater tijd ontvangen heeft. Over het geheel echter is 'er geene reden, om hem als onëcht te verwerpen.

merkwaardigheid, het voornaamſte hier zullen overnemen.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Te *Smyrna* was eene vervolging ontſtaan tegen de Christenen, waar van ons de aanleidende oorzaak niet gemeld wordt, hoedanigen ook in andere Steden van *Aſië*, door het volk, van tijd tot tijd, bijzonder bij gelegenheid der openbare Schouwſpelen, en gevechten van wilde beesten, verwekt werden. Men woedde met de uitgezochtſte pijnigingen tegen de Christenen, die dezelve doorſtonden, zonder eene zucht te ſlaaken. Een jongeling, GERMANICUS genoemd, met wien de Landvoogd zelve medelijden had, om zijne jongheid, was zoo ver van naar deszelfs vermaning, om aan de Goden te offeren, en dus zijn leven te behouden, te hooren, dat hij veelëer het wilde dier, waar aan hij werd voorgeworpen, tergde, om des te ſchielijker door hetzelve verſcheurd te worden. Het volk, door deze ſtandvastigheid, die halſtarrigheid en razernij genoemd werd, verbitterd, ſchreeuwde: „Weg met de Ongodisten!! Men zoeke „ POLYKARPUS!" Een ander Christen, uit *Frygië*, met name QUINTUS, gaf zich vrijwillig aan, maar op het gezicht der wilde beesten, ontzonk hem de moed, en hij liet zich bewegen, om aan den beſchermgeest des Keizers te zweeren. „ Daaröm Broeders!" ſchrijven de Christenen van *Smyrna*, „ keuren wij „ het geenszins goed, dat ſommigen zich vrijwillig „ aanbieden: want dit beveelt het Euängelie niet." Hier hebben wij dus een voorbeeld van eenen te verre gaande dweepächtigen Christen, hoedanigen 'er zeker, in die tijden, meer waren, maar tevens

zien

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

zien wij, hoe bedachtzame Christenen zulken verkeerden ijver, en te recht, hebben afgekeurd.

Toen het geroep des volks om POLYKARPUS zich verhief, week deze grijsäart, zich naauwlijks door zijne vrienden hebbende laten bewegen, naa eene landhoeve, maar vervolgd en ontdekt zijnde, ging hij zijne vervolgers bedaard te gemoet, en verzocht hen zoo veel tijds, dat hij zijn gebed kon doen. Dit hem vergund zijnde, bad hij zoo nadruklijk, dat deze wreedäarts zelve getroffen waren. Men voerde vervolgends den ouden man op eenen ezel weder ſtadwaards. Onder weg namen een Vrederichter der Stad met deszelfs Vader, daar voorbij komende, en met zijne jaaren medelijden hebbende, hem bij zich in hun rijtuig, en poogden hem te overreden, om den Keizer den naam van *Heer* te geven, het welk de Christenen weigerden te doen, omdat de Keizers dezen eertitel van de Goden, wien men dien plagt te geven, overgenomen hadden, en dezelve dus eene erkentenis van iet Godlijks in zich bevatte. POLYKARPUS weigerde dit insgelijks volſtandig, waaröp zij in drift ontſtoken, hem zoo ruw uit het rijtuig ſtieten, dat de oude man zijn been deerlijk beſchadigde. Vervolgends, onder een ongeſtuimig geſchreeuw des volks, voor den Richterſtoel van den Stadhouder geſleept zijnde, begeerde deze van hem, hij zou bij den geest des Keizers zweeren, en overluid roepen: „ Ruim de Ongodisten weg!!" POLYKARPUS, zich naa het volk wendende, ſloeg de betraande oogen ten hemel, en de hand naa de Heidenen uitſtekende, bad hij overluid: „ Ruim de Ongodisten weg!"

Als

Digitized by Google

„zes en tachtig jaaren heb ik hem gediend,
Bladz. 157.

Digitized by Google

Als de Richter aanhield, hij zou bij den Keizer zweeren, en JESUS lasteren, ſprak POLYKARPUS ſtaatelijk deze gedenkwaardige woorden: „ Zes en „ tachtig jaaren heb ik hem gediend, en nooit deed „ hij mij eenig kwaad; en zou ik nu mijnen Ko- „ ning en Zaligmaker lasteren!" — „ Ik ben een „ Christen", voer hij voort, tot den Stadhouder ſprekende, „ en bereid, indien gij daar eenen dag „ toe wilt ſtellen, u de gronden van mijnen Gods- „ dienst te verklaaren." De Stadhouder, die, naar het ſchijnt, meer de drift des volks in dezen volgde, dan zijne eigene overtuiging, wees hem op het volk, ten einde dit uitſtel van het zelve te verwerven, maar POLYKARPUS antwoordde, dat hij, als een Christen, die eerbied voor de overigheid had, wel den Stadhouder, maar geenszins een toomloos volk, rekenſchap van zijn geloof wilde geven; terwijl hij op de bedreigingen, dat men hem voor de leeuwen zou werpen, niet alleen onbevreesd zijnen moed behield, maar zelfs verzocht, men zou dan ſlechts, zonder uitſtel, daar mede voortvaren! Toen liet de Stadhouder openlijk uitroepen, dat POLYKARPUS bekend had, een Christen te wezen. En nu ging de kreet van Heidenen en Jooden op: „ Deze is „ de leeraar van *Aſie*, de Vader der Christenen, „ de verſtoorer van onze Goden, die zoo velen „ leert, dat zij niet offeren, noch de Goden aan- „ bidden moeten!" Tevens begeerden zij, dat men een' leeuw tegen hem los zou laten, het welk hun geweigerd werd, omdat de Schouwſpelen reeds geëindigd waren. Toen riep men eenparig, men zou hem

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

hem verbranden, en elk, inzonderheid de Jooden, beijverde zich om het zeerst, eenen brandſtapel op te richten; tot welken POLYKARPUS geleid zijnde, overluid zijn gebed tot God deed, met deze woorden: „Ik dank u, Vader van uwen lieven en gezegenden Zoon JESUS CHRISTUS, door wien wij „de kennis van u ontvangen hebben, gij God der „Engelen, der Magten, en van al het Schepzel, „maar ook van het gantſche Geſlacht der rechtvaardigen, die, in uwe tegenwoordigheid leven! „dat gij mij dezen dag en dit uur verwaardigd „hebt, deel te verkrijgen, onder het getal der „bloedgetuigen, in den lijdenskelk van CHRISTUS, „tot de opſtanding des eeuwigen levens naar lijf en „ziel, in de onverderflijkheid des Heiligen Geestes! „Laat mij onder hen heden in uwe tegenwoordigheid worden aangenomen, als eene vette en wel„aangename Offerände, gelijk gij te vooren bereid, „en ook vervuld hebt, het geen gij te vooren hebt „bekend gemaakt, ô Waarächtige God, die niet „liegen kunt! Daaröm en voor dit alles loof, dank, „en verheerlijk ik u, door den eeuwigen Hoogen„priester JESUS CHRISTUS, uwen geliefden Zoon; „door wien u, met hem en den Heiligen Geest, „zij de heerlijkheid nu en in de tockomende eeuwen. Amen!" Dit *Amen* met eene luide ſtem hebbende uitgeſproken, ontſtaken de dienaars den brandſtapel, doch, als de vlam, rondöm POLYKARPUS, als een gewelf vormde, zonder hem te beſchadigen, maakten zij een einde van zijn leven, met hem een' dolk in het hart te ſtooten.

Ik

Ik heb, in dit verhaal, geene melding gemaakt, van wonderbare omſtandigheden, welke, volgends den Brief der Christenen van *Smyrna*, dezen dood van POLYKARPUS voorgegaan en verzeld zullen hebben. Eenige dagen te vooren zal eēn droom, waar in hij zich verbeeldde, dat zijn bed onder en om hem verbrandde, hem zijn uitēinde hebben verkondigd. Toen hij naa den richterſtoel gesleept werd, riep hem eene ſtem toe: „ POLYKARPUS! *houd u dapper! gedraag u als een' man.*" Zonder dat men heeft kunnen vernemen, wie hem dit hebbe toegeroepen. Van zijn' ligchaam en den brandſtapel verſpreidde zich een aangename balſemgeur, en uit de wond, welke men hem met den dolk toebracht, vloeide zoo veel bloed, dat het vuur daar door gebluscht werd. (*) — Deze bijzonderheden, als ook die van het vuur, dat zich van den martelaar ſcheen te verwijderen, kunnen zeer wel gebeurd zijn, en uit natuurlijke oorzaken verklaard worden; ook behoeft het ons niet te verwonderen, dat de vrienden van dezen eerwaardigen Man, door hunnen eerbied verrukt, alle bijzonderheden opgemerkt, en in dezelve veel

Aanmerking over de wonderbare bijzonderheden bij denzelven.

(*) Uit de wond zal ook eene duive gevlogen zijn, doch, dit ſchijnt voor eene laater inlaſſching te houden te zijn, ten minſten EUSEBIUS heeft het niet in zijn uittrekzel. Zoo dat dit gelijk zal ſtaan met een ander verhaal, dat 'er, toen hij tot Biſſchop werd ingewijd, eene duive, als een zinnebeeld van den Heiligen Geest, op zijn hooſd zij nedergedaald.

Digitized by Google

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

veel wonderbaars hebben gemeend te zien of te hooren. Doch, ook zonder het wonderbare, boezemt ons het gedrag van POLYKARPUS, en zijn dood, gevoelens van hoogachting voor dezen Martelaar in.

Eerbied voor zijne nagedachtenis.

Even min kan het ons verwonderen, dat men de nagedachtenis van dezen deugdzamen Leeraar in zegening gehouden heeft. Na 's mans dood, drongen de Jooden bij de Overheid aan, men zou het lijk niet aan de Christenen, ter begravenisse, overlaten, opdat zij hem, na zijnen dood, niet aanbidden mogten. Hier op maken de Christenen van *Smyrna* deze aanmerking in hunnen Brief: „ zij „ wisten niet" (deze lasteraars) „ dat wij JESUS, „ die geleden heeft tot verlossing van allen, die in „ de wereld zalig zullen worden, nooit verlaten, „ noch iemand anders vereeren kunnen. Hem aan„ bidden wij, omdat hij Gods Zoon is; maar „ de martelaren beminnen wij, billijk, als leeraaren „ en navolgers des Heeren: wegens hunne ongemeene genegenheid jegens hunnen Koning en Leer„ meester. Ach! dat wij ook hunne medegenoten „ en medeleerlingen zijn mogen!" De Jooden verkregen hunnen zin niet, het lijk werd, naar de Romeinsche wijze, verbrand, en het gebeente door de Christenen, als dierbare overblijfzelen, op eene voegzame plaats, begraven, alwaar zij, vervolgends, jaarlijks, den dag zijns doods, (dien zij *zijnen geboortedag* noemden, welke benaming, vervolgends, als eene belijdenis van het geloof in eene toekomende

de zaligheid, bij de Christenen in gebruik is gebleven, om den dag des doods van de Martelaren, op welken zij in deze zaligheid waren overgegaan, te betekenen,) vierden. Dit is het eerſte uitdruklijk voorbeeld van deze gewoonte, welke daar in beſtond, dat men, op dien dag, bij het graf van den martelaar bijëenkwam, of ook wel in de gewoone vergaderplaatzen, hier werd de geſchiedenis van zijn lijden en dood gelezen, en God gedankt, voor den moed en ſtandvastigheid, dien zoodanig Martelaar getoond had, en om gelijke ſtandvastigheid gebeden. Men gebruikte het avondmaal, en vergat de aalmoesſen en liefdemaalen niet. Dus gedacht men aan deze waardige mannen, en men wekte zich op tot hunne navolging. Dus toonden de Christenen liefde, eerbied voor hunne nagedachtenis, en begeerte, om hun geloof en lijdzaamheid, zo de nood het vorderde, na te volgen. Maar wij vinden niet, dat zij het gebeente dezer bloedgetuigen, of iet, dat tot hen behoord had, als heilige overblijfzelen, (*reliquiën*), bewaarden, of bijgeloovig vereerden. Naderhand echter is deze eenvouwige gedachtenisviering de bron geweest, van ontelbare feestdagen, en eene bijgeloovige aanbidding van zoogenaamde Heiligen, toen het Christendom van zijne oude eenvouwigheid verbasterde. (*)

II. BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Zoodanige vervolgingen, welke de Christenen alöm ver- Verweerſchriften.

(*) Men zie CASP. SAGITTARIUS *de Martyrum natalitiis in primitiva Eccleſia* 4to.

II BOEK IV Hoofdst. Na C. G. Jaar 161, tot 180.

verduuren moesten, ſpoorden verſcheiden godvruchtige en kundige leeraaren, wier getal meer en meer onder hen toenam, aan, om zich, met Verzoekschriften en Verweerſchriften, aan den Keizer te vervoegen, wier menigte tevens bewijst, hoe veel de Christenen, onder de regeering van MARCUS AURELIUS, geleden hebben. Onder de Verdedigers en Voorſpraken van het Christendom, ten dezen tijde, behoort MELITO, Bisſchop van *Sardes*, een werkzaam ijverig man, in groote achting bij de Christenen, velen van welken hem voor eenen Profeet hielden (*), die in alles, door aandrift van den Heiligen Geest, te werk ging (†). TERTULLIANUS (§) roemt zijne welſprekendheid. Ook heeft hij verſcheiden geſchriften in het licht gegeven, behalven zijn Verweerſchrift aan den Keizer M. AURELIUS, van het welk EUSEBIUS (**) uittrekzels bewaard heeft, benevens eene lijst van zijne Boeken, als mede eene lijst der Heilige Boeken des O. en N. Testaments, door MELITO opgeſteld, welke overeenkomt met onze lijst der Heilige Boeken, behalven dat de Boeken *Nehemia* en *Esther* in dezelve ontbreken, doch het eerſte ſchijnt hij vereenigd te hebben met het Boek *Esra*. Van zijne menigvuldige ſchriften heeft geen één onzen tijd bereikt, waar

tot verdediging der Christenen: Van MELITO.

(*) TERTULLIANUS bij HIERONYMUS *Catal. SS. Eccles.* C. 24.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* L. V. C. 24.

(§) *L. C.*

(**) *Hist. Eccles.* IV. 26.

waar van men naauwlijks reden kan vinden, dan in de weinige gemeenſchap tuſſchen de bijzondere gemeenten, en misſchien in de treurige lotgevallen, die de Kerk naderhand ondergaan heeft; daar in, ten minſten, ſchijnt men de reden van dit verlies niet te moeten zoeken, dat MELITO verſcheiden bijzondere gevoelens koesterde, die bij andere Leeräaren geenen ingang hebben gevonden.

Bijzondere gevoelens van MELITO.

Dus heeft men hem beſchuldigd, dat hij aan God een *ligchaam* toegeſchreven, en dien zich als *ligchaamlijk* voorgeſteld heeft; EUSEBIUS (*) meldt een werk van hem, περὶ σωματικῆς θεοῦ, welk opſchrift vertaald wordt, *over den ligchaamlyken God*; doch, het welk, misſchien, even goed vertaald kan worden: *van de menschwording van God*, gelijk hij dan, in zijne ſchriften, geleerd heeft, dat JESUS *God en mensch* zij. (†) Men zou dus mogen geloven, dat deze beſchuldiging onwaarſchijnelijk en ongegrond zij, indien niet ORIGENES (§) insgelijks uitdruklijk verzekerd had, dat MELITO aan God een ligchaam heeft toegeſchreven, terwijl hij het Godlijk beeld in des menſchen ligchaam zocht. Trouwens, wij zullen deze gedachten ook bij TERTULLIANUS vinden, het zij dan, dat deze Leeräars, door het woord *ligchaam*, de *zelfſtandigheid* hebben verſtaan, of dat zij gemeend hebben, dat God, ten einde van de Zaligen gezien te kunnen

(*) *Hist. Eccles.* IV. 26.

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 28.

(§) *Select in Genes. Tom.* I. *Opp. p.* 25.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

nen worden, een ligchaam hebbe aangenomen. (*) Meer weten wij niet van MELITO, dan dat hij te *Sardes* begraven is, en ongehuwd geleefd heeft, waaröm hij door POLYKRATES, Biſchop van *Efeze* (†), *een geſuedene* genoemd wordt, uit hoofde van zijne vrijwillige onthouding, het welk ons tevens eene blijk oplevert, dat de opzieners der Kerk, ten dien tijde, niet allen buiten het huwelijk geleefd hebben, dewijl 'er anders voor deze benaming, aan MELITO zoo bijzonder te geven, geene reden was.

MILTIADES en CL. APOLLINARIS.

Omtrent den zelfden tijd, het jaar 170, of wat laater, hebben ook MILTIADES, en CLAUDIUS APOLLINARIS verweerſchriften voor de Christenen geſchreven, behalven nog andere werken, bijzonder tegen de *Montaniſten*, tegen welken zij de pen gevoerd hebben. EUSEBIUS maakt van hun gewag, en uit hem weten wij, dat deze APOLLINARIS Biſchop geweest is van *Hiërapolis*, van MILTIADES is ons niets bekend, en hunne werken hebben den tijd niet overleefd. (§)

ATHENAGORAS.

Doch een dergelijk verweerſchrift van ATHENAGORAS, aan den Keizer M. AURELIUS en zijnen Zoon COMMODUS, gericht, is voor ons bewaard gebleven, benevens deszelfs verhandeling *over de Opſtanding*, welke Beide geſchriften, maar bijzonder het laatſte, van de geleerdheid en ſcherpzinnigheid van den Schrij-

(*) Vergel. VENEMA *Hiſt. Eccles. Tom.* III. *pag.* 517.

(†) Bij EUSEB. *Hiſt. Eccles.* V. 24.

(§) Zie van MILTIADES EUSEB. *Hiſt. Eccl. L.* V. *C.* 17. van APOLLINARIS *L.* IV. *C.* 27. *L.* V. 19.

Digitized by Google

Schrijver getuigen. Het is zeker zeldzaam, dat wij van ATHENAGORAS of zijne Schriften, bij de oude ſchrijvers, EUSEBIUS en HIERONYMUS, geene melding vinden, het welk ook aan SEMLER aanleiding heeft gegeven, om de echtheid dezer Schriften verdacht te houden. Daar 'er echter, in deze Schriften, niets is, het welk niet tot dezen tijd kan behooren, en METHODIUS, een Leeräar uit de derde eeuw, ATHENAGORAS als Schrijver kent, (*) kunnen wij deze Schriften niet anders dan voor echt aannemen.

Een Christen Wijsgeer.

Bij PHILIPPUS SIDETES, een' Schrijver van de vijfde eeuw, van wien HENR. DODWELL (†) een Brokſtuk heeft uitgegeven, lezen wij van ATHENAGORAS de volgende bijzonderheden. Hij was een Heidensch Wijsgeer geweest te *Athenen*, waar hij ook geboren was. De Christenen willende wederleggen, las hij, met dat oogmerk, de Heilige Schriften, maar dit lezen overtuigde hem, door de verlichting van den Heiligen Geest, van de waarheid van den Christelijken Godsdienst, welken hij toen omhelsde, evenwel, gelijk JUSTINUS de *Martelaar* insgelijks gedaan had, den Wijsgeerigen mantel behoudende, het welk door meer andere Christen Leeräaren gevolgd is, waar door hun aanzien onder de Heidenen niet weinig vermeerderde, die het Christendom als eene *Wijsgeerte* begonnen aan te merken, terwijl de Christenen zelve, gelijk bij voorb. MELITO van *Sardes*, hunne leere *Wijsgeerte* begonnen te noemen, ook de *Christelijke Wijs-*

(*) Bij EPIFAN. *Her.* 64 en PHOTIUS *Cod.* 234.

(†) Achter zijne *Disſert. in Irenæum.*

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Wijsgeerte, of *de Wijsgeerte van* CHRISTUS. ATHENAGORAS is vervolgends aangeſteld tot Leeraar in de School van *Alexandrië* in *Egypte*, alwaar hij tevens den Christelijken Godsdienst, en de Wijsgeerte, bijzonder de *Platoniſche*, uit welke hij, even als JUSTINUS de *Martelaar*, de leerſtukken van het Christendom opheldede, geleerd heeft. De gemelde PHILIPPUS SIDETES is evenwel een al te onzeker getuigen, om deze berichten in alles te vertrouwen.

Schrijft eene Verantwoording.

Hoe het zij, ATHENAGORAS ſchreef in het jaar 176 of 177 (*) eene verantwoording voor de Christenen, welke hij aan de Keizers M. AURELIUS en COMMODUS gericht heeft, en die den naam draagt van *Gezantſchap* voor de Christenen, welke echter hier, in de betekenis van *Verdediging* of *Verzoekſchrift*, *Memorie*, genomen moet worden. In dit geſchrift, klaagt hij, dat men den Christenen de beſcherming der wet onthoude, welke anders, in het Romeinſche Rijk, elk een' handhaaft bij zijnen Vaderlij-

(*) Men heeft over den tijd der Opſtelling van dit Verweerſchrift getwist, omdat ſommigen door COMMODUS verſtonden LUCIUS VERUS, die dezen naam ook voerde, en die in 169 overleden is, in welk geval derhalven deze Verantwoording vóór dat jaar geſchreven moest zijn, doch in de Verantwoording § 15. wordt COMMODUS uitdruklijk de Zoon van M. AURELIUS genoemd, zoodat men aan VERUS niet denken kan, ook wordt § 1. gezegd, dat 'er in het rijk eene algemeene Vrede plaats had, het welk niet gezegd kon worden, dan na het jaar 176, waar in de *Sarmaten* en *Germanen* overwonnen werden.

Digitized by Google

lijken Godsdienst, en hij wederlegt de lasteringen der Heidenen, dat de Christenen Godloochenaars en menſchen-eters zijn, en dat zij zich onderling zonder ſchaamte vermengen. Zijn geſchrift over de Opſtanding is, met die juistheid van gedachten, en ſijnheid van oordeel, geſchreven, waar van men in geſchriften van Christen Leeraaren van dezen tijd, wanneer zij eenig leerſtuk meer uitvoerig behandelen, geen voorbeeld ontmoet. Zijne geſchriften zijn, behalven anderen, door ED. DECHAIR (te *Oxford* 1708. 8.) en door PRUDENTUS MARAN, achter de werken van JUSTINUS den *Martelaar*, uitgegeven.

Men ziet uit deze ſchriften van ATHENAGORAS, het geen wij reeds bij JUSTINUS den *Martelaar* gevonden hebben, dat de Christenen meer en meer gebruik begonnen te maken van de Wijsgeerte, om de leerſtukken van hunnen Godsdienst, bijzonder de leere van God Vader, Zoon, en Heiligen Geest, te verklaren, waartoe ATHENAGORAS, wederöm, even als JUSTINUS, bijzonder de *Platoniſche* Wijsgeerte gebruikte, ſchoon daar door deze leere meer verduisterd dan opgehelderd wordt; men oordeele daar over uit deze plaats uit zijn Verweerſchrift. (*)

„ Wij gelooven ook, dat God eenen Zoon heeft, „ het welk niemand voor belagchlijk behoeft te „ houden. Immers wij hebben geene fabelleer, zoo „ als de Dichters, die de Goden niets beter maken „ dan de menſchen zijn. Maar de Zoon van God „ is

(*) § 9.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ is het woord (de *Logos*, de *Rede*) des Vaders, „ in denkbeeld, en werking; want naar hem en „ door hem is alles gemaakt, dewijl de Vader en „ de Zoon één zijn. Naardien nu de Zoon in den „ Vader, en de Vader in den Zoon is, in eenheid „ en kracht des Geestes, is de Zoon van God het „ Verſtand en de Rede des Vaders —— Hij is de „ eerſte geboorte des Vaders; niet als of hij ge„ worden was, (want God van eerſten af, (van eeu„ wigheid) een eeuwig Verſtand zijnde, heeft zelve „ in zich zelven den *Logos*, (*Rede*) gehad, als „ zijnde eeuwig redelijk,) maar zoo, dat hij te voor„ ſchijn is gekomen, om het Denkbeeld, (*Idée*), in „ de krachtige werking, te zijn van alle ſtoflijke din„ gen der ongevormde natuur en der aarde — zelfs „ ook van den Geest, die in de Profeeten gewerkt „ heeft, beweeren wij, dat hij een *uitvloeizel* van „ God zij, die uit hem uitvloeit, en weder tot hem „ keert, gelijk eene zonneſtraal. Wie zou ons nu „ nog langer voor Ongodisten houden, wanneer hij „ hoort, dat wij God den Vader, en den Zoon van „ God, en den Heiligen Geest, roemen, en aantoo„ nen, hoe zij, *in kracht*, één, maar *in orde*, on„ derſcheiden zijn?"

Omtrent de Engelen ſtelt hij, dat God aan dezelven de ſtarren, hemel en aarde, en het geen daar in is, onderworpen heeft, om die in orde te houden. (*)

Hij

(*) § 10.

Hij ſtelt een leven na dit leven, waar in God van ons rekenſchap vorderen, en richter zijn zal over de daaden der menſchen (*)

God heeft niet nodig, met offeränden gediend te worden, de rechte offers voor hem zijn, hem als onzen Schepper te kennen, en heilige handen tot hem op te heffen. Wij moeten hem een onbloedig offer brengen, het welk is *onze redelijke Godsdienst.* (†)

Onder de Engelen, die hij hier *Krachten* noemt, is 'er één, die zich regelrecht tegen God aankant. Niet als of 'er iet zij, dat tegen God overſta, of tegen zijne magt zou kunnen beſtaan, maar daar is een Geest, die de goedheid van God — wederſtreeft, en bij de ſtoffe is. Hij was van God gemaakt, gelijk ook de overige Engelen, en God had hem het beſtuur der ſtoffe, en hare verſcheidene gedaanten toevertrouwd. — Eenigen onder de Engelen bleven in hun Stand en Ambt getrouw, maar anderen hebben verwaarloosd, het geen hun toevertrouwd was, en hun aanzien geſchonden, te weten, deze Vorst en opziener der ſtoffe, en hare Vormen, en de anderen, die voor deze eerſte Hoofdſtoffe geſchikt waren. (§)

In dat zelfde Hoofdſtuk ſpreekt hij van den vrijën wil des menſchen: „ De menſchen hebben eenen „ vrijën wil, met betrekking tot deugd en ondeugd, „ anders zou men de deugdzamen niet beloonen, „ noch

(*) § 11. (†) § 12. (§) § 22.

II BOEK IV Hoofdst. aa C. G. Jaar 161 tot 180.

„ noch de boozen ſtraffen, indien het niet aan hun „ ſtond, goed of boos te zijn."

Ten aanzien van den oorſpronglijken ſtaat des menſchen ſchrijft ATHENAGORAS: „ Met den mensch „ zelven, zoo ver hij uit Gods hand gekomen is, „ ſtaat alles regelmatig en ordenlijk, wat zijne ge„ meene redelijke Natuur en zijne Schepping betreft; „ want de eigene inborst, (gemoeds-aart) van ieder, „ en de werking der booze geesten, en derzelver „ aanvoerer, maken, dat de één her- de ander der„ waards gedreven wordt."

In zijne wederlegging van de lastering der Heidenen, als of de Christenen zich aan ongebonden wellusten, zelfs aan bloedſchande, ſchuldig maakten, leert hij eene zoo ſtrenge Zedenleere, dat ſommigen hem daaröm onder de *Montanisten* hebben gerekend. „ Elk onder ons, zegt hij, (*) heeft zijne eigene „ vrouw, die hij, volgends bij ons gebruiklijke „ wetten, genomen heeft, maar ook deze enkele, zoo „ lang tot zij zwanger wordt. — Het tweede hu„ welijk is eene eerbare echtbreuk."

Eindelijk ſtuit hij zijn Verweerſchrift, met de belijdenis van de leere der Opſtanding uit de dooden, welke hij, gelijk wij zeiden, in een afzonderlijk werk, verhandeld heeft.

Oorſprong der *Asketen.*

Eene plaats in het Verweerſchrift van ATHENAGORAS verdient nog onze aanmerking: Hij zegt: (†) „ Men vindt 'er velen onder ons (Christenen), „ man-

(*) § 27. (†) § 28.

„ mannen en vrouwen, die, zonder ooit te trouwen, „ oud worden, in hoope, dat zij dus gemeenzamer „ met God zullen verkeeren."

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180. onder de Chriſtenen.

In deze woorden ontdekt men de eerſte ſpooren van die menſchen, onder de Christenen, welke, naar den roem van hooger Godzaligheid ſtaande, of van eene zwartgallige en ſombere geestgeſteldheid, zich van de wereld en wereldſche bezigheden en vermaken onttrokken, en geheel tot de *beöefening* der Godzaligheid, gelijk zij waanden en voorgaven, afzonderden, van waar zij den naam van *Askeeten* (*Oefenaars*) kregen. Niet te vrede, met de beöefening van deugd en Godsvrucht, in welke de Christenen tot hier toe hadden uitgemunt, terwijl zij echter tevens de pligten der menschlijke ſamenleving vervulden, als achtende, dat men, in alle ſtaaten en beroepen, God kon dienen, en dat men alle ſpijzen met dankzegging, zonder hinder der Godzaligheid, kon gebruiken, misduidden deze lieden ſommige gezegden van JESUS en zijnen Apostel PAULUS, over de liefde der wereld, en de voordeelen van den ongehuwden ſtaat, in kommerlijke tijden, en onthielden zich, in het geheel, van het huwlijk, ja zelfs getrouwd zijnde, leefden zij in onthouding, van waar zij den naam *Continentes* (*onthoudende*) droegen. Zij zonderden zich af van de ſamenleving, dreven geen' Koophandel, gebruikten geen vleesch noch wijn, kwelden hun ligchaam, door vasten en waken, en de eenzaamheid zoekende, verhieven zij zich in beſpiegelingen, boven het zinlijke, in den waan, dat

zij

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

zij dus nader en gemeenzamer met God verkeerden, en de volmaaktheid nader kwamen.

Zij hadden, onder de Jooden, de *Esſeenen* en *Therapeuten* tot voorlopers gehad (*), maar ook bij de Heidenen, hadden vele *Pythagoriſche* en *Platoniſche* Wijsgeeren de volmaaktheid gezocht, in een beſpiegelend leven, en het kwellen en verzwakken van het ligchaam, het welk, naar hunne gedachten, de ziel te zeer nederdrukte, en verhinderde, tot de hoogere gewesten van volmaaktheid en geluk op te ſtijgen. Dat de *Gnoſticken*, die zich op eene hooger kennis beriepen, zich, in dit opzicht, aan alle dweepachtige buitenſpoorigheden overgaven, hebben wij, in het voorgaande, gezien. De eene en andere hebben onder de Christenen navolgers gevonden, die, misſchien wel met een goed oogmerk, echter met de daad de ſchoonheid en eenvouwigheid van het Christendom bezoedeld hebben, en oorzaken geweest zijn van vele bijgeloovigheden, die zich in het Christendom gevestigd hebben. Van daar toch het ongehuwde leven der Geestelijken; de ſtrengheid van nodeloze boetdoeningen en doodingen des vleeschs; de ontelbare zwermen van Munniken; het onderſcheid tusſchen het *Theoretiſch* en *Myſtieke* leven, en de *Myſtieke* Godgeleerdheid, welke de geheime wijze, om God te dienen, in zich bevat; het onderſcheid, dat men in het vervolg gemaakt heeft, tus-

(*) Zie ons I. *Deel Bladz.* 15.

tusſchen de *geboden* van het Euängelie, die aan alle Christenen zijn voorgeſchreven, en *raadgevingen*, die zich alleen tot de meer volmaakten bepaalen, en wat dies meer is. II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Sommigen dezer *Askeeten*, die te vooren, als Heidenen, den wijsgeerigen *Mantel* gedragen hadden, bleven denzelven behouden, en wilden geern voor *Christelijke Wijsgeeren* aangezien zijn, gelijk wij reeds aangemerkt hebben, dat de Christenen in het gemeen het Christendom thans als eene *Wijsgeerte* begonnen voor te dragen.

Deze ſoort van lieden maakten ſpoedig grooten opgang, gelijk de menſchen ligtelijk door de uitwendige vertooning van Godzaligheid verblind worden, en zich vermaken in hunne uitvindingen, ook met betrekking tot den Godsdienſt. Zij vonden, inzonderheid, in TERTULLIANUS, die zelve een *Askeet* was, een' grooten voorſtander, welke al te onvoorzichtig deze levenswijze aanprees, gelijk wij ook gezien hebben, dat hij den dweepzuchtigen *Montanisten* toegedaan geweest is. Verſtandige Christenen keurden deze geestdrijverij af, waar van wij een merkwaardig voorbeeld, in dezen tijd, bij EUSEBIUS (*) hebben. Eén der Martelaren in *Gallië*, ALCIBIADES genoemd, had, langen tijd, niet dan water en brood genuttigd. Als hij in de gevangenis daarmede voortging, werd hem van een' ander Martelaar, ATTALUS, die daar toe in eenen droom vermaand zal zijn, onder het oog gebracht, dat hij hier

(*) *Hist. Eccl. L.* V. *C.* 3.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

hier in niet wel deed, dat hij Gods ſchepzelen niet gebruikte, en dat hij aan anderen aanſtoot gaf. Wat 'er ook van den droom zij, genoeg is het, ALCIBIADES gaf aan deze vermaning gehoor; en gebruikte zedert alle ſpijzen, zonder onderſcheid, met dankzegging aan God. (*)

THEOPHILUS van *Antiöchië* ſchrijft insgelijks eene verdediging voor de Chriſtenen.

Omtrent dezen tijd, en wel omtrent het jaar 180, ſchreef ook THEOFILUS, zesde Biſſchop van *Antiöchië*; (†) behalven verſcheiden andere werken tegen Dwaalleeraars, bij voorbeeld, tegen MARCION en HERMOGENES, die verloren zijn gegaan, zijne drie Boeken aan AUTOLYKUS, eenen geleerden Heiden, zijnen vriend, ter verdediging van den Chriſtelijken Godsdienst en Leere. Hij bewijst, in het eerſte Boek, dat God, ſchoon onzichtbaar voor het ligchaamsoog, zichtbaar is, in zijne werken, en eigenſchappen, voor het oog der gezuiverde ziel, ook behandelt hij in hetzelve de leere van de Opſtanding der dooden. In het tweede Boek toont hij de dwaasheid en ongerijmdheid van het Heidendom, waar tegen

(*) De Nederlandſche Lezer zie meer over deze *Asketen* in MOSHEIM *Nod. Opheld. tot de Kerk. Geſch.* II *Deel Bladz.* 193. volg.

(†) Volgends EUSEBIUS *Hiſt. Eccleſ.* IV. 24. en BARONIUS *Catal.* SS. *Eccleſ.* C. 25. — DODWELL en anderen, onder welke VENEMA *Hiſt. Eccleſ. Tom.* III. *p.* 597. willen echter onzen Schrijver onderſcheiden van den Biſſchop van *Antiöchië*, en plaatzen hem later, zoodat hij onder den Keizer SEVERUS geleefd, en omtrent het jaar 203 deze Boeken geſchreven zal hebben.

gen hij de leere der Profeeten, bijzonder omtrent den oorsprong der wereld, overstelt, bij welke gelegenheid hij wijdloopige aanmerkingen maakt over de Scheppingsgeschiedenis van MOSES; waarbij hij zich aan vele vernufts-spelingen in Allegoriën of Leensprenken toegeeft. In het derde Boek gaat hij de lasteringen der Heidenen tegen de Christenen te keer, en draagt eene schetze voor van de Christelijke Zedenleer, en voegt hier bij een uittrekzel der Geschiedenis en Tijdrekening tot zijnen leeftijd toe.

Men heeft dezen THEOPHILUS zeer onderscheiden beoordeeld, en verscheiden nieuwe geleerden hebben hem zeer daag gestelt, ook heeft men tegen zijne Rechtzinnigheid bedenkingen gemaakt, daar sommigen het *Arianisme*, anderen de *Sabelliaanery*, in zijne voorstellen meenen te vinden. Doch hier omtrent moet men aanmerken, dat de ouden min zorgvuldig waren, in hunne uitdrukkingen, omtrent zekere leerstellingen, op welken zij, die uit het Heidendom overkwamen, hunne Wijsgeerige gevoelens toepasten, tot dat verschillen en twisten daaruit ontstaan, vervolgends, tot nadere bepalingen dezer leerstukken, aanleiding hebben gegeven. Voords kan men niet ontkennen, dat, in dit werk van THEOPHILUS, vele zwakke plaatzen zijn; doch, aan den anderen kant, heeft het zelve tegen den Bijgelovigen Godsdienst der Heidenen zijne nuttigheid kunnen hebben.

De volgende gezegden, omtrent zekere leerstukken, in zijn werk voorkomende, verdienen opgemerkt te worden. „ God den *Logos* (het *Woord*) in zijne in-
„ gewanden besloten hebbende (λογος ενδιαθετος)
„ heeft

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ heeft hem geteeld en met zijne wijsheid vóór het
„ Heel-al voortgebracht (λογος προφορικος). Dit Woord
„ had hij tot Werkmeester van het geen van hem ge-
„ ſchapen is, en door hetzelve heeft hij alles gemaakt.
„ Deze heet αρχη (*begin* of *heerſchappij*,) omdat hij
„ over alles, dat door hem gemaakt is, heerscht en ge-
„ biedt. Deze dan zijnde Gods Geest en het begin
„ (heerſchappij,) en wijsheid, en kracht des Allerhoog-
„ ſten, is op de Profeeten nedergekomen, en heeft door
„ hen geſproken van de Schepping der wereld, en alle
„ andere dingen. Trouwens, de Profeeten waren niet
„ tegenwoordig, toen de wereld geſchapen werd,
„ maar, de Wijsheid Gods, die in hem was, en
„ zijn heilige *Logos* (Woord) dat altijd bij hem
„ is." (*) — In zijne Leenſpreukige verklaring van de *Moſaiſche* Schepping, zegt hij (†): „ Desgelijks
„ zijn de drie dagen, die vóór de Schepping der
„ Starren geweest zijn, voorbeelden der *Drieheid*," (τριας, deze plaats ſchijnt de eerſte in de ſchriften der Kerkvaderen, waar in dit woord voorkomt,) „van
„ God, en zijn Woord (*Logos*) en zijne Wijsheid." Voords is hij, door de inmengzelen van *Platoniſche* denkbeelden, over het geheel, duister omtrent dit leerſtuk, het welk hij wil ophelderen, zoodat het niet duidelijk blijkt, of hij *het Woord* en *de Wijsheid*, of *den Zoon* en *Heil. Geest*, genoegzaam onderſcheidt, en als twee perſonen beſchouwt, gelijk hij ook de *Geboorte* des Zoons daar in ſchijnt te ſtellen, dat God *door*

(*) *Libr.* II. *Cap.* 14.
(†) *Libr.* II. *Cap.* 23.

door het woord ſprak, en dus door het woord de wereld buiten zich geſchapen heeft. (*)

Verders beweert hij, te recht, eene Schepping uit niet, zoo dat ook de ſtoffe van God geſchapen is: „Daar „ in wordt Gods kracht geöpenbaard, dat hij, *uit de din-* „ *gen die niet zijn*, gemaakt heeft, wat hij wilde (†)". „ God maakte den mensch zoo, dat hij vrij, en naar „ eigene verkiezing, kon handelen. Het geen zich de „ mensch, door zorgloosheid en ongehoorzaamheid, „ op den hals gehaald heeft, ſchenkt God nu gunſtrijk, „ door bijzondere menſchenliefde en ontferming, de „ menſchen aan zich gehoorzaam makende. Want, „ gelijk de mensch zich, door ongehoorzaamheid, „ den dood berokkend heeft, dus kan hij ook, de „ wet Gods gehoorzamende, als hij wil, zich het „ eeuwig leven verkrijgen. Want, God heeft ons „ eene wet en heilige geboden gegeven, en al wie de- „ zel-

(*) *Libr.* II. *C.* 31. „ Deze LOGOS — is Gods Zoon. „ Doch geen Zoon, zoo als de Dichters enz. ſchrijven, „ die dit door bijſlaap zou geworden zijn. Maar, in „ de daad, de *Logos* (het woord), dat altijd in het hart „ van God verborgen lag. Want, eer nog iet geſcha- „ pen was, had hij dezen tot zijn' raadgever, die zijn „ verſtand en wijsheid was. Maar toen God eens wilde „ maken, het geen hij beſloten had te maken, heeft hij „ dit woord (*Logos*) voortgebracht en geteeld, den eerst- „ geboren aller Schepzelen — daar door ſprak en open- „ baarde hij zich." enz.

(†) *Libr.* II. *C.* 4.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ zelve doet, kan zalig worden, en de Opſtanding „ deelachtig zijnde, de onverderflijkheid beërven." (*)

In zijne ſchets van de Christelijke Zedenleere, laat hij ook invloeijen (†), „ dat het den Christenen „ niet geöorloofd is, de kampgevechten en de ſchouw„ ſpelen bij te woonen."

Dit werk van THEOFILUS is door J. CHRISTOPH. WOLF, met aantekeningen, in het Grieksch en Latijn, uitgegeven in 8vo. 1724 te *Hamburg*, ook is het door PRUDENTIUS MARAN bij zijne uitgave van JUSTINUS *den Martelaar* gevoegd, en met Aanmerkingen opgehelderd, behalven andere uitgaven.

HERMIAS een Christen Wijsgeer. Zijn Hekelſchrift tegen de Heidenſche Wijsgeeren.

Men heeft in de Keulſche Uitgave van JUSTINUS *den Martelaar*, als ook in deszelfs Uitgave door MARAN, en afzonderlijk in het jaar 1764 door J. CHRISTOPH DOMMERICH, nog een *Hekelſchrift tegen de Heidenſche Wijsgeeren* van eenen Christen Wijsgeer HERMIAS, het welk gemeenlijk kort na het 170 jaar na C. G., doch van anderen eerst in de volgende derde Eeuw, geſteld wordt, welke meenen, dat hij veel van TATIANUS ontleend zal hebben. Hoe het zij, zijn geſchrift heeft ten oogmerk, de Heidenſche Wijsgeeren, wegens hunne eeuwige verſchillen en onzekerheden, ten toon te ſtellen, over de natuur der ziel, het hoogſte goed, de onſterflijkheid, de ſtoffe enz. Dit doet hij, in de daad, met veel ſcherpzinnigheid, en zoo, dat hij aan de geſchiedenis der Wijs-

(*) *Libr.* II. *C.* 36.
(†) *Libr.* III. *C.* 15.

Wijsgeerte dienst doet, alhoewel men zijn geſchrift niet wel eene wederlegging der Heidenen noemen kan, die toch op hunne beurt verſchillende gevoelens aan de Christenen te last konden leggen, terwijl ook dit ſoort van bewijs, op de keper beſchouwd, volſtrekt niets uitdoet.

Geſchiedenis van het Blikſemend Legioen.

Eene gebeurenis in het jaar 174 voorgevallen, moest, indien zij zich waarlijk zoo hebbe toegedragen, gelijk de Christenen ze verhalen, veel meer toegebracht hebben, om den Keizer ten voordeele der Christenen te winnen, dan alle ſchriftelijke verdedigingen en verántwoordingen, met malkanderen. EUSEBIUS verhaalt ons deze gebeurenis op de volgende wijze (*). De Keizer M. AURELIUS, te veld liggende tegen de *Markomannen* en *Quaden*, toenmalige bewoners van *Bohemen* en *Moravië*, die in *Pannonië*, het welk een groot gedeelte van *Hongaryën* en *Oostenryk* bevatte, gevallen waren, was door de vijanden in eene ongunstige plaats gelokt, waar zijn Leger gebrek aan water had, en gevaar liep, door dorst om te komen. In het Leger des Keizers bevond zich een Legioen, het *Meliteenſche* genoemd, het welk geheel uit Christenen beſtond; dit Legioen, in 't gezicht der beide Legers, op de knieën gevallen, ſmeekte God om uitkomst, en onverwachts kwam 'er een zwaar Onweder op, zoo dat de Vijand door den geweldigen Blikſem verſchrikt, zich op de vlucht begaf, terwijl een zwaare Slagregen het Keizerlijk Leger verfrischte, en overvloedig van Water voorzag.

„ Zelfs

(*) *Hist. Eccles. Libr.* V. C. 5.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ Zelfs Heidenſche Geſchiedſchrijvers," vervolgt EUSEBIUS, „ hebben dit wonderwerk verhaald, al„ hoewel zij niet erkennen, dat hetzelve op het ge„ bed der onzen gevolgd zij." Dit is zoo. — DIO CASSIUS (*) deze gebeurenis verhalende, ſchrijft dezen regen toe aan de kunſten en bezweeringen van eenen Egijptiſchen Tooveraar, die zich in des Keizers gevolg bevond, en voegt 'er verſcheiden omſtandigheden bij, welke naar het wonderbare neigen. Anderen, gelijk THEMISTIUS, CLAUDIANUS, en CAPITOLINUS, aan des Keizers gebed en deugdzaamheid. Maar de Christenen, gelijk EUSEBIUS vervolgends meldt, hebben deze verlosſing van het Romeinſche Leger aan God toegeſchreven, die hunne gebeden verhoorde. APOLLINARIS (†) ſchrijft, dat dit Legioen, naderhand, ter gedachtenis van deze gebeurenis, den naam *Fulminatrix* (het *Blikſemend* Legioen) gekregen hebbe. Ook heeft TERTULLIANUS, in het begin der volgende derde Eeuw, niet alleen in zijn Verweerſchrift (§), deze gebeurenis gewaagd, maar zich ook op den Brief van den Keizer M. AURELIUS zelven beroepen: „ Maar wij zullen u, zegt hij, in„ tegendeel eenen toonen, die hun Beſchermer ge„ weest is, indien men den Brief van M. AURELI„ US

(*) *In Excerpt. Xiphilini* L. LXXI. *p.* 274. *Sqq. edit. H. Steph.*

(†) EUSEBIUS bepaalt niet, welken APOLLINARIS hij hier bedoelt, daar toch meer Schrijvers van dezen naam onder de Christenen geweest zijn.

(§) *Apologet. C.* 5.

„ us opzoekt, waar in hij verklaart, dat de dorst in
„ *Duitschland* gelescht is, door eenen regen, *misschien*
„ (*forte*) op de gebeden der *Christen Krijgslieden* ver-
„ worven." Doch, behalven, dat dezelfde Schrijver, hier met een *misschien*, en elders (*), weder van dit geval sprekende, van dezen Brief des Keizers geheel zwijgt, zoo brengt hij, te dezer plaatze, zoodanige bijzonderheden, omtrent des Keizers bevelen ten voordeele der Christenen, bij, dat men geneigd is, om te denken, dat hij een schrijven van ANTONINUS PIUS, waar van wij boven (†) gesproken hebben, op het oog, en dien Vorst met M. AURELIUS verward heeft. Daar is nog wel een Brief van den Keizer, in het Grieksch, voorhanden, waarin hij het geval breedvoerig, tot roem der Christenen, aan den Raad te *Rome* bericht, en verbiedt, dat men de Christenen niet meer, om hun Geloof, beschuldigen zal, maar de onëchtheid van dezen Brief, die achter het eerste Verweerschrift van JUSTINUS *den Martelaar* gevoegd is, is reeds lang door geleerde Oordeelkundigen aangewezen. In laater tijd heeft men deze geschiedenis met verscheiden bijvoegzelen opgeschikt. Dus weet XIPHILINUS, een Schrijver van zoo veel laater tijd, in zijne Uittrekzels uit DIO CASSIUS, ons te berichten, dat de Hoofdman der Lijfwacht, in de verlegenheid, waar in zich de Keizer bevond, denzelven berichtte, dat de Christenen, door hunne gebeden, alles van den He-

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

(*) *Ad.* SCAPUL. *Cap.* 5.
(†) In dit *Deel*, *Bladz.* 106.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Hemel konden verwerven, en dat hij een geheel Legioen, uit Christenen beſtaande, in zijn Leger had. De Keizer had hier op deze Christenen om hunne voorbede verzocht, die dan ook verhoord werd, waaröm de Keizer een bevel ten voordeele der Christenen gaf, en dit Legioen het *Blikſemende* noemde.

Na deze opgave, rijst de vraag natuurlijk bij elken Lezer op: Wat hebben wij van deze gebeurenis te gelooven? Moeten wij ze, als een wonderwerk, op de gebeden der Christenen geſchonken, beſchouwen? (*). EUSEBIUS zelve reeds ſchijnt ons aanleiding tot twijfeling te geven, daar hij, na het aanhaalen van TERTULLIANUS woorden, zijn verhaal met dit gezegde ſluit: „ Elk geloove hier van, het ge„ ne hij goedvindt!" Dat het geval, als geval, waarlijk gebeurd zij, lijdt geen twijfel, alzoo alle Geſchiedſchrijvers niet alleen daar omtrent eenpaarig overëenſtemmen, dat de Romeinen door een onvoorzien

(*) Na de herſtelling der Wetenſchappen, heeft men deze gebeurenis, in opzetlijke Verhandelingen, voor en tegen overwogen. De Twistſchriften van MOYLE en KING, door MOSHEIM vertaald, zijn bekend. De eerſte heeft het verhaal met ſterke gronden in twijfel getrokken, en is door CLERICUS, BAUMGARTEN, MOSHEIM en VENEMA gevolgd, maar de laatstgemelde heeft deszelfs waarheid verdedigd, met wien WITSIUS, FRICK en anderen overëenſtemmen. De Nederduitſche Lezer zie MOSHEIM *Kerkhist.* I. *Deel*, *Bladz.* 209. *Nodige Ophelder.* enz. II. *Deel*, *Bl.* 64.

zien onweder, uit hunne verlegenheid gered zijn, maar de Keizer dit ook zelve in eenen Brief (*) aan den Senaat te Rome, volgends DIO CASSIUS, bericht heeft, gelijk het ook, ter gedachtenis, op de eerezuil van M. AURELIUS, die nog te *Rome* ſtaat, afgebeeld gezien wordt, hoe de Soldaten den gewenschten regen in hunne helmetten opvangen. Indien wij dezen echten Brief van den Keizer nog lezen konden, indien de gemelde eerezuil, door eenig teken, aanduidde, dat de Vorst erkend hebbe, aan de gebeden der Christenen zijne behoudenis verſchuldigd te zijn, indien ATHENAGORAS, die zoo kort na deze gebeurenis zijn Verweerſchrift geſchreven heeft, 'er van gewaagde, als van eene bekende Wondergebeurenis, zou men geene reden van twijfeling overig hebben. Maar deze gewaagt van het geval, met geen enkel woord. Uit de benaming van het *Blikſemend* Legioen, kan niets worden beſloten, alzoo, reeds ten tijde van AUGUSTUS, één der Romeinſche Legioenen met dien naam bekend was. Zelfs is het zeer onwaarſchijnlijk, dat, ten dezen tijde, een geheel Legioen enkel uit Christenen beſtaan hebbe, al geeft men ook toe, dat de Christenen in den Krijgsdienst deel hebben genomen, en zich dus in het Leger bevonden kunnen hebben, terwijl zij toch omtrent den Soldatenſtand zeer verſchillend gevoelden.

Met één woord, men ſtelle zich de zaak op de vol-

(*) Deze Brief, van welken de Christenen iet gehoord hadden, heeft aanleiding gegeven, tot het verdichten van dien, van welken wij geſproken hebben.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

volgende wijze voor, en men zal, onzes bedunkens, het naast bij de waarheid wezen. „ Als het Romeinſche Leger zijnen ondergang voor oogen zag, hebben, ongetwijfeld, zoo wel de Heidenen, als de Christenen, die zich in hetzelve mogten bevinden, elk op zijne wijze, de Godheid om hulpe aangeroepen. De gewenschte verlosſing gebeurde; en het onverwachte van dezelve bevorderde eenen beſlisſenden uitſlag des Oorlogs, alzoo de Romeinen hier door ten ſterkſten bemoedigd, maar hunne Vijanden, die hen voor verloren hielden, verſchrikt en neêrſlagtig werden. Onder deze omſtandigheden was het natuurlijk, dat men dezen regen en onweder voor een wonder verklaarde; en dat elke Godsdienſtpartij dit wonder voor een gevolg van hun gebed aanzag. Eenige Christenen hoorden bovendien van een *Blikſemend* Legioen ſpreken; en beſloten te overhaast, dat deze naam zijnen oorſprong had, wegens de onweêrsbui, op het gebed van dit Legioen verworven, maar dat de Heidenen het geheele geval zochten te verduisteren. Na dat éénſ een begin gemaakt was, hier een wonder te gelooven, volgden de boven gewaagde bijvoegzelen van zelve (*).”

Hevige vervolging der Christenen te *Lions* en *Vienne* in het jaar 177.

Hoe het zij, de Heidenen bleven in hunnen haat tegen de Christenen volharden, en de Keizer MARCUS AURELIUS betoonde zich jegens hen niet billijker noch gunstiger, dan immer te vooren. Van het een en an-

(*) Ik maak geene zwaarigheid, om deze zeer waarſchijnlijke gedachten met de woorden van SCHROCK voor te ſtellen. *Kirch. Hist.* III. *Th. S.* 151.

ander is de vreeslijke vervolging getuige, die de Christenen, in het jaar 177, te *Lugdunum* of *Lions* en *Vienne* in *Gallië*, of *Frankryk*, trof. In deze Steden waren de Christen Gemeenten, nog niet lang geleden, gesticht (*), doch hadden spoedig eenen aanmerklijken opgang gemaakt, en moesten in het gemelde jaar eene vervolging dulden, waar van wij de omstandige beschrijving hebben, in eenen Brief van deze Gemeenten, aan de Christenen in *Klein-Asië* en *Frygië*, waar van ons EUSEBIUS (†) een uittrekzel bewaard heeft.

Reeds had het gemeen, zonder dat ons eene bijzondere oorzaak, dan de Godsdiensthaat, gemeld wordt, de Christenen mishandeld, en van alle openbare plaatzen, van de Markt, de Baden, enz. geweerd. Eindelijk, werden 'er sommigen, met geweld, voor de Overigheid gesleept, en, op hunne belijdenis, dat zij Christenen waren, in de Gevangenis bewaard,

(*) *Serius trans Alpes Dei religione fuscepta.* SULPIC. SEVER. *Hist. Sacr.* II. 32.

(†) *Hist. Eccles.* V. 1, 2, 3. Deze Brief, en het verhaal in denzelven vervat, heeft alle blijken van geloofwaardigheid. Hoe zeer hij, in eenen aandoenlijk gemoedelijken stijl is opgesteld, verhaalt hij de voorvallen zeer eenvouwig en natuurlijk, hij verzwijgt niet den afval van sommige Christenen van het Geloof, hij spreekt niet van ongelooflijke wonderen, en hij wordt gestaafd, doordien wij weten, dat op zulke schouwspelen, als thans te *Lions* gevierd werden, het Volk bijzonder zijne woede tegen de Christenen den teugel vierde.

Digitized by Google

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

waard, tot de aankomst van den Stadhouder. Als deze, bij zijne komst, op eene onrechtvaardig wreede wijze, hen behandelde, ondernam VETTIUS EPAGATHUS hen te verdedigen. De Stadhouder, in plaats van hem te hooren, vraagde, of hij ook een Christen was? en op zijne belijdenis liet hij hem insgelijks gevangen nemen; gelijk ook meer anderen, van de aanzienlijkſten der Gemeente, en bijzonder zulken, die het meest gearbeid hadden, om dezelve in deze Stad te ſtichten. Men voerde tegen deze Gevangenen de gewoone beſchuldigingen aan, dat zij menſchenvleesch aten, bloedſchande bedreven, en andere gruwlijke ſnoodheden pleegden; welke beſchuldigingen door Heidenſche Slaaven, gedeeltelijk door beloften, gedeeltelijk door bedreiging en pijniging daar toe aangezet, getuigd en bevestigd werden. Tien der gevangen Christenen verloren hunne ſtandvastigheid, en weder tot den Afgodsdienst der Heidenen afvallende, beleden zij de misdaaden, die den Christenen werden aangetijgd, het welk dezen, met zorg en bekommering voor de gevolgen, niet zonder reden, vervulde, terwijl de haat der Heidenen zoo toenam, dat zelfs zulke Heidenen, die tot hier toe met Christenen verkeerd, en zich gematigd jegens hen gedragen hadden, hen nu insgelijks ſchuwden, en zich tegen hen verklaarden. Doch de overige gevangen Christenen, die in den Brief *Martelaars* (*) genoemd worden, maar, die dezen naam, als alleen aan CHRISTUS, den *getrouwen Getuigen*, toe-

(*) Vergelijk I. *Deel Bladz.* 158.

toekomende, weigerende, alleen *Belyders* (*) wilden heeten, bleven ſtandvastig bij hunne geloofsbelijdenis, hunne onſchuld aan de bovengemelde misdaaden betuigende, waarop zij, op de wreedſte wijze, met de uitgezochtſte martelingen gepijnigd werden, om hen tot bekentenis te dwingen.

Onder deze lijders noemen de Christenen, in hunnen Brief, bijzonder, SANCTUS, eenen Kerkendienaar of *Diaken*, geboortig van *Vienne*, MATURUS, die eerst onlangs een Christen was geworden, ATTALUS, van *Pergamus*, wien de Christen Brieffchrijvers „eene zuil en grondſlag van hunne Gemeente" noemen, en eene dienstmaagd BLANDINA. Deze laatſte, van eene zwakke ligchaamsgeſteltenis, ſtond nogthans alle haar aangedane pijnigingen, met zoo onuitſpreeklijk geduld, door, dat zij hare beulen, die haar een' geheelen dag pijnigden, vermoeide, terwijl men haar geene andere belijdenis kon afpersſen, dan deze: „Ik ben eene Christin! onder ons ge„ſchiedt geen kwaad!" Op gelijke wijze, werden vergeefs alle pijnigingen aan SANCTUS verſpild, en zelfs verhaalen de Christenen van hem, dat, als men hem, na weinige dagen, weder op de Pijnbank bracht, zijn

(*) *Confeſſores.* Naderhand heeft men deze namen bij de Christenen onderſcheiden, en *Martelaars* genoemd die genen, die hunne Belijdenis met hunnen dood verzegelden, maar *Belyders*, of *Confeſſores*, die Vervolgingen of Gevangenis doorgeſtaan, maar echter het leven behouden hadden.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

zijn door de voorige folteringen geheel verwrikt ligchaam zijne krachten hernam, en hij het gebruik zijner ledematen wederkreeg.

Ondertusschen, bleven ook de afgevallene Christenen in de Gevangenis, dewijl men hen nu, naar hunne eigene bekentenis, als misdaadigen beschouwde, zoodat hun lot dubbel ongelukkig was, dewijl hun geweten hun verwijtingen deed, dat zij de waarheid verzaakt hadden, waar door zij nu, als misdadigers, leden. Dit had ten gevolge, niet alleen, dat niemand, die verder gevangen werd, CHRISTUS meer verloochende, maar, als de Heidenen eene afgevallen Christinne, BIBLIAS genoemd, voor het volk brachten, opdat zij nog meer bijzonderheden, ten nadeele der Christenen, zou belijden, en haar, ten dien einde pijnigden, herriep deze hare gedane bekentenis, en verklaarde zich eene Christinne te zijn. „Hoe zou-„den de Christenen," riep zij, „schuldig zijn, aan „het eten van vermoorde kinderen, daar zij zelfs „geen bloed van beesten mogen proeven"? Waar op zij in het lot der overige Martelaaren deelde, en ook door de Christenen als een Martelaresse beschouwd werd, gelijk deze zich, over het geheel, liefderijk betoonden, tegen de afgevallenen, die, naderhand, daar van berouw hebbende, weder in de gemeenschap der Christenen begeerden aangenomen te worden, waartoe de standvastig gebleven Belijders en Martelaars hunne voorspraak, edelmoedig, leenden.

Onder deze standvastig blijvende Christenen, bevond zich

zich ook POTHINUS, eerſte Biſchop der Gemeente te *Lions*, een grijsaart van meer dan 90 jaaren, verzwakt door ziekte en ouderdom. Deze, met vrijmoedigheid zich een' Christen belijdende, werd van den Stadhouder gevraagd: „Wie dan der Christenen „God was"? — „Gij zult hem kennen", antwoordde de oude man, „wanneer gij het waardig „zult zijn." Dit antwoord, het welk alszins op zoodanige vraag, van eenen tegen alle recht en billijkheid handelende Stadhouder paste, die toch geene bedoeling had, om zich te laten onderwijzen, verbitterde het omſtaande volk zoodanig, dat zij den ouden man met ſlaan, ſtooten, en andere mishandelingen, zoodanig bejegenden, dat hij twee dagen daar na in de gevangenis overleed.

Eindelijk werden de gevangen Christenen te voorſchijn gebragt, om, in den Schouwburg, voor de wilde beesten geworpen te worden, hebbende den Stadhouder dit Schouwſpel, op een' buitengewonen dag, ten dien einde beſteld. SANCTUS en MATURUS leden hier nieuwe pijnigingen en geesſelingen, werden op den zoogenoemden ijzeren Stoel, (*) boven gloeiende koolen, als op eene ſoort van rooster, gezet, en geblakerd, vervolgends door den beet der wilde beesten verſcheurd, en eindelijk doorſtoken, blijvende, tot den laatſten ademtogt, volharden bij hun geloof en deszelfs belijdenis. BLANDINA, aan eene paal gebonden, werd aan

(*) Eene pijniging, welke voorafging, eer de lijders aan de beesten werden voorgeworpen. Men zie VALESIUS over deze plaats.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

aan de beesten ten prooi gegeven, maar door geen derzelven aangeraakt. ATTALUS, om wiens dood, als zijnde hij een aanzienlijk man onder de Christenen, het volk voornaamlijk met luid geſchreeuw riep, werd reeds rondgeleid, met een bord om den hals, waar op geſchreven ſtond: *deze is* ATTALUS, *de Christen!* toen de Stadhouder, verſtaande, dat hij een Romeinsch burger was, hem benevens de overigen, en ook BLANDINA, weder naa de gevangenis liet brengen, oordeelende verpligt te zijn, om aan den Keizer te ſchrijven, hoe zich omtrent hem en de overige gevangenen verder te moeten gedragen. Het antwoord des Keizers was niet gunſtig voor de Christenen, en behelsde, bijkans gelijk dat van TRAJANUS aan PLINIUS, „dat men hen ter dood zou bren„gen, maar zo 'er eenigen ontkenden, die zou men „ontſlaan." Ondertuſſchen had het uitſtel des doods gelegenheid gegeven, dat de ſtandvastige belijders verſcheiden der afgevallenen weder tot hun geloof en deszelfs belijdenis terug brachten, gelijk wij gezien hebben.

Op de naastvolgende jaarmarkt, als 'er zeer veel volks in de Stad was, deed de Stadhouder het vonnis voltrekken. Die bevonden werden, Romeinſche burgers te zijn, werden onthoofd, de anderen voor de wilde beesten geworpen. Als hij nu ook de afgevallenen weder in het verhoor bracht, herriepen verſcheiden van hun, tot zijne verbazing en verbittering tevens, hunne voorige gezegden, belijdende, dat zij Christenen waren. Onder dit openbaar verhoor, waagde zeker Geneesheer, uit *Frygië* geboortig, maar die reeds eenige jaaren in *Gallië* verkeerd, en het

het Christen geloof, met veel ijver, verkondigd had, ALEXANDER genoemd, hen, door zijn wenken en tocknikken te bemoedigen, waar op de kreet des volks tegen hem opging, en de Stadhouder hem vraagde, wie hij was? en op zijne belijdenis, dat hij een Christen was, hem op ſtaande voet tot de beesten verwees. Den volgenden dag werd dit vonnis aan hem en ATTALUS, dien de Stadhouder, om het volk te voldoen, ook daar toe overgaf, voltrokken, en zij, na het doorſtaan van alle ſoorten van pijnigingen, en de woede der wilde beesten, met het zwaard gedood. ALEXANDER liet zich geen woord, ja zelfs geene zucht, ontvallen; ATTALUS op den ijzeren Stoel gezet, en gebraden wordende, ſprak het volk, in het Latijn, met deze woorden aan: „Zie, „dit heet eerst menſchen verſlinden, zoo als gij lieden „doet; maar wij verſlinden geene menſchen, ook „doen wij in 't geheel niemand kwaad."

Eindelijk onderging ook de reeds meergemelde BLANDINA, die daaglijks, bij het martelen der overigen, in de ſchouwplaats gebracht was, benevens PONTICUS, een jongeling van omtrent 15 jaaren, den dood, na alles, wat de dolzinnigſte wreedheid bedenken kon, moedig te hebben doorgeſtaan: zijnde BLANDINA gegeeſeld, door de wilde beesten gebeten en geſcheurd, op den rooster gebraden, in een net geſloten, en aan eenen Stier voorgeworpen, die haar met de hoornen verſcheiden malen in de hoogte ſmeet, tot dat men van het naauw meer merkbaar overſchot van haar leven een einde maakte, door haar het hoofd af te ſlaan. De Heidenen zelve moesten

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

ten bekennen, dat nooit eenige vrouw onder hen, zoo veel en zoo zwaar lijden ondergaan had.

De woede en bitterheid der Heidenen was zelfs met den dood dezer onſchuldige ſlacht-offers nog niet geſtild. De lijken der genen, die in de gevangenis geſtorven waren, werden voor de honden geworpen, en bewaakt, opdat zij niet zouden begraven worden, gelijk ook de overblijfzelen der genen, die door de beesten verſcheurd, of die verbrand en onthoofd waren; zonder dat de overige Christenen, door geld of gebeden, de vrijheid verwerven konden, om hen te begraven. Zes dagen lang bleven dus deze overblijfzels leggen, tegen welke ſommige Heidenen van woede op de tanden knersten, andere hen beſpotten, en hunne Goden dankten, die, gelijk zij zeiden, deze ſtraffe over de Christenen geöefend hadden; zij, die de menschlijkſte waren, vraagden: „Waar is hun God? Wat heeft de Godsdienst, „waar voor zij het leven veil hadden, hun gebaat." Eindelijk verbrandde men alle deze overblijfzelen, en ſtrooide de asſche in de rivier *de Rhone*, „opdat hun geene hoop van opſtanding", riepen de Heidenen, „zou overgelaten worden, waar op zij „ſteunende, ons eenen nieuwen en vreemden Gods„dienst overbrengen, de zwaarſte pijnigingen ver„ächten, en vaardig en gewillig den dood onder„gaan. Laat ons nu zien, of zij weder zullen op„ſtaan, en of hun God hen zal kunnen helpen, en „uit onze handen verloſſen."

De Lezer, dit verhaal gelezen hebbende, oordeele nu, of men met SEMLER denken kan, dat deze ge-

geheele gebeurenis alleen de *Montanisten*, of *dweepzieke Christenen* getroffen hebbe? Welke ſpooren van dweeperij vertoonen zich toch in den negentigjaarigen grijsaart POTHINUS? Welke in zoo velen, die, door de pijnen verwonnen, afvallen, en naderhand weder den moed hernemen? Deze Martelaren bevalen wel, in hunne brieven, den vrede met de *Montanisten* aan (*), maar waren zij daaröm zelve *Montanisten*? Het is zoo, één dezer Martelaren, ATTALUS, wordt gezegd, eenen Godlijken droom gehad te hebben; maar, wat daar ook van zij, de inhoud van dezen droom diende hem, om eenen anderen zijner medegevangenen, van zekere dweepachtige opvattingen, af te brengen, gelijk wij hier voor gezien hebben. (†)

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

Evenwel, dit willen wij wel toeſtaan, dat vele Christenen, ten dezen tijde, tot de dweeperij en geestdrijverij overhelden. Vele gezindten der *Gnostieken*, en de *Montanisten* zelve, zijn daar voorbeelden van, maar ook TATIANUS, anders een niet ongeleerd man en Wijsgeer, verviel tot meer dan één dweepachtig gevoelen, en vond daar in zijne aanhangers.

TATIANUS.

Deze TATIANUS was, gelijk hij ons zelve bericht, (§) een geboren Heiden uit *Asſyrië*, een liefhebber van de wijsgeerte, die ter uitbreiding zijner kundigheden verſcheiden reizen ondernam. Geërgerd door de menſchen-offers en andere gruwelen, die hij in het Hei-

den-

(*) Zie boven in dit *Deel. Bladz.* 135.

(†) *Bladz.* 173.

(§) In zijne *Orat. Contra gentiles* C. 29.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

dendom aantrof, en kennis gekregen hebbende, aan de ſchriften der Joodſche Profeeten, ging hij, naar het ſchijnt te *Rome*, tot de belijdenis van het Christendom over, hier was hij de vriend en leerling van JUSTINUS den *Martelaar*, wien hij in zijnen twist met den Wijsgeer CRESCENS bijſtond; na den dood van JUSTINUS leerde hij nog eenigen tijd te *Rome*, trouwens RHODON getuigt bij EUSEBIUS (*), aldaar zijne leſſen te hebben bijgewoond; eindelijk begaf hij zich, uit vrees voor CRESCENS, omtrent het jaar 170, naa het Oosten, alwaar hij te *Antiochië* eene School heeft opgericht, zijnde omtrent het jaar 176 overleden. Door hoogmoed op zijne kennis en waardigheid als Leeräar, gelijk IRENEUS ſchrijft (†), of bekoord door de geheimen, van welke de *Gnostieken* zoo breed opgaven, gelijk anderen willen, of wel door meer zijne verbeelding dan een opgeklaard verſtand te volgen, zijnde hij van eene zwaarmoedige en zwartgallige geſteldheid, en dus tot dweeperij overhellende, welke door verſcheiden ſtellingen van JUSTINUS nog meer was opgewekt, hoe het zij, hij week, na den dood van JUSTINUS, geheel van het Christendom af, en naderde de gevoelens en ſtellingen der *Gnostieken*, bijzonder der *Valentinianen*. Hij ſprak van *Æonen* of *Eeuwwezens*, en van eenen *Wereldſchepper*, die onderſcheiden was van den hoogſten God, ontkende, gelijk men zegt, dat JESUS een waar

(*) *Hist. Eccles.* V. 13.

(†) *Adv. hæres.* I. 28. en bij EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 29.

waar ligchaam gehad hebbe, en nam meer andere ſtellingen der *Gnostieken* aan. Hij verwierp verſcheiden Boeken en Brieven van de Heilige Schriften, en maakte willekeurige veränderingen in de overige, ook zal hij ondernomen hebben, den ſtijl van PAULUS den Apostel te verbeteren. Zijne zedenleere was, in ſtrengheid, aan die van de *Gnosticken* gelijk, ja ging dezelve zelfs te boven. De Stoffe voor de oorzaak van alle kwaad houdende, verbood hij alle vermaken des ligchaams, en wilde hetzelve verzwakt en gekweld hebben. Het huwlijk beſchouwde hij als zondig, en ontzeide aan ADAM de zaligheid, omdat hij in het huwlijk geleefd heeft. Ook verbood hij alle gebruik van wijn, zelfs in zoo verre, dat hij, in het Heil. Avondmaal, het gebruik van water in plaats van wijn invoerde. (*)

Zijne Aanhangers, *Enkratiten.*

TATIANUS had, in deze buitenſporigheid, vele navolgers, die zich in verſcheiden gewesten van *Aſië*, maar ook in *Italië*, *Gallië*, en zelfs in *Spanje*, uitgebreid, en tot het einde der vierde eeuw voortgeplant hebben. Zij werden naar hunnen Leermeester *Tatianen* of *Tatianisten*, naar hunne onthouding *Enkratiten* (*onthouders*,) naar het gebruik, dat zij van *Water* in plaats van Wijn maakten, *Hydroparastaten*, *Aquarii*, (*waterdrinkers*), ook, omdat zij af-

(*) Vergel. EUSEB. *Hist. Eccleſ.* IV. 16. IRENEUS *l. c. et L.* III. *C.* 23. en bij EUSEB. *Hist. Eccleſ.* IV. 29. CLEM. ALEXANDR. L. I. *p.* 378. III. *p.* 547. 553. HIERON. *Catal. SS. Eccleſ. C.* 29. EPIPHAN. *Hæreſ.* 46. 47. THEODORET. *hæret. fab.* L. IV. *C.* 20.

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G. Jaar 161. tot 180.

afſtand van hunne bezittingen deeden, en alle goederen in eene gemeene kas brachten, *Apotaktiten* (*Verſmaders*) genoemd. Zij waren echter niet allen eensgezind onder malkanderen, gelijk SEVERUS en CASSIANUS nog veel bij de leerſtellingen van hunnen Meester TATIANUS gevoegd hebben, waar door ſommigen naar SEVERUS ook den naam van *Severianen* hebben gedragen.

Zijne Schriften en Reden of aanſpraak aan de Heidenen.

De Ouden roemen zeer de geleerdheid van TATIANUS, gelijk hij dan ook eene menigte van boeken geſchreven heeft, van welke één, zijnde een overëenſtemmend geſchiedverhaal uit de Euängelisten of eene *Harmonie der Euängelisten*, δια τεσσαρων door hem genoemd, ten tijde van EUSEBIUS (*) nog in ſommiger handen was. In deze Overëenſtemming had hij de geſlachtlijsten van CHRISTUS weggelaten, volgends getuigenis van THEODORETUS. Van alle zijne werken heeft alleenlijk zijne *Reden* of *Aanſpraak aan de Grieken of Heidenen* onzen tijd bereikt, welke door w. WORTH (te *Oxfort* 1700. 8vo) met aantekeningen is uitgegeven, als ook door MARAN en anderen. In dit werk, welks geleerdheid de Ouden zeer geroemd hebben, maar dat eenen duisteren ſtijl, en gebrek aan behoorlijke ſchikking heeft, en waar in, even als bij JUSTINUS den *Martelaar*, ATHENAGO-

(*) *Hist. Eccleſ.* IV. 29. In MOSHEIM. *Kerkl. Geſch.* I. *Deel Bladz.* 255. heeft dus een' misſlag plaats, wanneer 'er gezegd wordt: „ De *overëenſtemming der Euänge-* „ *listen* door TATIANUS is nog voorhanden." Die onder zijnen naam wordt uitgegeven, is een opſtel van laater tijd. Zie VENEMA *Hist. Eccleſ.* T. III. *pag.* 368.

Digitized by Google

GORAS, en THEOPILUS van *Antiöchië*, veel uit de *Platoniſche* Wijsgeerte overgenomen is, om de verborgenheid van God, den Vader, Zoon en Heiligen Geest, te verklaren, heeft TATIANUS tot zijn hoofdöogmerk, de oudheid en hooge waarde van den Christelijken Godsdienst, boven den Heidenſchen, te betoogen, den Grieken verwijtende, dat zij hunne geleerdheid, en dus ook hunne Wijsgeerte, aan vreemde volken, die zij *Barbaaren* noemden, te danken hadden. Men is het niet ééns, of deze Verhandeling door TATIANUS geſchreven is, toen hij nog, als rechtzinnig, zich bij de Christenen hield, of nadat hij reeds tot zijne dweeperijën vervallen was; zij, die den middenweg houden, meenen, dat men in dezelve, ten minſten, reeds de ſpooren vindt van zijne overhelling tot dweeperij en geestdrijverij; en zeker, niet onwaarſchijnlijk is de gisſing van WORTH, dat zij, eenigen tijd na den dood van JUSTINUS den *Martelaar*, en zelfs na den dood van CRESCENS, of zijn vertrek van *Rome*, en dus omtrent het jaar 168 zal opgeſteld zijn. Voords zullen de volgende plaatzen uit dezelve, den Lezer eenigzins in ſtaat ſtellen, om over de rechtzinnigheid van deze Verhandeling te oordeelen. „Ik wil", zegt hij, „onze leere wat duidelijker voorſtellen. In 't begin was God. Maar het begin, hebben wij geleerd, was de kracht van den *Logos* (het *woord*), want de Opperheer van alles, als zijnde het wezen van alles zelve, was, in zoo ver 'er nog niets geſchapen was, alleen; maar in zoo ver hij alle kracht is, hij zelve het wezen (ὑποϛασις) van zienlijke en onzienlijke dingen,

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

„ was alles met hem, want met hem beſtond ook „ door de verſtandige kracht de *Logos* zelve, die in „ hem was; maar de *Logos* kwam door zijnen enke„ len wil te voorſchijn; en de *Logos*, niet uitgaan„ de door een' ijdelen klank, werd het eerſtgeboren „ werk des Geeſtes. Dezen kennen wij als het be„ gin der wereld. Hij werd door verdeeling, maar „ niet door afſcheiding —— gelijk uit eenen fakkel „ vele lichten ontſtoken worden — dus heeft de *Lo*„ *gos* uit de kracht des Vaders voortgaande, hem, „ die hem geteeld heeft, niet ἄλογον (zonder *Logos* „ *Rede*, *verſtand* enz.) gemaakt. Op deze wijze „ toch ſpreek ik ook zelve, doch een woord of reden „ voortbrengende, word ik niet beroofd of ijdel van „ *rede*." Voords beweert hij, dat dit hemelſche Woord, dat van den Vader tot een' Geest gemaakt is, de menſchen als een beeld der onverderflijkheid geſchapen heeft. Hij maakte eerst Engelen, daar na de menſchen. Aan beiden gaf hij een' vrijën wil, opdat zij vatbaar zouden zijn voor belooning en ſtraffen. — „ Wij zijn niet geboren, om te ſterven, „ maar wij ſterven door eigen ſchuld. Onze vrijë „ wil heeft ons bedorven; wij zijn ſlaven geworden, „ daar wij vrij waren, en dat door de zonde. Van „ God zelven is niets kwaads geſchapen, maar wij „ hebben het in de wereld gebracht. Doch wij kun„ nen 'er ons ook weder van ontdoen." Voords twee ſoorten van Geesten geſteld hebbende, de ééne de ziel, de ander grooter dan de ziel, het beeld en de gelijkenis van God, vervolgt hij: „ De ziel is op „ zich zelve niet onſterflijk, maar ſterflijk. Doch, „ het

„ het is ook mogelijk, dat zij niet ſterft. Want, II
„ als zij de waarheid niet erkent, ſterft zij, en wordt BOEK IV
„ van het ligchaam ontbonden: maar ten laatſten Hoofdſt.
„ ſtaat zij bij de voleïnding der wereld weder op. na C. G.
„ Integendeel, zij ſterft niet, alſchoon zij voor een' Jaar 161.
„ tijd ontbonden wordt, indien zij de kennis van tot 180.
„ God verkregen heeft. Want in zich zelve is zij
„ duisternis, en niets is in haar licht. Dit is het
„ gene gezegd is: *de duisternis neemt het licht*
„ *niet aan*. De *Logos* is het Licht Gods, maar de
„ onverſtandige ziel is duisternis." — „ In 't begin heeft de Geest zich met de ziel vervoegd, maar toen zij niet volgen wilde, zich weder van haar geſcheiden. — Wij moeten nu weder zoeken, het geen wij verloren hebben, de ziel met den Heil. Geest verbinden, en naar de gemeenſchap met God ſtreéven."

Met één woord, TATIANUS is weder een voorbeeld, dat de eenvouwigheid van de Christelijke leere bederven wordt, wanneer de menſchen ondernemen dezelve, op hunne wijze, te verfraajen en op te helderen, en eene lesſe voor de Christenen, dat zij alles voor de zuiverheid van hun geloof te vreezen hadden, indien zij niet ſtipt bleven bij de leere van JESUS en zijne Apostelen; en dat zij verpligt waren, zonder aan eenig menschlijk gezag het oor te leenen, de voorſtellen, zelfs van hunne welmeenendſte en anders kundigſte Leeräaren, met het oordeel des onderſcheids, aan de Godlijke Schriften te toetzen.

Indien wij, in plaats van deze Verhandeling van HEGESIPTATIANUS, hoe zij dan ook zijn moge, de Schrif- PUS ſchrijft ten van twee andere kundige Christen-Leeräaren, die eene Ker-

II BOEK IV Hoofdſt. na C. G Jaar 161. tot 180.

onder de regeering van M. AURELIUS gebloeid hebben, mogten bezitten, wij zouden, ongetwijfeld, eene goede en voordeelige ruiling gedaan hebben. Ik bedoele HEGESIPPUS, en DIONYSIUS Biſchop van *Korinthe*. HEGESIPPUS was de eerſte, die in vijf Boeken eene Kerkelijke Geſchiedenis, van den dood van Jeſus af, tot zijnen tijd toe, geſchreven heeft. Deze Geſchiedenis is voor ons verloren, behalven eenige brokſtukken, die door EUSEBIUS (*) en PHOTIUS (†), bewaard en door GRABE (§) bijëenverzameld zijn. PHOTIUS noemt hem *een' oud, en apostolisch man*, en volgends EUSEBIUS, reikte zijn leeftijd aan dien der Apostelen zelve. EUSEBIUS ſchijnt hem te plaatzen onder de regeering van HADRIANUS, maar elders brengt hij hem duidelijk tot de regeering der ANTONINUSSEN, en volgends de Alexandrijnſche Chronijk, is hij onder den Keizer COMMODUS, Zoon van M. AURELIUS, overleden. Hij was van het Joodendom tot het Christendom bekeerd; hij kwam, omtrent het jaar 160 te *Rome*, alwaar toen ANICETUS Biſchop was, en bleef daar eenige jaaren, tot den tijd van ELEUTHERUS, hebbende, op zijne reize, met veele Biſchoppen geſproken en bevonden, dat de Christenen nog in alle Gemeenten de leere van JESUS en de Apostelen bleven behouden. Uit de overblijfzelen zijner Kerkgeſchie-

kelijke Geſchiedenis.

(*) *Hist. Eccles.* II. 23. III. 19. 20. 32. IV. 8. 21. 22.

(†) *Biblioth. Cod.* 232.

(§) *In Spicileg. Patrum Sec.* II.

Digitized by Google

ſchiedenis te oordeelen, ſchijnt hij wat ligtgelovig, allerhande wonderverhalen en geruchten, bijzonder in de Geſchiedenis der Apostelen, aangenomen te hebben, ondertusſchen zouden wij, indien dezelve tot ons gekomen was, ongetwijfeld daar uit veel nuts getrokken hebben. Meer weten wij niet van hem.

DIONYSIUS, Bisſchop van *Korinthe*.

Nog heeft EUSEBIUS (*) een merkwaardig bericht van DIONYSIUS, Bisſchop van *Korinthe*, een verſtandig en bij de Christelijke Kerk verdienstelijk man, die niet alleen voor de hem toebetrouwde gemeente, maar ook door algemeene Brieven voor de belangen van andere Gemeenten, zorgde. Hij ſchreef zoodanige Brieven aan de Gemeente te *Lacedemon*, om haar tot vrede en eensgezindheid te vermanen, en in het rechtzinnig Geloof te bevestigen, ook aan de Gemeente te *Atheenen*, welke, na dat haar Bisſchop PUBLIUS, in de toenmalige vervolgingen, den Marteldood geleden had, in haren moed verflapt, en bijna van het Geloof afgevallen was, doch welke, door den ijver van QUADRATUS, den Opvolger van PUBLIUS, thans weder op nieuw zich verzamelde, en begon te herſtellen. Hij ſchreef ook aan de Christenen te *Nikomedië*, bijzonder tegen de Ketterij van MARCION, en aan de Gemeenten op het Eiland *Creta*, wier Bisſchop FILIPPUS hij zeer prijst, haar waarſchuwende tegen de listen en loosheid der dwaalleeraaren. In eenen Brief, aan de Gemeenten in *Pontus*, vermaande hij deze, dat zij de genen, die in eenige misdaad of dwaling vervallen

(*) *Hist. Eccles.* IV. 23.

II BOEK IV Hoofdst. na C. G. Jaar 161. tot 180.

len waren, en zich bekeerden, weder gunstig zouden aannemen, en in eenen anderen, aan de Gemeente te *Cnosſus*, op het Eiland *Creta*, vermaande hij derzelver Bisſchop PINYTUS, dat hij geen' al te zwaaren last van kuischheid op den hals der Broederen zou leggen, waarſchijnlijk de onthouding van het huwlijk bedoelende, waar op velen, gelijk wij gezien hebben, ten dezen tijde zoo ſterk aandrongen, maar dat hij acht zou geven op de menschlijke zwakheid. Deze Bisſchop, echter, ſchijnt hier mede niet zeer in zijn ſchik geweest te zijn, en ſchreef hem te rug, onder vele vriendſchapsbetuiging en lofverheffing, dat zijne Gemeente vaster ſpijze behoefde, opdat zij niet altijd in de kinderlijke tucht blijve en zelfs verſlappe. Ook ſchreef hij eenen Brief aan de Gemeente te *Rome*, en deszelfs Bisſchop SOTER, waar in hij zeer prees de liefde en weldaadigheid der Gemeente te *Rome*, omtrent andere Gemeenten, en Broederen, die uit andere Landen te *Rome* kwamen, als vreemdelingen. In dezen Brief beklaagde hij zich, dat men zijne Brieven vervalſchte, door ſommige dingen uit te ſchrappen en andere daar bij te voegen, verklarende, dat hij zich even hieröm niet verwonderde, dat ſommige bedriegers ook zulke vervalſchingen in de Godlijke Schriften ondernamen, dewijl die van zoo veel grooter aanbelang waren. Eindelijk gewaagt EUSEBIUS nog van eenen Brief van DIONYSIUS aan CHRYSOPHORA, eene geloovige en getrouwe Zuster, aan welke hij geestelijk voedzel in denzelven toedeelt. —

VIJF-

VIJFDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen, onder de regeering van Commodus, *tot aan die van* Severus.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

M. AURELIUS sterft. Zijn Zoon COMMODUS volgt hem in de regeering.

MARCUS AURELIUS *de Wysgeer*, in het jaar 180 overleden zijnde, had tot zijnen opvolger, zijnen Zoon COMMODUS, die, door de ongebonden zeden zijner Moeder FAUSTINA, en de te groote slapheid zijns Vaders, omtrent zijne opvoeding, geheel van denzelven ontäart, door wreedheid, wellust, en zinneloze buitensporigheden, zichzelven volkomen eenen dwingeland betoond, en zijne regeering, door niets, dan door slechte daaden, berucht gemaakt heeft. Eenen schandelijken Vrede gesloten hebbende, met de Duitsche Volken, die door zijn' Vader, in de laatste jaaren van zijn leven, overwonnen waren, gaf hij zich geheel aan een liederlijk leven over, onderhoudende 300 bijwijven, en zijne vuile lusten zelfs met schandjongens boetende. Door eenen dwaazen hoogmoed, voor meer dan mensch willende gehouden worden, liet hij zich HERKULES, den Zoon van JUPITER, noemen, en droeg, om denzelven naar te bootzen, niet alleen eene knods en leeuwenhuid, maar boog ook zijnen hals scheef, omdat HERKULES met een' scheeven nek plagt afgebeeld te worden. Zeer vele aanzienlijke en uitmuntende mannen waren slachtöffers van zijne wreedheid, tot hij, eindelijk, na zijne onderdanen 13 jaaren lang geplaagd te heb-

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

hebben, door de Bevelhebbers van zijne Lijfwacht, daar toe aangezet door zijn Bijwijf MARTIA, op den laatſten dag van het jaar 192, vermoord zijnde, een einde, zulk een ſchandelijk leven waardig, gehad heeft.

Korte regeering van HELVIUS PERTINAX.

Door het ſnoode voorbeeld van COMMODUS, waren het Hof en de Hof-Soldaaten in *Rome* zoo zedeloos geworden, dat, wanneer HELVIUS PERTINAX, die door hen, welke COMMODUS hadden van kant gemaakt, ten Troon verheven, en met den naam van *Váder des Vaderlands* begroet was, een man van een edel geſlacht, en de beste hoedanigheden van geest, wien zijne deugden en een zestigjaarige ouderdom ontzag hadden moeten bijzetten, de nodige hervormingen begon in het werk te ſtellen, de Hof-Soldaaten, die aan alle tucht geheel ontwend waren, oproerig tegen hem opſtonden, en hem, na nauwlijks 88 dagen geregeerd te hebben, vermoordden.

DIDIUS JULIANUS koopt het Rijk.

De dartele Soldaat ſtelde nu het Rijk aan den meestbiedenden te koop, dus verkreeg DIDIUS JULIANUS, die het hoogſte bod uitloofde, het Rijk: Doch, niet in ſtaat zijnde, zijne belofte te voldoen, en den losbandigen Krijgsknecht te beteugelen, terwijl ook, te gelijker tijd, drie onderſcheiden Mededingers, naar het Rijk, zich hadden opgeworpen, PESCENNIUS NIGER in *Syrië*, CLODIUS ALBINUS in *Britannië*, en SEPTIMIUS SEVERUS in *Pannonië*, kon JULIANUS zich niet ſtaande houden, maar werd van de Soldaaten verlaten, zoodat het SEVERUS, die met zijn Leger naa *Italië* kwam, onder voorwendzel, van den

den dood van PERTINAX te willen wreeken, gemaklijk viel, uit te werken, dat JULIANUS, op bevel van den Raad, na eene regeering van twee maanden en vijf dagen, ter dood gebracht werd, waar op SEVERUS, in het jaar 193, zelve de Keizerlijke waardigheid aannam.

De Chriſtenen genieten vrede, geduurende dezen tijd.

Hoe ſlecht en onverdraaglijk ook de dwingelandij van COMMODUS voor zijne Onderdaanen in het gemeen was, wij lezen echter niet, dat hij de Chriſtenen vervolgd heeft, integendeel, volgends het verhaal van EUSEBIUS (*), alle de Gemeenten hadden, geduurende dezen geheelen tijd, rust en vrede van vervolgingen; alleen meldt dezelfde Geſchiedſchrijver van eenen APOLLONIUS, een' in de Wetenſchappen en Wijsgeerte, bij uitnemendheid geöefend Christen, welke door zijnen Slaaf, volgends HIËRONYMUS te *Rome* beſchuldigd, en ſchoon de Lasteraar, volgends eene voorgaande Wet, gelijk EUSEBIUS zegt, waarſchijnlijk doelende op de aanſchrijving van M. AURELIUS, in het voorgaande (†) door ons bijgebragt, ter dood verwezen werd, echter na dat PERENNIS, de Bevelhebber der Lijfwacht onder COMMODUS, te vergeefs getracht had, hem in zijne trouw voor zijn geloof te doen wankelen, van denzelven, dewijl APOLLONIUS een man van Raadsheerlijke waardigheid was, gelijk HIËRONYMUS uitdruklijk zegt, naa den Raad verwezen werd, voor welken hij, in eene uitmuntende Redenvoering, die EUSE-

(*) *Hist. Eccles.* V. 21.

(†) *Bladz.* 106.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

SEBIUS, in zijne Handelingen der Martelaaren, welk werk voor ons verloren is gegaan, had ingevoegd, zijn Christendom, verdedigd hebbende, is hij, volgends het gevoelen van den Raad, ter doodſtraffe verwezen, ingevolge eene andere oude Wet, welke de Christenen, eenmaal beſchuldigd zijnde, indien zij hun geloof niet wilden verzaaken, ter dood veröordeelde.

Of het *Roomſche Martelaarsboek*, het welk van den marteldood van eenen Raadsheer JULIUS, onder COMMODUS, gewag maakt, daar in geloof verdiene, en dit geloof eenige kracht verkrijge, omdat LAMPRIDIUS (*), onder de Raadsheeren, door dezen Vorst gedood, ook JULIUS PROCULUS meldt, gelijk VENEMA (†), gist, durve ik niet bepaalen, maar dit is zekerer, dat het Christendom zich, geduurende deze rust, aanmerklijk, bijzonder te *Rome*, uitbreidde, alwaar verſcheiden voorname lieden met hunne huisgezinnen het Christelijk geloof aannamen en beleden (§), onder welke men meent, dat ook geweest zal zijn EVODIUS, die bij DIO de Opvoeder van CARACALLA, Zoon van SEVERUS, genoemd wordt (‡).

Dwaalleeraars.

Doch, hadden de Christenen van buiten eenige verädeming en rust, inwendig werden zij geſtadig beroerd, door allerhande gevoelens, welke onder hen opkwamen, en door hevige verſchillen, welke, naar ma-

(*) *In* COMMODO *Cap.* 7.
(†) *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 577.
(§) EUSEBIUS *Hist. Eccles.* V. 21.
(‡) TERTULLIANUS *ad* SCAP. *C.* 4.

Digitized by Google

mate de Christenen in getal en aanzien, als ook in kundigheden, bijzonder wijsgeerige, toenamen, van tijd tot tijd met meer hevigheid gevoerd werden.

De gevoelens der *Gnostieken* bleven nog ſteeds aan velen bevallen, bijzonder in het Oosten; BARDESANES, een *Syriër*, uit *Edeſſa* geboortig, die reeds ten tijde van M. AURELIUS en L. VERUS bekend werd, liet zich vervoeren, om tot de partij der *Valentinianen* over te gaan, welke hij naderhand echter weder verliet, doch niet zonder 'er zekere gevoelens uit te behouden, dezelve op zijne wijze verſchikkende, waardoor hij het hoofd van eenen aanhang geworden is, die zich, zelfs tot in de vierde eeuw, ſtaande hield. Hij was een kundig en geleerd man, bijzonder ervaren in de taal van zijn Vaderland, die zich door zijne Schriften, welke van zijne leerlingen in het Grieksch vertaald werden, grooten roem verworven had. Van dezelve heeft niets onze tijden bereikt, dan alleen eene plaats uit zijne Samenſpraken *over het Noodlot*, een werk, het welk door EUSEBIUS hooglijk gepreezen wordt, en aan den Keizer ANTONINUS was opgedragen, welke EUSEBIUS (*) ons bewaard heeft. In het eerst was hij een groot ijveraar voor het Christendom, hebbende zelfs tegen de Ketters, bijzonder tegen MARCION, geſchreven. Wanneer een Heidensch Wijsgeer, APOLLONIUS, hem, zelfs door bedreigingen, van het Christendom zocht af te trekken, gaf hij hem ten antwoord, dat hij den dood niet vreesde; 'er bijvoegende, indien hij, uit

BARDESANES.

vrees

(*) *Præpar. Euang. L.* VI. *C.* 10.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

vrees voor den dood, des Keizers bevelen volbracht, kon deze hem toch tegen den dood niet beveiligen. De Ouden hebben ons geene duidelijke berichten nagelaten, wat hem eigenlijk bewogen hebbe, om de gevoelens der *Valentinianen* te omhelzen, ook zijn zij niet klaar, in het opgeven van de gronden en ſamenhang van zijn eigen ſtelzel, het welk hij zich, met verwerping van de meest aanſtootlijke begrippen der *Gnostieken*, gevormd en voortgeplant heeft. Alleen weeten wij dit hoofdzaaklijk: Hij geloofde twee hoogſte Wezens, den opperſten en goeden God, en den Vorst der Duisternis of den Duivel, dien hij ſtelde, dat niet geſchapen was, maar zich zelven had voortgebracht, doch welken hij evenwel niet voor eenen God erkende. God heeft den mensch zuiver, en onzondig geſchapen. Maar wat BARDESANES eigenlijk omtrent den oorſprong van het menſchelijk ligchaam heeft geleerd, is onzeker; hij ſchijnt echter de logge en grove menschlijke ligchamen uit broze ſtoffe beſtaande, aan den Vorst der Duisternisſe te hebben toegekend; waar mede in verband ſtaat, dat CHRISTUS, naar zijn gevoelen, geen menschlijk ligchaam, *uit* de Maagd MARIA heeft aangenomen, maar een hemelsch of luchtgewestisch ligchaam, gelijk de Engelen hadden, wanneer zij aan de menſchen verſcheenen, gehad hebbe, hetwelk *door* MARIA is doorgegaan. Waar uit weder voortvloeide, dat BARDESANES ontkennen moest, gelijk hij deed, dat JESUS waarlijk geſtorven en weder opgeſtaan zij, gelijk ook, dat de ligchaamen der menſchen eens weder opgewekt zullen worden. Hij beweerde daar tegen,

gen, dat men, door *Onthouding*, *Vasten*, en *Beſpiegelingen* de ſnoode ſtof moest te onder brengen, en zich van deszelfs heerſchappij ontſlaan. Zij, die, op deze wijze, naar de ſtem van CHRISTUS, als eenen Godlijken Leeräar, hooren, en zich aan zijne Wetten onderwerpen, zullen, na de ontbinding van dit aardſche ligchaam, tot de woonplaatzen der gelukzaligheid opklimmen, bekleed met luchtgewestiſche werktuigen, of hemelſche ligchamen. Met dit alles erkende hij alle de Schriften, die de Jooden en Christenen voor Godlijk hielden, insgelijks als zoodanig, zonder zich jegens dezelve de ſtoutheden der *Gnostieken* te veröorlooven. Hij ſtelde, in de Sijriſche taal, 150 Pſalmen of Geestelijke Liederen op, in welke hij zijne gevoelens voordroeg, en door de aangename zangwijzen dezer Liederen onder het Volk voortplantte; waar in hij, door zijnen Zoon HARMONIUS, die zijns Vaders gevoelens aankleefde, en uit de Griekſche Wijsgeerte opheldérde, werd nagevolgd, welke insgelijks vele Liederen gedicht heeft, wier zangwijzen zoo vloejend waren, dat dezelve door EFRAEM den Sijriër, voor rechtzinnige Liederen, behouden zijn, omdat het Volk zoo op dezelve geſteld was (*).

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Tot hier toe had het onderzoek over den oor- THEODO-ſprong

(*) Men vergelijke EUSEB. *Hist. Eccles.* IV. 30. EFRAEM SYRUS *in* ASSEMANNI *Bibl. Orient. T.* I. *p.* 132. EPIFAN. *hær.* 56. THEODORET. *Hist. Eccles.* IV. 29. *Hæret. Fab.* I. 22. SOZOMEN. *Hist. Eccles.* III. 16. enz.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

ſprong van het zedelijk kwaad, aanleiding tot vele wangevoelens gegeven, die min of meer tot de beginſelen der *Gnostieken* behoorden, en daar uit voortvloeiden. De invoering der Griekſche, bijzonder der *Platoniſche* Wijsgeerte, onder de Christenen begon nu, tegen het einde der tweede eeuw, de gedachten tot een ander punt van onderzoek te bepalen, tot de vraag naamlijk: wat men van den perſoon van JESUS te denken hebbe? Wij hebben reeds verſcheiden voorbeelden bijgebracht van Christen Leeraaren, die de leere van JESUS Godheid trachtten optehelderen, uit de Platoniſche Wijsgeerte, en die de begrippen van PLATO en van de Heilige Schrift, nopens den *Logos* of het woord van God, onderling verwiſſelden; dezer te verre gaande ſpitsvinnigheden begonnen anderen te ſtuiten, welke, vervolgends, tot het tegenövergeſtelde gevoelen vervielen, en JESUS voor een' bloot mensch hielden. Onder dezen wordt, omtrent het jaar 192 en vervolgends, THEODOTUS, een Lederbereider, maar tevens een geleerd man, van *Byzantium*, naderhand *Conſtantinopolen*, als de eerſte Auteur en Vader van dit gevoelen geteld (*), trouwens, alhoewel de *Ebioniten* (†), *Carpocratianen* enz. (§) JESUS voor een' *bloot mensch* hielden, was deze hunne ſtelling meer een gevolg van hun-

TUS de Lederbereider, van *Byzantium*.

(*) Door den ongenoemden, vrij hevig partijdigen, Schrijver bij EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 28.

(†) I. *Deel*, *Bladz.* 380.

(§) Boven in dit *Deel*, *Bladz.* 43.

Digitized by Google

hunne overige gevoelens, dan wel hunne Hoofdstelling, gelijk bij THEODOTUS plaats had, zedert wiens tijd dit een hoofdtwist onder de Christen Leeräaren geworden is (*).

THEODOTUS, dus luidt het verhaal bij EPIFANIUS (†), in zekere vervolging, waar in verscheiden zijner Broederen hun leven voor het geloof hadden opgeöfferd, het zijne gered hebbende, door CHRISTUS te verloochenen, en daar door te *Byzantium* in minächting bij de Christenen geraakt zijnde, had zich naa *Rome* begeven, doch ook hier bekend geworden, en over zijne verloochening aangesproken zijnde, verschoonde hij zich daarmede, dat hij niet God, maar alleen een bloot mensch, daar mede CHRISTUS meenende, verloochend had, waar op de toenmalige Bisschop van *Rome*, VICTOR, hem uit de gemeenschap zijner Kerk sloot. Doch, op dit verhaal van EPIFANIUS, is te min staat te maken, dewijl deze Schrijver zich ligtelijk door zijnen ijver laat vervoeren, om de Ketters te bezwaaren. Wij kunnen veiliger, in de boven opgegeven aanleiding, berusten.

De Ouden hebben ons, verders, geheel onkundig gelaten van het leerstelzel van THEODOTUS, zelfs komen zij daar in niet overëen, of hij JESUS voor eenen Zoon van JOSEF en MARIA gehouden, dan of hij hem eene bovennatuurlijke geboorte uit MARIA, als Maagd, hebbe toegekend. Het eerste schrijft EPI-

(*) Vergelijk VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 698.

(†) *Hæres.* 54.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

EPIFANIUS, maar een ander oud Schrijver (*) zegt uitdruklijk, dat hij geſteld heeft, dat JESUS uit eene Maagd geboren, doch behalven deze wondergeboorte een bloot en naakt mensch geweest zij, zonder eenige uitmuntendheid boven andere menſchen, dan alleen van zijne gerechtigheid en deugd. De Ouden melden ons ook niet, van welke bewijzen THEODOTUS zich bediend hebbe, voor deze zijne ſtelling, dan alleen, dat zij eenige Schriftuurplaatzen noemen, in welke JESUS een *mensch* heet, of met menſchen vergeleken wordt. Zijne aanhangers, die hij, in een aanmerklijk getal, te *Rome* had, zullen voorgewend hebben, dat hun gevoelen het gevoelen der Christenen geweest zij, tot de tijden van den Roomſchen Biſchop VICTOR toe, onder wiens Opvolger ZEPHYRINUS, zedert het jaar 202, het tegenöverſtaande gevoelen eerst opgekomen zal zijn. Zij vervalschten de Heilige Schrift, zegt de boven aangehaalde Schrijver bij EUSEBIUS, ſchaften de oude regelmate des geloofs af, en kenden CHRISTUS niet. Hij klaagt, dat zij niet onderzochten, wat de Schrift leerde, maar op Wijsgeerige betoogen en Sluitredenen aandrongen, dat zij de Wiskunde van EUCLIDES meer dan den Bijbel beöefenden, ARISTOTELES en THEOFRASTUS hoogſchatten, en GALENUS zelfs aanbaden. Eindelijk beſchuldigt hij hen, dat zij de Godlijke Schriften ſtout veränderden, ja ſommigen hunner zullen zelfs de Wet en Profeeten geheel verworpen hebben.

De

(*) De ongenoemde Schrijver van het *Aanhangzel* op het Boek van TERTULLIANUS *de Præſcript. hær. C.* 53.

De aanhangers van THEODOTUS waren, binnen korten tijd, te *Rome*, zoo talrijk, dat zij zich eenen eigenen Biſchop aanſtelden, en dien eene behoorlijke bezolding toelegden. Zekere NATALIS, verhaalt de ongenoemde Schrijver bij EUSEBIUS, voorheen een ijverig belijder van het Christendom, liet zich door vlijërij en het geld bekooren, om hun Biſchop te worden; maar wat gebeurt? Eerst werd hij, in herhaalde droomen, vermaand, deze partij te verlaten, en als hij daar aan geen gehoor gaf, door Engelen, zwaar met roeden gegeeſeld, waar op hij, in de diepſte boetvaardigheid, den Biſchop ZEPHYRINUS, en de andere Leeräaren, te voet viel, en weder in de rechtzinnige Gemeente werd aangenomen. Wij zouden deze gebeurenis, als al te beuzelächtig niet bijbrengen, was het niet, om een voorbeeld te geven, hoe ligtgeloovig de drift voor Godsdienstgevoelens de menſchen maakt.

NATALIS, Biſchop der Theodotianen.

Ten tijde van gemelden Biſchop ZEPHYRINUS, bevond zich onder de aanhangers van THEODOTUS een ander van denzelfden naam, een geldwisſelaar, die dit bijzonder had, dat hij MELCHIZEDEK hooger ſtelde dan CHRISTUS, voor zoo verre CHRISTUS een bloot mensch, maar MELCHIZEDEK eene *kracht Gods* zal geweest zijn, die door zijne voorbidding den Engelen in den Hemel den zelfden dienst bewijst, als CHRISTUS aan de menſchen. Zij, die dit begrip van hem overnamen, worden *Melchizedekiten* genoemd, maar deze gezindte was van weinig belang (*). Even

THEODOTUS, de geldwisſelaar, hoofd van de Melchizedekiten.

(*) Zie EUSEBIUS, EPIFANIUS, THEODORETUS enz.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Even gelijk THEODOTUS en zijn aanhang, dus ontkende ook ARTEMON of ARTEMAS, wiens aanhangers *Artemoniten* genoemd zijn, de Godheid van JESUS. Het is twijfelachtig, wie hij geweest is, of wanneer hij geleefd hebbe. Doch, de meeste waarschijnlijkheid maakt hem wat jonger, dan den eerſten THEODOTUS, die toch als de *Vader* en *oorſprong* van dit gevoelen, het welk JESUS Godheid ontkent, werd gehouden, gelijk wij boven gezien hebben (*); nog komt hier bij, dat, daar gemelde THEODOTUS, onder COMMODUS, PERTINAX, JULIANUS, en SEVERUS, op het einde der tweede Eeuw, geleefd heeft, in den *Sijnodalen* Brief der Kerkvaderen van *Antiochië*, tegen PAULUS van *Samoſata* (†), in het jaar 271 geſchreven, van ARTEMAS, als nog in leven zijnde, ſchijnt geſproken te worden (§). Daar uit, dat de Ouden THEODOTUS en ARTEMON beide te gelijk, en genoegzaam op dezelfde wijze, wederleggen (*), mag men beſluiten, dat hunne gevoelens ook genoegzaam op hetzelfde uitkwamen, dat CHRISTUS een bloot mensch is geweest, uit MARIA geboren, doch, die alle Profeeten in heerlijke gaven overtroffen heeft (‡).

ARTEMON, Artemoniten.

Alogi.

Indien wij EPIFANIUS (**) geloven, zal 'er eene Ketterij beſtaan hebben, van welke THEODOTUS zich heb-

(*) *Bladz.* 210.

(†) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VII. 30.

(§) Vergel. WESSELING. *Probab. C.* 21.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 28.

(‡) Vergel. EPIFAN. *hæres.* 65. THEODOR. *hæret. fab.* II. 4. IV. 5. (**) *Hæres.* 54.

hebbe afgeſcheurd, en als een afzetzel geweest zal zijn. Aan de aanhangers van dezelve geeft hij den naam van *Alogi*, welke eene dubbelzinnigheid in zich begrijpt, alzoo dit woord bij de Grieken kan betekenen *redelozen*, *onverſtandigen*, maar ook *lieden*, *die zonder den* LOGOS *zijn*, omdat zij naamlijk, volgends EPIFANIUS, het *Euängelie* van JOANNES, benevens de *Openbaring*, verwierpen, en niet voor echte Schriften van dezen Apostel erkennen wilden, en dus CHRISTUS niet den *Logos* of het woord van God noemden; dus heeft ook FILASTRIUS (*), in zijne lijst van Ketters, lieden geplaatst, die deze beide Boeken niet aan JOÄNNES, maar aan CERINTHUS, toeſchreven. Ondertuſſchen blijkt het niet uit EPIFANIUS, of deze, door hem dus genoemde *Alogi*, de Godheid van JESUS volſtrekt ontkend hebben, integendeel, volgends zijn eigen getuigenis, wilden zij voor *rechtzinnig* in de leere der Christenen gehouden worden. Men ſchijnt derhalven, met recht, aan het beſtaan van zoodanige Ketters te mogen twijfelen, te meer, omdat wij weten, hoe geneigd de beide gemelde Schrijvers zijn, om de Ketterlijst te vergrooten. Waarſchijnlijk hebben eenige Christenen, die tot nog toe aan de echtheid van het *Euängelie* en de *Openbaring* van JOANNES twijfelden, misſchien wel ook daar toe gebracht, dewijl zij zagen, hoe ſommigen de *Logos* van PLATO daar bij verkeerdelijk toepasten, gelegenheid gegeven, om eene Ketterij van *Alogi* te verdich-

(*) *De hæres. C.* 60.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

dichten; trouwens, na dat men onder de Chriſtenen meer eenparig deze en andere in twijfel getrokken Schriften des N. Testaments begon te erkennen, ſcheen het verder twijfelen aan derzelver echtheid voor gevaarlijk aangezien te worden.

PRAXEAS.

Evenwel is dit zeker, dat men, ten dezen tijde, meer onderzoek begon te doen, wat men toch van den perſoon van JESUS CHRISTUS te denken hebbe, en het geheele leerſtuk van God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest begon uit te pluizen, waar door het niet anders zijn kon, of 'er moesten verſchillende gevoelens ontſtaan, die niet zelden tot het één of ander uiterſten overſloegen. Terwijl men dus, aan den éénen kant, de Wijsgeerte van PLATO te hulp riep, om deze leere, indien mooglijk, op te helderen en verſtaanbaar te maken, en ook de woorden, *perſoon*, *drieheid*, en *drieëenheid* in gebruik begon te brengen, neigden anderen, waarſchijnlijk vreezende, dat men dus de leere van den *éénigen* waaren God te na zoude komen, om JESUS voor een bloot mensch te houden, en de uitdrukkingen der Heilige Schrift van God den Vader, Zoon en Heiligen Geest, zoodanig te verklaaren, dat de *eenheid* van het Godlijk Wezen geheel onbeneveld bleef; waar toe zij verſchillende wegen infloegen, waaromtrent het voor ons te moeilijker is, een naauwkeurig verſlag te geven, omdat wij de Schriften van deze lieden niet meer bezitten, en zij, die tegen hen de pen hebben gevoerd, in plaats van ons met hunne gevoelens, en derzelver gronden, bekend te maken, zich, door ingenomenheid met hunne ei-

ge-

gene, niet zelden hebben laten verleiden, om hen met gevolgtrekkingen te bezwaaren, en die als de gevoelens dezer menſchen voor te dragen.

Onder deze hier bedoelde lieden, behoort PRAXEAS, wien wij genoegzaam alleen kennen uit TERTULLIANUS, en deszelfs Boek, dat hij tegen hem geſchreven heeft, hebbende EUSEBIUS geheel niet van hem gewaagd, noch iemand der Ouden, behalven het geen op de berichten van TERTULLIANUS ſteune, het welk ook aan SEMLER aanleiding heeft gegeven, om te twijfelen, of PRAXEAS wel de waare naam van den man zij, tegen wien TERTULLIANUS, in het gemelde Werk, de pen voert. Evenwel kan men deze twijfeling niet laten gelden, zoo lang 'er geene reden kan gegeven worden, waaröm de waare naam in eenen verdichten veränderd zijn, of wat deze hier betekenen zou.

Volgends TERTULLIANUS dan, was deze PRAXEAS een Christen uit *Aſië*, een onrustig man, en moedig op den roem van Martelaarſchap, alleenlijk, omdat hij enkel eene korte Gevangenis voor de Belijdenis van het Christendom verduurd had, die te *Rome* gekomen, den Biſchop aldaar, welke den *Montanisten* niet ongenegen was, en reeds Brieven aan de Kerken van *Aſië* en bijzonder *Frygië*, ten hunnen behoeve, had afgezonden, ongunstige denkbeelden van hun inboezemde, en dus te weeg bracht, dat deze Biſchop zijne Brieven terug riep (*), maar

(*) Deze Biſchop was VICTOR, en dus zal dit omtrent

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

maar tevens, terwijl PRAXEAS *de Profectiën verdreef*, zegt TERTULLIANUS, *voerde hij Ketterij in. Hij verdreef den Trooster, en kruiste den Vader.* Terſtond uit dit begin, zien wij, hoe zeer, en om welke reden TERTULLIANUS tegen PRAXEAS was ingenomen. TERTULLIANUS was een *Montanist*, en een ijverig voorſtander van dezen dweepzuchtigen aanhang, en nam het dus PRAXEAS zeer euvel af, dat deze bij den Biſſchop van *Rome* tegen deze lieden zoo wel geſlaagd was. Meer weten wij niet, van de lotgevallen van PRAXEAS, dan dat hij naderhand zijne gevoelens, ook in *Afrika*, heeft trachten uit te breiden, gelijk wij ſchijnen te mogen beſluiten, uit dat gezegde van TERTULLIANUS, dat hij het te *Carthago* vruchtdragend zaad van PRAXEAS heeft uitgeroeid. Ook plaatst AUGUSTINUS PRAXEAS, benevens HERMOGENES, in *Afrika*.

Zijne Leere.

Volgends den Schrijver van het *Aanhangzel* achter TERTULLIANUS Werk, *de Præſcript. Hæret.*, zal PRAXEAS geleerd hebben, „ dat God, de Almagtige Vader, JESUS CHRISTUS is", en tevens beweerd, „ dat deze geleden heeft, gekruist en geſtorven is: daar en boven zal hij met eene heiligſchendige roekeloosheid hebben voorgeſteld, dat God zelve aan zijne eigene rechtehand zit." Maar, wie kan geloven, dat zoodanige wartaal van iemand van gezonde herſſchen ooit zou voortgebracht zijn? Het Wederleggings-

trent het jaar 192 moeten geplaatst worden. Zie boven *Bladz.* 136. en VENEMA *Hist. Eccles. Tom.* III. *pag.* 708.

gingsſchrift van TERTULLIANUS tegen hem zou ons zijne waare mening beter kunnen leeren kennen, indien het met minder bitterheid en partijdigheid, in eenen duidelijker ſtijl en geleidelijker verband, geſchreven wäre, en indien TERTULLIANUS, in plaats van de door hem uit de leere van PRAXEAS afgeleide gevolgtrekkingen aan hem op te dringen, ons 's mans gevoelen, met deszelfs gronden, eerst behoorlijk had opengelegd en ontvouwd. Nu zegt hij ons: „ Deze verkeerde mensch meent, dat hij de zuivere waarheid bezit, dat men den éénen God enkel „ op die wijze moet gelooven, dat men éénen en „ denzelfden, den Vader, den Zoon, en den Heiligen Geest noemt." Deze ſchijnt dus de hoofdbedoeling van PRAXEAS geweest te zijn, de *éénheid* van God zuiver te bewaaren, welke hij, misſchien, vreesde, dat, door de verklaringen van ſommige Christen Leeraaren, lijden mogt. *Wij houden*, zeiden zijne Aanhangers, *de Monarchie vast!* dat is, dat 'er niet meer, dan één Heer van alles, is. Doch, hoe en op welke wijze PRAXEAS verder reden gegeven hebbe van de benamingen Vader, Zoon, en Heil. Geest, die in den Bijbel voorkomen, kan men uit TERTULLIANUS niet ontwaaren, of hij, alle onderſcheid wegnemende, deze enkel voor drie namen, of voor drieërleië ſoorten van handelingen, gehouden hebbe? TERTULLIANUS zegt, dat hij beweerde: „ De Vader heeft zich zelven tot Zoon gemaakt, „ het welk hem toch als God niet onmooglijk was." Verders zegt hij: „ PRAXEAS brengt den Vader in „ het ligchaam van MARIA, voor PILATUS richter-

„ ſtoel,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ ſtoel, in JOSEFS graf." —— Elders zegt hij: „ Maar zij willen dit zoo verklaren, dat zij in één „ perſoon twee, den Vader en den Zoon, onder„ ſcheiden, terwijl zij zeggen, de Zoon is het „ vleesch, d. i., de mensch, naamlijk JESUS: maar „ de Vader de Geest, d. i., God, naamlijk de Va„ der." — „ Dit zeg ik," vaart TERTULLIANUS voort, „ is uwe Godslastering, dat gij van den Va„ der zegt, niet alleen dat hij geſtorven, maar ook „ zelfs, dat hij gekruist is." — „ Eindelijk," zegt hij, „ dit is een punt van het Joodsch geloof, zoo „ éénen God gelooven, dat men den Zoon en na „ den Zoon den Geest daar niet toe rekenen wil." Wie is in ſtaat, om uit zoodanige brokſtukken iet, met zekerheid, op te maken? Zoo veel ſchijnen wij te mogen ſtellen, dat, aan den éénen kant, bij het voorſtaan van de éénheid van God, ſommigen, en dus ook PRAXEAS, de Godheid, die in CHRISTUS was en werkte, niet voor den Zoon van God, onderſcheiden van den Vader, hebben erkend, terwijl zij daar door aanleiding gaven, dat men hen beſchuldigde, dat, ſchoon zij toegaven, dat de Godheid zich met den mensch JESUS verëenigd had, zij dezen echter alleen voor een bloot mensch hielden, en dat zij insgelijks moesten erkennen, dat de Godheid, de Vader, in deze verëeniging, met dezen mensch geleden hebbe, *Compati* is het woord, het welk TERTULLIANUS hier bij gebruikt. Maar aan den anderen kant heeft ook TERTULLIANUS en anderen, als zij de leere van God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest, verklaren, en tegen PRAXEAS verdedi-

digen willen, dikwijls meer gezegd, dan zij weten konden, en bij het geen goed is, ook veel gevoegd, dat tot andere misvattingen aanleiding kan geven. Wij zullen dra zien, hoe de Christenen, door de al te ſtoute beſpiegelingen van dit onderwerp, zoo van den éénen als anderen kant, in vele moeilijkheden geraakt, en genoodzaakt zijn geworden, bepalingen en bewoordingen uit te denken, en aan te nemen, ten einde alle moeiten voor te komen, die echter ook met zeer veel omzichtige behoedzaamheid verſtaan en gebruikt moeten worden, opdat zij niet misbruikt worden.

Patropaſſianen en Monarchianen.

Men gaf ſpoedig den naam van *Patropaſſianen*, aan de Aanhangers van PRAXEAS, als zulken, die het Lijden van CHRISTUS aan den *Vader* toeſchreven; ook noemden men hen *Monarchianen*, omdat zij eene *Monarchie*, eene *eenheid* van God, niet alleen in *wezen*, maar ook, gelijk men toen reeds begon te ſpreken, in *perſonen*, dreven, wordende dus dezen naam, welke te vooren van de Christenen tegen de Heidenen, en derzelver *Veelgodendom*, gebruikt werd, op hen bijzonder toegepast, terwijl zij de andere Christenen beſchuldigden, dat zij deze éénheid van God niet zuiver leeräarden. De naam van dezen aanhang ging echter ſpoedig verloren, toen in de derde eeuw, andere en meer vermaarde namen, die dit gevoelen, ten minſten in de hoofdzaak, aannamen, denzelven verduisterden.

HERMOGENES.

Wij moeten hier ook nog van eenen anderen Dwaalleeräar van dezen tijd ſpreken, HERMOGENES naam-

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

naamlijk, tegen wien TERTULLIANUS insgelijks een Boek geschreven heeft, nog partijdiger geschreven, dan dat tegen PRAXEAS. Hij had insgelijks een ander Werk tegen hem geschreven (*de censu animæ*,) doch dit is verloren gegaan (*). HERMOGENES was een *Schilder* in *Afrika*, maar tevens een welbespraakt en scherpzinnig man, geöefend in de Griekſche Wijsgeerte, bijzonder die der *Stoïcynen*, aan welke hij boven anderen den voorrang gaf. Hij was verscheiden malen getrouwd geweest, het welk men voor ééne der oorzaken houdt, waaröm TERTULLIANUS, die, als een *Montanist*, het tweede huwelijk veröordeelde, zich zoo bitter jegens hem betoont, dat hij zelfs 's mans Schilderſtukken niet ongemoeid heeft kunnen laten. Zijne hoofddwaaling zal, volgends TERTULLIAAN, daar in beſtaan hebben, dat hij de *ſtoffe* (*materia*) voor eeuwig hebbe gehouden, uit welke God alles geſchapen heeft, hoewel hij tevens God, als Heer der ſtoffe van eeuwigheid, erkende. Zijn bewijs voor deze ſtelling wordt, door TERTULLIANUS, dus opgegeven: „ God heeft alles, of uit zich zelven, of uit niet, of uit iet, voortgebracht. Niet uit zich zelven, want hij is ondeelbaar en onveränderlijk. Even zoo min uit niet; want dewijl hij zelve goed is, zou hij ook alles goed geſchapen hebben. Evenwel vindt men zoo veel kwaad in de wereld; dit moet dan niet van den vrijën wil van God afkomstig

(*) Hij gewaagt ook van hem *de anima* 14. *de præſcript. hæret. C.* 30.

tig zijn, maar uit de ſtoffe, die op zich zelve kwaad is. Naardien nu deze kwade ſtoffe van God niet geſchapen kan zijn, zoo moet zij even zoo eeuwig wezen, als God zelve. Ook zal de ziel des menſchen, gelijk ook de Duivel, uit de ſtoffe ontſtaan zijn, dewijl zij beiden kwaad zijn, zelfs zal de laatſte, weder eenmaal, in de ſtoffe ontbonden worden." Men voegt hier nog andere vreemde ſtellingen bij, bij voorb. dat het ligchaam van CHRISTUS, bij zijne Hemelvaart, in de zon zou geplaatst wezen enz. TERTULLIANUS noemt hem en zijne Aanhangers, omdat zij de eeuwigheid der ſtoffe geloofden, *Materialisten*, (*Materiarii*) doch levert ons geene verdere bijzonderheden van hun, ook weten wij niet, hoe lang zij hebben ſtand gehouden. Dat ook THEOFILUS van *Antiöchië* tegen HERMOGENES een Boek geſchreven heeft, hebben wij boven (*) gezien; doch dit is verloren gegaan.

Onderwijs in de leere bij de Chriſtenen.

Uit de aangehaalde voorbeelden, blijkt ons ten duidelijkſten, dat onder de Christenen de wijsgeerige kundigheden langs hoe meer toenamen, en in achting geraakten, doch tevens, hoe veel nadeels deze, in zich zelve prijswaardige, maar overdrevene en verkeerd toegepaste zucht tot onderzoek, veröorzaakt hebbe. Ondertuſſchen bleef het grootſte getal der Christenen, het welk nu reeds den naam van de *Katholijke* of *Algemeene Kerk*, wegens hunne overëenſtemming in de leere, begon te voeren, onderling veréenigd, door de Schriften der Apostelen; kun-

(*) *Blad.* 174.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

kundigheid en ervarenheid in de leere te hebben, welke in deze Schriften vervat was, maakte de geleerdheid uit, van verre de meeste Opzieners en Leeraars der Christenen, welke zich in zoo diepzinnige onderzoekingen niet inlieten, als zulken, die zich in de Wijsgeerte min of meer geöefend hadden. Deze Leeraars, gelijk de Ouders zelve, waren ijverig, om de kinderen der Christenen, en de bijzondere leden der Gemeente, in deze leere te onderwijzen, en tot het betrachten van derzelver lessen, door vermaning aan te spooren, waar van men ook in het gedrag der Christenen, in de behandeling hunner broederen, bijzonder bij vervolgingen, in hunnen eerbied bij hunne Godsdienstöefeningen, in hunne standvastigheid en moed bij het lijden, en bij het naderen van den dood, de krachtigste uitwerkzelen zag.

Katechumenen.

Toen de Apostelen het eerst de Christen-Kerk onder Jooden en Heidenen stichtten, werden zij, die, door hunne leere en wonderen getroffen, beleden, in JESUS, als den Zaligmaker der menschen, te geloven, terstond op deze hunne verklaring, gedoopt, en als leden van de Christelijke Kerk erkend; men kon trouwens bij hen, die uit de Jooden overkwamen, voorbereidende kundigheden uit den Joodschen Godsdienst onderstellen, die alleen op de leere van het Christendom behoefden toegepast te worden, en wat de Heidenen betrof, die het Christendom omhelsden, velen derzelven waren Joodengenoten, welke dus, insgelijks, ten opzichte der kennis, genoegzaam voorbereid konden geächt worden; terwijl al-

allen, die nu door den doop in de Gemeente der Christenen waren ingelijfd, verders door aanhoudend onderwijs in de leere geöefend werden. Doch, naar mate de zaken van het Christendom eene meer gewoone gedaante begonnen te krijgen, oordeelden de Christenen het voegzaam, zulken, die, uit Jooden of Heidenen, lust en begeerte toonden, tot het Christendom, eenigen tijd te laten wachten, eer zij hen tot den Doop, en het Avondmaal, en dus tot de volle rechten van het Christendom, toelieten, alleen woonden zij, in de vergadering der Christenen, het voorſtel der leere, en het onderwijs in dezelve bij, terwijl zij zelve afzonderlijk nog in deze leere onderwezen werden. Naar het eerſte, heetten zij, gelijk uit de Schriften van TERTULLIANUS blijkt, *Audientes* (Hoorenden,) naar het laatſte, of het Onderwijs, dat zij genoten, *Catechumenen* (*Onderwijzelingen.*) Als zoodanigen, werden zij onderſcheiden van de gedoopte Christenen, die men πιϛοι, *Fideles*, (*Gelovigen*,) noemde; van hier ook het onderſcheid tusſchen *volmaakte* en *onvolmaakte* Christenen (τελειοι, ατελεϛεροι.) Hun Onderwijzer, welke niet altijd een ordentlijk aangeſteld Leeraar der Kerk, maar ook dikwijls een bijzonder meer geöefend Christen was, die zich daar toe verledigde, heet *Catechista* of *Catecheta*, of *Leeraar der Horenden* (*doctor audientium*) (*). De tijd, welken dit Onder-

(*) De betekenis van het woord καθηχιζειν, van waar καθηχηϛις, Κατηχεῖα, Κεκαθηχημενοι, was algemeen, *onderwijzen*, *onderrichten*, zoodat men, bij deze woor-

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

derwijs duurde, was onbepaald, en hing af van de meer of min ſpoedige vorderingen en ijver der aankwekelingen; naderhand heeft men onderſcheiden trappen en ſoorten van deze *Onderwijzelingen* ingevoerd, gelijk wij in het vervolg zien zullen (*).

Onderwijs tot het Leeraarambt. Schoolen daar toe.

Wij hebben in ons I. *Deel Bladz.* 342 enz. reeds gezien, dat, van eerſten af, in de Christen Kerk, gezorgd is, voor gewoone *Herders* en *Leeraars*, dewijl het buitengewoone onderwijs, aan zijn oogmerk voldaan hebbende, eenmaal zou ophouden. De Christenen gebruikten dan ook reeds vroeg de voorzorge, om jonge lieden, door onderwijs in het gene tot eenen Leeraar des Volks, en Opziener der Gemeente, vereïscht werd, aan te kweeken, als ook door het oprichten van *Kweekſchoolen*, in welke zoodanig onderwijs verleend werd. Sommigen hebben daar van zelfs ſpooren meenen te ontdekken, in de Schriften van den Apostel PAULUS (2 TIMOTH. II. 2.). Bij IRENEUS (†) en EUSEBIUS (§) lezen wij van den Apostel JOANNES, dat hij, uit zijne balingſchap te *Efeze* terug gekeerd, inzonderheid ook zich beijverd heeft, om de Leeraars en Opzieners der Kerk te onderwijzen; en van POLYKARPUS, leerling van dezen Apos-

den, zich niet enkel bepalen moet tot die beduidenis, welke wij thans aan het woord *Katechizeeren*, *Katechiſatie*, *Katechismus* enz. geven.

(*) Vergelijk TOB. PFANNER *de Catechumenis veteris Eccleſiæ. Vinariæ* 1688 12°.

(†) *Adv. Hæres.* II. 23. *p.* 148.

(§) *Hist. Eccles.* III. 23.

Apostel, Biſchop te *Smyrna*, dat hij velen tot zijne leerlingen gehad heeft, die naderhand aan de Christen Kerk uitmuntende diensten gedaan, en zich in dezelve eenen naam verworven hebben. Vervolgends heeft men te *Rome*, en in het Oosten, te *Antiochië*, *Cæsareë*, *Edesſa*, *Niſibis* enz. zoodanige Kweekſchoolen geſticht, tot bevordering van Godsdienſtige kundigheden onder de Christenen (*).

Katechetiſche School te *Alexandrië*.

Doch de roem van alle deze Schoolen werd ligtelijk verduisterd door de vermaarde *Katechetiſche School* te *Alexandrië* in *Egypte*, welke omſtreeks het jaar 180 begon beroemd te worden. Indien wij HIËRONYMUS geloven (†), zou deze School door den Euängelist MARCUS reeds zijn aangelegd. Te *Alexandrië* had, in het *Muſeum*, een Genootſchap van Heidenſche Geleerden, reeds zedert den tijd der *Ptolemeusſen*, gebloeid, en alle takken der Geleerdheid, tot nut van zoo velen, als zich tot hen vervoegden, beärbeid. Dit ſchijnen de Christenen in deze Hoofdſtad van *Egypte* zich ten voorbeeld geſteld, en hun Kweekſchool te *Alexandrië* ingericht te hebben, tot het vormen van Leeräars der Kerk, en het uitbreiden van geleerdheid onder hen. Wij moeten dus deze *Katechetiſche* School te *Alexandrië* beſchouwen als eene *Akademie* of *Hooge School*, gelijk EUSEBIUS ze uitdruklijk *eene School der Gelovigen en der Heilige Wetenſchappen* noemt, welke, zegt hij

(*) Men zie de Schrijvers aangehaald bij MOSHEIM *Kerkl. Geſch.* I. *Deel*, *Bladz.* 161. en 162.

(†) *Catal.* SS. *Eccles. C.* 36.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

hij (*), van de oudſte tijden af, tot onzen leeftijd toe beſtaat, en die van mannen bekleed is, die in welſprekendheid en de beöefening der Godlijke Wetenſchappen hebben uitgemunt." Ook heeft deze School groote en voortreflijke mannen uitgeleverd, die de wereldlijke Geleerdheid, en bijzonder de Wijsgeerte, met de Christelijke leere hebben verëenigd, en wezenlijke diensten aan de Kerk bewezen, hoewel het misbruik, dat ſommigen hunner, naderhand, van deze Wijsgeerte gemaakt hebben, aanleiding heeft gegeven, om te vragen, of deze School het Christendom meer bevoordeeld dan benadeeld hebbe?

PANTÆNUS, een voornaam Leeraar dezer School.

PANTÆNUS was, onder de regeering van COMMODUS (†), een Leeraar dezer School, die, door zich zelven, en niet min, door zijnen Leerling en Opvolger, CLEMENS *van Alexandrië*, den roem dezer School zeer heeft uitgebreid. PANTÆNUS had zich van der jeugd af bijzonder geöefend in de grondbeginzelen der *Stoïſche* Wijsgeerte, en was vervolgends een zoo ijverig Christen, dat hij, om het Euangelie te prediken, eene zendelings-reize ondernam, zijnde, vol-

(*) EUSEB. *Hiſt. Eccles.* V. 10.

(†) EUSEB. *Hiſt. Eccles.* V. *C.* 10. PHILIPPUS SIDETES geeft wel, in een *Fragment* bij H. DODWELL (*Diſſ. in Iren. p.* 488. *Sqq.*) eene andere volglijst der Leeraaren dezer School op, makende ATHENAGORAS, den verdediger der Christenen, tot derzelven eerſten Opziener; vervolgends CLEMENS, en na dezen PANTÆNUS. Maar zijn getuigenis ſtrijdt met de tijdrekening, en zijn gezag kan dat van EUSEBIUS niet overwegen.

Digitized by Google

volgends HIERONYMUS, op begeerte der *Indiänen*, door zijnen Bisschop DEMETRIUS, aan hun gezonden, en dus zelfs in *Indië* gekomen, alwaar hij het Euängelie van MATTHEUS vond, in het *Hebreeuwsch* geschreven, het welk hij, bij zijne wederkomst, mede naa *Alexandrië* bracht, zijnde dit Euängelie, gelijk het verhaal meldt, door den Apostel BARTHOLOMEUS daar gelaten (*). Bij dit verhaal, zal men echter bedacht moeten zijn, dat wij, door deze *Indiänen*, te verstaan hebben de bewoners van *Gelukkig Arabië*, het welk bij de Ouden ook *Indië* heette, bijzonder die, welke bij de Grieken den naam van *Homeriten* dragen (†). Wedergekeerd naa *Alexandrië*, alwaar hij, zoo met de levende stem, als met zijne Schriften de schatten der Godlijke leere ontsloot, boezemde hij der Christelijke Jeugd lust in, om ook de Heidensche Wijsgeerte en Geleerdheid te onderzoeken, en leerde hen, die met het Christendom te verbinden (§), en was dus een Grondlegger van die liefde tot de wereldlijke Geleerdheid, in deze School, wier misbruik naderhand zoo veel onheils gesticht heeft. Van de Schriften van dezen PANTÆNUS heeft niets onze tijden bereikt, dan eene plaats uit zijne Uitleggingen der Heil. Schrift, in welke Uitlegkunde hij bijzonder zal uitgemunt heb-

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

(*) Vergelijk I. *Deel*, *Bladz.* 227. 228.

(†) ASSEMAN. *Bibl. Orient. T.* IV. *p.* 437.

(§) Dit blijkt uit eenen Brief van ORIGENES, bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 19.

hebben, bij CLEMENS *van Alexandrië* (*), waar in hij deze aanmerking voordraagt, dat de Profeeten meermalen in hunne Schriften den tegenwoordigen tijd voor den toekomenden, of ook den voorleeden, gebruiken.

IRENEUS, Bisschop van *Lions.*

Tot hier toe waren die Christen-Leeraars, welke zich door hunne Schriften beroemd gemaakt hebben, grootendeels, uit de Oostersche en Grieksche Gemeenten, doch omtrent dezen tijd, tusschen de jaaren 170 tot 200, heeft zich in het Westen IRENEUS, Bisschop van *Lugdunum* of *Lions*, in *Frankryk*, door zijne Godzaligheid en ijver niet alleen, maar ook door zijne Schriften, beroemd gemaakt, alhoewel hij ook eigenlijk uit *Asië*, alwaar hij, in zijne vroege jeugd, nog eenige onmiddlijke leerlingen der Apostelen, bijzonder POLYKARPUS, Bisschop van *Smyrna*, gekend en gehoord had, waarom hij ook zelve den naam van *Apostolischen* Leeraar draagt, derwaards gekomen was. — Te *Lions* werd hij door den Bisschop POTHINUS tot Ouderling der Gemeente aldaar verkozen, en door de Christenen aldaar, met bijzondere brieven van aanprijzing der Martelaren van *Lions*, naar *Rome* aan den Bisschop ELEUTHERUS gezonden, om te bewerken, dat de vrede der Kerk, door de verschillen met de *Montanisten*, niet gestoord werde (†). Vervolgends werd hij, na den marteldood van

(*) In *Eclogis ex Prophetar. Scripta*, p. 1002 *ed. Potteri.*

(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 4.

van den ouden Bisschop POTHINUS, dien wij boven verhaald hebben, in deszelfs plaats tot Bisschop te *Lions* verkozen, in welken post hij zich uitmuntend gekweten heeft, door te zorgen voor de voortplanting van het Christendom in die Gewesten, door te waaken tegen alle de valsche leeringen van deze tijden, maar ook door zijne nadruklijke pogingen, bij de hernieuwing van den twist over het vieren van het Paaschfeest, om de buitensporige trotsheid van den Roomschen Bisschop VICTOR te keer te gaan, gelijk wij bij het verhaalen van dien twist zien zullen. Hij overleed in het jaar 202, of wat laater, zonder dat ons blijkt, dat hij, gelijk sommige laater Schrijvers verhaald hebben, den marteldood voor het Christendom geleden heeft.

Zijne Schriften.

Deze ijverige man heeft verscheiden Schriften uitgegeven, welke EUSEBIUS (*) gewaagt, doch van welke allen ons bijna niets dan de bloote naam is overgebleven, zelfs zijn gewigtigst werk, dat hij in het Grieksch schreef, lezen wij, alleen voor een gedeelte, in de oorspronglijke spraak, en voorts in eene Latijnsche overzetting, die, omdat zij al te getrouw bij de letter blijft, veeläl barbaarsch en onverstaanbaar is. Dit Werk bestaat in vijf Boeken, en wordt gemeenlijk IRENEUS *tegen de Ketters* genoemd, eigenlijk, heeft het den titel: *Wederlegging en Omkeering der valschlijk zoogenaamde Wetenschap*, en is ingericht tegen het samenstel van VALENTINUS, en voorts van alle de *Gnosticken*, waar door

(*) *Hist. Eccles.* V. 20. 26.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

door IRENEUS gelegenheid neemt, om, van *SIMON den Magus* af tot TATIANUS toe, alle die genen te gewagen, die, de een min de ander meer, met gelijkfoortige dwalingen, als de *Gnostieken*, befmet waren. Men heeft over dit Werk van IRENEUS verfchillend geöordeeld. De Roomschgezinde Schrijvers hebben doorgaands zeer veel met hem op, omdat zij, in dit Werk, meer dan éene plaats menen te vinden, die hunne meest geliefdkoosde leerftellingen begunstigt. De waarheid is, dat IRENEUS, in de daad, vele geleerdheid in hetzelve ten toon fpreidt, bijzonder zijne kennis van de gevoelens en leerftellingen der *Gnostieken*, en dat hij hen zeer ijverig en meestal vrij gelukkig beftrijdt. Maar aan den anderen kant, is hij op zich zelven een duister Schrijver, en dewijl wij ons met eene flechte vertaling behelpen moeten, is hij, in dezelve, dikwijls volftrekt onverftaanbaar. Overal behandelt hij de *Gnostieken*, als krankzinnige dweepers, daar wij echter van velen hunner, bij voorbeeld VALENTINUS en anderen, weten, dat zij geheel niet van vernuft en fchranderheid ontbloot waren; zonder dat IRENEUS ergens zijn werk maakt, om aan zijne Lezers het verband van het *Gnostiesch* famenftel geregeld op te geven. Verders, haalt hij, in zijne wederlegging, alles te hoop, en wil voor de *Gnostieken*, naar het fchijnt, in geene foort van roem wijken, daarom ftelt hij, wanneer zij zich op *Overleveringen* van geheimzinnige leeringen van JESUS beroepen, daar de overlevering tegen, die bij de Kerk bewaard is gebleven; hebben zij *geheime verklaringen* van den Bijbel, hij heeft ook zij-

ne

ne leenſpreuken, en geheimzinnige uitleggingen. Voorts is hij ligtgelovig, heeft vele fabelen al te los overgenomen, en zinnelijk grove denkbeelden van een aanſtaand rijk van JESUS op deze aarde voorgedragen. Uit dit alles blijkt, dat, hoe veel goeds IRENEUS in dit Werk, met betrekking tot de *Gnostieken*, ook hebbe daargeſteld, men zich echter, in andere opzichten, op zijn gezag, niet altijd kan verlaten. Hier komt nog bij, dat, in onzen tijd, SEMLER de echtheid van dit Werk in twijfel heeft getrokken, daar hij vermoedde, dat, of dit Werk van tijd tot tijd met bijvoegzels en inlaſchingen, na IRENEUS dood, is vermeerderd, of zelfs wel van een ander in laater tijd, onder IRENEUS naam, geſchreven, die de voorrechten van den Biſchop van *Rome* poogde op te vijzelen. Zijne gronden echter voor deze twijfelingen zijn ongenoegzaam, gelijk door anderen is aangetoond, die de echtheid van dit Werk voldoende bewezen hebben. Van dit Werk van IRENEUS zijn, in het begin dezer Eeuw, twee voortreflijke Uitgaven in het licht gekomen, de ééne te *Oxford* 1702, door JOAN ERNST GRABE, de andere te *Parys* 1710, door RENATUS MASSUET. Om dienzelfden tijd, heeft CHRISTOPH. MATTH. PFAFF, in de Koninglijke Bibliotheek te *Turin*, nog vier andere kleine Stukjens van IRENEUS in een Handſchrift ontdekt, welke in *'s Hage* 1715, en andermaal in het jaar 1743, gedrukt zijn geworden. Doch deze ſchijnen niet anders te zijn dan vrije uittrekzels uit het groote werk van IRENEUS zelven, in het welk zij, zaaklijk ten minſten, voorkomen,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

te meer, daar het Handſchrift, waar uit zij genomen zijn, meer ſoortgelijke uittrekzels uit Schriften der Kerkvaderen in zich bevatte.

Het zal der moeite waardig zijn, uit dit Werk van IRENEUS, weder eenige plaatzen uit te lezen, die ons eenige bijzonderheden, zoo betreklijk de uitbreiding des Christendoms, ten dezen tijde, en de gave der wonderwerken, als betreklijk de leerſtukken en gevoelens bekendmaken.

Bijzonderheden uit zijne Schriften. Uitbreiding der Christen-Kerk in de Westerſche Landen.

Wanneer hij ſpreekt van de overëenſtemming der Christenen in één en dezelfde leere, die hij tegen over de verſchillende meningen der *Gnostieken* onder malkanderen ſtelt, zegt hij (*): „ Daar zijn in de „ wereld heel verſchillende talen, maar nogthans is „ de *kracht der overlevering* (†) één en dezelfde. „ Noch de Gemeenten, die in *Duitschland* geves„ tigd zijn, geloven anders, noch die in *Spanje*, „ en onder de *Celten* (*Gallië*), noch die in het „ *Oosten*, noch in *Egypte*, noch in *Libyë*, noch „ die gesticht zijn in het *midden* der wereld." Deze laatſte ſpreekwijze duidt allerwaarſchijnlijkst aan, de

(*) I. *Boek*, *Hoofdſt.* 10.

(†) Dewijl IRENEUS te dezer plaatze, in het voorgaande en volgende, deze ſpreekwijze verwisſelt, met die van *geloof*, *prediking*, *ſymbolum* of *algemeene belijdenis*, moet men beſluiten, dat hij, hier ten minſten, door *overlevering*, niet anders dan de oorſpronglijke en bewaarde leere van de Christenen verſtaat, en de *kracht der overlevering* zal *de grondleerſtukken* van dit geloof beteekenen.

de binnengewesten van het *Romeinſche* Rijk, in tegenſtelling der opgenoemde, die op de Grenzen van dat Rijk gelegen zijn. Uit deze plaats kan men eenigzins, opmaken, hoe verre zich het Christendom, ten dezen tijde, door het geheele Romeinſche Rijk hebbe voortgeplant. Wij moeten echter het gezegde van IRENEUS, met eenige behoedzaamheid, opvatten. Dat PAULUS de Apostel in *Spanje* geweest zij, en daar Christen-Gemeenten geſticht hebbe, wordt verhaald, maar is niet boven allen twijffel geplaatst (*), en het geen men van de verrichtingen van den Apostel JAKOBUS, in dat Land, in later tijd verteld heeft, is fabelachtig (†), gelijk ook dat eenigen van JESUS leerlingen, en bijzonder DIONYSIUS de *Areopagiet*, in *Gallië*, en EUCHARIUS, VALERIUS, en MATERNUS, leerlingen van den Apostel PETRUS, Gemeenten zouden geſticht hebben in *Keulen*, *Trier*, *Luik* enz. terwijl dit alles enkel toetefchrijven is, aan de zucht der Gemeenten, naar de eere, van door Apostelen, of derzelver onmidlijke leerlingen, geſticht te zijn. Boven in dit *Deel* (§) hebben wij gezien, dat het Christendom eerst onder MARCUS AURELIUS in *Gallië* gevestigd is, en toen misſchien zich enkel tot de ſteden *Lugdunum* (*Lions*) en *Vienne* bepaald heeft, IRENEUS ſpreekt niets van *Brittannië*, alhoewel men ook derwaards JOSEF van

(*) I. *Deel*, *Bladz.* 243. 244.

(†) Aldaar *Bladz.* 177.

(§) *Bladz.* 185.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

van *Arimathea* heeft laten reizen, en veel weer te vertellen van eenen Koning van dat Eiland, LUCIUS genaamd, die van den Romeinſchen Biſſchop ELEUTHERUS eenige Leeraaren zou verzocht hebben, om zijne onderdanen in het Christendom te onderwijzen. Evenwel is het niet onmooglijk, dat, om dezen tijd reeds, Christenen uit *Gallië* de eerſte kennis van hunnen Godsdienst in *Brittannië* gebracht hebben, dewijl wij toch zullen zien, dat in ons Vaderland, of in *Friesland*, de eerſte zendelingen van het Christendom uit *Brittannië* zijn aangekomen. Door *Germanië*, waar IRENEUS van ſpreekt, kunnen wij, insgelijks, niet meer verſtaan, dan dat gedeelte van *Duitschland*, langs den linkeoever van den *Rhyn* en langs den *Donau*, waar de Romeinen hunne Volkplantingen hadden (*).

Wondergaven bij de Christenen.

Eene andere merkwaardige plaats in dit Werk van IRENEUS is die, in welke hij het volgende getuigt, van de nog voortduurende *wondergaven* onder de Christenen (†). Sprekende van de *Gnostieken*, en andere Dwaalleeraaren, zegt hij: „ Men zegt wel „ van hun, dat zij allerhande wonderen doen, maar „ zij

(*) Men vergelijke hier, met betrekking tot ons Vaderland, WAGENAAR *Vaderl. Geſchied.* I. *Deel*, *Bladz.* 338 volgg. en met betrekking tot *Gallië*, *Brittannië*, en *Germanië*, MOSHEIM *Nodige Ophelder.* II. *Deel*, *Bladz.* 12 volgg.

(†) *Libr.* 2. *Cap.* 31. en 32. welke plaats ook aangehaald is bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* V. 7.

Digitized by Google

„ zij kunnen aan blinden het gezicht, aan dooven
„ het gehoor niet geven, noch alle duivelen uitdrij-
„ ven, behalven die, welke van hun zelve ingelaten
„ worden, zo zij nogthans dit ook doen; ook kun-
„ nen zij, geene zwakken, of kreupelen, of geraak-
„ ten, of die aan eenig ligchaamsdeel ongeſteld
„ zijn, genezen, zoo veel ſcheelt het, dat zij eenen
„ dooden zouden opwekken, gelijk de Heere en de
„ Apostelen, door het gebed, opgewekt hebben, ja
„ ook, onder de broederen (Broederſchap) velen
„ dikwijls, wanneer, in den nood, de geheele Ge-
„ meente van eene plaats zulks begeerde met vasten
„ en vele gebeden, waar door de geest des overle-
„ denen wederkeerde, en de mensch aan de gebe-
„ den der Heiligen geſchonken werd." — „ Doch,
„ indien zij mogten zeggen, dat dergelijke wonderen
„ door den Heere alleen in ſchijn verricht zijn, zul-
„ len wij hen tot de Profeetiſche Schriften leiden,
„ en daar uit aantonen, dat alles dus van hem voor-
„ zegd en gewislijk geſchied, en dat hij alleen de
„ Zoon van God is; waaröm ook in zijnen naam,
„ de genen, die waarlijk zijne leerlingen zijn, van
„ hem deze genade ontvangen hebbende, tot heil
„ der overige menſchen, naar mate elk deze gave
„ van hem verkregen heeft, dit verrichten. Te we-
„ ten, ſommigen drijven krachtig en waarlijk duive-
„ len uit; zoo dat ook dikwijls zij, die van booze
„ geesten gereinigd zijn, gelooven, en in de Kerk
„ blijven. Anderen hebben eene voorwetenſchap van
„ het toekomende en gezichten, en profeetiſche
„ voorzeggingen. Anderen genezen kranken, door

„ op-

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ oplegging der handen, en herſtellen hen in gezond-
„ heid; zelfs, gelijk wij zeiden, dooden zijn opge-
„ wekt, en nog verſcheiden jaaren bij ons gebleven.
„ Wat dan? Men kan het getal niet berekenen der
„ gaven, welke de Kerk, door de geheele wereld,
„ van God ontvangen hebbende, in den naam van
„ JESUS CHRISTUS, die onder PONTIUS PILATUS ge-
„ kruist is, daaglijks tot heil der Heidenen verricht,
„ niemand bedriegende, en geen geldwinst zoeken-
„ de. Want, gelijk zij het van God om niet ont-
„ vangen heeft, bedient zij het ook om niet." —
Op eene andere plaats zegt hij nog: „ Gelijk wij
„ ook vele broederen in de Kerk hooren, die pro-
„ feetiſche gaven hebben, en door den geest veler-
„ hande talen ſpreken, die ook, tot algemeen nut,
„ de verborgen dingen der menſchen in het open-
„ baar brengen, en de geheimen van God ontvou-
„ wen." —— Dat de buitengewone gaven van den Godlijken Geest nog eenen geruimen tijd bij de Christenen, na den dood der Apostelen gebleven zijn, wordt algemeen door de oude Christen Schrijvers getuigd (*); men heeft dit getuigenis ook vrij algemeen, bijzonder uit hoofde van deze plaats van IRENEUS, laten gelden, als welke zoo ſtellig ſpreekt, en wel bij gelegenheid der wederlegging van Ket-

(*) Wij hebben hier voor in dit *Deel*, *Bladz.* 32. 33. uit EUSEBIUS gezien, hoe die Leeraars, welke, onder TRAJANUS arbeidden, aan de voortplanting van het Christendom, hunne prediking ook met wonderwerken verzelden.

Digitized by Google

Ketters, dat men, ten minſten, wat de hoofdzaak aangaat, naauwlijks eenigen twijfel kon overhouden; tot dat, in onzen tijd, in *Engeland*, CONYERS MIDDLETON, in een Werk, welk hij noemde, *A free inquiry into the miraculous Powers* enz. *London* 1749 in 4to., dit getuigenis regelrecht aantaſtte, en volſtrekt ontkende, dat de buitengewoone of wondergaven, na den dood der Apoſtelen, hebben voortgeduurd (*). Dit Geſchrift heeft aanleiding gegeven tot vele voor- en tegenſchriften, over dit onderwerp. Men heeft onder anderen tegen deze plaats van IRENEUS uitgezonderd, dat hij algemeen ſpreekt, zonder eenig bijzonder voorbeeld aan te haalen; maar, ſchoon hij geene bijzondere gevallen, met name der perſonen, aanhaalt, echter ſpreekt hij zoó verzekerd, dat men zijn getuigenis niet maar zoo los verwerpen kan, te min, omdat toch de Heidenen zelve dit wondervermogen bij de Chriſtenen hebben erkend, daar zij hetzelve zochten te verzwakken, door insgelijks zich op wonderwerken te beroepen. Ook zou het weinig afdoen, al had IRENEUS bijzondere gevallen en perſonen genoemd, alzoo men niet behoeft te twijfelen, of ook daar tegen zouden zwarigheden gevonden en ingebracht zijn. Men heeft gezegd, IRENEUS ſpreekt van de gave der talen, en ondertuſſchen erkent hij zelve, die voor zich niet te

(*) Men zie MOSHEIM *Nod. Opheld.* II. *Deel*, *Bladz.* 54. In onzen tijd heeft, onder anderen GIBBON, in zijne *Geſchiedenis van den val des R. Rijks*, dit gevoelen van MIDDLETON voorgeſtaan en beweerd.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

te bezitten; IRENEUS ſpreekt van de gave van gezichten en voorzeggingen, als aan *vele* Broederen geſchonken, daar wij echter lezen (*), dat, toen de *Montanisten* zich begonnen berucht te maken, door hunne verrukkingen, gezichten, en voorzeggingen, de Gemeenten, daar over, als over *eene nieuwigheid*, verbaasd ſtonden; eindelijk, wanneer IRENEUS gewaagt van de gave, om kranken te genezen, en dooden op te wekken, beroept men zich op eene plaats uit THEOFILUS *van Antiöchie* (†), van wien wij boven (*Bladz.* 174.) gewaagd hebben, in welke hij zijnen vriend AUTOLYCUS, die van hem eischte, dat hij hem eenen opgewekten doode vertoonen zou, eenvouwig daarmede afzet, dat hij onredelijk handele, dewijl hij eerst *zien*, en dan gelooven wilde enz. in plaats van hem, daadlijk, tot een voorbeeld van die natuur te wijzen, waar aan het hem niet ontbroken kon hebben, indien het gezegde van IRENEUS waarheid behelsde. Deze uitzonderingen kunnen nogthans iemand, die wel denkt, niet voldoende voorkomen. Men make ſlechts deze ééne aanmerking, dat de Ouden, en dus ook IRENEUS, te dezer plaatze, niet zeggen, dat de wondergaven algemeen, maar alleen, dat zij aan ſommigen geſchonken waren; ook zeggen zij niet, dat deze dezelve, naar welgevallen, konden oefenen, maar gelijk IRENEUS hier uitdruklijk opmerkt, alleen in geval van *noodzaaklijkheid*, tot *heil* en *nut* der menſchen, en wanneer de

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 16.

(†) *Advers.* AUTOLYCUM *Libr.* I. §. 18.

de *gantſche* Gemeente ze met *vasten* en *vele gebeden* verlangde. Met deze aanmerking vervalt de tegenwerping, die daar uit genomen is, dat IRENEUS zelve de gave der talen niet bezeten heeft; nu heldert zich ook de bedenking op, omtrent de bevreemding der Gemeenten bij de verſchijning der *Montaniſtiſche* Profeeten; en wat de plaats uit THEOPILUS betreft, men zal geheel niet kunnen verwachten, dat, op den ongerijmden eisch van eenen Heiden, terſtond een wonderwerk zou gebeuren, bijzonder, daar hij dezen eisch eigenlijk deed met betrekking tot de leere van de opſtanding der dooden, waaromtrent zoo vele bewijzen konden aangevoerd worden, dat men van hem, die daar door zich niet liet overreden, zeggen kon: Indien zij dezen geen geloof geven, zouden zij ook niet geloven, al ware het ook, dat iemand uit de dooden opſtond. Wat nu de hoofdzaak zelve betreft, men geve toe, dat de oude Chriſten Schrijvers de voorbeelden der wonderwerken, na den dood der Apoſtelen, in getal eer vergroot dan verkleind hebben; dat men ſomtijds voor wonderwerken heeft gehouden, die het echter niet waren; dat men veeläl ligtgelovig, en wanneer het op het wederleggen van Ketters aankwam, in de keuze der bewijzen, niet zeer kiesch is geweest; men voege 'er bij, dat, ten opzichte der profeetiſche gaven, IRENEUS misſchien ook te groote gedachten van de *Montaniſten* hebbe gemaakt: nogthans blijft dit altijd over, dat 'er, onder de bovengemelde bepalingen, geene reden is, om, tegen de algemeene overëenſtemming der oude Schrijvers aan, volſtrekt

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

te ontkennen, dat niet, in ſommige gelegenheden, de blijken van bijzondere wondergaven zich nog hier en ginds onder de Christenen ten dezen tijde vertoond hebben; en op deze wijze heeft MIDDLETON zelve, in zijn laatſte antwoord, na zijnen dood, uitgekomen, zich zelven verklaard (*).

Algemeene leere der Christenen, volgens IRENEUS.

Verders weten wij uit IRENEUS, welke de hoofdſomme der leere geächt werd te zijn, in welke alle echte Christenen overeenſtemden, volgends het onderwijs van de Apostelen, en in welke geen Leeraar, hoe aanzienlijk ook, verändering vermogt te brengen, hoe zeer het vrijſtond, over bijzondere onderwerpen naarvorſchingen te doen, en zijn gevoelen te verklaren: „ De Kerk," zegt hij (†), „ zoo „ ver zij ook door de geheele wereld, en tot aan „ de einden der aarde verſpreid is, heeft van de „ Apostelen en derzelver leerlingen het geloof in „ éénen God den Vader, den Albevatter, die den „ Hemel, de Aarde, de Zee, en al wat daar in is, „ geſchapen heeft — en in den éénen CHRISTUS JE„ sus, den Zoon van God, die, om onze Zaligheid „ mensch is geworden — en in den Heiligen Geest, „ die de Godlijke huishoudingen, en de toekomſten, „ door de Profeeten, heeft gepredikt, als ook de „ geboorte uit eene Maagd, en het lijden, en de „ opſtanding uit de dooden, en de lichaamlijke op„ neming in de hemelen van onzen geliefden Heere „ JESUS CHRISTUS, eindelijk, zijne wederkomst van „ den

(*) Zie MOSHEIM *l. c. Bladz.* 58.

(†) *Libr.* I. *C.* 10.

„ den hemel in de heerlijkheid des Vaders, om alles
„ weder tot één te verzamelen, en alle vleesch van
„ al het menschdom op te wekken, opdat zich voor
„ CHRISTUS JESUS onzen Heere, en God, en Zalig-
„ maker, en Koning, naar het welbehagen des on-
„ zichtbaren Vaders, alle knie buige der genen, die in
„ den hemel, op en onder de aarde zijn, en alle ton-
„ ge hem belijde, en opdat hij een rechtvaardig oor-
„ deel houde over allen, de geestelijke Boosheden,
„ en de Engelen, die gezondigd hebben, en afge-
„ vallen zijn, en de Godlozen en onrechtvaardigen,
„ ongerechtigen, en Godlasterende menschen, in het
„ eeuwig vuur werpe, maar aan de rechtvaardigen,
„ en heiligen, en die zijne geboden bewaard heb-
„ ben, zoo die van eerſten af in zijne liefde geble-
„ ven zijn, als dien hij, op hunne bekeering, het
„ leven gegeven heeft, onverderflijkheid ſchenke, en
„ hen eeuwige heerlijkheid deelachtig make!" Men kan deze korte opgave der leere van de Christenen aanmerken, als één der eerſte ontwerpen van die Algemeene Geloofsbelijdenis, die naderhand onder den naam van de *Apostoliſche* in de Kerk is aangenomen (*); voorts behelst zij wezenlijk volkomen dezelfde eenvouwige, kunsteloze, en verſtaanbare leere van het Christendom, die wij ook in de Schriften van JUSTINUS den *Martelaar* ontmoet hebben (†), en

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180 tot 193

(*) Wij hebben van dezelve gehandeld, I. *Deel*, *Bladz.* 325.

(†) Zie boven in dit *Deel. Bladz.* 112.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

en die zoo veel verſchilt van die duistere en dikwijls onbeſtaanbare ſpitsvinnigheden, die ons, over verſcheiden leerpunten, bij Kerkelijke Leeräars reeds zijn voorgekomen.

Goochelarijën van MARCUS en de Marcoſianen.

Wanneer IRENEUS, bij tegenöverſtelling tegen de overëenſtemming der Christenen, ſpreekt van de verdeeldheid in gevoelens onder de *Valentinianen*, onder welke VALENTINUS zelve en zijne voornaamſte aanhangers, SECUNDUS, EPIFANES, PTOLEMEUS, COLARBASUS, en MARCUS, met zich zelven en onderling, in gevoelens verſchilden, meldt hij ons (*) verſcheiden bijzonderheden van dezen MARCUS, die zich door toverkunsten, liever zouden wij geloven, als een geestelijk goochelaar, door kunſtenarijën, berucht maakte. Dus wendde hij voor, bij het vieren van het Heilig Avondmaal, waarbij hij zich van eene lange en omſlachtige inzegening bediende, dat hij witten wijn in rooden veränderde, of dat zelfs op zijn gebed *bloed* in den kelk druppelde. IRENEUS beſchuldigt verders de *Marcoſianen* van geweldige verdraajingen der Heilige Schrift, hij ſpreekt van hunne gevoelens, omtrent het geen zij den naam van *verloſſing* geven, en van het onderſcheid, dat zij ſtelden tusſchen den *dierlijken* Doop, tot vergeving der zonden, en den *geestelijken* tot *verloſſing*; en bericht, dat zij het water in den Doop met *olie* mengden, en meer dergelijke zaken.

Boete bij IRE-

In dat zelfde laatst aangehaalde Hoofdſtuk, maakt

(*) *Libr.* I. *C.* 13. *Sqq.*

IRENEUS, in het voorbijgaan gewag van de *Boete* of *Boetvaardigheid*, tot welke de leden der Christelijke Kerk verpligt waren, als ter voldoening, wanneer zij de Gemeente geërgerd of beledigd hadden. Hij noemt ze ἐξομολογησις (*Belijdenis*) omdat zij een' aanvang nam, met eene openbare belijdenis der gepleegde misdaad, terwijl zij zich in traanen, weeklagten, en vele andere tekenen van leedwezen en berouw, voor een' langer of korter tijd, openbaarde. Wij zien daar uit, hoe de Christenen, ten dezen tijde, de Kerkelijke tucht hebben in acht genomen, om alle ergernisfen en opſpraak van hunne Gemeente af te weeren (*). de Christenen.

Bij de vraag, of de Christenen, van eerſten af, ook hunne kleine kinderen gedoopt hebben? is de volgende plaats uit dit Werk van IRENEUS (†) niet voorbijgegaan geworden: van JESUS CHRISTUS zegt hij daar, dat hij alle leeftijden, van kind, jongeling, man enz. beleefd heeft, „ dewijl hij gekomen was, om allen door zich zelven zalig te maken, allen, zeg ik, die door hem tot God *wedergeboren* worden, kinderen, kleinen, knaapen, jongelingen en ouden. Daaröm is hij, door alle leeftijden gekomen, en voor de kinderen een kind geworden, de kinderen *heiligende*, onder de kleinen een kleine, *heiligende* hen, die dezen leeftijd hebben, te gelijk ook voor dezen een voorbeeld geworden zijnde, van Ouderliefde (*pietatis*,) deugdzaamheid, en onderwerping." enz. Men meent, in de- Iet over de vraag, of de Christenen van dezen tijd ook kinderen gedoopt hebben?

(*) Vergelijk I. *Deel*, *Bladz.* 349. 350.

(†) *Libr.* II. *Cap.* 22.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G Jaar 180. tot 193.

deze woorden een bewijs te vinden, van het gebruik van den Kinderdoop, waar van tot hier toe, bij de Kerkelijke Schrijvers, geen uitdruklijk gewag gemaakt wordt, omdat de woorden *wedergeboorte*, en *wedergeboren* worden, door onzen IRENEUS elders, gelijk ook door JUSTINUS den *Martelaar*, van den *Doop* gebruikt, en daar op toegepast worden, waaröm men het gezegde, *allen, die tot God wedergeboren worden*, verklaart, *allen, die in God gedoopt worden.* Hier komt bij, dat TERTULLIANUS, onmidlijk na dezen tijd, ons van het gebruik des *Kinderdoops* onder de Christenen bericht geeft. Het één en ander moge eenen ſchijn hebben, echter kan men, met geſchiedkundige zekerheid, het gebruik van den Kinderdoop, uit deze plaats, niet bewijzen; alzoo men niet meer kan zeggen, dan dit: de ſpreekwijze *wedergeboren worden tot God*, *kan van ~~den~~ Doop verſtaan worden*, doch zij *kan* ook in eenen anderen zin worden opgevat; en deze onzekerheid blijft, alſchoon men in aanmerking neemt, dat zij hier, met de ſpreekwijze, *heiligen*, verwisſeld wordt. Men moet derhalven erkennen, dat 'er, vóór TERTULLIANUS, geene duidelijke geſchiedkundige berichten zijn van het gebruik, om ook kinderen te doopen, onder de Christenen.

Gebruik der overleveringen.

Even vruchteloos beroepen zich zulken op IRENEUS, die aan de *mondelinge overleveringen*, van de Apostelen oorſpronglijk, doch niet in hunne Schriften opgetekend, geern een groot gezag tockennen. Het is waar, in het *Derde Boek* van zijn Werk, beroept hij zich, ten ſterkſten, op de *overlevering*, door wel-

welke, wegens de onafgebrokene opvolging der Bisſchoppen, tot op zijnen tijd, de leere der Apostelen bewaard is gebleven. Onder anderen verdienen de volgende woorden (*) bijzonder naauwkeurige opmerking. „ Maar, alzoo het te lang is, in dit „ Werk, de opvolgingen van alle Gemeenten op te „ tellen, beroepen wij ons alleenlijk op die *overle-* „ *vering* der grootſte en oudſte, en aan allen bekende, door de twee alleruitmuntendſte Apostelen „ PETRUS en PAULUS gegrondde en geſtichtte Gemeente, welke zij van de Apostelen heeft; en op „ het aan de menſchen verkondigd, en door de opvolging der Bisſchoppen tot ons gekomen Geloof, „ waardoor wij allen beſchamen, welke, op eenigerleï wijze, *anders*, *dan het behoort*, het zij uit „ eigenliefde, of uit ijdele eerzucht, of uit blindheid, en verkeerde beginzelen, iet *verzamelen*. „ Want, tot deze Gemeente behoort, uit hoofde „ van hare bijzondere (of magtiger) voortreflijkheid „ (*propter potiorem*, of *potentiorem*, *principalitatem*,) „ de geheele Kerk, dat is, alle gelooven, van alle „ plaatzen, ſaam te komen, als in welke altijd die „ *overlevering*, welke van de Apostelen oorſprongelijk is, van die genen bewaard is geworden, die „ van alömme zijn." Hoe ſterk deze gezegden ook ſchijnen te ſpreken, het is 'er nogthans ver af, dat zij iet, ten voordeele van het gezag van mondelinge overleveringen, buiten de Heilige Schrift, beſliſſen zouden, mids wij dezelve, in hunnen rechten

II BOEK V Hoofdſt. tot C. G. Jaar 180. tot 193.

(*) *Libr.* III. *C.* 3.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

ten zin, en naar de bedoeling van IRENEUS, op te maken uit het verband, waar in zij voorkomen, beſchouwen. Het onderwerp is gewigtig genoeg, om ons daar over eenige aanmerkingen te veröorloven.

Vooreerst, merk ik aan, dat het woord παραδοσις, *traditio*, *overlevering*, in meer dan ééne betekenis, bij de Oude Christen Schrijvers genomen wordt. Het betekent niet alleen *leeringen* of *voorſchriften*, die van de Apostelen oorſpronglijk zullen zijn, zonder dat zij in derzelver Schriften zijn opgetekend, zoo als men het woord *traditie* en *overlevering*, in laater tijden, doorgaands verſtaan heeft, maar het betekent ook de leere der Apostelen, zoo als zij vervat is, in de Schriften der Apostelen, en komt dus zoo wel van eene *ſchriftelijke*, als *mondelijke*, overlevering bij de Ouden voor, met één woord, in de betekenis van *de leere* van JESUS en de Apostelen. En van deze laatſte betekenis zijn zelfs verſcheiden voorbeelden bij IRENEUS zelven (*).

Ten tweeden. Onder dezen naam begrepen de Christenen zeer dikwijls, het geen wij onder den naam van *Anecdoten* begrijpen. Men ſtelde 'er onder de Oude Christenen groot belang in, om zoodanige bijzonderheden van daaden en gezegden van JESUS en de Apostelen te weten, en wij hebben boven (†) reeds gezien, hoe PAPIAS 'er bijzonder werk van gemaakt heeft, om dezelve te verzamelen; ook nam men tot zoodanige berichten zijnen toevlucht, wan-

(*) Zie boven *Bladz.* 234. (†) *Bladz.* 33. 34.

wanneer 'er verſchil viel over zekere gebruiken of plegtigheden, waarömtrent de Apostelen, in hunne Schriften niets bepaald, maar de ſchikkingen aan de vrijheid der Gemeenten gelaten hadden, gelijk in het verſchil over het *Paſcha* (*); eindelijk, wanneer zekere nieuwe inrichtingen waren opgekomen, wilde men dezelve geern van de Apostelen afgeleid hebben, waar aan de *Apostoliſche Vaſtſtellingen* en *Kerkregelen*, grootendeels haren oorſprong verſchuldigd zijn (†). Doch, ons is reeds in PAPIAS en anderen gebleken, en zal ook in IRENEUS blijken, hoe ligtelijk, langs dezen weg, allerhande *Fabelen* en *Verdichtzelen* geloof hebben gevonden; ook leerde het verſchil over het *Paaſchfeest*, hoe onzeker en oncens men, dikwijls, omtrent zoodanige overleveringen was.

Eene derde aanmerking is: Uit de voorgaande Geſchiedenis, is ons ten overvloede gebleken, dat de *Gnostieken*, naderhand de *Montanisten*, en anderen, en dus de Dwaalleeraars, de genen geweest zijn, die zich, omdat zij hunne gevoelens uit de Heilige Schrift niet konden goedmaken, op de *overlevering*, of op zekere leeringen beroepen hebben, die JESUS en zijne Apostelen aan volmaakter Christenen hadden toevertrouwd, terwijl de Christenen, met alle recht, zich daar tegen verzet hebben, dewijl zij, zoodanig grondbeginzel eenmaal toelatende, daaglijks voor het gevaar blootſtonden, dat men hun nieuw ver-

(*) Zie *Bladz.* 126.

(†) I. *Deel*, *Bladz.* 327 volgg.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

verzonnen en eigenwillige leeringen of gebruiken, als van God bevolen, zou opdringen. IRENEUS zelve, merkt dit aan (*), dat de Ketters daaröm in zoo verschriklijke dwalingen vervallen zijn, omdat zij zich niet aan de Godlijke Schriften gehouden hebben. Hij legt hun de tegenwerping in den mond, dat „ de „ waarheid uit de schriften niet kan gekend worden, „ van die genen, wien de *overlevering* onbekend is; „ want, dat PAULUS gezegd heeft: *wij spreken de „ wijsheid onder de volmaakten.*" Maar, voegt hij 'er bij, „ elk van hun noemt deze wijsheid dat ge„ ne, wat hij zelve uitgevonden, dat is, verdicht „ heeft, zoodat de waarheid dan bij VALENTINUS, „ dan bij MARCION te zoeken zou zijn (†)." IRENEUS leert, integendeel, wijdlopig tegen de *Gnostieken*, dat men zich aan den Bijbel moet houden, zonder, te nieuwsgierig en vermetel, onze vragen en onderzoekingen te verdubbelen, bijzonder omtrent onderwerpen, die het bereik van ons verstand te boven gaan (§), ook wederlegt hij de Ketters, in dit gantsche werk, uit de Bijbelboeken; waar uit

Mijne vierde aanmerking voortvloeit. IRENEUS verstaat hier, door *overlevering*, in het gemeen de *leere* der Apostelen, zoo als die in de Kerk bewaard is gebleven, doch niet eene andere, dan die in hunne Schriften vervat is, maar volmaakt dezelfde, en hij beroept zich op derzelver bewaring, door de opvolging,

(*) *Libr.* II. *C.* 11.
(†) *Libr.* III. *C.* 2.
(§) *Libr.* II. *Cap.* 27. 28.

ging, bij tegenſtelling tegen zulken, die door de overlevering wilden goedmaken, het geen zij geene kans zagen, uit de Heilige Schrift te bewijzen. Zij kunnen, zegt IRENEUS, geene zekerer overlevering hebben, dan die in de Christen Kerk, bijzonder bij de Gemeente te *Rome*, bewaard is gebleven; daar zou men toch van zulke geheimen, als van welke de *Gnostieken* zoo breed opgaven, iet hebben moeten weten, indien 'er zulke geweest waren. Maar deze Kerk weet daar niets van. IRENEUS zegt geheel niet, dat men de *overlevering* dezer Kerk, of in 't gemeen, de *overlevering*, als een' regel zou moeten volgen, vooral wanneer het getuigenis der Heil. Schrift beſlisſend ſpreekt, of 'er mede ſtrijdt, zelfs zegt hij nergens, dat 'er een enkel leerſtuk is, het welk *alleen* door mondelijke overlevering zou voortgeplant en bewaard zijn gebleven. Dus luiden zijne eigene woorden: „ Geſteld ook, dat de Apos„ telen zekere verborgene geheimen geweten had„ den, die zij afzonderlijk en heimlijk aan de vol„ maakten geleerd hadden, dan zouden zij die zeer „ zeker hebben overgeleverd aan die genen, aan „ welke zij de Gemeenten zelven toevertrouwden (*)."

Aanzien en gezag der Kerk van *Rome*.

Men kan, derhalven, bij de vraag over het gezag der *overleveringen*, zich niet op IRENEUS beroepen, hoe zeer hij zich ſterk ten voordeele van dezelve ſchijnt uit te laten; maar misſchien zal de bovenaangehaalde plaats meer kracht hebben, om te bewij-

(*) *Libr.* III. *C.* 3.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

wijzen, dat men het aanzien en gezag der *Roomſche* Kerk, boven alle anderen, toen reeds erkend hebbe. Ook dit geloof ik niet. SEMLER heeft uit deze plaats een bewijs willen ontleenen, dat dit geheele Werk niet van IRENEUS, maar van laater oorſprong is, omdat 'er de Kerk van *Rome* zoo hoog in verheven wordt, het geen toch zoo vroeg niet heeft kunnen geſchieden. Anderen hebben vermoed, dat deze plaats, door eene laater hand, hier, in het werk van IRENEUS zal ingelascht zijn! Noch het een noch het ander heeft genoegzamen grond voor zich; ook hebben wij zoo geweldige hulpmiddelen niet nodig. Men merke aan, dat het te veel gewaagd is, het aanzien en gezag der Kerk van *Rome* te willen vestigen, op eene plaats, die wij, niet in den oorſpronglijken Tekst, maar ſlechts in eene barbaarſche en genoegzaam onverſtaanbare vertaling hebben. Wat is toch *potior*, of gelijk andere lezen, *potentior*, *principalitas?* Waarſchijnlijk heeft in het Grieksch geſtaan: *δι' ικανοτεραν αρχαιοτητα*, *wegens genoegzame oudheid*, en de woorden van IRENEUS hebben dezen zin: „ De leere der Apostelen is bij „ alle de Gemeenten der Christenen, bij de opvol„ ging van derzelver Opzieners, bewaard gebleven; „ dit van elke derzelven in het bijzonder aan te „ tonen, zou te omſlachtig wezen, daaröm zal hij „ zich alleen bij de Gemeente van *Rome*, *die zeer* „ *groot en zeer oud*, *en van de Apostelen* PETRUS „ *en* PAULUS *geſticht is*, bepalen, en daarmede de „ genen, die verkeerde beſluiten trekken, beſcha„ men.

„ men. Trouwens, wegens deze *genoegzame oud-*
„ *heid*, moet toch de *geheele Kerk*, dat is de gelovi-
„ gen van alle gewesten, daarmede *overeenkomen* (*con-*
„ *venire*,) in welke (*geheele* of *algemeene* Kerk,)
„ altijd die *leere* (*traditio*), welke van de Apostelen
„ oorſpronglijk is, bewaard is gebleven." En hier op laat IRENEUS, onmidlijk, volgen: „Dus is het „ ook bij de Gemeenten te *Smyrna* en *Efeze*." In de laatſte had hij zelve POLYKARPUS nog gekend. „ Men moet dus," vervolgt hij, „ de waarheid „ niet bij nieuwlings opgekomen Ketterijën zoeken, „ die men zoo gemaklijk bij de Kerk," (in 't gemeen, hij ſpreekt niet van de *Romeinſche* Kerk in 't bijzonder,) „ hebben kan." Uit dit alles blijkt duidelijk, dat IRENEUS, noch ten opzichte van gezag, noch zelfs van oudheid, de Kerk van *Rome* boven alle Gemeenten der Christenen verheft, maar dat hij zich op alle de Gemeenten, of op de algemeene Kerk, beroept, als de zuivere leere der Apostelen bewaard hebbende. Dat hij bijzonder de Kerken van *Rome*, *Smyrna* en *Efeze* noemt, daar van is de eenvouwige reden, omdat hij, met dezelve, bijzonder bekend was, en, het geen hier, met betrekking tot de *Roomſche* Kerk, verdient in het oog gehouden te worden, omdat, onder de *Weſterſche* Gemeenten, die van *Rome*, in oudheid en grootte, gewis uitmuntte, voornaamlijk, dewijl de Gemeente van *Lions*, bij welke IRENEUS Biſchop was, nog zeer jong was, gelijk wij boven gezien hebben. Hoe zou ook IRENEUS de Gemeente van *Rome*, als de oudſte van alle Kerken in het gemeen, hebben kunnen roemen? Hij wist immers,

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

mers, dat in het Oosten onder Gemeenten waren, door de Apostelen gesticht, vóór dat PAULUS te *Rome* gekomen was? Ook zullen wij, in het vervolg, zien, dat IRENEUS geen zoodanig gezag aan de Gemeente van *Rome* heeft toegekend, of hij verzette zich ten ijverigsten tegen het gedrag van deszelfs Bisschop VICTOR, toen deze de paalen van Christelijke bescheidenheid en broederlijke verdraagzaamheid te buiten ging. Na deze waarnemingen, behoeven wij niet te zeggen, dat, in allen gevalle, IRENEUS hier slechts voor zich zelven zou spreken, en, dat, hoe groot ook het aanzien ware, het welk de Kerk van *Rome* mogt gehad hebben, onder de Westersche Kerken, ten tijde van IRENEUS, dit toch geen bewijs zou wezen voor eenig gezag of aanzien van die Gemeente in later tijd, alzoo het toch altijd te bewijzen zou staan, dat derzelver tegenwoordige *overleveringen* en *leere* (*Traditio*), volkomen, en onveränderd, dezelfde zijn, als die van deze Kerk, ten tijde van IRENEUS.

Leere omtrent het Avondmaal.

Niet min heeft men zich, in den strijd, over de verändering van het brood en den wijn in het Avondmaal, en den wezenlijken aart van deze Godsdienstplegtigheid, op IRENEUS beroepen, waaröm het den Lezer niet onäangenaam kan wezen, 's mans eigene woorden hier te lezen, welke wij weder, met eenige korte aanmerkingen, zullen paaren, ten einde de lezer te beter in staat zij, om zelve te oordeelen. Dus schrijft hij, (*) daar hij tegen de *Gnostie-*

(*) *Libr.* IV. *C.* 17.

tieken, te recht, betoogt, dat de offeränden onder het Oude Testament, Gode niet onbetaamlijk waren, dewijl daarmede het waare offer tevens werd aangeduid, te weten, geloof, gehoorzaamheid, en deugd: „Ja de Heiland, toen hij zijnen leerlingen „ aanwees, Gode de eerſtelingen te *offeren* uit zijne „ ſchepzelen, niet als of hij die behoefde, maar „ opdat zij niet onvruchtbaar of ondankbaar zou„den wezen, nam hij zulk brood, dat uit de „ ſchepzelen is, en gedankt hebbende, ſprak hij: dit „ is mijn ligchaam. Insgelijks heeft hij den drink„beker, die uit het ſchepzel is, hetwelk ook voor „ ons is, zijn bloed genoemd, en daar door eene „ nieuwe *offerände* des Nieuwen Testaments geleerd, „ welke de Kerk, van de Apostelen ontvangen heb„bende, door de geheele Wereld, aan God *opöf*„*fert*, hem, die ons ons voedzel ſchenkt, de eer„ſtelingen zijner gaven in het Nieuwe Testament. „ Hier van ſpreekt MALEACHI (I. 10, 11.) aller„duidelijkst, daar door te kennen gevende, dat het „ oude volk heeft opgehouden aan God te offeren; „ maar dat nu aan alle plaatzen eene *offerände*, en „ wel eene *reine*, aan God wordt opgeöfferd; en dat „ zijn naam verheerlijkt wordt onder de Heide„nen — (*) Derhalven wordt het *offer* der Kerk, „ hetwelk de Heere geleerd heeft, in de geheele „ Wereld te offeren, bij God voor een rein offer „ gerekend, en is hem aangenaam. Men moet Go„de derhalven de eerſtelingen zijner ſchepzelen opöf„ fe-

(*) *Cap.* 18.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ feren, gelijk ook MOSES zegt: *Gij zult niet ledig*
„ *verſchijnen.* Ook is het *geſlacht* der offeränden,
„ (de offeränden in 't gemeen,) niet afgekeurd;
„ want daar waren offeränden, zij zijn ook hier;
„ offeränden bij het Joodſche volk, offeränden in
„ de Kerk. Maar het ſoort is alleenlijk veränderd,
„ nademaal het nu niet meer van dienſtknechten,
„ maar van vrijën, geöfferd wordt. De offeränden
„ heiligen den mensch niet, maar het geweten des
„ genen, die offert, heiligt de offerände, als het
„ rein is, omdat derhalven de Kerk offert in op-
„ rechtheid, wordt met recht hare gave voor een
„ rein offer van God gerekend. Want wij behoo-
„ ren aan God offerände te doen, en in alles dank-
„ baar bevonden te worden aan God onzen maker,
„ in een rein gevoelen. Maar de Jooden offeren nu niet
„ meer, want hunne handen zijn vol bloed, en zij
„ hebben het woord (den *Logos*) niet aangenomen,
„ door wien aan God geöfferd wordt (*) — Ook
„ kunnen de Ketters (de *Gnostieken*) niet offeren.
„ Want hoe zal hun blijken, dat het brood, *waar*
„ *over* men dank gezegd heeft, het ligchaam is van
„ hun-

(*) *Non enim receperunt verbum, per quod offertur Deo.* Deze is de waare lezing, die ook in de Handſchriften gevonden wordt, en niet die, met weglating van het woordjen *per*, te weten: *quod Deo offertur*, als of *het Woord*, *de Logos*, dat is, *Gods Zoon*, hier de offerände was, hetwelk ſtrijden zou met al het gene hier vooráfgaat. Ook heeft hij even te vooren gezegd: „De „ Kerk *offert* door JESUS CHRISTUS."

„ hunnen Heer, en de drinkbeker zijn bloed; indien II
„ zij hem niet den Zoon des Wereldſcheppers noe- BOEK V
„ men, dat is, zijn Woord, door wien het hout Hoofdſt.
„ vruchten draagt, de bronnen vlieten, en de aar- na C. G.
„ de —— het koorn in de aairen geeft? En hoe Jaar 180.
„ kunnen zij, wederöm, zeggen, dat het ligchaam tot 193.
„ tot verderf overgaat, dat met het *ligchaam* en
„ *bloed des Heeren* gevoed wordt? Maar ons ge-
„ voelen komt overëen met het Dankmaal (*Eucha-*
„ *ristia*,) en dit bevestigt ons gevoelen. Want
„ wij offeren hem, het geen zijns is, en verkondi-
„ gen, op eene behoorlijke wijze, de *gemeenſchap*
„ en *verëeniging van Vleesch en Geest.* (*) Want,
„ gelijkerwijs het brood, dat uit de aarde is, ont-
„ vangende de aanroeping van God, (gezegend
„ zijnde,) nu niet meer *gemeen brood* is, maar eene
„ *dankſpijs* (*Eucharistia*,) beſtaande uit twee za-
„ ken, eene aardſche en eene hemelſche: zoo ook zijn
„ onze ligchamen, *ontvangende* deze dankſpijs (*Eu-*
„ *charistia*,) nu niet meer verderflijk, maar heb-
„ ben de hope der opſtanding. Maar, het *Woord*
„ zelve heeft aan het Joodſche volk het bevel ge-
„ geven, om offeränden te doen, alhoewel hij de-
„ zelve niet behoefde, maar, opdat zij zouden lee-
„ ren, Gode te dienen: Dus heeft hij ook gewild,
„ dat wij geduuriglijk, zonder onderlaten, onze *gave*
„ zouden offeren bij den altaar. Derhalven is deze
„ al-

(*) Deze ſpreekwijze moet opgehelderd worden uit de volgende, zoodat *vleesch* betekent het *aardſche*, *geest* het *hemelſche*.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ altaar in den hemel. Want daar heen worden „ onze gebeden gericht, en naa den Tempel, gelijkerwijs „ JOANNES in de Openbaring zegt." Elders (*), de leere van de opſtanding der dooden beweerende tegen de Gnostieken, ſchrijft hij: „ Zij „ zijn ijdel, die de zaligheid des vleeſches, (des „ ligchaams,) ontkennen; zoo toch heeft de Heere „ ons met zijn bloed niet vrijgekocht, zoo is de „ beker in het *dankmaal* (*Eucharistia*,) geene gemeenſchap van zijn bloed, of het brood — van „ zijn ligchaam. Immers het bloed is uit de aderen en het vleesch, en de overige zelfſtandigheid „ des menſchen, in welke het *Woord* Gods waarlijk „ geworden is, en ons met zijn bloed verlost heeft. „ Nademaal wij zijne leden zijn, en door die ſchepzelen gevoed worden, welke ſchepzelen hij zelve „ ons ſchenkt, doende zijne zon opgaan, en regenende, gelijkerwijs hij wil; zoo heeft hij *den kelk „ uit het ſchepzel, zijn eigen bloed* genoemd, waar „ uit ons bloed vloeit, en het *brood der ſchepping*, „ *zijn eigen ligchaam*, waar uit onze ligchamen „ groejen. *Wanneer dan de gemengde drinkbeker „ en het geſchapen brood het woord Gods ontvangt*, „ *en de dankſpijs* (*Eucharistia*,) *het ligchaam „ van* CHRISTUS *wordt, en de zelfſtandigheid van „ ons ligchaam*, (ons vleesch,) *daar door groeit „ en beſtaat*, hoe zeggen zij dan, dat het vleesch, „ (het ligchaam) niet vatbaar zij voor de gave „ Gods, welke is het eeuwig leven, daar hetzelve „ door

(*) *Libr.* V. C. 2.

„ door het *ligchaam en bloed* des Heeren gevoed II
„ wordt, en een *lid* van hetzelve is, gelijk de zalige BOEK
„ PAULUS ſpreekt: *Want wij zijn zijne leden* enz., Hoofdſt.
„ dit niet zeggende van zekeren geeſtelijken en on- na C. G.
„ zichtbaren mensch, maar van de geheele geſteld- Jaar 180.
„ heid des waaren mensch, die uit vleesch, en ze- tot 193.
„ nuwen, en gebeente beſtaat? Ook, gelijkerwijs
„ het hout des Wijnſtoks in de aarde geplant, op
„ zijnen tijd, vruchten draagt, en het tarwengraan,
„ in de aarde gevallen, en ontbonden, zeer verme-
„ nigvuldigd wordt opgewekt, door den alles omvat-
„ tenden geest van God; en beide, vervolgends,
„ door Gods wijsheid tot gebruik der menſchen ko-
„ men, en *het Woord Gods* (den *Logos*,) ontvan-
„ gen hebbende, dankſpijze (*Eucharistia*) wordt,
„ hetwelk is *het ligchaam en bloed van* CHRISTUS,
„ dus ook zullen onze ligchamen — weder opſtaan,
„ als het *Woord* van God (*Logos*,) aan dezelve
„ de opſtanding genadig ſchenkt."

Wanneer men deze plaatzen met aandacht overweegt, zal het, hoe ingewikkeld IRENEUS ook ſpreekt, nogthans niet moeilijk zijn, te ontdekken, dat dezelve volſtrekt niets bewijzen, in de laater twisten over het Avondmaal. IRENEUS maakt wel van de handeling des Avondmaals eene offerände, maar hij verſtaat daar door een dankoffer van wijn en brood, als de eerſtelingen van Gods ſchepzelen, die men, naar het voorbeeld des Ouden Testaments, aan God toebrengt, om onze dankbaarheid en erkentenis te bewijzen, dat God het is, die ze ons,

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

door den invloed en kracht van zijn Woord (den *Logos*), laat toekomen. Dit brood en wijn, deze gave, wordt, volgends IRENEUS, door JESUS, zijn *vleesch* en *bloed* genoemd, omdat zij *zijne* ſchepzelen zijn, die hij ons *ſchenkt*, als de eigen Zoon des Wereldſcheppers, die zijne zon doet ſchijnen, en regent, gelijkerwijs hij wil. Over deze Godlijke gaven van brood en wijn, geſchiedt eene *aanroeping* tot God, met gebed en dankzegging; wanneer nu het brood en wijn deze *aanroeping* van God *ontvangt*, dat is, wanneer dit gebed verhoord wordt, ontvangende het brood, dienvolgends, *het Woord van God*, dat is, *den Logos*, (*) dan is het niet meer *gemeen brood*, (*brood* is en blijft het altijd, volgends IRENEUS, maar het is niet meer *gemeen brood*,) maar *Eucharistia* (*dankſpijs*,) *het ligchaam* van CHRISTUS, beſtaande uit twee zaken, eene *aardſche* en eene *hemelſche*, zoodat hier eene gemeenſchap is van *vleesch* en *geest*. De kracht en invloed van den Geest of Godlijke natuur van den *Logos* verëenigt zich, op het gebed, met dit brood en wijn, daaröm wordt het zijn ligchaam en bloed genoemd. Met dit *ligchaam* en *bloed* van CHRISTUS wordt ons *vleesch*, ons *ligchaam*, gevoed, en ons *lig-*

(*) Dus geloof ik, moet men IRENEUS verſtaan, volgends het verband en de bedoeling zijner redeneering, te dezer plaatze, ſchoon anders de bewoording *Woord van God* op zichzelve twijfelachtig zou kunnen ſchijnen.

ligchaam ontvangt daar door een beginzel van onverderflijkheid, en heeft de hoope der opſtanding en des eeuwigen levens, dewijl wij *leden* van CHRISTUS zijn. Dat wij voorts niet behoeven te twijfelen, of deze is de waare zin van IRENEUS, daar in worden wij bevestigd, door de overëenſtemming van JUSTINUS den *Martelaar*, in dezelfde leiding en beloop van denkbeelden, en gebruik van genoegzaam dezelfde bewoordingen. (*)

Gevoelen van IRENEUS aangaande de Godheid van JESUS.

Omtrent den perſoon van JESUS CHRISTUS, kan niemand twijfelen, of IRENEUS gevoelde, van hem, dat hij waarächtig God is. Eéne plaats voor allen zal genoeg wezen: „ Want hij is de Zoon zelve, die nedergedaald en opgevaren is, om de „ zaligheid der menſchen. Door den Zoon derhalven, die in den Vader is, en den Vader in zich „ heeft, is hij aan hun, aan welke hij geöpenbaard „ is, geöpenbaard geworden, de Vader gaf aan den „ Zoon getuigenis, en de Zoon verkondigde den „ Vader," (†) een weinig te vooren ſchrijft hij: „ Noch de Heere, noch de Heilige Geest, noch „ de Apostelen, zouden hem, die geen God was, „ ooit bepaaldelijk en volſtrekt God genoemd hebben, indien hij niet waarächtig God was." Deze Zoon van God en de Heilige Geest is met den Vader van eeuwigheid geweest. „ Bij hem, onzen „ God, is altijd het *Woord* (de Zoon) en de *Wijs-* „ *heid* (de Heilige Geest,) door welke en in welke „ hij,

(*) Boven in dit *Deel Bladz.* 118.

(†) *Libr.* III. *C.* 6.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ hij, naar zijn eigen vrij welbehagen, alles ge-
„ maakt, en tot welke hij ook die woorden gespro-
„ ken heeft: *Laat ons menschen scheppen.*" (*)
Maar deze Zoon van God is ook waarachtig mensch:
„ Want, voor zoo ver het woord Gods mensch
„ was, uit den wortel van ISAÏ en een Zoon van
„ ABRAHAM, in zoo verre rustte de Geest van God
„ op hem, en hij was gezalfd, om het Euängelie
„ aan de menschen te verkondigen: maar voor zoo
„ ver hij God was, oordeelde hij niet naar den
„ schijn, noch richtte naar de woorden." (†)

Prijslijk handelt deze Kerkvader, wanneer hij tegen de *Valentinianen* aantoont, dat wij ons in geene diepzinnige en spitsvinnige onderzoekingen moeten inlaten, noch met nodeloze vragen ophouden, maar ons vergenoegen, met het geen de Heilige Schrift ons duidelijk leert (§); wij kunnen dus ook niet anders dan goedkeuren, dat hij ter zelfde plaatze schrijft: „ Indien derhalven iemand ons mogt vra-
„ gen: hoe is dan de Zoon van den Vader voort-
„ gebracht? antwoorden wij hem: Deze voortbren-
„ ging, of geboorte (*generatio*,) of noeming (**)
„ of openbaarmaking, of met welken naam men ze
„ mo-

(*) *Libr.* IV. *Cap.* 20.

(†) *Libr.* III. *C.* 9.

(§) *Libr.* II. *C.* 28.

(**) Deze bewoordingen zien op de benaming *Logos* of *Woord* Gods, en op het onderscheid tusschen den Logos ἐνδιάθετος en προφορικος, hetwelk IRENEUS, met andere oude Christenschrijvers, ook kent *Libr.* II. *C.* 13.

„ moge benoemen, zijnde eene onuitſpreeklijke ge- II
„ boorte, kent niemand, dan alleen de Vader, die BOEK V
„ voortgebracht heeft (*generavit*,) en de Zoon, die Hoofdſt.
„ geboren is." Ondertuſſchen ſtelt hij zekere on- na C. G.
derſchikking van den Zoon en den Heiligen Geest, Jaar 180. tot 193.
niet alleen wanneer hij zegt (*), dat „wij van den
„ Heere, den eenigen waaren leeraar, leeren, dat *de*
„ *Vader boven alles is*, volgends zijn gezegde: *De*
„ *Vader is grooter dan ik;*" maar ook ſchrijft hij
elders: (†) „ De Vader had de Engelen niet no-
„ dig, toen hij de Wereld ſchiep, maar hij heeft
„ eene grooter en onuitſpreeklijke *bediening*, (*mi-*
„ *nisterium*, *dienaren*), te weten, zijn *kroost* (*proge-*
„ *nies*, *Zoon*,) en zijn *beeld*, (*figuratio ſua*, *de*
„ *Heilige Geest*,) het Woord en de Wijsheid, die
„ hem in alle dingen ten dienſte ſtaan; doch hun
„ dienen de Engelen, en zijn aan hun onderwor-
„ pen."

Van JESUS gelooft IRENEUS, dat hij ons met zijn Omtrent
bloed verlost, of vrijgekocht heeft (*redemit*,) en onze ver-
dus de oorzaak van ons geluk is. De volgende losſing
plaats is voornaamlijk merkwaardig (§). „ Wij door JE-
„ hebben aangetoond, dat hij toen niet eerst begon- SUS.
„ nen is, de Zoon van God te zijn, dewijl hij al-
„ tijd bij den Vader was; maar in het vleesch ver-
„ ſcheenen zijnde, heeft hij ons, in het geheel, de
„ zaligheid verworven, opdat wij in CHRISTUS JE-
„ SUS

(*) *Libr.* II. *C.* 28.
(†) *Libr.* IV. *C.* 7.
(§) *Libr.* III. *C.* 18.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

„ sus weder zouden verkrijgen, het geen wij in
„ ADAM verloren hadden, dat is, dat wij waren
„ naar het beeld en de gelijkenis van God. Want,
„ dewijl het niet mooglijk was, den mensch, die
„ eens overwonnen en door zijne ongehoorzaamheid
„ uitgesloten was, te hervormen, en den prijs der
„ overwinning te verkrijgen, en het ook niet zijn
„ kon, dat hij, die onder de zonde gevallen was,
„ de zaligheid verkreeg, zoo heeft de Zoon, die
„ het Woord (de *Logos*,) van God is, beide be-
„ werkt, terwijl hij van den Vader gekomen, en
„ mensch geworden is, en zich tot den dood ver-
„ nederd, en dus te weeg gebracht heeft, dat ons
„ de zaligheid weder toegedeeld kon worden ——
„ Hij heeft dus den mensch met God verëenigd.
„ Want, indien niet *een mensch* den vijand des
„ menschen overwonnen had, zou de vijand niet
„ rechtmatig overwonnen zijn. En wederom, in-
„ dien niet *God* de zaligheid geschonken had, zou-
„ den wij dezelve niet, op eene vaste wijze, hebben.
„ Indien de mensch niet met God verëenigd was
„ geworden, zou hij de onverderflijkheid niet deel-
„ achtig hebben kunnen worden — Hoe zouden
„ wij de aanneming tot Gods kinderen hebben
„ kunnen verkrijgen, indien wij ze niet door ge-
„ meenschap met den Zoon, en het woord, dat
„ vleesch geworden is, verkregen hadden?"

Omtrent andere leerstukken.

Wij zouden al te wijdlopig worden, indien wij, op deze wijze, IRENEUS gezegden wilden aanhalen, omtrent alle de bijzondere leerstukken van den Christelijken Godsdienst, bijzonder dezulken, omtrent wel-

welken naderhand verſchillen gerezen zijn, welke tot nadere bepalingen van dezelve aanleiding gegeven hebben, vóór welken tijd de leeraars der Christenen, bij gelegenheid, van deze leerſtukken ſprekende, zich niet zoo ſtipt en naauwkeurig plagten te drukken, dat men met volle zekerheid zou kunnen zeggen, welke eigenlijk hunne gevoelens omtrent zoodanig leerſtuk waren. Dus ſpreekt IRENEUS van den *vrijen wil* des menſchen, niet alleen in 'smenſchen oorſpronglijken ſtaat, in welken, volgends hem, „alle menſchen van dezelfde natuur waren, heel wel vatbaar, om het goede te behouden, en te werken; „ maar ook vatbaar, om het weder te verliezen en „ te niet te doen," maar ook nu, nadat de menſchen gezondigd hebben, zoo ſterk, dat hij ſchrijft. (*) „ En niet alleen in de werken, maar ook in het „ geloof, heeft de Heere voor de menſchen den „ vrijen wil bewaard, en het in hun eigen vermogen geſteld, zeggende: uw geſchiede naar *uw* geloof! Dus tonende, dat het des menſchen *eigen* „ geloof is, dewijl hij zijn *eigen* gevoelen heeft." Tevens echter, verklaart hij, dat de mensch, „wien „ het vermogen is ingeplant, om goed en kwaad „ te onderſcheiden, zoodat hij, met vrijë keuze en „ wil, *zonder uitwendigen dwang*, Gods wil doet „ volgends de Godlijke ſchikking, zoo gemaakt en „ gevormd is naar het beeld en de gelijkenis des „ Ongeſchapen Gods, dat hij, door het welbehagen des Vaders, door den dienst en werking des „ Zoons,

(*) *Libr.* IV. *C.* 37.

II BOEK. V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180 tot 193.

„ Zoons, en door de aankweking en wasdom des „ Geestes, allengs vordert, en tot de volmaaktheid „ komt, dat hij *zeer nabij* den ongeſchapen God „ *gebracht* wordt." Dus wil IRENEUS de vrijheid van den mensch behouden, en met de werking van God tot 's menſchen geluk vereenigen, ter wederlegging van de gevoelens der *Gnostieken*, die van hunne onderſtelde *dierlijke* menſchen beweerden, dat zij *nooit* goed *konden* doen, noch *gelukkig* worden, en hier op grondt zich deze zijne vermaning: „ Nademaal gij dan het werk van God „ zijt, zoo verwacht de hand van uwen kunſtenaar, die alles bekwaamlijk doet, bekwaamlijk, „ wat u betreft, die gewerkt hebt; geef hem uw „ hart, week en handelbaar, en bewaar de gedaante, met welke de groote kunſtenaar en „ werkmeester, die het levenswater in zichzelven „ heeft, u heeft gebeeld, opdat gij niet, u verhardende, de indrukzelen zijner vingeren verliezen „ moogt. Indien gij hem zult geven, *het geen het „ uwe is*, dat is, *uw geloof en gehoorzaamheid*, zult „ gij zijne werking (*ejus artem*) ondervinden, en „ een volmaakt *werk van God* zijn." (*) Tot

(*) Men vergelijke *Libr.* V. *C.* 1. „ Gelijkerwijs in het begin onzer formeering in ADAM, de inblazing des levens van God, vereenigd met het formeerzel (het ligchaam,) den mensch bezield, en tot een redelijk dier gemaakt heeft, zoo maakt, op het „ einde, het woord des Vaders en de Geest van God, „ vereenigd met het oude wezen van ADAMS formeering, den mensch levend en volmaakt, den volmaak-

Tot hier toe hebben wij dezen Kerkvader uit dit zijn werk leeren kennen, als eenen kundigen en achtingswaardigen leeraar der Christenen; doch, gelijk wij reeds in 't begin gezegd hebben, hij heeft, door zijne zucht tot leenſpreuken, en door zijne ligtgeloovigheid omtrent overleveringen, ook zijne zwakke zijde. Uit mondelinge overleveringen der Oudſten wil hij weten, dat JEZUS niet vóór zijn *veertigſte* jaar heeft begonnen te leeren, en uit een misverſtand omtrent de plaats JOANN. VIII. 56., dat hij niet ver van de 50 jaaren kan geweest zijn, toen hij leed en ſtierf. (*) —— Wij hebben *vier* Euangeliën, niet meer, noch min, omdat 'er vier hoofdgewesten der Wereld, en vier hoofdwinden zijn, hier mede vergelijkt hij de gedaante der *Cherubs*, van Leeuw, Kalf, Mensch, en Adelaar, uitduidende, hoe de Zoon van God zich vertoond heeft, als Heer, als Priester, als Mensch, in de werking des Geestes. enz. (†) —— De Geſchiedenis van de Overzetting der LXX verhaalt hij breedvoerig, volgends de fabelachtige overleveringen, en gelooft, met JUSTINUS den *Martelaar*, en andere Kerkleeraren, dat zij van God is ingegeven (§) —— Hij maakt eene tegenſtelling tusſchen EVA en MARIA, welke, door God geloof te geven, wedar goed gemaakt

Zonderlinge gevoelens van IRENEUS.

„ ten Vader vattende, opdat, gelijkerwijs wij in den „ dierlijken allen geſtorven zijn, wij ook zoo in den „ Geestelijken levend gemaakt worden."

(*) *Libr.* II. *C.* 26. (†) *Libr.* III. *C.* 11.

(§) *Libr.* III. *C.* 21.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

maakt heeft, het geen EVA kwaad gemaakt had, waarom hij MARIA de *troosteresſe* van EVA noemt, (*advocata*, het welk zekerlijk voor παράκλητος zal geſteld zijn.) (*) — Aangaande het zoutbeeld, waar in LOTHS huisvrouw verkeerd zal zijn, heeft hij zich laten wijsmaken, dat hetzelve de maandelijkſche zuiveringe nog ondergaat (†) — Van den *Antichrist* ſpreekt hij op die wijze, dat hij niet onduidlijk te kennen geeft, dat hij daar door het Heidensch Roomſche Rijk, en bijzonder éénen van deszelfs toekomende Keizers verſtaat (§); omtrent het getal des beests in de *Openbaring* van JOANNES, geeft hij verſcheiden gisſingen op, aanmerkende, dat dit getal in verſcheiden woorden gevonden kan worden, onder anderen in *Lateinos*, doch eindelijk dus beſluitende: „Het is derhalven zekerer, en zonder gevaar, „de vervulling der voorzegging af te wachten, dan „allerhande namen te gisſen, nademaal men vele „namen vinden kan, die het voorgemelde getal „hebben." (**) Deze vervulling verwacht hij ſpoedig, dewijl hij, uit de Schepping der Wereld in zes dagen, beſluit, dat dezelve zesduizend jaaren zal blijven beſtaan. (††) „Daar zijn," zegt hij verders, (§§) „die voor rechtzinnigen gehouden „worden, die de orde der volmaking van de „recht-

(*) *Libr.* V. *C.* 19. De betekenis van *voorſpraak* of *voorbidſter*, kan hier, met het verband, niet beſtaan.
(†) *Libr.* IV. *C.* 31. (§) *Libr.* V. *C.* 25. 26.
(**) *Libr.* V. *C.* 29. 30. (††) *Libr.* V. *C.* 28.
(§§) *Libr.* V. *C.* 31.

Digitized by Google

„ rechtvaardigen voorbijzien, en Ketterſche gevoe-
„ lens hebben, dewijl de Ketters denken, dat de
„ overledenen terſtond in den Hemel komen," maar hij beſluit, omdat CHRISTUS eerst ten derden dage is opgeſtaan, „ hebbende zoo lang vertoefd in het „ onderſte der aarde, waar de zielen der dooden „ waren, dat ook de zielen zijner leerlingen in zekere „ onzichtbare van God hun beſtemde plaats ko-„ men, waar zij tot de opſtanding zullen vertoe-„ ven, en dan volmaakt opſtaande zullen zij dus „ in het gezicht van God komen." — Dan, zal het Rijk van JESUS eenen aanvang nemen, als het tegenbeeld van den *zevenden dag*, den *Sabbath*, of dag der ruste, wanneer zij geen aardsch werk meer zullen doen, maar zullen aanzitten aan de tafel, door God bereid, die hen met alle ſpijzen zal vervullen. — Verders beſchrijft hij, met de woorden van den Zaligmaker, uit de overleveringen van PAPIAS, dit heerlijk duizendjarig (*) rijk, zoo zinlijk, en zoo overdreven, dat men zich naauwlijks onthouden kan, van hem, wegens zulke aardſche denkbeelden, de achting te ontzeggen, die hij, door het overige van zijn werk, verkregen mogt hebben. Heel deftig beweert hij, bij voorbeeld, (†) dat

(*) Het is zoo, IRENEUS bepaalt de duuring van dit Rijk van JESUS op aarde niet. Maar, dewijl hij het zelve, als het tegenbeeld van den zevenden dag, beſchrijft, en hij elken dag der Schepping voor 1000 jaaren verklaart, is de rekening ligt op te maken.

(†) *Libr.* V. *C.* 33.

II Boek V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

dat alsdan, niet alleen alle vrucht van den Wijnſtok, van den Stam tot de Druiftroſen, en van het Graan, van den wortel tot de aairen, bij tienduizenden zal vermenigvuldigen, zoodat elke Druiftros tien duizend Druiven, en elke Koornäair tienduizend Korens zal bevatten, maar ook, dat elk Korentjen van het Graan tien pond zuiver fijne meelbloeme zal uitleveren, en elke Wijndruif vier oxhoofden Wijn: en dat, wanneer één der Heiligen ééne van deze troſen zal willen plukken, eene andere hem zal toeroepen, ik ben eene betere tros, pluk mij, en zegen God door mij. Na het einde van dit heerlijk Rijk zal de gedaante dezer Wereld vernietigd worden, maar niet derzelver wezen of ſtoffe, dan zal het een nieuwe hemel en eene nieuwe aarde wezen. Alle zaligen zullen dan God zien, doch tuſſchen hunne woonplaatzen zal een groot onderſcheid zijn, ſommigen zullen in den Hemel opgenomen worden, anderen zullen het Paradijs, en wederöm anderen de ſtad Gods, (het Nieuw Jeruſalem) bewonen, enz.

Het oogmerk, waaröm deze bijzondere gevoelens van IRENEUS uit 's mans werk hier onder het oog van den Lezer gebracht zijn, is niet, om hem in zijne zwakheden ten toon te ſtellen, maar ten einde te doen opmerken, hoe wij in dezelve de eerſte zaaden ontdekken van gevoelens, die naderhand onder de Christenen meer algemeen geworden zijn, en op het gezag van dezen en ſommige volgende Kerkvaders, als de overgeleverde leere der Kerk, aanzien bekomen hebben. Trouwens, in alle andere op-

opzichten is IRENEUS onze achting waardig, inzonderheid, door zijne vredelievende pogingen, niet alleen in de zaak der *Montanisten*, maar ook in den twist over den tijd van het vieren van het Paaschfeest, welke thans op nieuw uitbarstte.

II BOEK. V. Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Het verschil over het vieren van het Paaschfeest vernieuwd.

Zedert de broederlijke en vriendschappelijke onderhandelingen van POLYKARPUS, Bisschop van *Smirna*, en ANICETUS Bisschop van *Rome*, waren de onderscheiden Gemeenten der Christenen, elke bij hare gewoonte, gebleven, ten aanzien van den dag, waar op zij het *Pascha* vierden, zonder dat de rust der Kerk gestoord werd, (*) maar omtrent het jaar 196 schreef VICTOR, Bisschop van *Rome* eenen Brief aan POLYKRATES, die thans Bisschop van *Smirna* was, ten einde hij, met de overige Bisschoppen van *Asië*, die het *Pascha*, op denzelfden dag, met de Jooden, en op den derden dag daar aan volgende, de opstanding van JESUS vierden, zich met de overige Gemeenten verëenigen, en het feest der opstanding met dezelve altijd op eenen Zondag vieren zoude, onder bedreiging, van anders de Kerkelijke gemeenschap met hun te zullen afbreken. POLYKRATES riep hier op deze Bisschoppen zonder vertoef bij een, welke, ongeacht deze bedreigingen, eenparig besloten, bij hunne oude gewoonte te blijven. POLYKRATES maakte dit besluit, in eenen Brief, aan VICTOR, en de Gemeente te *Rome*, bekend, waar in hij, ter verdediging van hetzelve, zich op de overlevering, reeds van

FI-

(*) Vergelijk boven in dit *Deel Bladz.* 128.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

FILIPPUS, en van den Apostel JOÄNNES af, als ook op de overëenſtemming van verſcheiden achtbare Christen-Leeräars, die de Marteldood voor het Christendom ondergaan hadden, beroept, en onder anderen deze merkwaardige woorden gebruikt: „Wat „ mij betreft, mijne Broeders! Ik, die 65 jaaren in „ den Heere bereikt, die met zoo vele Broederen, „ welke door de geheele Wereld verſtrooid zijn, ge„ ſproken, en de geheele Heilige Schrift doorlezen „ heb, laat mij niet zoo ligt door bedreigingen af„ ſchrikken. Grooter mannen dan ik, hebben ge„ zegd: men moet God meer gehoorzamen, dan „ den menſchen!" —

De Roomſche Biſchop ſluit de gemeenten van Aſië uit de gemeenſchap zijner Kerk.

De Roomſche Biſchop VICTOR, een wrevelig en overmoedig man, ſteunende op den bloei en het aanzien zijner Gemeente, die den roem had, van de door de Apostelen overgeleverde leere het zuiverſte bewaard te hebben, gelijk wij hier voor uit IRENEUS hebben vernomen, volvoerde, op het ontvangen van dezen Brief, zijne bedreiging, en brak, met de daad, de Kerkelijke gemeenſchap met de *Aſiänen* af, hen, voor zoo veel hem en zijne Gemeente betrof, daar van uitſluitende. (*) Hier mede niet vergenoegd, *trachtte* hij, door zijne redenen en invloed, ook de an-

(*) VALESIUS *ad* EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 24. meent, dat VICTOR niet daadlijk de *Aſiänen* uitgeſloten, of in den ban gedaan, maar alleen dit gepoogd heeft te doen, doch het is blijkbaar, dat men, volgends het geen hier gezegd wordt, moet onderſcheiden. VICTOR deed, het geen hij kon, en ſloot hen *daadlijk*, uit de gemeenſchap zij-

andere Gemeenten der Christenen, aan welke hij hier van bericht gaf, over te haalen, om zich met hem te verëenigen, en zijn besluit goed te keuren. Doch, dit mislukte hem. In verscheiden gewesten kwamen de Bisschoppen der Gemeenten bij één, en raadpleegden, in *Palaestina*, onder voorzitting van THEOFILUS Bisschop van *Cæsarea*, en NARCISSUS van *Jerusalem*; in *Pontus*, onder voorzitting van PALMAS, als den Oudsten; in *Osdroëne*, een landschap van *Mesopotamië*, en in *Gallië*, onder voorzitting van IRENEUS. Deze allen schreven Brieven, over dit onderwerp, welke ten tijde van EUSEBIUS nog voor handen waren; ook schreven BACCHYLLUS, Bisschop van *Korinthe*, en anderen, over dezelfde zaak. Allen gaven te kennen, dat zij het Feest der opstanding van JESUS, op Zondag, en de gedachtenis van zijnen dood, vrijdags te vooren, vierden, en het dus met VICTOR, ten dezen opzichte, eens waren, het welk ook de gemeenten van *Palæstina* berichtten, ten aanzien van die in *Alexandrië* en *Egypte*, grondende zij zich, niet min dan de *Asiänen*, op de overlevering, van der Apostelen tijden af, tot hun gekomen, zelfs lieten die van *Palæstina* zich vrij scherp uit, tegen hen, welke eene andere gewoonte volgden, verzoekende, dat affchriften van hunne Brieven aan alle Gemeenten gezonden

zijner Kerk, uit, terwijl hij dit ook *trachtte* te doen, met betrekking tot de overige Kerken, doch hetwelk geen' voortgang had. Vergel. VENEMA, *Hist. Eccles. T.* III. *pag.* 564, 565.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

den mogten worden; „opdat zij niet ſchuldig mogten ſtaan, met zulken, welke hunne zieden, al te „ligt, doen afdwalen." Doch, tevens keurden zij allen het gedrag van VICTOR af, hem vermanende, dat hij den vrede, éénsgezindheid en liefde tot den naasten, beter zou behartigen, terwijl ſommigen hem zelfs ſchamperlijk doorſtreken. Onder anderen bewees IRENEUS zijnen vredelievenden aart en gezindheid, welke met zijnen naam, die, in het Grieksch, een beminnaar van vrede aanduidt, zoo wel inſtemde. In zijnen Brief, aan VICTOR geſchreven, merkt hij aan, dat 'er niet alleen omtrent den tijd der viering van het *Paſcha*, maar ook omtrent de wijze van het vasten, verſchillende gewoonten onder de Christenen plaats hadden, waar omtrent men dus ver aan elk zijne vrijheid had gelaten; hij herinnert VICTOR, dat zijne voorzaten, welke hij, niet *Biſſchoppen*, maar *Ouderlingen* of *Oudſten*, noemt, de gemeenſchap onderhouden hebben, met hun, die in deze van hun verſchilden, en verhaalt de vriendbroederlijke onderhandelingen van POLYKARPUS en ANICETUS, en op dezen grond, terwijl hij zelve het met hem in de verſchilvraag betuigt eens te wezen; vermaant hij VICTOR, „dat hij toch niet ge„heele gemeenten van God, die eene gewoonte, „volgends eene aloude overlevering, behielden, van „de Kerkelijke gemeenſchap zou afſnijden." Door dezen hevigen tegenſtand van alle de Gemeenten, ſchijnt VICTOR, alhoewel EUSEBIUS dit niet uitdrukkelijk verhaalt, tot nadenken gebracht te zijn, en zijn beſluit tegen de *Aſiänen* ingetrokken te hebben; ten

minſten 'er volgde geene ſcheuring, en de Gemeenten van *Aſië*, zijn nog langer dan eene eeuw, bij hunne oude gewoonte gebleven. (*)

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Uit het beloop en den toedragt der zaken bij deze gebeurenis, zien wij, dat, welk aanzien ook de Kerk van *Rome*, ten dezen tijde, reeds moge gehad hebbe, men haar echter geen gezag toekende over andere Gemeenten; men durfde derzelver Biſchop, niet min dan andere, tegenſpreken, vermanen, ja zelfs beſtraffen; zelfs kan men, uit het gebeurde, niet beſluiten, dat VICTOR zelve zich eenige heerſchappij over andere Gemeenten daadlijk heeft aangematigd, of zich heeft willen verheffen tot een algemeen hoofd der algemeene Kerk. Het is zoo, de twist was wel enkel over eene Kerkplegtigheid, en niet over een leerſtuk; de *Aſiatiſche* Christenen hadden, om de eendracht te bevorderen, zich met de andere Christenen kunnen voegen; doch men beriep zich, van weêrskanten, op de overlevering der Apostelen, en VICTOR behandelde de zaak, als ware zij een noodzaaklijk geloofsſtuk. Het was ook niet vreemd, dat eene Christelijke Gemeente zulke leden, die door leere of leven ergernis gaven, volgends de Kerkelijke tucht, van hare gemeenſchap uitſloot, (gelijk men naderhand deze benaming daar van gebruikte, als ook ἀφορισμος, en *excommunicatio*,) dit had, op goede gronden en naar den aart der zaken plaats, gelijk wij reeds meermalen hebben opgemerkt, men gaf vervol-

Aanmerkingen over dezen twist en het gedrag van VICTOR.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 23, 24, 25. Vergeleken met SOCRATES *Hist. Eccles.* V. 22.

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

volgends daar van kennis aan andere gemeenten, zonder welke kennisgeving, deze uitſluiting haar oogmerk niet zou bereikt hebben. Maar, dit was vreemd, en daar in kan VICTOR, op geenerleië wijze, ontſchuldigd worden, dat hij geheele Gemeenten, en wel om eene Kerkplegtigheid, uit zijne gemeenſchap uitſloot; na haar, als met eene meerderheid van gezag, op eenen gebiedenden toon, bedreigd te hebben. Dit was eene blijk van dien geest van heerschzucht, en onverdraagzaamheid, welke, tot ſchande van het Christendom, in het vervolg zoo veel onheils heeft aangericht!

Kerkvergaderingen.

Deze gebeurenis van den twist over het vieren van het *Paſcha* is daaröm ook merkwaardig, omdat zij ons een recht denkbeeld geeft, van de bijëenkomſten der onderſcheiden Christelijke Gemeenten, in Kerkelijke vergaderingen, die zij, met een Grieksch woord, συνοδος, *Sijnode*, noemden, om over hare algemeene belangen te raadplegen, welke, ten dezen tijde, gehouden werden, en kort daar na zoo ſterk vermenigvuldigden. Zoo lang de Christenen nog weinig in getal waren, hadden de bijzondere Gemeenten weinige, ten minſten geene geregelde gemeenſchap, met malkanderen, doch in getal en aanzien toenemende, werd het noodzaaklijk, dat zij, daar zij toch dezelfde belangen hadden, en door hetzelfde geloof verëenigd waren, door afgevaardigden ſamen kwamen, en onderling beraadſlaagden. Wij hebben, behalven de vergadering te *Jeruſalem* ten tijde der Apostelen gehouden, 'er geene voorbeelden van ontmoet, dan één in het jaar 125 in

Si-

Sicilië, in de zaak van HERACLEON (*), en vervolgends anderen, bij gelegenheid van de ſcheuring der *Montanisten* (†), maar bij gelegenheid van den twist over het *Paſcha*, zien wij 'er verſcheiden, in verſcheiden gewesten, bijëenkomen. Voorbeelden van algemeene Kerkvergaderingen, (*Conciliën*,) heeft men niet, vóór dat de Keizers van het Romeinſche Rijk den Christelijken Godsdienst omhelsd hadden. Evenwel deze Gewestelijke Kerkvergaderingen deelden, gelijk wij zagen, door Brieven, aan malkanderen den uitſlag hunner raadplegingen mede. Men vaardigde naa dezelve de *Biſſchoppen* der bijzondere Gemeenten af, nu en dan echter ook eenen of anderen uit de Oudſten of Ouderlingen, doch wij vinden niet, dat andere leden der Gemeenten daar toe gebruikt werden. Deze bijzonderheid deed het aanzien der Biſſchoppen ſpoedig rijzen, welke, in deze vergaderingen, in naam van hunne Gemeenten ſpraken en handelden; en dewijl de Biſſchoppen uit één Gewest in de Hoofdſtad van dat Gewest, (*Metropolis*) bijëenkwamen, werd ſomtijds wel aan den Oudſten dezer Biſſchoppen, maar doorgaands aan den Biſſchop dier Hoofdſtad, de eere toegeſtaan, om in de vergadering voor te zitten, waar door ſoortgelijke *Biſſchoppen*, (*Metropolitanen*,) ſpoedig zekere ſoort van waardigheid boven de andere Biſſchoppen, die tot hier toe gelijk geſtaan hadden, bekwamen, of zich aanmatigden, die ook,

(*) Hier voor in dit *Deel Bladz.* 59.

(†) *Bladz.* 136.

Digitized by Google

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

ook, in 't vervolg, door de benaming van *Aartsbisschop* is uitgedrukt. Op deze wijze vormde zich, alleugs, in de Christelijke Kerk, een ſtelzel van *Hiërarchie*, of Geestelijke regeering, uit in het eerst. nuttige en goede inrichtingen, doch bij welke men zich al te veel verliet op de Godsvrucht en kunde der Bisſchoppen, welke zich echter ſpoedig door de menschlijke driften van hoogmoed, partijſchap, en onverdraagzaamheid lieten vervoeren, terwijl zij zich aanmatigden, om de uitſpraken van deze hunne vergaderingen en derzelver beſluiten, die zij *Canones* (*regels* of voorſchriften) noemden (*), aan de Christenen optedringen, als in den naam van God, en onder den invloed van den Heiligen Geest, genomen, en dus onfeilbaar en gewetenverbindend, en zulks niet alleen met betrekking tot zaken, betreffende den uitwendigen eeredienst, en het geen men in zijnen handel en wandel had waar te nemen, maar ook met betrekking tot de leere, wanneer daaromtrent twisten ontſtonden, wat men te geloven had. Waar uit men beſluiten mag, hoe gewigtig de Geſchiedenis der Kerkvergaderingen van nu af, en door alle volgende eeuwen, geächt moet worden te zijn. (†) Daar

(*) Naderhand heeft men ook dit woord bepaaldelijk gebruikt, van voorſchriften omtrent het geen de Christenen hadden waar te nemen; terwijl de beſluiten, omtrent het geen als het *rechtzinnig geloof* bepaald werd, *dogmata* of *leerſtukken* genoemd werden.

(†) Men heeft al vroeg eene verzameling gemaakt van zoodanige beſluiten en *Canons* der Kerkvergaderin-

II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

Daar wij onze Geſchiedenis gebragt hebben tot aan het einde der tweede eeuw, zullen wij hier opgeven de lijst der *Biſchoppen* of Opzieners der voornaamſte Gemeenten, te weten, van *Rome*, *Alexandrië*, *Jeruſalem*, en *Antiöchië*, geduurende deze eeuw.

Opvolging der Biſchoppen. Te Rome.

Te *Rome* was de opvolger van ALEXANDER, die onder ADRIANUS overleden is (*), XYSTUS of SIXTUS, tot het jaar 112, na hem TELESPHORUS, geduurende elf jaaren, tot het jaar 122. HYGINUS vier jaaren, PIUS I. tot het jaar 142, ANICETUS tot het jaar 153, deze is het, die een bezoek ontvangen heeft van POLYKARPUS,

gen, of liever van de vergaderingen der Biſchoppen. Daar uit ſchijnen de *Conſtitutiones* en *Canones Apostol.* haren oorſprong genomen te hebben. In laater tijden is, in 't jaar 1661, in twee Folio Banden, uitgegeven, *Bibliotheca Juris Canonici Veteris*, van H. JUSTEL, en W. VOËL, zijnde eene verzameling van zoodanige *Canons*. Eene andere dergelijke hebben wij te danken aan W. BEVERIDGE, (Συνοδικον *Sive Pandectae Canonum SS. Apostolorum et Conciliorum ab Eccleſia Græca receptorum Oxford* 1672. II. Deelen Fol.) en aan GEBH. THEOD. MEIËR, *Codex Canonum Eccleſiæ univerſæ a Juſtiniano Imp. confirmatus Helmst.* 1663. 4to. Men heeft ook grooter verzamelingen van alle de Handelingen der Kerkvergaderingen, (*Acta Conciliorum*) van J. HARDUIN XII Deelen in Folio, *Parys* 1715. van NIC. COLATI, *Venetie* 1728. in 23. Deelen, en van J. DOM. MANSI, die in *Venetie* in 't jaar 1759 begonnen is. SCHRÖCK *Kirch. Geſch.* III. *Theil. S.* 249.

(*) I *Deel Bladz.* 276.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

PUS, Bisschop van *Smirna*, waar toe de twist over het *Pascha* aanleiding had gegeven, gelijk wij gezien hebben. Op hem volgde SOTER, tot het jaar 162, aan wien DIONYSIUS, Bisschop van *Korinthe*, een brief heeft geschreven, waar uit EUSEBIUS (*) ons eenige uittrekzels bewaard heeft. Zijn opvolger ELEUTHERUS, tot het jaar 177, begunstigde in het eerst de *Montanisten*, tot hij door PRAXEAS daar van werd afgetrokken (†). De laatste in deze eeuw was VICTOR I. wien wij, door zijne hevigheid tegen de *Asiänen*, in het verschil over het Paaschfeest, niet ten gunstigsten hebben leeren kennen. Van de meesten dezer Bisschoppen verhaalt de overlevering, tegen de waarheid der Geschiedenis, dat zij den Marteldood voor het Christendom ondergaan hebben, ook worden aan hun verscheiden Brieven en Besluiten, (*decretales*), ook instellingen en verordeningen, doch zonder eenigen grond van geloofwaardigheid, toegekend. Dus wordt, door EUSEBIUS (§), aan TELESPHORUS toegeschreven, het instellen der *groote vasten*, *Quadragesima* genoemd, schoon wij uit IRENEUS weten, dat de Christenen, in deze eeuw, ten opzichten van het *vasten*, nog geenen algemeenen regel volgden. Onder den naam van PIUS I. lezen wij twee Brieven, geschreven aan JUSTUS, Bisschop van *Viënne*, in welke de benaming van *Missa*, (*Misse*) voor het H. *Avondmaal* voorkomt; waar uit men, be-

(*) *Hist. Eccles.* IV. 23. Vergel. boven *Bladz.* 202.

(†) Boven *Bladz.* 136. 217.

(§) *in Chronico.* Doch niet in alle afschriften.

behalven uit andere blijken, gerust mag beſluiten, dat deze Brieven onëcht zijn, dewijl dit gebruik van het woord *Miſſa* tot die hooge oudheid niet opklimt. II BOEK V Hoofdſt. na C. G. Jaar 180. tot 193.

In *Alexandrië*, de Hoofdſtad van *Egypte*, werd de Gemeente der Christenen, in deze eeuw, beſtuurd, door CERDO (*), PRIMUS (†) onder TRAJANUS, JUSTUS onder HADRIANUS (§), EUMENES (**), MARCUS, CELADION (††), AGRIPPINUS (§§), JULIANUS (***), DEMETRIUS, die 23 jaaren lang, en dus tot diep in de derde eeuw, zijn ambt bekleed heeft (†††); ten zijnen tijde leefde ORIGENES, wien hij niet altijd even vriendelijk behandelde. (§§§) Te Alexandrië.

Van elf Biſchoppen van *Jeruſalem*, die MARKUS, den eerſten Biſchop uit de bekeerde Heidenen, in die Gemeente, (****), geduurende deze eeuw zijn opgevolgd, geeft EUSEBIUS (††††) ons alleen de namen op. De laatſte van dezen, NARCISSUS, is, in meer dan één opzicht, merkwaardig. Onder hem werd de Kerkvergadering der Biſchoppen van *Palæſtina*, wegens het verſchil over het Paaschfeest, gehouden; de overlevering ſchreef hem wonderwerken toe, waar van EUSEBIUS (§§§§) één en ander voorbeeld Te Jeruſalem.

(*) EUSEB. *Hiſt. Eccles.* III. 21.
(†) *Libr.* IV. *C.* 1. (§) *Libr.* IV. *C.* 4.
(**) *Libr.* IV. *C.* 5. (††) *Libr.* IV. *C.* 11.
(§§) *Libr.* IV. *C.* 19. (***) *Libr.* V. *C.* 9.
(†††) *Libr.* V. *C.* 22. (§§§) *Libr.* VI. *C.* 26.
(****) Boven *Bladz.* 82. (††††) *Hiſt. Eccles.* V. 12.
(§§§§) *Hiſt. Eccles.* VI. 9.

Digitized by Google

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 180. tot 193.

beeld bijbrengt, onder anderen, dat, als 'er olie ontbrak tot den Kerkdienst, op een Paaschfeest, op zijn Gebed water in olie veränderde, en het gebrek vervulde. De waardige Bisschop NARCISSUS echter, door lasteraren, welke, volgends de overlevering, op eene zichtbare wijze, door God gestraft zullen zijn, beschuldigd wordende, besloot zich in eenzaamheid, in de woestijn, en op het platte land, te verwijderen, waar op de nabuurige Bisschoppen zekeren DIUS, in zijne plaats, tot Bisschop, met oplegging der handen, aanstelden, die vervolgends door GERMANIO, en deze door GORDIUS, werd opgevolgd; thans kwam NARCISSUS weder onverziens te voorschijn, en werd van de Broederen verzocht, het bestuur der Gemeente weder op zich te nemen (*). In zijnen hoogen ouderdom, hebbende nu 116 jaaren bereikt, ontving NARCISSUS tot zijnen medehulper, ALEXANDER, die te vooren in *Cappadocië* Bisschop geweest was, en te *Jerusalem* gekomen, om die Gewesten te bezichtigen, aldaar, gelijk men zeide, volgends eene Godlijke aanwijzing in eenen droom, tot Bisschop door de leden der Gemeente werd aangesteld, waar in wij dus een voorbeeld hebben, van eenen Bisschop, die van de ééne Gemeente tot eene andere verplaatst is, en van eenen opvolger en medehelper, aan eenen Bisschop, bij zijn leven, gegeven. Deze ALEXANDER was een leerling van PANTÆNUS, en van CLEMENS van *Alexan-*

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 10.

andrië, gelijk hij zelve bij EUSEBIUS (*) verhaalt; geduurende de vervolging onder den Keizer SEVERUS, van welke wij zoo zullen ſpreken, werd hij in de gevangenis geworpen, doch daar uit bevrijd, is hij, onder de regering van DECIUS, andermaal gevangen zijnde, in de gevangenis overleden. (†) Hij had te *Jeruſalem*, het welk thans den naam van *Ælia* voerde, eene boekerij aangelegd, uit welke EUSEBIUS erkent, veel ontleend te hebben, tot het opſtellen van zijne Kerkelijke Geſchiedenis. (§)

Te Antiochië.

Na IGNATIUS, Biſſchop van *Antiöchië*, van wien wij boven geſproken hebben (**), noemt EUSEBIUS (††), HERON, CORNELIUS, EROS, vervolgends THEOFILUS (§§), MAXIMINUS, en SERAPION, die het één en ander heeft geſchreven, doch hetwelk verloren gegaan is (***); bijzonder een werk over zeker Euängelie, het welk aan den Apostel PETRUS werd toegeſchreven, en welks onëchtheid hij aantoonde. (†††)

Inwendige toeſtand der Christen-Kerk in

Wij beſluiten de Geſchiedenis der tweede eeuw, met een kort overzicht van den inwendigen toeſtand der Christenen, geduurende dezelve. De wezenlijke hoofdſtukken hunner leere bleven onver-

(*) *Hist. Eccles.* VI. 14.
(†) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39. en 47.
(§) *Hist. Eccles.* VI. 20. (**) *Bladz.* 18.
(††) *Hist. Eccles.* IV. 20.
(§§) *Hist. Eccles.* IV. 24. Vergel. boven *Bladz.* 174.
(***) EUSEB. *Hist. Eccles.* V. 19.
(†††) Dezelfde *L.* VI. *C.* 12.

Digitized by Google

II BOEK V Hoofdst. in C. G. Jaar 180. tot 193. de twee-de eeuw.

veränderlijk dezelfde, dewijl de Heilige Schriften den regel van hun geloof uitmaakten, hoe zeer vele Leeraars, door zucht voor de Wereldſche geleerdheid, en begeerte, om alles te verklaren, dikwerf de paalen te buiten gingen, en zoodanige gevoelens voordroegen, die, in 't vervolg, aanleiding tot verdere afwijkingen van de eenvouwige leere van JESUS gegeven hebben. Naar deze leere ſchikten de Chriſtenen, over het algemeen, met veel ijver, hun gedrag en handel, hoewel velen hunner tot Dweeperij en Geestdrijverij overhelden, gelijk uit het voorbeeld der *Montanisten* blijkbaar is. Hunnen ijver betoonden zij, in het voortplanten van het Christendom, en in het moedig ondergaan van lijden en dood voor hetzelve, ook in het waarnemen van hunnen eeredienst, in welken de oude eenvouwige vorm, over het geheel, bewaard bleef, zoo echter, dat men allengs de plegtigheden daar bij begon te vermenigvuldigen, om ze meer ſtaatlijkheids bij te zetten. Hun zedelijk gedrag wordt insgelijks geprezen, leggende zij zich toe, om zich den Christelijken naam, door alle deugden, waardig te gedragen. Allengs echter begon gezag en aanzien van perſonen, voor welke men hoogachting voedde, toe te nemen, voornaamlijk dat der Biſſchoppen, en weldra zullen wij zien, hoe men thans reeds tusſchen Geestelijken en leeken onderſcheid begon te maken, welk onderſcheid ſpoedig noodlottig is geworden voor den vrijen Geest, die den Christenen betaamt. Welke pogingen de Roomſche Biſſchop VICTOR aangewend hebbe, om die vrijheid, in onverſchillige za-

zaken, hoedanig de tijd van het vieren van het Paaschfeest was, te bepalen, en aan den band te leggen, onder het voorwendzel van eenheid te bevorderen, hebben wij gezien. In het algemeen had men tot hier toe in de vergaderingen toegelaten, dat elk, wie bekwaamheid bezat, tot de vergadering ter ſtichting en vermaning ſprak, maar thans werd het openbaar ſpreken alleen aan die genen verõorloofd, die het ambt van Bisſchop of Ouderling bekleedden, ten einde de orde en welvoeglijkheid te bewaaren, gelijk blijkt uit het voorbeeld van ORIGENES, in het begin der volgende eeuw, welke als hij te *Cæſarea* in *Palæſtina*, op verzoek der Bisſchoppen zelve, openlijk voor de Gemeente geleerâard had, werd zulks door DEMETRIUS, Bisſchop van *Alexandrië*, als zonder voorbeeld zijnde, zeer euvel opgenomen, en moest door ALEXANDER, Bisſchop van *Jeruſalem*, en THEOCTISTUS van *Cæſareë*, verdedigd worden (*). Zoo hebben de Kerkvergaderingen, tot welke, insgelijks, geene bijzondere leden der Gemeente werden toegelaten, en die zich echter ſpoedig aanmatigden, om, als de vertegenwoordigende Kerk, te handelen, en uitſpraken te doen, niet minder toegebracht, tot uitbreiding van de magt der zoogenoemde Geestelijken. Te gelijk betoonde men ook den grootſten eerbied voor de zulken, die als Martelaars en belijders voor het Christendom vervolging verdroegen, die, ja wel, in vele gevallen, hunnen invloed ten besten gebruikten, maar ook, waar van

(*) EUSEB. *Hiſt. Eccles.* VI. 19.

II BOEK V Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

van ons de voorbeelden in de volgende eeuw zullen voorkomen, niet zelden misbruikten, en daar door aanleiding gaven tot twisten en verwarringen; al het welk allengskens ſtrekte, om de zuivere eenvouwigheid en de waare kracht van het Christendom te ontluisteren, gelijk ons het vervolg dezer Geſchiedenis, waar mede wij weder voortgaan, leeren zal.

ZESDE HOOFDSTUK.

Lotgevallen der Christenen onder den Keizer Severus, *en zijne opvolgers, tot* Alexander.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Severus Keizer. Jaar 193.

Ondertusſchen had LUCIUS SEPTIMIUS SEVERUS, gelijk wij gezien hebben (*), bezit genomen van den Keizerlijken troon, welken hij 17 jaaren en 8 maanden bezeten heeft, tot het jaar 211. Deze Vorst was *ſtreng*, gelijk zijn naam, een dapper en gelukkig krijgsman, die de verwarringen in het Rijk bedaarde, den euvelmoed der Hof-ſoldaten beteugelde, alle onlusten dempte, en aan het Rijk zijne vastigheid wedergaf. Zijne arbeidzaamheid, moed en geduld, waren onvermoeid, hebbende hij ten zinſpreuk, *laboremus: Laat ons arbeiden!* Ook was hij een voorſtander van geleerdheid en geleerden, en zelfs begaafd met eenen onderzoeklievenden aart. Doch, alle deze goede hoedanigheden werden verduis-

(*) *Bladz.* 105.

duisterd, door wreedheid, trouwloosheid, en valschheid, welke hij, bijzonder jegens CLODIUS ALBINUS, die in *Gallië*, of het hedendaagsch *Frankryk*, mede naar het Rijk dong, betoonde, hem, door vleijerijen, misleidende, tot hij PESCENNIUS NIGER, eenen anderen mededinger, in het Oosten, overwonnen had, waar na hij ook ALBINUS beöorloogde, en dien bij *Lugdunum* of *Lions*, in eenen hevigen veldslag, versloeg, en doodde, behandelende deszelfs aanhangers en vrienden op de onbarmhartigste wijze. Men beschuldigt hem ook van snoode gierigheid en wantrouwen jegens allen, waar door hij zich bij zijne onderdanen gehaat maakte. Hij overleed te *Eboracum*, thands *York*, in *Britannië*, latende het Rijk na aan zijne beide Zoonen, BASSIANUS, dien hij den naam van ANTONINUS gegeven had, en die ook CARACALLA genoemd werd, en GETA.

In de eerste tien jaaren zijner regeering, was deze Vorst den Christenen niet ongenegen. Eén hunner PROCLUS genaamd, had hem, door het gebruik van olie, van eene ziekte genezen (*), en de Keizer schonk hem, uit dankbaarheid, een verblijf in zijn Paleis. SEVERUS nam zelfs verscheiden aanzienlijke Christenen onder zijne bescherming, tegen de woede des volks. Het volk, naamlijk, bleef nog, met den voorigen Godsdienstnaat, de Christenen vervolgen, wordende zelfs in sommige plaatzen en door-

Eerst niet ongunstig jegens de Christenen, die echter door het volk hevig vervolgd worden.

den

(*) Over het geen hier volgt, verdient TERTULLIANUS, een gelijktijdig Schrijver, nagelezen te worden. Dit geval verhaalt hij *ad Scapul. C.* 4.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

den, door de Overheid daar in onderſteund. Men overviel de Christenen, wanneer zij tot hunne Godsdienstviering vergaderd waren, en bracht hen, als openbare misdadigers, ter dood. Zij werden aan kruisſen en ſtaaken gehecht, met ijzeren haaken van één gereten, onthoofd, verbrand, gedwongen met wilde beesten te kampen, of tot den arbeid in de mijnen en bergwerken verwezen, en op onbewoonde Eilanden gebannen. Dikwijls ſteenigde hen het volk, en ſtak den brand in hunne huizen, zonder dat de rechters 'er zich mede bemoeiden. (*) Hier tegen konden de Christenen geene beſcherming der wetten inroepen, waar over zij zich reeds bij voorgaande Keizers beklaagd hadden. enz. Bij den Keizer konden zij ook geenen troost vinden, daar PLAUTIANUS, deszelfs gunſteling en eerſte ſtaatsdienaar, die alles, met de uitgeſtrektſte magt, beheerschte, en een woeste wreedaart was, hun vijand ſchijnt geweest te zijn. Dewijl 'er echter ook geene uitdruklijke wetten tegen hen lagen, kochten velen hunner, zelfs geheele Gemeenten, de gunst en beſcherming van bijzondere richters of ſtadhouders en bevelhebbers, voor jaarlijkſche geldſommen, of zij ſtelden de ſoldaaten, die bevel hadden, hunne vergaderingen te ſtooren, met geld te vrede, tegen welk één en ander TERTULLIANUS (†), door eenen verkeerden ijver gedreven, hevig uitvaart. Trouwens, hoe

(*) Dit alles verhaalt TERTULLIANUS, *Apologet.* C. 5, 7, 12, 35, 49. *ad Scapul.* C. 4.

(†) *De fuga in perſecut.* C. 12, 13.

hoe kon men zulks den Christenen ten kwade duiden? „ Zij hebben immers," zegt een ander Schrijver van dezen tijd (*), „ schade en geldverlies ge„ leden, om, naar de ziel, geene schade te lijden, „ of die te verraden." Anderen vonden ook heul bij bescheidene Heidenen, en menschlievende overheden. Dus verhaalt TERTULLIANUS (†), dat zeker landvoogd PUDENS de schriftelijke beschuldiging tegen eenen Christen aan stukken scheurde, omdat hij uit dezelve begreep, dat 'er eene afpersing en dwang bij dezelve had plaats gehad, en den man liet heenen gaan, weigerende iemand, zonder beschuldiger, te onderzoeken, CINCIUS SEVERUS gaf aan de Christenen, die voor zijne rechtbank gedaagd waren, zelfs een antwoord aan de hand, waar op zij vrijgesproken konden worden. VESPRONIUS CANDIDUS liet eenen Christen los, onder voorwendzel, dat men hem, zonder eenen oploop te duchten, niet ter straffe zou kunnen leiden. Anderen vergenoegden zich, wanneer de Christenen slechts eenige achting voor den openbaren Godsdienst verklaarden, zonder dat zij hen tot offeren dwongen, en betuigden aan hunne bijzitters hun misnoegen, dat zij over soortgelijke rechtsgedingen zitten moesten.

In het tiende jaar van SEVERUS regeering, na CHRISTUS 202, verzwaarde de vervolging, en kreeg eene Nader hand verbiedt hij,

(*) PETRUS ALEXANDRINUS, een Martelaar, *in Canonibus Can.* XII. bij GUEL. BEVERIDGE *Pandect. Canon. & Concil. Tom.* II. *p.* 20.

(†) *Ad Scapul.* C. 4.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

eene gedaante van wettelijkheid, toen deze Keizer, onder bedreiging der zwaarſte ſtraffen, verbood, dat, in het vervolg, iemand tot den Christelijken Godsdienst overgaan, of dien aannemen zoude. (*) Het is waar, de Keizer gebood hier mede niet, dat men de Christenen, die zulks reeds waren, vervolgen zou, hij verbood zelfs hunnen Godsdienst hier mede niet uitdruklijk, maar wilde alleen verhoeden, dat deze gezindte zich verder uitbreiden of talrijker zou worden, gelijk hij, ten dien zelfden tijde, met dezelfde oogmerken, eene dergelijke wet omtrent de Jooden gaf; evenwel kregen de vijanden der Christenen uit dit Keizerlijk gebod aanleiding, om hunne gewelddadigheden te verdubbelen. Men kon toch uit hetzelve afleiden, dat hij, die de uitbreiding der Christenen wilde tegengaan, derzelver vermindering niet ongeern zou gedoogen; men kreeg een voorwendzel, om zulken, die uit het Heidendom tot het Christendom overgegaan waren, al was zulks reeds voor eenigen tijd geſchied, als overtreders van de wet te beſchuldigen; bijzonder kon dit verbod aanleiding geven, om de Christelijke Leeraaren te vervolgen, als lieden, die 'er opzetlijk hun werk van maakten, om de menſchen over te haalen tot hunnen Godsdienst, en denzelven dus, tegen deze wet aan, meer en meer uitbreidden. Zeker is het ten minſten, dat, na het uitgeven van dit verbod, de vervolging, allerwegen door het Romeinſche Rijk, zoo

dat iemand tot den Godsdienst der Christenen zal overgaan.

(*) SPARTIANUS *Vita* SEVERI *C.* 17. *Hist. Aug. SS. Tom.* I. *pag.* 618.

zoo hevig tegen de Christenen woedde, dat een Christen-Schrijver van dien tijd, JUDAS, die over de 70 weeken van DANIËL geſchreven heeft, gelooffde, dat de komst van den *Antichrist* nu niet ver af was. (*)

Men heeft, op verſchillende wijze, gegist, naar de oorzaken van deze vernieuwde hevigheid van den haat tegen de Christenen, die nu eenen geruimen tijd vrede en rust genoten hadden. Men kan, behalven de oude, nog ſteeds aanhoudende, redenen van den Godsdiensthaat tegen de Christenen, van welke wij reeds één en andermaal geſproken hebben, nog eenige andere hier bijëenvoegen, welke, om deze tijden, ſterk op de Heidenen werken konden. Het aantal der Christenen nam van tijd tot tijd zichtbaar toe, en wies daaglijks meer aan. De Christenen namen geen aandeel, niet alleen aan de openbare feesten en vermaaklijkheden, maar ook niet aan die, welke ter eere des Keizers gevierd werden; zij weigerden aan den Keizer zelfs ſommige eerbewijzingen, die zij voor onbeſtaanbaar hielden, met de eere van den waaren God. TERTULLIANUS verdedigt hen deswegens (†), en wij kunnen hen te minder veröordeelen, omdat wij niet recht alle bijzondere omſtandigheden kennen, die hun geweten in dezen bezwaaren konden. Somtijds echter was hun gedrag al te buitenſporig, en niet vrij te plijten van Dweep-

Oorzaken dezer vervolging

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 7.

(†) *Apolog.* C. 35.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Dweepzucht. Wanneer dus eens aan de ſoldaaten een geſchenk van 's Keizers wegen werd uitgedeeld, waarbij, naar de gewoonte van een zegevierend leger, alle de ſoldaaten met laurierkransſen verſierd waren, verſcheen een Christen ſoldaat, die zich onder hen bevond, met dezen laurierkrans in de hand, in plaats van op het hoofd, en van zijnen bevelhebber naar de reden van deze zonderlingheid gevraagd, gaf hij ten antwoord, dat hij een Christen was, en zich met de overigen niet kon gelijk ſtellen; misſchien, omdat de Heidenen, bij hunne offeränden, zich met laurieren en bloemen verſierden; hij werd daar op gevat, en ter dood veröordeeld. Zoodanig gedrag, hoe zeer TERTULLIANUS het weder zoekt te rechtvaardigen (*), terwijl echter de meeste Christenen het als buitenſporig afkeurden, maakte de Heidenen gaande, en wekte hunnen geestdrift tegen de Christenen op. Hunne vijänden maakten ook van het één en ander gebruik, om den Keizer, die reeds wantrouwend van aart was, tegen de Christenen voor in te nemen, voornaamlijk, wanneer hij derzelver groot aantal in aanmerking nam; te meer, omdat de Christenen hunne krachten zelve begonnen te voelen, en die aan de Heidenen nu en dan van ter zijde onder het oog brachten (†). En zeker de argwaan en vrees des Kei-

(*) In eene verhandeling *de corona militis*, opzetlijk daar toe geſchreven.

(†) Hier toe kan men dit gezegde van TERTULLIAAN brengen: *Apolog. C.* 37. „ Indien wij ons, als openbare „ vijän-

g'af hij ten antwoord, dat hij een Christen was.
Blad z. 292.

Digitized by Google

Digitized by Google

Keizers, voor het groot aantal der Christenen, ſchijnt de naaste oorzaak tot dit zijn verbod gegeven te hebben, dewijl dit verbod, bij SPARTIANUS, gelijk ſtaat, met dat tegen de Jooden, welk laatſte zijne oorzaak daar in had, dat vóór vijf jaaren de Jooden nog weder eenen opſtand hadden veröorzaakt, dien SEVERUS met moeite had bedwongen, en waar tegen hij, thans zich in *Palæſtina* bevindende, voor het toekomende, voorzorgen wilde te werk ſtellen. (*)

De

„ vijänden, hadden willen gedragen, zou het ons dan „ aan getal en volk ontbroken hebben? Zouden dan „ de Mooren, en Marcomannen, en de Parthen zelve, „ volken van éene plaats, en in hunne eigene grenzen „ beſloten, talrijker zijn, dan die der geheele Wereld? „ (de Christenen, die door de geheele Wereld verſtrooid „ zijn?) Wij zijn vreemdelingen, en wij hebben al het uwe „ vervuld; wij hebben ſteden, eilanden, kasteelen, vlek- „ ken, vergaderplaatzen, het leger zelve, de wijk- en volks- „ vergaderingen, het paleis, den raad, de markt, ver- „ vuld, en ulieden alleen de tempels overgelaten. In- „ dien wij, eene zoo groote menigte menſchen, ons, „ in eenigen afgelegen hoek der Wereld, van ulieden „ hadden afgeſcheurd, zeker een verlies van zoo vele „ burgers, van allerhanden rang, zou uwe heerſchappij „ geſchokt, en gij meer vijänden, dan burgers, overge- „ houden hebben.

(*) Anderen voegen bij deze redenen nog, dat de Christenen een aardsch Rijk van CHRISTUS verwachtten, het welk door den ondergang van het Roomſche Rijk zou vooräfgegaan worden, welken ondergang verſcheiden *Montanisten* als kort aanſtaande voorzegd hadden;

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

De vervolging dan tegen de Christenen, na dit verbod des Keizers, met dubbele woede ontſtoken, breidde zich, door het geheele Romeinſche Rijk uit (*), en maakte, gelijk EUSEBIUS zich uitdrukt, *ontelbare* Martelaren, woedende tegen alle Gemeenten, in alle plaatzen; hevigſt echter was zij te *Alexandrië*, alwaar het voornaamſte ſchool der Christenen was. Hier was onder de voornaamſte Martelaren LEONIDES, de Vader van den zoo vermaarden ORIGENES. Deze was een Christen Wijsgeer en Redenaar, die zijnen Zoon ORIGENES, met grooten vlijt, had opgevoed. Hij werd onthoofd. Zijn Zoon ORIGENES, toen nog geen zeventien jaaren oud, brandde van begeerte, om zijnen Vader in dezen roemrijken dood te verzellen, en zou zulks, niettegenſtaande de voorſtellen zijner Moeder, volbragt hebben, indien deze niet zijne klederen verborgen, en hem dus genoodzaakt had, in huis te blijven; evenwel kon hij zich niet onthouden, om, met eenen Brief, zijnen Vader te bemoedigen en tot ſtandvastigheid aan te manen, zich onder andere van deze uitdrukking bedienende: „Laat u, om onzen wil," (bedoelende zijne vijf jonger broederen,) „niet van uwe gezindheid aftrekken!" Vervolgends lesſen gevende in de ſpraak-

Hevigheid der vervolging, bijzonder te Alexandrië.

(*) EUSEB. *Likr.* VI. *Cap.* I.

Digitized by Google

ſpraakkunde, onderhield hij daar mede zijne Moeder met het huisgezin. Kort daar op benoemd worden de tot Leeraar in de School te *Alexandrië*, prentte hij de overtuiging van de waarheid van het Christendom zoo diep in de harten zijner leerlingen, dat eenigen derzelven gewillig hun leven voor hetzelve lieten, onder anderen zekere PLUTARCHUS, wien ORIGENES tot den dood toe verzelde, waar door hij zelve in het uiterſte gevaar geraakte. (*)

Bijzonderheden van POTAMIÆNA en BASILIDES.

Onder de Martelaren te *Alexandrië* bevonden zich vele nieuwbekeerde Christenen en *Katechumenen* of onderwijzelingen, op welke men het verbod des Keizers het naast kon toepaſſen, van beiderlei kunne; onder anderen zekere POTAMIÆNA, eene jonge juffer van uitmuntende ſchoonheid, welke, met hare Moeder, na het doorſtaan van de wreedſte mishandelingen, eindelijk verbrand werd, en wel zoo, dat zij, met brandend pek, van lid tot lid, van de voeten tot het hoofd, begoten, en dus gedood werd. Bij alle deze martelingen bleef zij niet alleen hare ſtandvastigheid behouden, maar zij beloofde aan éénen der gerechtsdienaren, BASILIDES genoemd, die haar menschlievender, dan de andere, behandelde, en tegen de dolheid van het gemeen beſchermde, dat zij van God voor hem de zaligheid bidden, en hem binnen kort zijne weldaaden vergelden wilde. Kort daar na, als van BASILIDES, bij zekere gelegenheid, een eed gevergd werd, gaf hij te kennen, dat het hem niet geöorloofd was te zweren, alzoo hij zich open-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 1-4.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

openlijk beleed, een Christen te zijn, waar op hij gevangen genomen werd. En nu *zegt men*, zoo drukt EUSEBIUS zich (*), omtrent deze bijzonderheid, uit, dat hij aan ſommige Christenen, tot reden van zijnen overgang tot het Christendom, hebbe opgegeven, dat POTAMIÆNA, drie dagen na haren marteldood, hem des nachts verſcheenen zijnde, eene kroon op het hoofd gezet, en gezegd had, dat zij, op hare gebeden, zijne zaligheid van God had verworven, en dat hij eerstdaags zou opgenomen worden. Hier op gedoopt zijnde, werd hij des anderen daags onthoofd. Zoo verhaalt men ook, dat dezelfde POTAMIÆNA aan nog meer andere burgers te *Alexandrië* verſchenen zijn, en die tot het aannemen van het Christendom overgehaald zal hebben. Daar EUSEBIUS zelve voor de echtheid dezer verſchijningen niet inſtaat, zullen wij weinig reden hebben, om ze te geloven, maar wij zien, uit dergelijke berichten, hoe gereed vele Christenen thans reeds waren, om wonderbare verhaalen aan te nemen, en hoe geneigd, om aan de voorbede der Martelaren, na hunnen dood, eene bijzondere kracht toe te ſchrijven.

PERPETUA en FELICITAS.

In *Afrika*, misſchien wel te *Karthago*, ondergingen, bij gelegenheid dezer vervolging, met meer Christenen, twee vrouwen PERPETUA en FELICITAS den dood voor het Christendom, wordende met het zwaard onthoofd. Vergeefs zocht de Vader van PERPETUA zijne dochter door gebeden en traanen te bewegen, dat zij haar leven zou behouden, door haar

(*) *Hist. Eccles.* VI. 5.

haar geloof te verzaken. FELICITAS, die zwanger was, beviel in de gevangenis van een dochtertjen; als zij zwaare weeën leed, werd haar gevraagd: Hoe zij het, nu zoo van pijn kermende, maken zou, wanneer zij ter dood gebracht zou worden? Waar zij op antwoordde: „ Nu lijde ik, het geen ik lijde, „ maar dan zal hij in mij lijden, die voor mij ge„ leden heeft." Men vindt nog meer bijzonderheden van deze Martelaresſen opgetekend, als, verſcheiden gezichten, verſchijningen en voorzeggingen, waar uit ſommigen een beſluit hebben afgeleid, dat zij *Montanisten* geweest zijn, die gewoon waren, zich op gezichten en voorzeggingen te beroemen. Alhoewel wij nu niet willen ontkennen, dat onder de Martelaren van deze tijden vele dweepzuchtige Christenen en *Montanisten* geweest zijn, evenwel, gelijk SCHRÖCK te recht aanmerkt, weet men, dat ook andere Christenen, ten dezen tijde, gezegd worden, gezichten en ingevingen gehad te hebben; ook heeft AUGUSTINUS, ter eere van deze Martelaresſen, *Sermoenen* of redenvoeringen gehouden, die het eerst te Parijs in 1654 zijn uitgegeven. Bij deze voorbeelden van Christenen, die, om het geloof, bij deze vervolging, gedood zijn, kan men nog voegen de Geſchiedenis der Martelaren te *Scillita* in *Afrika*, die eenige leerzame omſtandigheden bevat. (*) Deze vervolging hield aan, met min of meer hevigheid, tot den dood van den Keizer SEVERUS, in het jaar 211. Ve-

(*) Men zie RUINART *Acta Martyr. Sincera p.* 86. en 90. volgg.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Vele Christenen ontweken deze vervolging, door de vlucht; dus begaf zich CLEMENS, de opvolger van PANTENUS, in het Leeräarämbt op de School te *Alexandrië*, van daar in het jaar 202 naa *Jeruſalem*, of *Ælia Capitolina*. Van hem en zijne ſchriften moeten wij hier een kort verſlag geven.

CLEMENS van Alexandrië.

Bijzonderheden van hem.

TITUS FLAVIUS CLEMENS (*) ALEXANDRINUS, of van *Alexandrië*, genoemd, ten einde hem van CLEMENS ROMANUS, of van *Rome*, te onderſcheiden, wegens zijne geleerdheid *de verwonderlijke* geheeten, had zijne letteröefeningen te *Atheenen*, hetwelk ſommigen als zijne geboorteplaats opgeven, begonnen, in *Aſië* vervolgd, en te *Alexandrië* voltooid, alwaar hij eerst een leerling, en naderhand de opvolger, van PANTENUS geworden is, in het jaar 191. Hij was te gelijk Ouderling in de Gemeente te *Alexandrië*, tot hem de vervolging onder SEVERUS noodzaakte naa *Jeruſalem* te wijken, alwaar hij, gedurende zijn verblijf, veel tot bemoediging en nut der Gemeente toebragt, volgends het getuigenis van derzelver Biſchop ALEXANDER. (†) Na den dood van SEVERUS naa *Alexandrië* wedergekeerd, is hij niet lang daar na, onder de regeering van CARACALLA, aldaar overleden tuſchen de jaaren 217, en 220.

Zijne geleerdheid.

CLEMENS heeft bij ouden en nieuwen eenen groote roem van geleerdheid, waar in hij alle voorgaande Leeräars der Christenen, wier ſchriften onzen tijd be-

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 13.

(†) Bij EUSEBIUS *Hist Eccles.* VI. 11.

Digitized by Google

bereikt hebben, ver overtrof. Hij had eene groote belezenheid in de werken der Heidenſche Schrijvers, en niet min ervarenheid in de leerſtellingen der Heidenſche Wijsgeeren. Met de ſchriften der Christenen, echte en onëchte, was hij, insgelijks, gemeenzaam. Alle deze kundigheden ſpreidt hij, in zijne Werken, rijklijk ten toon; en volgde dus het voorbeeld van zijnen Leermeester PANTENUS, om de Heidenſche Geleerdheid met de leere van het Christendom te paaren. (*) Bijzonder zocht hij de Wijsgeerte der Grieken en den Christelijken Godsdienst tot één ſamenſtel te brengen, waar in hij zich, als een *Eclecticus*, gedraagt, kiezende uit alle de bijzondere aanhangen, het geen hem best aanſtond, en het nuttigst voorkwam, in het leerſtellige, meest de *Platonisten*, in het zedekundige, de ſtrengheid der *Stoïcynen* volgende. Met dit alles mist men orde en geregeldheid, in het geen hij ſchrijft, en dikwijls is hij, door zijnen bloemrijken en leenſpreukigen ſtijl, volſtrekt onverſtaanbaar. Om de gezochte overëenſtemming tusſchen het Christendom en de Wijsgeerte te vinden, geeft hij dikwijls de allervreemdſte verklaringen van de gezegden en leere des Bijbels; met één woord, wanneer men zijne Schriften leest, zal men zich meer over zijne belezenheid, dan wel over zijn oordeel en wijsheid, verwonderen.

Zijne Schriften.

CLEMENS heeft verſcheiden werken geſchreven. Drie derzelven hebben onzen tijd bereikt; het eerſte noemt

(*) Boven *Bladz.* 229.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

noemt hij προτρεπτικος λογος, *Vermanings-reden* aan de Heidenen, in welke hij de ongerijmdheid van het Heidensch Bijgeloof beſtrijdt, en de Heidenen aanmaant, om het Christendom aan te nemen. Het tweede werk, hetwelk in drie Boeken is afgedeeld, en dat hij den naam van παιδαγωγος, de *Onderwijzer*, of *Zedenbeſtuurer*, noemt, behelst in zich een onderwijs van leven en gedrag, waar door zich de Christenen van de Heidenen behooren te onderſcheiden, en de pligten, die zij te volbrengen hebben. Men heeft dit tweede Werk doorgaands voor een ſamenſtel van zedekunde aangezien; indien het daar voor zou moeten gelden, zou de zedekunde van CLEMENS zeer gebreklijk zijn; doch zijne bedoeling is enkel, de Christenen af te manen, van deel te nemen in de Heidenſche zeden, gebruiken, vermaken, en feesten, waar door ook zijne leſſen dikwerf vrij ſtreng zijn, waar toe zijne liefde voor de *Stoïcynſche* Wijsgeerte, het land, waar hij leefde, en deszelfs luchtsgeſteldheid, als ook het karakter der inwoneren, veel toebrachten. Dit Werk ſchreef hij meer bepaald voor gemeene Christenen, ſchoon hij niet kan nalaten, ook daar in zijne geleerdheid te pas te brengen.

Zijn derde Werk, welks volledige titel is, των κατα την αληθη φιλοσοφιαν γνωστικων ὑπομνηματων στρωματεις. *Tapijtwerk van herinneringen*, (of *aanmerkingen*,) *van verhevene kennis naar de waare Wijsgeerte*, is beſtemd voor meer verlichte Christenen; hij noemde het *tapijtwerk* of *tapiſerijën*, omdat het eene *doorëengeweefde verzameling* in zich vervat, van Chris-

Christelijke kundigheden en Wijsgeerige geleerdheid; de benaming van *verhevene kennis*, of *Gnostiſche herinneringen*, doelde op de *kennis*, (*Gnoſis*,) waar op de *Gnostieken* gewoon waren te roemen, en waar tegen CLEMENS wilde aantonen, dat de waare leere der Christenen de echte verhevene kennis en wijsheid behelst; eindelijk de *waare Wijsgeerte* is bij CLEMENS de Christelijke Godsdienst-leere, die men, reeds vóór hem, als de waare *Wijsgeerte*, tegen over de Heidenſche Wijsgeerte had beginnen te ſtellen, om haar bij de Heidenen te meer achtbaarheids te geven. In dit Werk, brengt CLEMENS allerhande aanmerkingen, uit Christelijke en Heidenſche Schriften, bij een, opdat de Christenen leeren zouden, hoe ook geleerdheid hun voege, en zij die, ter bevordering van het Christendom, konden en behoorden te gebruiken. In de daad, een loflijk en prijswaardig oogmerk, doch, waar omtrent CLEMENS zich zelven dikwils al te zeer, aan eenen valſchen ſchijn van geleerdheid, heeft vergaapt, vele ongerijmde gevoelens en ſtellingen, en zeldzame verdraajingen der Heilige Schrift waagende, en losſe onbewezen verhalen en onechte geſchriften te ligtgelovig aannemende, en tot zijn oogmerk gebruikende; behalven dat de ſtijl over het geheel zeer duister en ingewikkeld is, waar door zijne waare mening niet dan moeilijk, en vaak geheel niet, te vatten is. Trouwens, hij zelve ſchrijft (*): „ Deze Boeken zullen de waarheid, „ vermengd met de leere der Wijsbegeerte, of lie-

„ ver,

(*) *Strom. Libr.* I. *p.* 326. *ed.* POTTERI.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ ver, door dezelve bedekt en verborgen, bevatten; „ gelijkerwijs de ſchaal de kern der vruchten be- „ dekt — Veel, het geen niets tot het hoofddoel „ toebrengt, ſtrekt toch den kunſtenaar tot ſieraad. „ Voorts bezorgt ook eene menigvuldige geleerdheid „ hem, die de hoofdleere voordraagt, meer goed- „ keuring bij de toehoorers, boezemt den leerlingen „ verwondering in, en leidt hen tot de waarheid"— enz. En op het einde van dit Werk (*), wil hij, dat men zich over de verwarring en wanörde niet verwondere, die in dit zijn Werk heerscht, alzoo hij het opzetlijk dus heeft ingericht, opdat men genoodzaakt zij, het met meer opmerkzaamheid te lezen, en het goede met zorgvuldigheid uit te kippen.

Dit Werk beſtaat, zoo als wij het thans hebben, uit zeven Boeken: of het, te vooren, uit agt beſtaan hebbe, en dus één derzelven verloren zij geraakt, is niet zeker. Ten minſten, het geen als het *agtſte* Boek wordt opgegeven, is een Werk van een geheel onderſcheiden inhoud, als behelzende onderwijs in de redeneerkunde, (*ars dialectica*,) en dus ſchijnende een Boek te wezen, het welk behoort tot zijn verloren Werk, ὑποτυπωσεις, genaamd.

Andere Schriften van CLEMENS.

Behalven de gemelde drie Hoofdwerken van CLEMENS, hebben wij, onder zijnen naam, nog eenige andere geſchriften van minder aanbelang. Eene verhandeling: *Welk rijke wordt zalig?* ter verklaring van de uitſpraak van JESUS, (MARK. X. 17. volgg.) is niet geheel de aandacht onwaardig. Min belang-

rijk

(*) *Libr.* VII. *p.* 901, 902.

rijk is een ander geſchrift, dat onder zijnen naam gaat, doch misſchien van een' ander Schrijver is, en ten opſchrift heeft: *Uittrekzel uit de Schriften van* THEODOTUS, *en der zoogenaamde Oosterſche leere, omſtreeks de tijden van* VALENTINUS. Even weinig beduidend zijn *de uittrekzels uit de Schriften der Profeeten*, welke insgelijks als een Brokſtuk van CLEMENS opgegeven worden. Alle deze Schriften zijn het volledigst te *Oxford*, in het jaar 1715, in twee Deelen in Folio, in het licht gegeven, door JOHN POTTER, Aardsbisſchop van *Canterbury*, met aanmerkingen en opheldering.

Verloren Schriften.

Onder die Werken van CLEMENS, welken de tijd ons ontroofd heeft, was het merkwaardigſte zijne ὑποτυπωσεις, of *Onderwijzingen*, of *Verklaringen*, waar uit EUSEBIUS ons verſcheiden ſtukken bewaard heeft. (*) FOTIUS (†), heeft 'er het volgend algemeen denkbeeld van gegeven: „ Het is over „ plaatzen des O. en N. Testaments opgeſteld, „ die hij kortlijk verklaart. Men vindt 'er wel vele „ goede leeringen in; maar ook vele godloze gevoelens. Want, hij leert, dat de Stoffe eeuwig „ is; dat God zekere denkbeelden door zijnen wil „ heeft voortgebracht; en dat de Zoon van God „ een Schepzel is. Hij gelooft, dat de Zielen van „ het ééne ligchaam in het andere verhuizen, en „ dat 'er reeds vele Werelden vóór ADAM beſtaan „ heb-

(*) *Libr.* I. *C.* 12. II. *C.* 1, 2, 9, 14, 15. VI. *C.* 14.

(†) *Biblioth. Cod.* 109.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ hebben. Hij laat EVA, op eene ſchandelijke wij-
„ ze, uit ADAM ontſtaan. Naar zijn voorgeven heb-
„ ben de Engelen bij vrouwen kinderen verwekt.
„ Het Woord zal niet waarlijk, maar alleen in
„ ſchijn, mensch zijn geworden: en 'er zal een
„ dubbel Godlijk Woord zijn, waar van alleen het
„ geringſte aan de menſchen verſchenen is, hetwelk
„ hij eene kracht Gods noemt, die uit het Woord
„ is voortgevloeid, en de harten der menſchen door-
„ dringen heeft. Dit alles zoekt hij uit de Heil.
„ Schrift te bewijzen. Hij brengt nog vele andere
„ ſlechte ſtellingen bij; het zij, dat hij, (CLEMENS,)
„ zelve dit gedaan; of dat een ander onder zijn'
„ naam die uitgeſtrooid heeft. Het oogmerk van
„ dit geheele Boek is eene uitlegging te geven, van
„ de twee eerſte Boeken van MOSES, de Pſalmen,
„ de Brieven van PAULUS, en den Prediker van
„ SALOMO."

Oordeel over hem.

Men ziet, uit dit verſlag van FOTIUS, hoe hij getracht hebbe, de eere van CLEMENS te redden, door de echtheid van gemelde Werk in twijfel te trekken; jammer is het, dat wij hetzelve niet meer hebben, alzoo wij nu niet in ſtaat zijn, alles behoorlijk te beöordeelen, en ondertuſſchen komen verſcheiden van de door FOTIUS gemelde gevoelens in zijne nog overgebleven Werken voor. EUSEBIUS en HIËRONYMUS ſpreken van hem altijd, met den grootſten lof, van welken echter niet weinig moet afgetrokken worden, indien wij onpartijdig willen wezen. Wie toch kan eene zoo geheimzinnige en duiſtere wijze van ſchrijven goedkeuren, als hij volgt,

of

of het verbergen van waarheid, onder voorwendzel, dat zij zou kunnen misbruikt worden? of het draajen en wringen der Heil. Schrift, om haar met de Griekſche Wijsgeerte te doen overëenſtemmen? Deze zucht, om zekere, ik weet niet welke? meer verheven wetenſchap te bejaagen, en geheimen te zoeken, door de eenvouwige letter der Heilige Schriften in leenſpreuken te veränderen, openbaart zich in meer oude Kerkleeräaren, doch in niemand ſterker dan in CLEMENS *van Alexandrië*, en juist deze zucht is oorzaak geweest, dat men, hun gezag, in vervolg van tijd, zonder behoorlijk onderzoek, volgende, de Christelijke leere, verbasterd en misvormd heeft, door vele met haar onbeſtaanbare bijvoegzelen.

Voorbeelden van zijne gevoelens. Over de overlevering eener geheime leere.

Het zou den Lezer eer verveelen, dan vermaaken, indien ik hier uittrekzels, uit zijne Werken, plaatſte, waaröm ik mij zal vergenoegen, met eenige voorbeelden van ſommigen zijner bijzonderе gevoelens bij te brengen, welke naderhand onder de Christenen verder zijn voortgeplant en uitgebreid. Eéne zijner voornaamſte onderſtellingen, die grooten invloed op alles heeft, is, dat JESUS eene hooger Kennis of Wetenſchap, aan de Apostelen PETRUS, JAKOBUS, JOÄNNES en PAULUS, heeft medegedeeld, die, van Vader tot Zoon, is overgeleverd en bewaard, welke CLEMENS, in zijn Werk, zoo ver zijn geheugen toelaat, en hij het oorbaar vindt, wil voordragen. (*) Door zulke onderſtellingen moest het ge-

(*) Dit ſchrijft hij, in het begin van zijn *Tapijtwerk*,

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

gezag der *overleveringen*, van tijd tot tijd, toenemen; in het eerſt bepaalde men dezelve voornaamlijk tot gebruiken in den eeredienſt, en tot zekere bijzondere gezegden of verrichtingen van JESUS en de Apoſtelen, gelijk wij gezien hebben, CLEMENS ging reeds verder, en hoe zeer hij, onder zijne *geheime* overgeleverde leere, niet zoodanige leerſtukken begreep, die tot het wezenlijke van het Christendom behoorden, maar daar door verſtond, verhevener Wijsgeerige verklaringen van de leere van dien Godsdienſt, ook wel geheimzinnige uitlegging van de Heilige Schrift, wier letterlijke zin alleen voor gemeene lezers of hoorers onderſteld werd, evenwel was deze mening des te gevaarlijker, omdat zij zoodanige overleveringen tot CHRISTUS zelven terug bracht, en te gelijk den weg voor ſtoute geesten opende, om verder te gaan, en geheel nieuwe gevoelens, en van het Christendom vreemde ſtellingen, op denzelfden grond te vestigen en te verſpreiden. Men kan, ondertusſchen, van deze zucht, voor geheime leere, en leenſpreukige verklaringen der Heil. Schrift, welke CLEMENS en andere oude Kerkleeräars zoo ſterk openbaren, gemaklijk reden geven; zij wilden, door blijken van geleerdheid, de opmerkzaamheid en achting der Heidenen voor het Christendom opwekken, en te gelijk, aan de *Gnostieken*, die op hunne *kennis* roemden, toonen, dat zij, door de echte over-

in het I. *Boek*, zoo als het naamlijk thans voorhanden is. Men vergelijke eene plaats, uit één zijner verloren Werken, aangehaald bij EUSEBIUS *Hist. Eccl.* II. 1.

Digitized by Google

overlevering, die kennis bezaten, welke de *Gnostieken* valschlijk voorwendden; te *Alexandrië* had FILO, de Jood, zich door zijne leenſpreukige uitleggingen der Heilige Schrift, in het bijzonder, eenen naam verworven, en was bij CLEMENS, en andere Leeräars der Christenen aldaar in hooge achting, waar door zij te eer genoopt werden, zijn ſpoor te betreden.

Over de waarde der Heidenſche Wijsgeerte.

Daar CLEMENS, in navolging van zijnen leermeester PANTENUS, zoo veel werks maakte van de Griekſche Wijsgeerte en geleerdheid, en die met het Christendom wilde gepaard hebben, gelijk dit openlijk zijne pogingen in zijne werken bedoelen, kan het ons niet bevreemden, dat hij ten voordeele van die Wijsgeerte zoo ſterk ſpreekt, dat hij ſchrijft: „ Voor 's Heeren komst was de Wijsgeerte voor de „ Grieken nodig tot rechtvaardigheid. Thans is zij „ in zoo verre nuttig tot Godzaligheid, dat zij eene „ voorbereiding is voor die genen, welke vervol„ gends, door overtuiging, tot het geloof komen. (*) Elders zegt hij: „ Dat God aan den Heiden, op„ dat hij tot zijne volmaaktheid mogt komen, de „ Wijsgeerte geſchonken heeft, gelijk aan de Jooden „ de Wet. Hij heeft hem, Zon, Maan, en Starren „ gegeven, ter verëering, (DEUT. IV. 19.) opdat „ niet de Heidenen, geheel zonder God en Gods„ dienst zijnde, geheel zouden omkomen." (†)

Van

(*) *Stromat. Libr.* I.

(†) *Stromat. Libr.* VII.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Over de Godheid van JESUS, en God den Vader, Zoon en Heiligen Geest.

Van de Godheid van JESUS, het Woord van God, ſpreekt hij dikwijls zeer nadruklijk, op zeer vele plaatzen. Onder anderen zegt hij (*): „ De *Lo-* „ *gos* des Vaders van allen, is geen Woord, dat „ uitgeſproken wordt (†), maar Gods Wijsheid en „ blijkbare goedheid, zijne almagtige en waarlijk „ Godlijke kracht, zijn almagtige wil." Het derde Boek van zijnen *Onderwijzer*, (*Pædagogus*,) eindigt met eene *Doxologie*, of Godsverheerlijking, waar in wij, „ onzen lof en dank toebrengen aan den „ eenigen Vader en Zoon, den Zoon en Vader on- „ zen *Onderwijzer* en Leeräar, te gelijk ook met den „ Heiligen Geest. Alles (behoort) aan den éénen, „ in wien alles is, door wien alles één is, door „ wien de eeuwigheid is, wiens leden allen zijn, „ wiens de heerlijkheid en eeuwen zijn, wien heer- „ lijkheid zij, en nu en in eeuwigheid. Amen." Ondertusſchen, blijft het, wegens zijnen duisteren en ingewikkelden ſtijl ſteeds moeilijk, om zijne gevoelens omtrent de Godheid van JESUS, en omtrent de leere van God, Vader, Zoon, en Heiligen Geest, te bepalen. De volgende plaats (§) zal echter dit zijn gevoelen wel het duidelijkst opgeven. „ De natuur „ des Zoons is de volmaaktſte en heiligſte — en „ die het allernaast komt aan den eenigen Almagtigen „ of Albeheerſcher." Deze benaming geeft CLEMENS

(*) *Stromat. Libr.* V.

(†) προφορικος.

(§) *Stromat. Libr.* VII.

MENS in zijne Werken altijd aan God den Vader alleen, gelijk ook dien van *God van allen*. Nu vervolgt hij: „ De Zoon beſchikt alles naar den wil „ des Vaders, en vergist zich zelven nooit in zijn „ beſtuur. Hij is niet gedeeld, niet afgeſcheiden, „ gaat niet van de ééne plaats tot de andere over, „ maar is overäl ten allen tijde, en door niets be- „ perkt. Hij is geheel Vaderlijk verſtand en licht, „ geheel oog, alles ziende, alles hoorende, alles „ wetende. Aan hem is het gantſche heir van En- „ gelen en Goden ontworpen."

Van JESUS menſchlijke natuur.

Boven hebben wij gezien, uit POTIUS, dat CLEMENS geloofd hebbe, dat JESUS, alleen *in ſchijn*, menſch geweest zal zijn, wat daar ook van zij, de volgende plaats (*), geeft ten minſten te kennen, dat hij, aan het ligchaam van CHRISTUS, andere hoedanigheden, dan aan de gewoone menſchlijke ligchamen, toeſchreef." Het zou belaglijk zijn te geloven, dat „ het ligchaam des Heilands onderhoud en andere „ dienſten nodig zou gehad hebben; hij at, bij voor- „ beeld, wel, doch niet om zijns ligchaams wil, „ dat door Godlijke kracht onderhouden werd, maar „ om der genen wil, die bij hem waren, opdat nie- „ mand hunner vermoeden mogt, dat hij geen mensch „ ware."

Van JESUS verdienſten.

Ten opzichte van JESUS verdienſten tot heil der menſchen, zullen wij alleen deze plaats uit zijnen *Onderwijzer* aanhalen: „ De Zon der gerechtigheid „ breidt zich over het menſchdom algemeen uit, „ even

(*) *Stromat. Libr.* VI.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ even gelijk de ligchaamlijke Zon alles beſchijnt.
„ Hij heeft den dood ten leven gekruist, den mensch
„ van het verderf gered, en hem in de bovenlucht
„ opgehangen, en daar hij verderflijk was, in een
„ onverderflijk leven verplant. Volken heeft hij tot
„ het goede gewezen, en een waar leven indachtig
„ gemaakt, en ons een waarlijk groot erfdeel ge-
„ ſchonken, den mensch, door zijne hemelſche lee-
„ re, vergodende," (naar het beeld Gods vernieu-wende.) — „ Zoo groote en zoodanige werkingen
„ en gaven maakt hij u deelachtig voor een weinig
„ geloof — maar de zonde is de eeuwige dood."
Een weinig vroeger had hij gezegd. „ Den mensch,
„ die door de *lust* of *begeerte* (*) verleid en van
„ het verderf gebonden was, heeft hij vrij gemaakt,
„ en toont zulks door zijne (aan het kruis) uitge-
„ ſpannen armen. — De Heer is gevallen, maar de
„ mensch weder opgeſtaan: en die uit het Paradijs
„ verjaagd was, ontvangt, tot eenen grooten loon
„ van *gehoorzaamheid*, den Hemel."

Van den vrijen wil.

Uit deze plaats blijkt ons tevens, wat CLEMENS aan des menſchen *vrijen wil* oordeelde te moeten toekennen. Dit krijgt meer opheldering uit het geen hij tegen de *Gnostieken* beweert, om te bewijzen, dat geboorte en leven op zich zelven niet kwaad zijn: „ Laat hen ons zeggen, of een pas geboren
„ kind gehoereerd heeft? of hoe iemand, die nog
„ niets

(*) Dus verklaart hij leenſpreukig de *ſlang*, die EVA verleidde, zonder echter, naar het ſchijnt, den letterlijken zin te willen verwerpen.

„ niets verricht heeft, onder den vloek van ADAM
„ gevallen zij? Hun blijft dan niets overig, dan dat
„ zij, bij gevolgtrekking, zeggen, dat de geboorte
„ niet alleen van het ligchaam, maar ook van de
„ ziel, door, en om welke, het ligchaam beſtaat,
„ zondig is. En wanneer DAVID zegt: *Ik ben in*
„ *zonden ontvangen*, enz., zoo noemt hij wel, als
„ Profeet, EVA zijne *Moeder*; maar EVA was de
„ Moeder der levenden: en alhoewel hij in zonde
„ ontvangen is, echter was hij niet zelve in zonde,
„ noch zelve zonde." enz. Meermalen ſpreekt hij
duidelijk en ſterk van des menſchen vrijën wil en
werking, ſchoon hij die tevens paart en ſamenvoegt
met de Godlijke genade en werking. (*) „ In den
„ mensch, als een vrij wezen, is eene vrijë wils-
„ verkiezing, maar in God het geven, als Heer en
„ Beſtuurer. Hij geeft aan die *willen*, en met alleu
„ vlijt *ſtreven*, en *bidden:* want God dwingt niet,
„ alzoo geweld ſtrijdig is met Gods natuur, maar
„ hij ſchenkt aan de genen, die hem zoeken, enz."

II BOEK. VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Omtrent den ſtaat na de dood, heeft CLEMENS; inzonderheid, vreemde gevoelens geüit. Zijn volmaakte Christen, de waare *Gnostiek*, is een waar *Ouderling* en *Diakon* der Kerk, dat is, een Dienaar van den Godlijken wil, en zal eens, zegt hij, „ indien hij niet hier reeds met den *Biſſchoppelijken* „ zetel verëerd is, gelijk JOÄNNES in de Openbaring „ zegt, op de 24 troonen zitten, om het volk te „ rich-

Omtrent eenen tuſſchenſtaat na den dood.

(*) In zijne Verhandeling: *Welke rijke zalig wordt? C.* 10.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ richten. Want de ambten der *Bisschoppen*, *Oud-*
„ *sten*, en *Kerkendienaaren*, zijn, gelijk ik geloof,
„ nabootzingen van de heerlijkheid der Engelen, en
„ van de inrichting, welke, volgends de Heilige
„ Schrift, voor die genen bestemd is, die naar het
„ voorbeeld der Apostelen geleefd hebben, van de-
„ ze schrijft de Apostel, dat zij in de wolken zul-
„ len opgenomen worden, en eerst *Dienaren*, (*Di-*
„ *akonen*,) vervolgends door eenen hooger trap van
„ heerlijkheid, onder de *Ouderlingen* aangenomen,
„ worden, tot dat zij zullen opwassen tot eenen
„ volkomenen man." — Verders, behalven de vol-maakte Christenen, welke aan de Engelen gelijk zul-len wezen, laat hij niet alleen zulken, die aan de driften en onmatigheid onderworpen zijn, van hunne zonden, door zekere straffen, reinigen, vóór dat zij tot hunne woonstede in den hemel komen; maar ook die genen, welke hij *Gelovigen* noemt, zullen, wegens hunne zonden, een gelijk lot na den dood onder-gaan, en zelfs alsdan zich niet tot de hoogste za-ligheid der volmaakten verheffen. De wijze de-zer zuivering door straffen beschrijft hij niet na-der, maar zegt, dat de gelovige zich daar over bekommert, dat hij nog niet zoo ver gekomen is, als anderen; ook wordt hij door schaamte wegens zijne begane overtredingen getroffen, en dit zullen voor hem de hardste straffen zijn. Men ziet, uit het één en ander, hoe veel deze Kerkleeraar van de *Platonische* en *Pijthagorische* Wijsgeerte heeft overgenomen, en veel zelfs heeft, dat naar stellingen der *Gnostieken* smaakt. Tevens kan men opmer-ken,

ken, uit welken oorſprong, in vervolg van tijd, een reinigings- of zoogenaamd *vagevuur*, ontſtaan is, waar van in de Heilige Schriften geene ſpoor te ontdekken is.

Ten opzichte van het Heilig Avondmaal, vinden wij, bij CLEMENS, in gevolge zijne zucht voor leenſpreuken, de aanmerking, dat MELCHIZEDEK, *brood en wijn geheiligd, ten voedzel gegeven heeft, tot een voorbeeld van de Eucharistie*, of het *dankmaal*.(*) Elders (†) de Christenen tegen dronkenſchap waarſchuwende, voegt hij 'er bij: „ Christenen hebben „ eenen edeler drank, het *bloed* van CHRISTUS. „ Het bloed nu des Heeren is van eene dubbele na„ tuur. Een ander naamlijk, is zijn ligchaamlijk „ bloed, waar door wij van het verderf verlost zijn. „ Een ander zijn geestelijk, dat is, waar mede wij „ gezalfd worden. En dit is het bloed van JESUS „ drinken, dat wij des Heeren onverderflijkheid deel„ achtig worden." Voorts verklaart hij zich daar genoegzaam op dezelfde wijze, omtrent de vereeniging van het *Woord*, den *Logos*, met het brood en den wijn, als wij te vooren van IRENEUS gezien hebben. (§)

Over het Heilig Avondmaal.

Wij ſluiten ons verſlag van CLEMENS met zijne aanmerkwaardige aanmerking over den Marteldood (**): „ Som-

Zijne aanmerking

(*) *Stromat. Libr.* IV.

(†) *Pædag. Libr.* II. *C.* 2.

(§) Zie boven *Bladz.* 160. en vergelijk VENEMA, *Tom.* III. *Hist. Eccles. pag.* 480, 481.

(**) *Stromat. Libr.* IV.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

over den Martel-dood.

„ Sommige Ketters beweeren, dat het waare Marte-
„ laarſchap beſtaat in de kennis van den waaren
„ God. Dit geven wij toe. Doch het is valsch,
„ en godloos, wanneer zij 'er bijvoegen, dat die
„ gene een zelfmoorder is, die God door zijnen
„ dood belijdt; hoewel het eenigermate gezegd kan
„ worden, van zulken, die den dood moedwillig
„ zoeken, en zoodanigen zijn 'er, die met den naam
„ tot ons behooren, die zich zeer beijveren, om
„ zich zelven over te leveren, en die uit haat tegen
„ den Schepper, op eene ellendige wijze, naar den
„ dood ſtreeven, zulke kunnen gezegd worden, zich
„ zelven uit het leven te helpen, zonder eigenlijk
„ Martelaars te zijn, alhoewel zij openbare lijfſtraf-
„ fen dulden." Uit deze plaats zien wij, dat CLEMENS door eenen *Martelaar* verſtaat, iemand, die niet alleen den waaren God kent, maar die ook om zijn geloof lijden ondergaat, doch tevens blijkt ons, uit dezelve, het geen wij reeds gelegenheid hebben gehad, om op te merken, dat vele Christenen, het zij uit dweep- of ijdele eerzucht, zich zelve meermalen moedwillig aan vervolgingen hebben blootgegeven.

Dit zij genoeg, om ons CLEMENS te doen kennen, als eenen Kerkleeraar, wiens geleerdheid of belezenheid onbetwistbaar is, maar die echter dien uitbondigen roem niet verdient, welken velen der ouden hem gegeven hebben, en wien zijne niet behoorlijk beſtuurde zucht, om de Wijsgeerte der Heidenen dienstbaar te maken aan, en te doen overëenſtemmen met, de leere van het Christendom, aanleiding gegeven

ven heeft, tot verſcheiden meningen, onbeſtaanbaar met de eenvouwigheid van de leere van JESUS, en de Apostelen, gelijk reeds bij ſommige vroeger Kerkleeräaren, dergelijke zucht dezelfde gevolgen gehad had, welke zich, ongelukkig, van tijd tot tijd, verder onder de Christenen hebben uitgebreid. (*)

AMMONIUS SACCAS ſticht de Eclectiſche of nieuw-Platoniſche gezindte.

Terwijl vele Christen-Leeräars, in de Wijsgeerte der Heidenen niet onërvaren, van JUSTINUS den *Martelaar* reeds af, hun werk maakten, om aan te toonen, dat bij de voortreflijkſte Heidenſche Wijsgeeren velen van de voornaamſte waarheden des Christendoms te vinden waren, het zij dan, dat zij, volgends hen, de kennis derzelven hadden, door eene algemeene verlichting des verſtands, waar mede het eeuwig Woord van God, de *Logos*, hen ook zou verlicht hebben, of door omgang en verkeering met de Jooden en derzelver Schriften; en terwijl deze Christelijke Leeräaren daar van gebruik maakten, tegen de Heidenen, om hen de Christelijke leere te doen eerbiedigen, als de volmaakte Wijsgeerte, welke, terwijl de Heidenſche Wijsgeeren onderling twistten en ſtreden, de waarheid eenſtemmig en duidelijk behelsde en voordroeg, kwam 'er, bijzonder te *Alexandrië*, in *Egypte*, eene nieuwe gezindte van Wijsgeeren op, welke de ſtrijdende aanhangen der Wijsgee-

(*) Men zie verders over hem het oordeel der laater geleerden, CLERICUS, BRUCKER, MOSHEIM, SEMLER, RÖSSLER, aangehaald door SCHRÖCK, *Kirch-Geſch.* III. *Th. S.* 289.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

geeren poogde te verëenigen, door geenen derzelve geheel aan te nemen, maar uit de gevoelens en ſamenſtellen van allen uit te kiezen, het geen men voor waarheid moest houden, en dit behoorlijk te verbinden. Zij gaven zich den naam van *Eclectici*, *uitkiezers*, en POTAMO, een Wijsgeer te *Alexandrië*, was één der ijverigſten, om de voornaamſte gezindheden der Wijsgeeren, die toen nog bloeiden, op deze wijze overëen te brengen; na hem vormde AMMONIUS SACCAS, het eerst, een volledig ſamenſtel, het welk alle andere ſamenſtellen verëenigen, en als 't ware, in één ſmelten zou.

Zijne geſchiedenis.

Deze AMMONIUS, een geleerd man, was uit Christen ouders geboren; hij draagt den bijnaam SACCAS, omdat hij in zijne jeugd zijn beſtaan had, met koornzakken te dragen, bij het laaden en losſen van vaartuigen, doch zich aan de beöefeningen der wetenſchappen overgevende, en daar in, ſpoedig, zeer groote voortgangen makende, beſloot hij, op het voetſpoor van POTAMO, het geen deze aangevangen had, te voltooijen, en, om van alle twisten en verdeeldheden onder de Wijsgeeren, ja zelf tusſchen hen en de Christenen, een einde te maken, een nieuw leergebouw te vormen, in het welk alle leerſtellingen een punt van verëeniging konden vinden. Dit gelukte hem in zoo verre, dat hij het hoofd van eenen nieuwen, onder de Heidenen den laatſten, aanhang of gezindte, geworden is, die men, behalven de *Eclectiſche*, ook omdat zij veel uit de Wijsgeerte van PLATO overnam, de *Platoniſche*, en

ter

ter onderſcheiding, de *nieuwe Platoniſche* genoemd heeft, doch die men beter eene *Sijncretiſtiſche*, of *Samenſmeltende*, of ook wel, naar *Alexandrië*, de *Alexandrynſche* noemt. AMMONIUS, ingenomen met zijn ontwerp, en een bewonderäar der Heidenſche Wijsgeerte, zal, volgends een bericht van PORPHYRIUS, bij EUSEBIUS (*) aangehaald, het Christendom verlaten hebben, en tot het Heidendom overgegaan zijn. EUSEBIUS wederſpreekt dit, en verzekert, dat hij niet alleen een Christen gebleven is, maar ook Boeken ten voordeele van het Christendom geſchreven heeft, waar mede ook HIËRONYMUS overëenſtemt (†). Dit ſtrijdig bericht heeft de geleerden van laater tijd verdeeld, van welken ſommigen aan PORFYRIUS geloof geven, meenende, dat EUSEBIUS zich vergist heeft, door twee lieden van denzelfden naam, AMMONIUS den Wijsgeer, en AMMONIUS eenen Christen-Schrijver, voor denzelfden te houden, onder dezen zijn de voornaamſten, FABRICIUS en LARDNER. Anderen, integendeel, verwerpen het getuigenis van PORPHYRIUS, en volgen het gezag van EUSEBIUS, tot welke MOSHEIM behoort, die te vooren het eerſte gevoelen omhelsd, maar naderhand hetzelve veränderd heeft; (§) terwijl

(*) *Hist. Eccles.* VI. 19.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 55.

(§) Men zie de aantekening op MOSHEIMS *Kerkgeſchied.* I *Deel*, *Bladz.* 233. en de redenen, waaröm hij meende, van gevoelen te moeten veränderen, in de *Nadige Opheldéringen* II *Deel*, *Bladz.* 110. *volgg.*

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

wijl anderen meenen, de beide getuigenisſen te kunnen verëenigen, door te denken, dat AMMONIUS wel een *Chriſten* gebleven is, doch, die de leerſtukken der *Heidenſche* Wijsgeerte zoo behendig met de Chriſtelijke leere verëenigde, dat hij, bij de Christenen, voor een' *Chriſten*, maar bij de Heidenen, voor een' *Heiden* doorging, en gehouden werd; en zeker, men vindt, in volgende tijden, eenige beroemde geleerden, die dus in het midden ſtonden, tusſchen de belijdenis van het Heidendom en het Chriſtendom, dat men over hen getwist heeft, tot welk van beiden zij behoord hebben. Het is des te moeilijker, tusſchen de ſtrijdige berichten van PORPHYRIUS en EUSEBIUS eene keuze te doen, omdat PORPHYRIUS, ter zelfde plaatze, een' openlijken misſlag begaat, dewijl hij van ORIGENES ſchrijft, dat hij, van *Heidenſche* ouders geboren, een Chriſten geworden is, daar wij echter zeker weten, dat LEONIDES, de Vader van ORIGENES, niet alleen een Chriſten, maar zelfs een Martelaar geweest is. Kon niet PORPHYRIUS een' dergelijken misſlag begaan, omtrent AMMONIUS? En zelfs des te gereeder, daar hij deszelfs ſamenſtel bewonderde, en 'er dus prijs op ſtelde, om dien grooten Wijsgeer als een' Heiden te begroeten. Aan den anderen kant, ſchrijft EUSEBIUS aan AMMONIUS Boeken toe, terwijl 'er zekere berichten zijn, dat hij geene ſchriften heeft nagelaten. Doch, misſchien, zijn deze laatstgemelde berichten te verſtaan van ſchriften, die zijn nieuw Wijsgeerig ſamenſtel betreffen, zonder dat daar door beweerd wordt, dat hij volſtrekt niets geſchreven heb-

hebbe. Hoe het zij, AMMONIUS vond eene menigte toehoorers en aanhangers, onder Christenen, onder welke men meent, dat ook ORIGENES geweest is, (*) maar voornaamlijk onder Heidenen, onder welke PLOTINUS, en naderhand PORPHYRIUS, JAMBLICHUS, en PROCLUS, zijn ſamenſtel, met hunne ſchriften, hebben voortgeplant. Hij is, in eenen hoogen ouderdom, tuſſchen de jaaren 230 en 250 overleden.

Zijn ſamenſtel.

Dewijl AMMONIUS zelve zijn ſamenſtel niet in geſchrift nagelaten heeft, hebbende hij zelfs zijnen leerlingen verboden, zijne gevoelens onder de menigte te verſpreiden, doch welk verbod zij niet hebben in acht genomen, kunnen wij hetzelve alleen kennen uit de ſchriften zijner bovengemelde leerlingen en aanhangers, die 'er ons ook breedvoerig verſlag van gedaan hebben, hoewel zij hetzelve door bijvoegzelen, gevolgtrekkingen, en opſieringen, aanmemelijker hebben willen maken. De hoofd-onderſtelling van AMMONIUS was, niet alleen, dat men, bij alle Wijsgeerige en Godsdienſtige gezindten waarheden aantreft, die men behoort uittekiezen en aantenemen, het geen, waarlijk, *Eclectisch* zou geweest zijn, maar, dat zij allen dezelfde waarheid behelzen, wat de groote grondbeginſels der waarheid betreft, dat zij

(*) Men beſluit dit, uit eenen Brief van ORIGENES, aangehaald bij EUSEBIUS, *Hist. Eccles.* VI. 1. Doch in welken echter ORIGENES zijnen leermeester niet met name noemt, zoodat het eene bloote giſſing blijft, of hij AMMONIUS bedoeld heeft.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zij alleen verſchillen, in de wijze van zich uit te drukken, en in eenige denkbeelden van weinig aanbelang, en dat men ze ſlechts behoorlijk behoeft te verklaren, om ze tot de eerſte zuivere waarheid te rug te brengen, en ze dus met malkander te verëenigen. Verders, onderſtelde hij, dat deze zuivere waarheid in het Oosten bekend geweest, en van ZOROASTER, den ſtichter der Caldeeuwſche Wijsgeerte, geleerd was, van wien de vermaarde Egyptiſche HERMES ze had overgenomen, en dat zij van dien weder tot de Grieken was gekomen, alwaar zij, door menigvuldig twisten, en haairkloven verduisterd, maar door PLATO, den besten uitlegger van HERMES, het zuiverst van allen bewaard was. Met deze oude Wijsheid hadden alle Godsdienſten oorſpronglijk overëengeſtemd, maar, doordien zij, het geen de oude Wijzen onder verbloemde uitdrukkingen en in beelden hadden voorgedragen, eigenlijk en letterlijk verſtonden, heeft het Bijgeloof de overhand genomen, en den Godsdienst misvormd, welke tot die oude Wijsheid moet terug gebracht worden, hetwelk ook het doel van JESUS geweest is.

Op deze onderſtelling, moest nu de oude Wijsheid der Oosterlingen en Egyptenaren, de leerſtelſels van PYTHAGORAS, PLATO, ARISTOTELES, en der *Stoïcijnen*, ja zelfs de leere der Christenen, verëenigd worden, en wel tot het volgend ſamenſtel. Alles, het gantsch Heel-al, heeft zijnen grond in God, vloeit uit God voort, en maakt, met God, één groot geheel uit. God heeft de Wereld van Eeuwigheid uit zich zelven geſchapen, die dus eenigerma-

mate hem gelijk, en eeuwig is. Op dezelfde wijze, zijn ook alle zielen, en eene ontallijke menigte Goden, Engelen, Demons, en Geesten, uit God voortgevloeid. De zielen gaan door verschillende ligchamen, tot zij, eindelijk, in God terug keeren. De hooger Geesten zijn door God tot bestuurrers en opzieners der volken, en der algemeene Natuur, gesteld. Zij, die over Zon, Maan, en Starren gebieden, zijn onder hen de eerwaardigste en magtigste. Maar, onder de overige, meer aardsche, geesten, zijn vele wellustige en schadelijke: deze verlangen slachtoffers van beesten; terwijl de anderen zich met onbloedige geschenken vergenoegen. Deze dienaars van den hoogsten God zijn zekere vereering waardig; zij hebben ook van God het vermogen, om ons ligchaamlijke weldaaden deelachtig te maken; maar de ziels-goederen moet men alleen van God verwachten. De geschiedenis der Goden heeft eenen verheevener zin, en moet, of uit de zedenleere, of uit de natuurkunde, verklaard worden. Alles komt aan op den dienst van den eenigen God. Dezen volbrengen de gemeene lieden, volgends de voorschriften van hun land. Maar de wijze man, die zijne ziel reeds in deze Wereld tot de beschouwing en de naauwste gemeenschap met God kan opheffen, moet zich van alle hartstochten en bekooringen tot zonde, van alles, wat zijn ligchaam overvloedig voedt en versterkt, onthouden, maar daar tegen zich van het zinlijke tot hooger werkzaamheden wenden, en in de strengste deugd oefenen: dus wordt hij eindelijk het Godlijk wezen deelachtig. Zoo ver echter

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

ter kan alleen zijne redelijke ziel geraken; maar niet de gevoelige natuurlijke. Deze laatſte, die uit de ſtofſe ontſtaan is, heeft dit eigen, dat zij door zekere zuivering bekwaam wordt, om de Ondergoden en Demons te zien, daar mede te verkeeren, ze op te roepen, en met hunne hulp wonderbare daaden te verrichten, eene Godlijke kunst, bij hen *Theurgia* genoemd, naar welke niet eens alle Wijzen behoeven te ſtreeven. Zoodanig iemand was JESUS, een van God bezield man, Leeraar van den zuiverſten Godsdienst, en zeer ervaren in de *Theurgiſche* kunſten. Daaröm ontleenden de aanhangers van deze Wijsgeerte veel uit den Christelijken Godsdienst, doch zoo, dat zij alles naar hunne denkbeelden en gevoelens verdraaiden. Zij ſpraken van den éénen hoogſten God, van drie Grondwezens in God, van de teeling of geboorte van het Godlijk verſtand, en van de Schepping der wereld. Hunne zedenleere was voorts zeer ſtreng, terwijl zij de pligten, die zij voorſchreven, dikwijls met uitdrukkingen der Heilige Schriften van de Christenen voorſtelden, waar door ongeöefenden ligtelijk, over de gelijkvormigheid derzelve met de Christelijke zedenleere, verwonderd moesten ſtaan.

Beöordeeling van dit nieuwe ſamenſtel.

Welk ſchijnbaar voorkomen deze Wijsgeerte ook in den eerſten opſlag mogt hebben, waar door velen overreed werden, om ze te omhelzen, niets is echter blijkbarer, dan dat zij, in de daad, nadeelig was, niet alleen voor het Christendom, maar zelfs voor de waare Wijsgeerte. Dewijl het onmooglijk was, alle de zoo ſtrijdige gevoelens der Wijsgeeren,

ren, onderling, en met het waare Christendom, te vereenigen, moest men dezelve, door allerhande verdichtzelen, en door de één zoo wel als de andere te verwringen, op eene geweldige wijze, doen schijnen overeentestemmen. Men verloor den waaren zin van de leerstelsels der ouden, en men opende een onafmeetbaar veld tot nieuwe twisten en spitsvinnigheden. Den Heidenschen Godsdienst kon dit nieuwe stelzel, door vergezochte uitleggingen, niet baten, dewijl dezelve meestal te gedrongen en onwaarschijnlijk waren, ook kon men, in de daad, indien men, door middel van hetzelve, het Christendom wilde bestrijden, dat doel niet bereiken, daar het terstond in het oog moest vallen, dat men het Christendom, naar zijne onderstellingen, geplooid, en in een valsch licht geplaatst had. Integendeel, moest elk opmerkzaame tot de voortreffelijkheid van het Christendom besluiten, ziende, hoe Wijsgeeren, die de wereld met een nieuw licht wilden beschenken, zich, in verscheiden opzichten, kunstig naar het Christendom schikten, en deszelfs stichter JESUS moesten vereeren, als een' groot man, wiens wonderdaaden zij niet ontkennen konden, wezenlijk gebeurd te zijn, welke zij te vergeefs aan zekere geheime kunsten trachtten toe te schrijven, of met de goochelstukken van anderen te vergelijken, die 'er al te ongelijk aan waren.

Men kan echter niet ontkennen, dat dit zelfde samenstel een zeer groot nadeel aan het Christendom heeft veröorzaakt. Men kan wel niet bewij-

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zen, dat door hetzelve één enkel Christen beweegd is geworden tot afval van zijnen Godsdienst; want het voorbeeld van AMMONIUS zelven, is onzeker, en de afval van den Keizer JULIÄAN, welken men, insgelijks, aan den invloed van dit ſamenſtel toeſchrijft, had zijne aanleiding in andere omſtandigheden, alhoewel dit ſamenſtel daar bij tot een voorwendzel kon dienen. Maar, dit zal wel zeker zijn, dat vele Heidenen, door dit ſamenſtel begoocheld, terug zijn gehouden, om daadlijk het Christendom te omhelzen, dewijl dit ſamenſtel leerde, hoe men het Christendom en deszelfs Stichter kon hoogachten, zonder dat daar uit volgde, dat men hetzelve noodzaaklijk behoefde te omhelzen, omdat men dezelfde waarheden ook bij de Wijsgeeren meende te kunnen vinden.

Doch het grootſte nadeel werd door dit ſamenſtel veröorzaakt, doordien vele Christen-Leeräars, die boven de gemeene Christenen wilden uitmuntten, zich aan hetzelve vergaapten, in de verbeelding, dat zij daar mede aan het Christendom voordeel konden doen. De genegenheid voor de Wijsgeerte van PLATO had reeds te vooren, gelijk wij gezien hebben, bij zulken, die, vóór dat zij Christenen werden, de Heidenſche Wijsgeerte hadden beöefend, te veel invloeds gehad, om, alhoewel zij de Wijsgeerte met het Christendom verwisfeld hadden, echter van verſcheiden Wijsgeerige denkbeelden, bijzonder in de leere der Heilige Schriften, aangaande God den Vader, Zoon en Heiligen Geest, gebruik te maaken, ten ein-

einde die leere te verklaren, en ze een Wijsgeerig voorkomen te geven. Thans lieten zij zich verleiden, om dit nieuw ſamenſtel te verëenigen met de leere des Christendoms, waar door verſcheiden, met het waare Christendom naauwlijks beſtaanbare, begrippen van God, van de ziel des menſchen, van derzelver toeſtand na den dood, van de aanroeping van overleden Heiligen, ook verſcheiden gebruiken in den eeredienst, ſtrenge en afgezonderde levenswijze, ter bevordering, gelijk men meende, van Godzaligheid, maar ook het gebruik van zoogenaamde *vrome bedriegerijën*, gedeeltelijk reeds uit de Platoniſche Wijsgeerte overgenomen, meer bevestigd, gedeeltelijk met nieuwe vermeerderd werden. (*) —— Het

(*) Men heeft, over het nadeel, het Christendom, door het *Platonisme* der Kerkvaderen, bijzonder door dit *Nieuwe Platonisme*, toegebragt, verſchillend geöordeeld: De verhandeling van MOSHEIM, *de turbata per recentiores Platonicos Eccleſia, in Diſſ. ad Hist. Eccles. pertin. vol.* I. *pag.* 90. is bekend; men vergelijke ook BRUCKER, *Hist. Crit. Philoſ. T.* II. *p.* 189-462. *Tom.* VI. *p.* 360. Sommigen, bijzonder in onzen tijd, hebben dit nadeel al te zeer vergroot, en gemeend, dat verſcheiden leerſtukken, die de Christenen altijd voor belangrijk en gewigtig gehouden hebben, hier aan hunnen oorſprong verſchuldigd, en tot verderf van het Christendom ingevoerd zijn. Het tegendeel hier van is ons echter uit het beloop der Geſchiedenis ten duidelijkſten gebleken. Doch, aan den anderen kant, heeft men vergeefsch getracht, de Kerkvaders geheel van het *Platonisme*, en eene

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Het was 'er echter verre af, dat de onderſtellingen van het nut, welk de Wijsgeerte het Christendom kon toebrengen, bij de Christenen algemeen zouden geweest zijn; velen integendeel verklaarden 'er zich openlijk tegen, gelijk zelfs uit CLEMENS *van Alexandrië* blijkt, welke nodig oordeelde, tegen zulken zijne pen te ſcherpen, en hen te wederleggen. Dan ook onder dezen gingen velen weder aan den anderen kant te ver, en wilden alle Wijsgeerte, alle Geleerdheid, uit de Kerk verbannen hebben, waar uit, gelijk het vervolg dezer Geſchiedenis zal aanwijzen, niet alleen vele twisten, maar ook groote nadeelen voor het Christendom, geboren zijn.

Men moet zich, ondertusſchen, niet verbeelden, dat de nieuwe Wijsgeerige aanhangers van AMMONIUS gunſtiger omtrent de Christenen dachten, of min geneigd waren, dan ooit, om hen te haaten en te vervolgen. Integendeel, alle oude redenen van Godsdiensthaat bleven niet alleen in volle kracht, maar dewijl zij de Christenen beſchouwden, als lieden, die zelfs de bedoelingen van hunnen Stichter JESUS bedorven hadden, en tegenwerkten, en wier waare gevoelens hunne bedoelde verëeniging van alle

verkeerde of ongelukkige toepaſſing van hetzelve op het Christendom, vrij te plijten. Het laatſte geſchrift over dit onderwerp, zoo veel mij bekend is, van KEIL, Prof. te *Leipzich*, vijf Verhandelingen: *De Doctoribus Veteris Eccleſiae culpa corruptae per Platonicas ſententias Theologiæ liberandis Lipſiæ* 1793-1797. verdient gelezen te worden.

le gevoelens het meest in den weg ſtonden, ſtelden deze nieuwe Wijsgeeren, vervolgends, alle pogingen te werk, om het Christendom tegen te ſpreken, en als een gevaarlijk ſoort van Bijgeloof en Dweeperij, haatlijk te maaken, waar door de Geest van vervolging nieuwe aanmoediging verkreeg.

TERTULLIANUS ſchrijft eene verdediging van het Christendom.

De vervolging, die, onder SEVERUS, de Christenen trof, wekte, opdat wij den draad der Geſchiedenis weder aanhechten, onder anderen TERTULLIANUS op, om de goede zaak van het Christendom, in meer dan één geſchrift, te verdedigen, en hun ten voorſpraak te dienen. Deze man heeft zich, één der eerſten in de Westerſche Kerk, eenen zoo grooten naam, door zijnen ijver, arbeidzaamheid, en geleerdheid, verworven, en wij kunnen, ten opzichte van de gebruiken, gewoonten, en toeſtand der Christenen van dien tijd, uit zijne ſchriften zoo veel leeren, dat wij van hem aan onze Lezers een eenigzins breeder verſlag verſchuldigd zijn.

Zijne geſchiedenis.

QUINTUS SEPTIMIUS FLORENS TERTULLIANUS is, nog vóór het midden der tweede eeuw, te *Karthago*, in *Afrika*, geboren, alwaar zijn Vader, een Heiden, in den krijgsdienst eenen geringen post bekleedde; in zijne jeugd, en vóór zijne bekeering tot het Christendom, leidde hij, naar zijne eigene bekentenis, een vrij ongebonden en liederlijk leven. (*) Hij oefende echter zijne natuurlijke geestvermogens in allerleië wetenſchappen, bijzonder in de rechtsgeleerdheid;

(*) *Apologet. C. 29. de Reſurrect. Carnis Cap. 59.*

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

heid; zoodat EUSEBIUS (*) hem prijst als zeer ervaren in de Romeinſche Wetten. Evenwel is hij onderſcheiden van dien rechtsgeleerden, van wien het één en ander in de *Pandecten*, of het Romeinſche Wetboek, gevonden wordt, doch welke onder HADRIÄAN geleefd heeft, en die eigenlijk TERTYLLIANUS heet. Men weet niets van zijne verrichtingen of lotgevallen, vóór zijne bekeering tot het Christendom, en even min, wanneer of op welke wijze, en om welke redenen, hij het Christendom omhelsd en aangenomen heeft. Zoodra hij een Christen was geworden, veränderden zijne zeden en gedrag, en werden ſtreng, ten uiterſte naauwgezet, en gemoedelijk, waar toe hij, uit hoofde van zijne zwaarmoedige geäartheid, natuurlijk overhelde. Dat hij getrouwd geweest is, blijkt uit zijne Boeken aan zijne huisvrouw. Hij geraakte ſpoedig, door zijne kundigheden, en deugdzaam leven, bij de Christenen in achting, en werd, onzeker te *Rome*, of te *Karthago*, tot Ouderling verkozen, terwijl hij zich, door zijne ſchriften, bij de Christen-Kerk begon verdienſtelijk te maken. Te midden echter van zijnen roemrijken loop en jaaren, ging hij, omtrent het jaar 200, tot de partij der *Montanisten* over, zijnde, volgens HIËRONYMUS (†), daar toe gebracht, door den afgunst en beſchimpingen, die hij van de Romeinſche Geestelijkheid ondervond, welke zijne ſtrenge deugd en

(*) *Hist. Eccles.* II. 2.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 53.

en zeden, naar het ſchijnt, niet konden verdragen; doch, ook zonder zoodanige aanleiding, kan zijne geaartheid, die ſomber en tevens ſcherp en hevig was, gelijk uit zijnen ſtijl, ook in die ſchriften, welke hij, vóór dezen overgang tot de *Montanisten*, geſchreven heeft, blijkt, ons dezen overgang genoeg begrijpelijk maken; en zijne geleerdheid kon hem, bij deze zwaarmoedige geſteldheid en eene verwilderde verbeeldingskracht, niet voor Dweepzucht bewaaren. TERTULLIANUS betoonde zich een' groot ijveraar voor den aanhang, tot welken hij zich vervoegd had, hij ſchreef niet alleen *zeven Boeken*, ter verdediging van de *Montanisten*, die verloren zijn (*), maar voer, in zijne meeste Werken, na dezen tijd geſchreven, tegen de overige Christenen hevig uit, in welken hij hun verval der Godzaligheid met alle vuur beſtrafte, terwijl hij hen doorgaands met den naam van *Pſijchici*, *natuurlijke* of *zinlijke* menſchen, benoemde, maar aan zijnen aanhang den naam van *Spirituales* (*geeſtelijken*) geeft, welke de volmaaktheid des Christendoms bereiken, en de gaven en werkingen des Heiligen Geests kennen (†). Ondertuſſchen behoort men in het oog te houden, dat de *Montanisten* en TERTULLIANUS altijd beweerd hebben, dat zij bij de eenheid des geloofs wilden blijven, dat hunne ſtrengheid omtrent de zeden, en hunne Dweepzucht omtrent onmidlijke openbaringen en ingevingen, geenen of weinig invloed hadden, op het geen zij

(*) Boven *Bladz.* 139.

(†) *De Monogamia c.* 1.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zij van de leerſtellingen des Chriſtendoms geloofden, waar omtrent zij met de overige Chriſtenen bleven overeenſtemmen, waar uit men beſluiten kan, dat, niettegenſtaande zijne *Montanisterij*, de ſchriften van TERTULLIANUS voor ons zeer bruikbaar zijn, gelijk dan ook zijne achting bij de Weſterſche Kerk, altijd zeer groot is geweest, zoo zelfs, dat zeer vele van zijne bewoordingen en ſpreekwijzen uit zijnen ſtijl, in de Latijnſche taal dier Kerk, zijn overgenomen en in gebruik gebracht. TERTULLIANUS bleef, tot zijnen dood toe, volharden bij zijne *Montaniſtiſche* gevoelens, en bracht zijn leven tot eenen hoogen ouderdom, tot hij hetzelve, omtrent het jaar 220, of wat vroeger, eindigde.

Zijne ſchriften.

Menigvuldige ſchriften heeft deze ijverige en werkzame man opgeſteld, en in het licht gegeven, van welke wij 'er nog velen overig hebben, welke verſcheiden malen, zoo afzonderlijk, als bij malkander, zijn uitgegeven. SEMLER heeft de laatſte uitgave in Duitſchland bezorgd, in 5 Deelen in Octavo 1769 tot 1773. Waar bij SCHUTZ een zesde Deel 1776 gevoegd heeft, hetwelk een *glosſarium* of woordenboek, en een' nuttigen Bladwijzer of Register, bevat. Alle zijne ſchriften zijn in eene Latijnſche taal en ſtijl, aan TERTULLIANUS bijzonder eigen, door hem vervaardigd. Hij maakt gebruik van verouderde, maar ook dikwijls van nieuwgevormde woorden, harde woordvoegingen, vreemde toeſpelingen, ongelijkheid in den geheelen loop zijner reden, ſaamgedrongen kortheid, geſpitſte ſpreuken, en al te vernuftige tegenſtellingen. Over het ge-

geheel is zijn ſtijl zoo duister, als zijn gantſche geſtel ſomber en zwaarmoedig blijkt geweest te zijn. Tevens echter vergoedt hij zijnen Lezer de moeite, en het onaangename van dezen duisteren ſtijl rijklijk, door den gewigtigen en leerzamen inhoud, en de menigvuldige wetenswaardige zaken, zoo betreffende de leere en zeden der Christenen, als hunne lotgevallen, welke in deze zijne ſchriften voorkomen.

Geſchreven voor en na zijne overgang tot de Montanisten. Eerſte Classe derzelven.

Verſcheiden Geleerden hebben onderzoek gedaan, naar den tijd, in welken TERTULLIANUS zijne bijzondere ſchriften heeft opgeſteld, voornaamlijk, ten einde het onderſcheid aan te wijzen, van zulken, die hij vóór, en anderen, die hij na zijnen overgang tot de *Montanisten* geſchreven heeft; alhoewel J. W. HOFMAN (*) beweerd heeft, dat zij alle na dien overgang geſchreven zijn, en dit is zeker, dat zijne ſombere geäardheid, en ſtroeve ſtijl, in allen kan opgemerkt worden. Onder anderen, heeft D. NOËSSELT (†) dit onderſcheid, met zoo vele naauwkeurigheid, nagespoord, dat wij den uitſlag zijner naſporingen den Lezer zullen mededeelen. Hij verdeelt dan de ſchriften van TERTULLIANUS in verſcheiden klaſſen. In de eerſte, plaatst hij die ſchriften, over welker ſchrijftijd en rechtzinnigheid, als zijnde, vóór den gemelden overgang, door TERTULLIANUS geſchreven, men vrij zeker kan zijn. Deze zijn zijn Boek *ad Martijres*, (aan

(*) *Diſſ. omnia Tertulliani in Montanismo ſcripta videri. Wittenberg* 1738.

(†) *De vera ætate ſcriptorum, quae ſuperſunt Sept. Florent. Tertulliani cet.* III. *Diſſert.*

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

(aan de Martelaren,) in het jaar 197. Dit is eene vermaning aan Christenen, die om hun geloof gevangen waren, tot eendragt, moed, en ſtandvastigheid — *de ſpectaculis*, (over de ſchouwſpelen,) in het jaar 198, behelzende vermaningen aan de *Catechumenen*, of onderwijzelingen, om de Heidenſche ſchouwſpelen niet bij te wonen — *de Idololatria* (over de Afgoderij,) in hetzelfde jaar. In dit Werk verklaart hij, wat men al voor Afgoderij te houden hebbe, te weten, niet alleen de waarneming van Afgodiſche plegtigheden, maar in het gemeen lopen alle zonden op Afgoderij uit; in het bijzonder, behoort daar toe het maken van Afgodsbeelden, de Starrenwichelarij, het onderwijs in Heidenſche Wetenſchappen, het verkopen van waaren, die tot den Afgodsdienst nodig waren en gebruikt werden; hij keurt tevens af, het deel nemen in de feestvieringen en openbare vrolijkheden der Heidenen; het verlichten der huizen, en het verſieren derzelven, ter eere van den Vorst, maar Huwlijksfeesten en Bruiloften acht hij voor geoorloofd. Waardigheden en Ambten kan een Christen bekleeden, indien zij hem ſlechts niet verpligten, om Opziener te wezen over de Tempels der Heidenen, of over het bezorgen der ſchouwſpelen, of tot het doen van eenen eed, of tot doodvonniſſen te vellen. Purper en goud mag geen Christen dragen; ook is hem de krijgsdienst verboden. Men kan zich ook, door woorden, aan Afgoderij ſchuldig maken, als men aan Heidenſche Afgoden den naam van Goden geeft, of zich in het gemeene leven van zekere vloeken of eeden bij de Goden bedient enz. —

Ver-

Digitized by Google

Verders zijn *Apologeticus*, (of verdedigings-geschrift,) in het jaar 199. Zeker het fraaiſte en aangenaamſte van alle zijne ſchriften, gericht aan de Stadhouders der Provintiën, waar in hij de onſchuld der Christenen, tegen de beſchuldigingen en lasteringen der Heidenen, op eene voortreflijke wijze, handhaaft. Deze zijne veräntwoording is in het Grieksch vertaald, en in laater tijd ook in verſcheidene Europiſche taalen overgezet. Men heeft 'er eene zeer goede uitgave van, door SIGEB. HAVERCAMP, Leyden 1718. 8vo. In hetzelfde jaar 199 beſchaafde en vermeerderde, TERTULLIANUS deze veräntwoording, ten gebruik van andere Lezers, waar uit zijne twee Boeken *ad Nationes*, (aan de Heidenſche volken,) ontſtonden; ook kwam in dat jaar zijn Boek *de Testimonio animae*, (over het getuigenis der ziel,) in het licht. Hij merkte daar in op, hoe vele blijken van de kennis van God, en van het leven na dit leven, in de gemeene wijzen van ſpreken voorkomen, waar uit hij beſluit, dat deze kennis in de natuur der menſchlijke ziel diep is ingeprent, en zij dus daar aan getuigenis geeft. Bij alle deze Boeken vindt geen vermoeden, ten minſten geen zeker vermoeden, van *Montanisterij* plaats.

II Klaſſe Schriften na zijnen overgang tot de Montanisten.

Tot de tweede klaſſe der ſchriften van TERTULLIANUS, rekent NOËSSELT zulke, wier ouderdom men kan aanwijzen, en waar in men tevens de gevoelens van *Montanisterij* kan opmerken. Deze zijn *de corona militis*, (over de kroon van den ſoldaat,) in het jaar 201, waar in TERTULLIANUS, opzetlijk, het

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193 tot 235.

het gedrag van dien ſoldaat verdedigt, waar van wij hier voor geſproken hebben. (*) Twee Boeken, *de cultu feminarum*, (over den opſchik der vrouwen,) in het jaar 201, of 202, waar van anders het eerſte den titel voert, *de habitu muliebri*, (van de vrouwelijke kleding.) In deze Boeken laat hij zich vrij ſtreng uit tegen allen ſieraad en opſchik der vrouwen: „ Geene prachtige klederdragten," zoo ſpreekt hij de Christen vrouwen van zijnen tijd aan, „maar „ treurgewaaden voegen u, wegens de zonde, die, „ door uw geſlacht, in de Wereld gekomen is. „ De afgevallen Engelen zijn de uitvinders van al„ len vrouwlijken opſchik en ſieraad; en hunne ver„ menging met vrouwen geeft daar aanleiding toe." enz. Verſcheiden Boeken ſchreef TERTULLIANUS, om dezen tijd, opzetlijk tegen de rechtzinnige Christenen, en zekere gevoelens en begrippen der groote Kerk; hier toe behoort zijn Boek, *de fuga in perſecutione*, (over de vlucht, in tijden van vervolging,) in het jaar 202. In dit Werk keurt hij het ontwijken der vervolgingen, door eene tijdige vlucht, ten hoogſten af, en vaart hevig uit tegen die leeraaren en dienaaren der Kerk, welke hunne gemeenten zoo vreesachtig verlieten. Ook waarſchuwt hij de Christenen, dat zij zich geene vrijwaring van vervolging voor geld koopen zullen. — *Scorpiace* of *Scorpiacum*, *adverſus Gnosticos de bono martyrii*. (Tegengift tegen Scorpioenen, ter wederlegging der *Gnostieken*, over het goed des Martelaarſchaps,) in

(*) *Bladz.* 292.

in het jaar 204. Sommige Gnostieken naamlijk, beweerden, geduurende de thans plaatshebbende vervolging van SEVERUS, dat het niet nodig, noch zelfs nuttig ware, dat de Christenen zich, om hunnen Godsdienst, ter dood lieten brengen. Tegen dezen verzet zich TERTULLIANUS, en toont de verpligting der Christenen daar toe aan, volgends den wil van God, en de nuttigheid van het Martelaarſchap, als eenen kamp, dien God heeft voorgeſteld, waar door de verſchillende menigvuldigheid der *verdienſten* van de Christenen, en van derzelver heerlijkheid, kon erkend worden, enz. Ondertusſchen ſchijnt het, dat deze *Gnostieken* tevens zulken buitenſporigen ijver der Christenen berispten, waar door ſommigen moedwillig den Marteldood in den mond liepen, of dien al te zeer verhieven (*) — Vijf Boeken *adverſus Marcionem*, (tegen MARCION,) in het jaar 207, of 208, wat het eerſte Boek betreft: de overige zijn onzeker. (†) — *De pallio*, (over den mantel,) in het jaar 208, zijnde eene verdediging van deze klederdragt. Te weten, TERTULLIANUS had de *Toga*, of Tabberd, gelijk de Romeinen droegen, afgelegd, en met het *pallium*, den mantel der Grieken, verwiſſeld. Dit deeden de Christenen, ten dezen tijde, meer, om zekere eenvouwigheid in hunne kleding te vertonen, waarom de Heidenſche Romeinen hun den ſcheldnaam *Græcus impostor*, (Griekſche bedrieger,) toeduwden.

TER-

(*) Men vergelijke boven *Bladz.* 313. en 314.

(†) Zie boven *Bladz.* 89.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

TERTULLIANUS nam, even als JUSTINUS en andere Leeraars reeds te vooren gedaan hadden, den eigenlijken Wijsgeerigen Mantel aan, als een Christelijk Wijsgeer. Hij werd daar over te *Karthago* beſpot, maar handhaaft, in dit Boek, de eere van zijnen mantel, met zoo vele duistere geleerdheid, dat 'er een' CL. SALMASIUS nodig was, om dit Boek op te helderen en te verklaren, die het, met zijne aantekeningen, te Parys 1622, en te Leyden 1656 in 8to. heeft uitgegeven. — Eindelijk zijn Boek *ad Scapulam*, (aan SCAPULA,) in het jaar 211. Deze SCAPULA was Stadhouder van *Afrika*, die zeer wreed en bloeddorſtig met de Christenen handelde, waaröm TERTULLIANUS dit geſchrift, ter verdediging der Christenen, aan hem ſchreef, waar uit wij, met betrekking tot het gene de Christenen, ten dezen tijde, hebben ondergaan, veel leeren kunnen.

III Klasſe van onzekeren tijd, echter vóór zijnen overgang tot de Montanisten.

Hier op volgt eene derde klasſe van Boeken, waar van men het jaargetal niet kan bepalen, maar die toch geſchreven moeten zijn, vóórdat TERTULLIANUS zich bij de *Montanisten* voegde. Zijn Boek *de Oratione*, (over het gebed,) wordt gemeenlijk voor het oudſte van zijne ſchriften gehouden, en bevat eene letterlijke en leenſpreukige verklaring van het gebed des Heeren, en bij deze gelegenheid ook verſcheiden aanmerkingen, zoo over den pligt van bidden, als over bijzondere omſtandigheden, tijd, en wijze van bidden, waar uit wij aanmerklijke berichten, met betrekking tot de gewoonten der Christenen, bij hun bidden, kunnen opzamelen — Zijn Boek *de Baptismo*, (over den doop,) is voor ons van zeer veel

veel aanbelang, hij ſchreef het tegen zekere QUINTILLA, eene vrouw, den Gnoſtiſchen aanhang der *Kajanen* of *Kaïniten* toegedaan, welke den doop geheel verwierpen. Wij zullen van dit Werk, zoo aanſtonds, nog meer gebruik moeten maken. —— Twee Boeken *ad Uxorem*, (aan zijne huisvrouw.) Hij was, derhalven, getrouwd, doch, of zijne vrouw thans van hem afgezonderd leefde, kunnen wij uit dit Werk niet beſluiten. Hij vermaant haar, indien hij vóór haar mogt ſterven, niet weder te trouwen, terwijl hij tegen het tweede huwlijk verſcheiden redenen aanvoert; evenwel verzacht hij, in het tweede Boek, zijnen eisch merklijk, zijne vrouw, indien zij, na zijne dood, volſtrekt geene weduwe kon blijven, vermanende, om ten minſten geen' Heiden te trouwen, gelijk reeds van meer Christenvrouwen geſchied was. —

IV Klaſſe van onzekeren tijd, doch na zijnen overgang tot de Montanisten.

Nog zijn 'er eenige van zijne Boeken, waar in men zijne *Montanistiſche* gevoelens ontdekt, zonder echter den juisten tijd te kunnen bepalen, waar in zij zijn opgeſteld. Daar toe rekent men zijn Boek *de Patientia*, (over de lijdzaamheid.) Eene vrij wel geſchreven vermaning tot deze deugd, welke hij met de belijdenis aanvangt, dat hij ten minſten van deze deugd wil handelen, hoe min hij ook in ſtaat ware, om ze zelve uit te oefenen — *de virginibus velandis*, (dat de jonge dochters zich met eenen ſluiër behooren te bedekken.) In deze verhandeling ſtaat hij de bijzondere begrippen der Montanisten, met die warmte en ijver, voor, dat men, met waarſchijnlijkheid, beſluit, dat dit één zijner eerſte ſchriften zij, die

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

hij onder deze partij opſtelde. De Christen jonge dochters te *Karthago* kwamen, met ontbloote aangezichten, tot den Godsdienst, waar tegen hij ten nadruklijkſten aandringt, dat zij verplicht waren, het aangezicht dan met eenen ſluiër te bedekken; in zijnen ijver noemt hij zulken, die zich dekten, aan God gewijde maagden, terwijl hij de anderen, als jonge dochters voor de menſchen tekent, zonder dat daar uit echter volgt, dat hij aan naderhand zoo genoemde *Nonnen* gedacht heeft. Hij gewaagt, in deze verhandeling, van de Openbaring van eenen Engel, aan eene zuster of Christinne, door welke zijn gevoelen zal bevestigd zijn —— *de Exhortatione castitatis* en *de Monogamia*, (vermaning tot kuischheid, en over het ééne huwlijk.) In deze beide ſchriften ijvert hij tegen het tweede huwlijk, zijnde het eerſte geſchikt tot onderwijs van eenen bijzonderen Christen, maar het tweede, tegen de Rechtzinnigen in het gemeen, met vrij wat hevigheid en drift, gericht. — *de Jejuniis adverſus Pſijchicos*, (over het vasten, tegen de natuurlijke menſchen,) in hetwelk hij opzetlijk de begrippen der Montanisten, omtrent het vasten, verdedigt — *de Pudicitia*, (van de kuischheid of eerbaarheid.) Deze verhandeling is insgelijks tegen de rechtzinnigen, en bijzonder tegen den Biſchop van *Rome*, ZEPHYRINUS gericht, aan welken hij de titels geeft van *Apostolicus*, (Apostolisch Leeräar,) en *benedictus Papa*, (gezegende Vader.) „De Hoogenpriester," ſchrijft hij, „de Biſchop der Biſchoppen heeft een beſluit van den volgenden inhoud laten uitgaan: „Ik vergeve den „ge-

„ genen, welke Kerkelijke boete gedaan hebben, de „ zouden van echtbreuk en hoererij." Dit geeft TERTULLIANUS aanleiding, om, met drift, en niet zonder hoonenden ſchimp, het begrip van zijnen aanhang, in dit Boek, te beweeren, te weten, dat Christenen, welke, na den doop, groote zonden, inzonderheid echtbreuk en hoererij, begaan hebben, nooit weder, door de Kerkelijke boete, toegang tot de Gemeente behoorden te vinden. Opmerklijk is, in deze verhandeling, de volgende verklaring van het gezegde van CHRISTUS, MATTH. XVI. „JESUS zegt daar tot PETRUS, niet tot de Gemeente: *Op u zal ik mijne Gemeente bouwen, u zal ik de ſleutelen geven*, en werklijk is ook de Christelijke Kerk op hem, dat is, door hem, gebouwd geworden, nademaal hij het eerst, na JESUS Hemelvaart, Jooden bekeerd, door den doop den Hemel ontſloten, aan ANANIAS de zonden gehouden, en den kreupelen man van zijne banden bevrijd heeft" — *adverſus Praxeam*, (*tegen* PRAXEAS,) (*) — *adverſus Hermogenem*, (tegen HERMOGENES,) (†) — *de Anima*, (over de ziel,) geſchreven tegen de Heidenſche Wijsgeeren, welke hij de *Patriärchen der Ketters* noemt, die niets zekers van de ziel zullen geweten hebben. Hij leert, in deze verhandeling, verſcheiden vreemde begrippen, nopens het wezen der ziel, en haren toeſtand na den dood. Hij verklaart zich, omtrent de droo-

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

(*) Zie boven *Bladz.* 216-221.

( ) *Bladz.* 222. volgg.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

droomen, en ontdekt vele ligtgeloovigheid; onder anderen verhaalt hij van eene *Montanistiſche* vrouw, die, in tegenwoordigheid van hem en anderen, onder den Godsdienst, in verrukking viel, Godlijke openbaringen ontving, met de Engelen, en ſomtijds ook met CHRISTUS zelven omgang had, verborgen dingen hoorde en zag, veler harten doorgrondde, wonderbare genezingen ondernam, en zelfs ééns de ziel, in eene geheel menschlijke gedaante, met eene fijne, glinsterende en luchtige kleur gezien zal hebben — *adverſus Valentinianos*, (*tegen de Valentiniänen.*) Van dit Werk is reeds in het voorgaande (*) geſproken — *de Praeſcriptionibus adverſus haereticos*, (over de verjaaring, of van de hoofdbedenklijkheden, of algemeene grondſtellingen, tegen de Ketters.) (†) — Hij beweert, in dit Werk, dat

(*) *Bladz.* 56.

(†) *Praeſcriptio* is één van die woorden van TERTULLIANUS, die duister zijn, omdat zij meer dan één denkbeeld uitdrukken kunnen. Als Rechtsgeleerde, kan hij 'er *het recht van verjaring* door verſtaan hebben, en in de daad, uit dat recht redenkavelt hij, voor een groot gedeelte, in dit Werk tegen de Ketters; maar ook kan hij 'er den zin van *Bezwaaren*, (*Prejugès*,) tegen de Ketters, aan gehecht hebben; doch, dewijl hij *C.* 21. *Praeſcriptio* en *Praeſcribere* gebruikt voor iet *vaſtſtellen*, *beweeren*, *ten grondſlag leggen*, en van eenen *algemeenen grondregel*, kan men het ook, in den titel van zijn Werk, in die betekenis nemen.

dat de Christenen zich behooren te vrede te houden, met het geloof, en zich niet in te laten in nieuwsgierige en ijdele onderzoekingen en twistvragen, waar aan velen, die een *Platonisch* en redenkunſtig (*dialectisch*) Christendom invoerden, zich vergaapten; men kon den twist tegen de Ketters tot dit hoofdpunt bepalen, dat de echte Christenen de waare leere van hand tot hand behouden hebben, van de Apostelen af, en dus een recht van verjaaring bezitten, terwijl de Ketters enkel nieuwigheden voortbrachten en opdischten. Zijn beſluit neemt hij op dezen voet: Wie van het oorſpronglijk oudſte Christendom is afgeweken, zoo als de eerſte Gemeenten het uit den mond der Apostelen en derzelver leerlingen zelve ontvangen hebben, en zoo als het, van eersten af, overëenſtemmend met de ſchriftelijk opgeſtelde leere der Apostelen, en ook mondeling, onder de Christenen is bewaard gebleven, maakt eene ongegronde aanſpraak op den naam van Christen. En, in de daad, wanneer men vraagt, wat Christelijke leere is? komt alles neder op het onderzoek: wat hebben de Apostelen geleerd? op deze wijze, hebben wij boven gezien (*), dat ook IRENEUS redenkavelde; op dezen grond ſpreekt TERTULLIANUS, in dit Werk, (†) de Ketters met zoo veel vuur aan: „ Wie zijt gij? Wanneer en van „ waar zijt gij gekomen? Wat doet gij in het mij„ ne, daar gij de mijne niet zijt? Met wat recht „ houwt

(*) *Bladz.* 246.

(†) *Cap.* 37.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ houwt gij, ô MARCION, mijn woud om? — Het „ is mijne bezitting; ik bezit het van ouds, ik be„ zit het het eerst, ik heb de zekere oorſprong„ lijke beſcheiden, van de ſtichters zelve, wier goed „ het was. Ik ben de erfgenaam der Apostelen." Zijn hoofdbewijs berust dus niet op de oudheid der leere, enkel en in het afgetrokkene, maar op derzelver overëenſtemming met de leere der Apostelen — *de carne Christi*, (over het ligchaam van CHRISTUS;) waar in hij die dwaalleeraars, die ontkenden, dat CHRISTUS een waar ligchaam heeft gehad, wederlegt; bij voorbeeld MARCION, die beweerde, dat CHRISTUS niet geboren was; APELLES, die wel toeſtond, dat CHRISTUS een waar ligchaam heeft gehad, maar uit den Hemel medegebracht; en de *Dokeeten*, die alleen een *ſchijnbaar* lighaam aan hem toekenden —— Eindelijk *de reſurrectione carnis*, (over de opſtanding des vleeschs of des ligchaams.) In deze verhandeling, die met de voorgaande in betrekking ſtaat, betoogt hij de waarheid der opſtanding uit de dooden, en handelt over de geſteldheid onzer ligchaamen bij en na dezelve.

V. Klaſſe Schriften van wier tijdsbepaling wij geheel geene zekerheid hebben.

Eindelijk, in de vijfde klaſſe worden gebracht twee geſchriften van TERTULLIANUS, van welke men geheel geene zekerheid kan opſpooren, of zij vóór of na zijnen overgang tot de *Montanisten* zijn opgeſteld; deze zijn zijn Boek *de Poenitentia*, (over de Boete,) en *adverſus Judaeos*, (tegen de Jooden.) In het eerſte Boek handelt hij in het gemeen over de *Boete*, of het berouw over de zonde, waar door hij de droefheid verſtaat, die men over de begane zon-

zonde, uit vrees voor God, tot zaligheid ondervindt en gevoelt, vervolgends ſpreekt hij van de tweede Boete, na het ontvangen van den doop, welke openlijk voor de gemeente moet betoond worden, in de belijdenis der zonden (*) — Tot het laatstgemelde Werk *tegen de Jooden*, gaf een vuurig geſprek van eenen Christen met eenen Jood aanleiding, waar in ook anderen van weêrskanten deel namen; en TERTULLIANUS ontvouwt hier, naauwkeurig en geleidelijk, het geen in dit geſprek, door de drift, meer verward was voorgedragen. Zijne bewijzen, ter overtuiging der Jooden aangevoerd, zijn breedvoerig uit één gezet, bekend, en meeſtal vrij dienſtig, om aan het oogmerk te beantwoorden.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Behalven deze menigte van geſchriften, die wij van TERTULLIANUS overig hebben, heeft de tijd ons nog andere van zijne Werken ontroofd, als behalven de reedsgemelde zeven Boeken, *voor de Montanisten*, of *van de geestverrukking*, en *tegen* APOLLONIUS, een Boek *over de hoop der Gelovigen*, een ander over *het Paradijs*, als ook *van de kleederen van* AÄRON, en meer andere. Nog heeft men hem ſommige verhandelingen toegeſchreven, welke doorgaans bij de uitgaven van alle zijne werken gevoegd worden, doch wier onechtheid reeds voor lang bewezen is.

Verloren ſchriften.

Uit deze ſchriften van TERTULLIANUS zijn ons zeer vele bijzonderheden, nopens de Christenen van zij-

Bijzonderheden uit de

(*) Men vergelijke het geen boven uit IRENEUS aangehaald is. *Bladz.* 245.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zijnen tijd, derzelver toeſtand met betrekking tot de Heidenen, hunne Godsdienſtige leere, gebruiken, en zeden, bekend, waar van wij ſommigen hier moeten bijbrengen, te meer, omdat, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, uit den ſtijl en taal van TERTULLIANUS, vele woorden en ſpreekwijzen in het ſpraakgebruik der Weſterſche Kerk zijn overgenomen.

ſchriften van TERTULLIANUS.

Laſteringen der Heidenen tegen de Chriſtenen.

Behalven de bijzonderheden, die wij, boven, uit hem hebben medegedeeld, met betrekking tot de vervolging der Christenen, onder den Keizer SEVERUS, meldt hij ons, in zijn Verweerſchrift, hoe ver de haat der Heidenen, in het gemeene leven, tegen de Christenen ging; zoo ver, dat de naam, van een Christen te zijn, genoeg was, om den deugdzaamſten man haatlijk te maken, al wist men niets anders tegen hem in te brengen. (*) Men laſterde de Christenen, dat zij kinderen ſlachtten en aten, dat zij, in hunne vergaderingen, een' hond aan den kandelaar bonden, en hem dus het licht lieten uitblusſchen, om, in de duisternis, alle ontucht te plegen. (†) Verders, dat zij een' ezelskop aanbaden, eene laſtering, die, gelijk wij weten, door TACITUS reeds aan de Jooden is te laſt gelegd, misſchien ontleend van de gedaante der Cherubs, in den Tempel. Iemand bracht zelfs eene ſpotſchilderij te voorſchijn, vertoonende een beeld met ezelsöoren, den éénen voet met klaauwen, houdende een Boek in

(*) *Apologet. Cap.* 2.
(†) *Cap.* 7.

Digitized by Google

in de hand, en met een' langen rok bekleed, hebbende dit opſchrift: *Deus Christianorum Ononychites.* (*) (De God der Christenen met Ezelsklaauwen.) — Andere Heidenen meenden, dat de Zon door de Christenen werd aangebeden, omdat de Christenen gewoon waren, zich, als zij baden, na het Oosten te keeren, ook omdat zij den Zondag vierden. Anderen, dat zij een kruis aanbaden, (†) omdat, naamlijk, de Christenen met de hand het teken van een kruis aan hunne voorhoofden maakten, als een teken van onderſcheiding en herinnering, wanneer zij eenige bezigheid, of verrichting, ondernamen, evenwel zonder daaröm „een kruis te vereëren, zoo min als het kruis te wenſchen," gelijk MINUCIUS FELIX (§) zich uitdrukt. Men gebruikte bijzonder dit teken van het kruis bij den doop. (**)

Aanmerkenswaardig is de plaats van TERTULLIANUS (††), in welke hij de Heidenen uitdaagt, dat zij eenen bezetenen, die van eenen *Demon* of Geest bezeten is, voor het gericht zullen brengen, en, zegt

Wonderwerken door de Christenen verricht.

(*) *Cap.* 16. en *Libr.* II. *ad Natt.* zegt hij, dat de maker van deze ſpotprent een Jood geweest zij. Men vergelijke verders eene verhandeling van THEOD. HASE, over dit onderwerp, in de *Biblioth. Bremenſis.*

(†) *Cap.* 16. en *de corona militis. C.* 3.

(§) *In Octavio.*

(**) TERTULLIAN. *de reſurrect. Carnis. C.* 8. CLEMENS *Alexandr.* noemt daaröm het kruis, *het teken des Heeren.*

(††) *Apolog. Cap.* 23.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zegt hij, „ indien deze geesten niet bekennen, dat „ zij *Demons*, (of Duivelen) zijn, dewijl zij tegen „ eenen Christen niet durven liegen, zoo vergiet „ daar onmidlijk het bloed van zoodanigen Chris- „ ten" — Ook zegt hij ſtellig: (*) „ Wij Chris- „ tenen, drijven de booze geesten uit." Doch, aan den anderen kant, is het ook waar, dat ons, uit verſcheiden voorbeelden, uit zijne ſchriften blijkt, dat TERTULLIANUS, zoo wel vóór, als bijzonder na zijn' overgang tot de *Montanisten*, overhelde; om het wonderbare, gezichten, verſchijningen, wondergebeurenisſen, vrij ligt te geloven, en op het verhaal van anderen aan te nemen. (†) Bijzonder is zijn Boek *de anima*, (over de ziel,) vervuld, met zoodanige voorbeelden, die van 's mans ligtgelovigheid, in dit opzicht, getuigen. (§)

Toeſtand der Christen-Kerk.

Van den toeſtand der Christen-Kerk, ten zijnen tijde, geeft TERTULLIANUS (**) de volgende gunſtige beſchrijving: „ Wij zijn één ligchaam, in de „ ge-

(*) *Apolog. C.* 42.

(†) In zijne verhandeling *de ſpectaculis*, verhaalt hij, dat de Duivel ſomtijds in die genen voer, welke de ſchouwſpelen bezochten, ja, dat hij eens, uit eene Christinne gedreven wordende, door de bezweering, en gevraagd, hoe hij zich had verſtout, in eene gelovige te vaaren, geäntwoord hebbe: „ Ik deed zulks met „ alle recht, want ik vond haar op mijn gebied."

(§) Wij hebben 'er boven *Bladz.* 340. een voorbeeld van aangehaald.

(**) In zijn' *Apolog. C.* 39.

Digitized by Google

„ gemeene kennis van den Godsdienst, de eenheid
„ der Kerkelijke tucht en zeden, en in de gemeen-
„ ſchap der hoop. Wij komen bij één in onze
„ vergaderingen, om, met onze gebeden, God, als
„ gemeenzamer hand, te omſingelen; zoodanig ge-
„ weld is Gode aangenaam. Wij bidden ook voor
„ de Keizers, voor hunne Staatsdienaren, en de
„ wereldſche magten, voor de rust van den Staat,
„ en voor het uitſtel van het einde (der wereld) (*).
„ Wij komen bij één tot het overdenken der God-
„ lijke ſchriften, naarmate de geſteldheid der tegen-
„ woordige tijden ons opwekt, tot vermanen, of
„ om de vervulling der ſchriften naar te gaan. Wij
„ voeden ons geloof met heilige gezangen, wekken
„ onze hoop op, gronden ons vertrouwen, en be-
„ vestigen de Kerkentucht, (en goede zeden), niet
„ min door het inboezemen van voorſchriften en
„ leſſen. Daar zijn vermaningen, beſtraffingen, en
„ God-

(*) *Pro mora finis.* Vóór het einde der wereld, moest, volgens de Christenen, de ondergang van het Romeinſche Rijk vooráfgaan. TERTULLIANUS wil dus den Heidenen te kennen geven, dat de Christenen, om het uitſtel van het einde der wereld biddende, tevens baden, om de duurzaamheid van het Romeinſche Rijk. In zijne verhandeling *de oratione* echter, rekent hij, tot het gebed, om de *komst van Gods Koningrijk*, ook het gebed *om het einde der wereld*, den wensch der Christenen, de beſchaming der volken, de vreugde der Engelen enz.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ Godlijke tucht-oefening. (*cenſura.*) Daar oor-
„ deelt men met groote gemoedelijkheid, als bij
„ zulken, die zeker zijn van de tegenwoordigheid
„ van God. Het is bij ons een zeer groot voor-
„ teken van het toekomend oordeel, wanneer ie-
„ mand zoo zeer gezondigd heeft, dat hij, van de
„ gemeenſchap in het gebed, van de bijëenkomst,
„ en alle heilige en Christelijke verkeering, uitge-
„ ſloten wordt. Ouderlingen van beproefde deugd
„ hebben de voorzitting, die deze eere, niet om
„ geld, maar door een goed getuigenis, verkregen
„ hebben: want geene Godlijke dingen zijn voor
„ geld veil. Alhoewel 'er bij ons eene ſoort van
„ algemeene kaſſe is, evenwel wordt die niet uit
„ eene gewoone belasting, als of men den Gods-
„ dienst kopen moest, verzameld. Elk brengt,
„ maandelijks, of wanneer hij wil, en zoo hij wil
„ en kan, eene matige almoesſe bij, waar toe nie-
„ mand genoodzaakt wordt, maar die hij vrijwillig
„ toebrengt. Dit is als een geheiligd pand der
„ Godsvrucht; waar van niets beſteed wordt, tot
„ maaltijden, maar om de behoeftigen te onderhou-
„ den en te begraven, als ook, om behoeftige ou-
„ derloze wezen, en huiszittende oude lieden, ook
„ zulken, die ſchipbreuk geleden hebben, of die
„ zich, om den wil van God en Godsdienst, in de
„ mijnen, op eilanden, of in gevangenisſen, bevin-
„ den, te onderſteunen. (*) Doch zelfs zoodanige
„ lief-

(*) Zoodanige vrijwillige verzameling van penningen, tot

„ liefdevolle ſchikking wordt door ſommigen ons ten „ kwade geduid, en beſpot. *Zie eens*, zeggen zij, „ *hoe lief zij malkanderen hebben.*" De Christenen noemden malkander *broeders*; dit werd ook van de Heidenen beſpot, maar hoe zeer ten onrechte, als men deze edeläartige verklaring van TERTULLIANUS aan de Heidenen in aanmerking neemt! „ *Wij zijn ook* „ *uwe broeders*; en nog meer zijn wij zulks onder- „ ling, dewijl wij allen éénen God hebben, en ook „ door dezelfde waarheid verlicht zijn."

Uit TERTULLIANUS verhandeling over het gebed des Heeren, gemeenlijk het *Onze Vader*, kunnen verſcheiden merkwaardigheden opgezameld worden, aangaande de begrippen over, en de wijze van bidden, hetwelk de Christenen ſteeds, als een' der eerſte pligten van hunnen Godsdienſt geächt hebben. Zij bedienden zich van dit gebed van JESUS woordelijk, en niet alleen als een voorſchrift, om daar hunne gebeden naar in te richten; hoewel zij 'er, naar de omſtandigheden hunner behoeften, andere gebeden bijvoegden. (*) Zij oordeelden, dat men behoore te bidden, met een hart, vrij van toorn, en alle verwar-

Over de gebeden der Christenen.

tot onderſteuning van behoeftigen en ellendigen, is reeds van de tijden der Apostelen af, bij de Christenen in gebruik geweest. Dit noemde de oude Christen-Kerk προσφοραι, *oblationes*, offeränden. Men noemde dus ook de bijdrage van brood en wijn, tot viering van het Avondmaal; ook ſchijnt men uit deze kaſſe verſcheiden Leeräaren der Christenen onderhouden te hebben.

(*) C. 9.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

warring des harten, en met een zuiver gemoed. (*) Sommigen wiesschen, ten zinbeeld van deze zuiverheid, de handen, vóór dat zij hun gebed deeden, ja zelfs wel, niet zonder bijgeloovigheid, baadden zij hun geheele ligchaam, (†) zoo hadden ook eenigen de gewoonte, om, vóór het gebed, hunnen mantel af te leggen, en na hetzelve neder te zitten, en meer andere omstandigheden, welke TERTULLIANUS, dewijl 'er de Heere, noch zijne Apostelen, geen gebod van gegeven hebben, voor Bijgeloof verklaart. Men bad, met uitgebreide armen, waar door men het teken des kruis uitdrukken, en dus te kennen wilde geven, dat men een Christen zij; dit behoeft men echter niet altijd te doen, even min als een luid geroep tot het gebed behoort. Ons gebed moet stil, nederig, eerbiedig wezen. (§) Na het algemeen gebed gaf men malkanderen den broederkus, als eene verzegeling des gebeds, uitgezonderd op den Paaschdag, wanneer men een algemeen vasten hield, terwijl onze Kerkvader het afkeurt, dat sommigen, wanneer zij, in 't bijzonder, gevast hadden, dien broederkus nalieten, gelijk hij ook de gewoonte van velen afkeurt, welke, op de weeklijksche bedestonden en vastendagen, die hij, met een woord uit den krijgsdienst ontleend, *stationes*, (wachten of posten,) noemt, de *offergebeden*, gelijk hij zich uitdrukt, dat is, het gebed en gebruik des Avondmaals, niet bijwoonden, in den waan, dat hun vasten, door het ontvangen van des Heeren ligchaam, zou

(*) C. 10. (†) C. 11. (§) C. 12, 13.

zou afgebroken worden. Ten opzichte der vrouwen, was men niet eenparig, omtrent de vraag, of de ongehuwde vrijsters, bij het gebed, zich al dan niet met eenen ſluiër behoorden te dekken? TERTULLIANUS (*) ijvert voor het laatſte, hetwelk hij, gelijk wij gezien hebben, ook in eene afzonderlijke verhandeling, met opzet, aandringt. Men bad op de vasten- en bededagen, (*jejuniis et ſtationibus*,) knielend, alleen eenige weinigen onthielden zich daar van op den *Sabbàth*, welke TERTULLIANUS hoopt, dat toegeven, of dat de anderen zich niet aan hen ergeren zullen. Alleen op den dag van JESUS Opſtanding, en geduurende de Pinkſterdagen, moet men zich, volgends hem, van het knielen, gelijk van alle tekens en pligten van angst, onthouden, en ook zijne daaglijkſche bezigheden uitſtellen, om den Duivel geene plaats te geven (†). Men kan aan alle plaatzen het gebed doen, waar het voegzaam is, of de nood het verëischt. Maar ook is het goed, eene vaste bepaling van biduuren te maken, en daar toe het derde, zesde, en negende uur, naar de toenmalige uurtelling, af te zonderen, als ſchuldenaars aan den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, evenwel, behalven het morgen- en avondgebed. Ook betaamt het den geloovigen, geene ſpijze te gebruiken, of in het bad te gaan, vóór hij zijn gebed verricht heeft. Ook zal men eenen vreemden Christen, die ons bezoekt, niet gaan laten, zonder met hem gebeden te hebben. Eindelijk, die naarſtig waren

(*) *C.* 21. (†) *C.* 24.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

ren in het gebed, befloten hetzelve met *Allelujah*, en zulk foort van *Pfalmen*, met welker flot de overige aanwezenden konden antwoorden (*).

Uit de verhandeling van TERTULLIANUS over den Doop, kunnen wij de inrichting van denzelven onder de Christenen, ten dezen tijde, vrij duidelijk leeren kennen. Hij noemt den Doop „ het zalig *Sa-* „ *crament* van ons water, omdat wij van de zon- „ den onzer voorige blindheid afgewasfchen, en tot „ het eeuwig leven verlost worden." Hij befchouwt hem, als eene zeer eenvouwige plegtigheid; men ziet, zegt hij, een mensch zich in het water nederlaten, (†) en met weinige woorden gedoopt worden,

De doop der Christenen.

(*) *C.* 25, 26, 27.

(†) TERTULLIANUS fchijnt alleen den doop door indompeling, niet door befprenging, te kennen. Zoo zegt hij ook (*de orat. C.* 11.) *manus cum toto corpore in Christo femel lavimus.* „ Wij hebben de handen, met „ het *geheele* ligchaam, eenmaal (bij den doop,) in „ CHRISTUS gewasfchen." Hier uit volgt niet, dat ook niet de doop door befprenging kan bediend zijn. Trouwens, ten opzichte der uiterlijke plegtigheden, gebruikten de Christenen, in onderfcheiden plaatzen, hunne vrijheid. Iet, het geen te weinig in acht genomen wordt, door hen, die ons de Christelijke oudheden befchrijven. Uit zijn Boek *de corona militis*, zien wij nog, dat de indompeling *drie malen* gefchiedde, als ook, dat deze gedoopten *melk* en *honig* werd gegeven, en dat zij zich eene gantfche Week daar na van alle wasfchen en baden des ligchaams onthielden.

Digitized by Google

den, die niets of niet veel zuiverer daar uit weder opkomt; aan deze eenvouwigheid ergerden zich de ongelovigen, niet kunnende begrijpen, hoe men daar door de eeuwigheid deelächtig wordt. Doch hij merkt aan, dat de Heilige Geest, reeds bij de eerſte Schepping over de Wateren zwevende, die geheiligd heeft, zoodat het water thans eene heiligende kracht hebbe. Deze kracht ontvangt bijzonder het water in den doop, door het aanroepen van God, alzoo de Heilige Geest terſtond van den Hemel over hetzelve komt en het heiligt. (*) Dit verklaart hij nader: (†) niet als of wij den Heiligen Geest in het water ontvingen, maar in het water gezuiverd zijnde onder den Engel, worden wij voor den Heiligen Geest toebereid — Deze Engel, opziener des Doops, (§) bereidt den weg voor den Heiligen Geest, door de afwasſching der zonden, welke het geloof verkrijgt, wordende door den Vader, en Zoon, en Heiligen Geest, verzegeld. Uit het waterbad opkomende, ontvangen de gedoopten, naar het oud gebruik, de zalving, gelijk wel eer de Priesters plegen gezalfd te worden (**), vervol-

(*) *C.* 1-5. (†) *C.* 6.

(§) Dus ſchijnt hij eenen bijzonderen Engel over den Doop te ſtellen, gelijk eenen Engel over het Gebed, volgends de lezing van ſommigen, *de oratione C.* 12. doch volgends eene andere lezing, verſtaat hij te dier plaatze den goeden Beſcherm-Engel, welken ook andere oude Christenſchrijvers aan elk mensch toekennen.

(**) *C.* 7.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

volgends werden hun de handen opgelegd, en de zegen over hen uitgeſproken, daar door den Heiligen Geest inroepende en uitnodigende, die op deze gezuiverde en gezegende ligchamen van den Vader geern nederdaalt, en op het water des doops, als zijne oude rustplaats herkennende, rust. — Van eene bezweering des boozen Geests, (*Exorcismus*,) bij den Doop, weet TERTULLIANUS niet, hoewel wij 'er ſpoedig gewag van zullen vinden; alleen ſchrijft hij elders, (*) dat de Christenen bij den Doop belijden, dat zij den Duivel en zijnen ſtoet, (*pompa*,) en zijne Engelen, hebben vaarwel gezegd. Voorts leerde men, volgends TERTULLIANUS, dat niemand zalig wordt zonder den doop, waaromtrent hij verſcheiden bedenkingen maakt en oplost, (†) en welke noodzaaklijkheid hij uit het bevel van CHRISTUS om te doopen afleidt, en daar toe bepaalt. Wij hebben maar éénen doop, de Ketters hebben geene gemeenſchap met onze Kerkentucht, zij hebben dan geen doop, omdat zij geen' waaren doop hebben. (§) „ Wij ontvangen den doop maar éénſ: éénſ worden de zonden afgewaſſchen, die niet weder herhaald behoorden te worden. Zalig water, hetwelk „ éénſ vooräl zoo zuiver wascht, dat de zondaren „ 'er den ſpot niet mede kunnen drijven!" (**) Alleen

(*) *Libr. de ſpectaculis.* Het zelfde zegt hij ook *in Libr. de corona militis.* (†) *C.* 12-13.

(§) Juist de aanleidende ſtelling tot den twist over den *Ketterdoop*, die niet lang daar na zoo zwaar gevoerd is. (**) *C.* 15.

Digitized by Google

leen hebben wij nog eenen Doop, den *Bloeddoop*. Met deze benaming betekende men het Martelaarſchap, hetwelk zij ook hoog verhieven, gelijk hier TERTULLIANUS (*) insgelijks doet, daar hij zegt: „ Deze doop vergoedt den waterdoop, als men dien „ niet ontvangen, en herſtelt hem, als men dien „ verloren heeft." Zoo ver dreef men deze hoogachting, dat men 'er eene verdienſte in begon te ſtellen, ja men kwam vervolgends zoo ver, dat men dezen bloeddoop boven den waterdoop, door CHRISTUS ingeſteld, verhief, omdat men na denzelven niet meer blootgeſteld was voor het gevaar, om op nieuw te zondigen. Ondertusſchen diende deze eerbied tevens, om de Christenen aan te moedigen, en zelfs begeerig te maken, naar zoodanigen uitgang uit de wereld, welke drift, gelijk wij reeds gezien hebben, bij ſommigen tot dweepzuchtige ſpoorloosheid ontäarde — Het recht, om den doop te bedienen, kent TERTULLIANUS, (†) aan den Opperpriester, (§) dat is, den Biſſchop, toe. Vervolgends hebben ook de Ouderlingen en Diaconen dit recht, evenwel niet zon-

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

(*) *C.* 16. (†) *C.* 17.

(§) Deze Schrijver houdt veel van zulke benamingen, uit de Joodſche Kerk ontleend, op den Christen-Godsdienst toe te paſſen. Zoo noemt hij de gebeden *offeränden*, (*ſacrificium*, *hostia*) enz. Hij echter verklaarde deze beelden in eenen Christelijken zin. Doch anderen, die hem volgden, namen ze meer eigenlijk, waar uit vele rechten voor de Biſſchoppen, Ouderlin-

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zonder verlof van den Bisschop, *wegens de eere der Kerk*; dit zal zeker betekenen, om de goede orde en geregeldheid in de Kerk te onderhouden, dewijl hij 'er terstond op laat volgen: „ Welke bewaard „ wordende, blijft de vrede bewaard." Echter hebben zulke dubbelzinnige gezegden al vroeg aanleiding gegeven, om de *eere der Kerk*, en de *rechten* der Bisschoppen, saam te paaren, en de ééne voor de anderen te nemen. „ Anders," vervolgt hij, „ heb- „ ben ook de *Leeken* dit recht; want het geen op „ gelijke wijze ontvangen is, kan op gelijke wijze „ gegeven worden." Doch deze behooren alleen dit recht te oefenen, in gevalle van noodzaaklijkheid, als de omstandigheid van plaats, of tijd, of persoon, daar toe dringt. Aan de vrouwen ontzegt hij het recht, om te doopen. (*)

Ver-

gen, en Kerkendienaren, den oorsprong ontleend hebben, omdat men deze met den *Hoogenpriester*, *Priesters*, en *Leviten*, vergeleek. Het woord *offer* heeft eindelijk een eigenlijk voortduurend *offer* in den Godsdienst der Christenen ingevoerd. enz.

(*) C. 17. Onzeker is het echter, of hij ook aan deze zulks niet toelaat, in gevalle van nood. Zijne woorden zijn: „De uitsporigheid der vrouwen, die zich „ aanmatigt te leren, zal haar echter geen recht geven, „ om ook te doopen." Bij deze gelegenheid meldt hij ons, dat deze vrouwen zich beriepen op zeker geschrift: *de handelingen van* PAULUS *en* THECLA. Welk geschrift in *Asië* door zekeren Ouderling was verdicht, welke

daar

Vervolgends vermaant TERTULLIANUS (*) ten ſterkſten, dat men den doop niet ligtvaardig en onbedachtzaam zal bedienen. Ja, zegt hij, „naar de „ omſtandigheid en geſteldheid, ook naar den ou„derdom der perſoonen, is het uitſtellen van den „ doop nuttiger: voornaamlijk echter omtrent *kleine* „ *kinderen*. Want, wat is het nodig, zo het ook „ nodig zij, dat men ook *dooppeeten*, of doopge„tuigen, mede in het gevaar inwikkele, die niet „ alleen zelve, door hunnen dood, kunnen belet wor„den, hunne beloften te vervullen, maar ook bij „ de uitkomst door den ſlechten imborst des kinds „ bedrogen worden? De Heere zegt wel: *Verhin„dert ze niet, om tot mij te komen.* Laat hen „ dan komen, terwijl zij opgroejen, terwijl zij lee„ren, terwijl zij onderwezen worden, tot wien zij „ komen: Laat hen Christenen worden, als zij „ CHRISTUS kunnen kennen. Wat haast zich deze „ *onſchuldige* leeftijd tot de vergeving der zonden? „ Laat hen weten om de zaligheid te bidden, op„ dat

daar van overtuigd zijnde, ſchoon hij voorwendde, zulks uit liefde tot PAULUS gedaan te hebben, echter daarom van zijn ambt is afgezet geworden. Dit is eene zeer merkwaardige bijzonderheid, voor zoo ver wij 'er uit vernemen, dat, ja wel, ook rechtzinnigen al vroeg gepoogd hebben, geſchriften onder dèn naam der Apoſtelen te verdichten, maar te gelijk, dat de Christenen daar tegen gewaakt, en toen ten minſten zulke *vroome bedriegerijën* niet ongeſtraft gelaten hebben.

(*) *C.* 18.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ dat gij ſchijnen moogt die op het gebed te ge-
„ ven." enz. In 't gemeen raadt hij het uitſtel des doops aan de ongehuwden aan, en beſluit met deze woorden: „ Wie het gewigt van den doop
„ verſtaat, zal meer ſchroomen, dien te ontvangen,
„ dan dien uit te ſtellen: een oprecht geloof is van
„ de zaligheid verzekerd."

Uitſtellen van den doop.

Het moet ons in deze woorden bevreemden, dat een Leeräar, die de noodzaaklijkheid des Doops leert, tevens het uitſtellen van denzelven aanraadt. De redenen echter van dezen raad zijn niet ver te zoeken, en door TERTULLIANUS zelven aangevoerd, zij zijn gelegen, in die mening, dat de vergeving der zonde door den Doop maar éénmaal geſchiedt, welke vergeving door grove zonden, in welke men na den doop vervalt, krachteloos gemaakt wordt. Wat de noodzaaklijkheid van den doop betreft, deze bleef in haar geheel, indien men ſlechts vóór zijn' dood gedoopt wordt, en 'er in geval van eenig gevaar mede ſpoedde.

Eerſte uitdruklijk gewag van den Kinderdoop.

Ten tweeden, wij hebben hier het eerſte uitdruklijk gewag van den Kinderdoop onder de Christenen in gebruik, en wel, waar op te letten ſtaat, als een gebruik, hetwelk reeds vroeger plaats had, maar hetwelk door onzen Kerkleeräar wordt afgekeurd, zonder dat hij, echter, onder zijne bewijzen, één voegt, ontleend van den *nieuwen* oorſprong van dit gebruik, hetwelk hij, die zoo veel werks van de *overlevering* omtrent gebruiken maakte, niet nagelaten zou hebben aan te voeren, indien hetzelve eerst onlangs was opgekomen. Wij leeren hier ook de redenen kennen,

Digitized by Google

nen, die vóór en tegen dit gebruik toenmaals werden bijgebracht, onder welke deze van TERTULLIANUS, dat de *onſchuldige* leeftijd der kinderen zich niet behoeft te haasten tot de vergeving der zonden, zeer bedenklijk is, en te kennen ſchijnt te geven, dat TERTULLIANUS geene kennis gehad hebbe, aan die zedenlijke verdorvenheid des menschdoms, die men naderhand met den naam van *Erfzonde* benoemd heeft.

Eindelijk, in deze plaats komen *Dooppeeten* of *Doopgetuigen*, (*Sponſores*,) voor, die men naderhand ook *Doophèffers*, (*Suſceptores*,) noemde. Hier komen zij alléen voor, met betrekking tot kinderen, doch men ſchijnt ze ook bij bejaarden tot *getuigen* of *borgen* gehad te hebben; ſchoon men niet weet, wanneer, of bij welke ſoort van doopelingen, zij het eerst in gebruik zijn gekomen. De Jooden hadden zulke getuigen bij den doop van *Proſelijten*, of Joodengenooten, die uit het Heidendom tot hen overkwamen, dus gist men, dat de Christenen hen daar van ontleend hebben. Zij dienden bij de bejaarden, om in te ſtaan, voor derzelver oprechtheid, in het begeeren van den doop, om getuigenis te geven van derzelver gedrag, en borg te blijven voor hunne toekomſtige levenswijze, als Christenen. Dit was eene voorzorg van behoedzaamheid tegen bedriegers of verſpieders, of andere geveinsden, die met een ſnood oogmerk den ſchijn konden maken van het Christendom te omhelzen, ten einde den Christenen eenige ſchade bij de Heidenen te berok-

Doopgetuigen.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

kenen. Bij de kinderen werden zij noodzaaklijk geoordeeld, ten einde over derzelver opvoeding mede het oog te houden, en voornaamlijk de plaats der ouderen te vervangen, wanneer die, het geen bij de geweldige vervolgingen om den Godsdienst te ligter kon gebeuren, aan de kinderen te vroeg door den dood ontrukt werden.

Tijd, om den doop te bedienen.

Wat, eindelijk, den tijd betreft; volgends TERTULLIANUS (*), is het Paſcha daar toe de plegtigſte, vervolgends het Pinkſterfeest; „voords," zegt hij, „ is elke dag des Heeren, elk uur, elke tijd, „ geſchikt voor den doop: is 'er al eenig onder„ ſcheid in meer of min ſtaatlijkheid, 'er is geen „ onderſcheid in de genade." In de daad, waren ook de nacht voor het Feest van JESUS opſtanding, en de daar op volgende week, als ook de nacht voor het Pinkſterfeest, de voorname tijden, die voor den doop bepaald waren, en op welken dezelve ſtaatlijkst bediend werd — Bejaarden, die den doop ſtonden te ontvangen, bereidden zich daar toe met naarſtig bidden, vasten, knielen, en in het gebed waken; terwijl zij belijdenis deeden van hunne te vooren begane zonden. (†)

Het Heilig Avondmaal.

Omtrent de plegtigheid van het Heilig Avondmaal heeft TERTULLIANUS niets opzetlijk geſchreven, wij kunnen dus alleen eenige hier en daar verſtrooide bijzonderheden uit zijne ſchriften opzamelen. Hier toe behoort, dat hij het brood en wijn in het Avond-

(*) C. 19. (†) C. 20.

Avondmaal van JESUS, *een beeld* (*figura*,) noemt, van zijn ligchaam en bloed (*), elders noemt hij (†) het *vleesch* van CHRISTUS *een geestelijk brood*, hetwelk hij van JESUS *levendmakenden Geest* verklaart. In zijne verhandeling over het gebed des Heeren, (§) neemt hij de bede om ons *daaglijksch brood*, ook in eenen geestelijken zin: „ Omdat ook „ JESUS ligchaam in het brood gerekend wordt, „ (*cenſetur:*) *dit is mijn ligchaam.* Derhalven, „ als wij om daaglijksch brood bidden, bidden wij „ om de aanhoudende vereeniging met CHRISTUS." „ Het vleesch," zegt hij (**), „ eet het ligchaam „ en bloed van CHRISTUS, opdat ook de ziel van „ God gevoed worde." Het is moeilijk, uit zulke losſe gezegden, 's mans eigenlijk gevoelen, over dit onderwerp, te verſtaan, het waarſchijnlijkst echter is,

(*) *Contra Marcion. Libr.* IV. *C.* 40. Op die zelfde plaats lezen wij: „ CHRISTUS heeft het brood genomen, „ en aan zijne leerlingen rondgedeeld, en tot zijn lig- „ chaam gemaakt, door te zeggen: *dit is mijn ligchaam!* Doch, tevens moeten wij aanmerken, dat, in den ſtijl van TERTULLIANUS, *facere*, *maken*, dikwijls hetzelfde is, als *verklaren*. Te weten, de *heiliging* van brood en wijn, in het Heilig Avondmaal, geſchiedde bij de oude Christenen, door gebeden en zegenſpreking. JESUS verklaarde, door deze woorden, *dit is mijn ligchaam!* het brood voor zijn ligchaam, of, gelijk TERTULLIANUS zegt, voor een *beeld* (*figura*) van zijn ligchaam.

(†) *De reſurrect. carnis C.* 37. (§) *C.* 6.

(**) *De reſurrect. carn. C.* 8.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

is, dat hetzelve na genoeg overëenkomt met dat van IRENEUS, waar van wij op zijne plaats gesproken hebben.

Het brood, hetwelk de Christenen in het Avondmaal gebruikten, werd door hen als een *offer* toegebracht, en schijnt dus niet *ongezuurd* of *ongedeesemd*, maar gewoon gedeesemd brood geweest te zijn; ten minsten het tegendeel kan uit TERTULLIANUS niet bewezen worden. (*) Dit brood werd gebroken, en de Christenen ontvingen het *staande* (†). De wijn was geschonken in glazen bekers, en wel geschilderde, die ligtelijk breken konden, zij hadden het beeld van eenen herder, die een schaap op de schouders draagt, met toespeling op de gelijkenis van het verloren en wedergevonden schaap. LUK. XV. (§) Zorgvuldig waren de Christenen, bij het gebruiken van brood en wijn, dat niets daar van op den grond stortte (**); somtijds, na-

(*) *Ad uxorem Libr.* II. *C.* 5. alwaar hij haar, bij een tweede huwelijk, ten sterksten waarschuwt, hetzelve niet met eenen Heiden aan te gaan, en onder anderen zegt: „ Zou uw man niet weten, wat gij, in het geheim, „ vóór dat gij eenige andere spijs gebruikt, eet? En „ als hij wist, dat het brood was, zal hij niet geloven, „ dat het zulk brood is, als gezegd wordt?" Niet, gelijk men besluiten wil, *ongezuurd*, maar, *gedoopt in het bloed van een gedood kind*, gelijk de Heidenen lasterden.

(†) *De orat. C.* 14.

(§) *De Pudicit. C.* 7. en 10.

(**) *De corona. milit. C.* 3.

namen zij een gedeelte van het brood met zich na huis, hetwelk zij gebruikten, vóórdat zij gewoone ſpijze aten. (*) De bediening van het Avondmaal geſchiedde door de *Voorzitters*. (†) Evenwel kent TERTULLIANUS het recht aan de Leken toe, „waar „ geene vergadering van de Kerkelijke orde beſtaat," zegt hij, (§) „offert en doopt gij, en zijt Priester „ voor u zelven alleen." *Offeren* doelt hier ongetwijfeld op het Avondmaal, gelijk blijkt uit de ſamenvoeging met Doopen. In 't gemeen weten wij, reeds uit den bekenden Brief van PLINIUS, dat het Avondmaal op de Zondagen gevierd werd, en wel in de vergaderingen, des morgens vroeg, vóór den dag, uit TERTULLIANUS vernemen wij, dat dit ook in de Avondvergaderingen geſchiedde. (**)

Liefdemalen.

Reeds van de tijden der Apostelen af, hielden de Christenen met malkanderen *Liefdemaaltijden*, die als aanhangzels van het Heilige Nachtmaal beſchouwd werden, en wanneer dit des avonds gevierd werd, daar op volgden, zijnde ingeſteld, om de onderlinge liefde, eensgezindheid, en broederlijke verkeering onder de Christenen te onderhouden, en de waare Christelijke gelijkheid daar mede te betoonen, waar door rijken en armen, maar ook Jooden en Hei-

(*) *Libr.* II. *ad uxor. C.* 5. boven aangeheald.

(†) *Præſidentes.* Men denke aan de Biſschoppen, door den dienst der *Diakonen*, *de coron. milit. C.* 3.

(§) *Exhort. castit. C.* 7.

(**) *De coron. milit. C.* 3.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Heidenen, als broeders in CHRISTUS, onderling vereenigd, zijn aan te merken. Dewijl deze, als ſlempmalen, en aanleidingen tot den ſchandelijkſten wellust, gelasterd werden, verdedigt TERTULLIANUS dezelve, en geeft 'er de volgende beſchrijving van (*). Na aangemerkt te hebben, dat de naam zelve hare liefderijke bedoeling aanduidt, en dat de kosten daar aan beſteed, eene uitgave van Godsdienſtigheid zijn, tot verkwikking van behoeftigen, en dat 'er niets laags, noch zedenloos, in wordt gepleegd, vervolgt hij: „Men gaat niet eer aanzitten, dan voordat men „ het gebed tot God geſmaakt heeft. Men eet, „ zoo veel de honger verëischt. Men drinkt, zoo „ veel nuttig is voor matige lieden. De gasten verzadigen zich zoo, als die gedenken, dat God ook „ des nachts moet aangebeden worden; hunne geſprekken zijn zoodanige, als die weten, dat de „ Heere hen hoort. Als het water om de handen „ te wasſchen, en het licht, binnengebracht is, „ wordt elk, naar mate hij uit de Heilige Schriften, of uit zijn verſtand, in ſtaat is, verzocht, „ een lied overluid ter eere van God te zingen; „ waar uit blijkt, in welke mate hij gedronken hebbe. Op gelijke wijze maakt het gebed een einde „ van de maaltijd, en men ſcheidt, — om bij de „ overige zedigheid en matigheid te volharden; „ want men heeft niet zoo zeer eene maaltijd, als „ wel zedentucht, genoten."

Wij

(*) *Apologet. C.* 39.

Wij hebben hier voor (*) reeds een en andermaal gezien, dat de Christenen de Kerkentucht zeer ſtipt en ſtreng oefenden. De leden der Kerk, die tot eenige zwaare zonde vervielen, waren niet alleen tot inwendig berouw en leedwezen voor God verpligt, maar ook tot eene openbare belijdenis van en veröotmoediging over hunne zonden, eer de Kerk hen weder in hare gemeenſchap aannam. Hoe ſtreng deze boete ware, beſchrijft ons TERTULLIANUS (†).

Kerkenboete.

„ Deze Boete, (*Exomologeſis*,) is de zedentucht „ voor den mensch, om zich neder te werpen, „ en te vernederen, hem den regel van zijne le„ venswijze en barmhartigheid voorſchrijvende. Zij „ ſchrijft de wijze van kleding en de ſpijze voor, „ in zak en asſche te liggen, het ligchaam haveloos „ te houden, den geest te veröotmoedigen door „ droevenisſen, en door deze treurige vernedering, „ het geen men misdaan heeft, te veränderen. Voorts „ enkel water en brood te gebruiken, te weten, „ niet om des buiks, maar om der ziele wil: maar „ integendeel, door vasten het gebed onderhouden, „ zuchten, weenen, en klaaglijk ſchreeuwen tot den „ Heere zijnen God, voor de Ouderlingen neder „ te vallen, en te knielen voor de geliefden van „ God, en alle broeders om hunne voorſpraak aan „ te ſpreken." enz.

Onderſcheid tusſchen

Hoe zeer TERTULLIANUS, gelijk wij gezien hebben, de rechten der Christenen, in 't gemeen, erkent,

(*) *Bladz.* 245. enz.

(†) *De poenitent. C.* 9.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Geestelijken en Leeken.

kent, en hun den eernaam van *Priesters* geeft, evenwel is hij de eerste der Kerkelijke Schrijvers, die de Bisschoppen en Opzieners der Kerk zoo hooge eere toekent, dat hij de Christenen in twee deelen verdeelt, noemende hij, met woorden, uit de Romeinsche staatsgestaldheid ontleend, de Leeräars en Opzieners der Kerk *Ordo*, (de Orde,) met welk woord de Romeinen den stand der aanzienlijken, en der magthebbende, bij voorbeeld, den Raad en de Ridderschap, betekenden, en de overige Christenen *plebs* of het *volk*. Die Leeräars, trouwens, welke te vooren, wegens hunne kunde, godsdienstigheid, werkzaamheid, en het ambt, hetwelk zij bekleedden, met één woord, uit hoofde van hunne begaafdheden en verdienstelijkheid bij de Kerk of Gemeente der Christenen, eere, hoogächting, en liefde genoten, begonnen zich van tijd tot tijd recht op dezen eerbied, ja op gehoorzaamheid, aan te matigen, en 'er vestigde zich, door verscheiden omstandigheden, eene soort van magt, in de Kerk, door welke een gedeelte der Christenen zich boven hunne medebroederen verhief. De eere der Kerk, en de betaamlijkheid eener geregelde orde en ondergeschiktheid, prijslijke redenen op zich zelve, werden tot voorwendzels misbruikt, om dit onderscheid te versterken, de Kerkelijke besluiten gaven 'er aanzien aan, en de eerzucht liet niet na, zich meer en meer aan te matigen, terwijl gewoone Leeräars zich de voorrechten en eere der buitengewone allengs lieten aanleunen. Eene andere benaming van onderscheid, bij TERTULLIANUS het eerst voorkomende, en waar-

waarſchijnlijk in zijnen tijd eerst opgekomen, heeft, in 't vervolg, nog grooter misbruiken voortgebracht, te weten, de benaming van *Clerus*, of *Clerici*, om de Leeraaren, Opzieners, en Bedienaren der Gemeente, die men ook de *Geestelijkheid* of *Geestelijken* genoemd heeft, en *Laici*, om de overige Christenen, naderhand ook *Wereldlijken*, te betekenen. *Clerus* betekent in het Grieksch *een erfdeel*, *erfbezitting*, eene benaming, met welke in het Oude Testament, in de vertaling der LXX, dikwijls het Israëlitische volk, als een eigendomlijk volk van God, werd aangeduid, in welken zin PETRUS de Apostel ze op de Christenen toepast, (1. PETR. V. 3.); bijzonder werden de Priesters en Leviten, als aan God gewijd, Gods erfdeel, gelijk God hun erfdeel of bezitting, genoemd. En in dezen zin is de Christelijke Geestelijkheid, misschien wel, op hunn' eigen voorgang, *Clerus* en *Clerici* (*) genoemd. Tegen hun worden dan de overige Christenen onder den naam van *Laici*, het *volk*, naderhand *Leeken*, overgesteld, welk woord *Leeken*, vervolgends, eene zeer vernederende en verachtelijke betekenis verkregen heeft. Uit zoodanige beginselen is de magt en het gezag der Geestelijkheid allengs opgewassen, en de waare natuur van het Christendom meer en meer verbasterd

(*) Dat van dit woord ons woord *Klerken* afstamt, is bekend; doch in eene geheel andere betekenis, welke haren oorsprong vindt in die tijden, in welke alle wetenschap, zelfs de schrijfkunst, genoegzaam alleen bij de Geestelijken gevonden werd.

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

terd geworden. Deze Geestelijkheid matigde zich ſpoedig aan, alleen de Kerk te verbeelden, en zich alle de eere, die men aan de Kerk toekende, toe te eigenen; welke *eere der Kerk* niet weinig vergrootte, nadat men haar onder het denkbeeld eener *Moeder* voorſtelde, die tevens maagd, hare kinderen, met de Heilige melk, dat is, het *kinderlijk woord*, voedt (*), maar ook de Kerk nevens den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, noemde, gelijk onze TERTULLIANUS (†), bij gelegenheid zijner verklaring van de aanſpraak in het gebed des Heeren, *Onze Vader*, enz. „ Insgelijks wordt hier in den Vader „ de Zoon aangeroepen. Zoo zegt hij: Ik en de „ Vader zijn één. Zelfs wordt de Moeder, de „ Kerk, niet voorbijgegaan, nademaal de Moeder, „ in den Vader en Zoon, herkend wordt, over wel„ ke ook de naam des Vaders en des Zoons be„ ſtaat." (§) Is het wel te verwonderen, dat zulke duſtere en verwarde begrippen en taal, in vervolg van tijd, zoo vele verwarring in het leerſtuk, aangaande de *Kerk*, gebracht hebben?

Leere van TERTULLIANUS, omtrent de H. Schrift,

Omtrent de voornaamſte hoofdſtukken der Christelijke leere, heeft TERTULLIANUS, in zijne menigvuldige ſchriften, zijne meningen, dan meer dan min duidelijk, ontvouwd en opengelegd. Hij erkent en vereert de Heilige Schriften, die hij genoegzaam al-

(*) CLEMENS *Alexandr. Padæg. Libr.* I. *C.* 6.

(†) *De Orat. C.* 2.

(§) *De qua conſtat et patris et filii nomen.* Ik beken, geenen zin aan deze woorden te kunnen hechten.

Digitized by Google

en het gezag der overleveringen.

allen, onderſcheidenlijk, opnoemt. Het is waar, in zijn Werk tegen de Ketters (*), zegt hij, dat men tegen de Ketters niet uit de Heilige Schrift moet redentwisten; doch niet, omdat hij het gezag der Heilige Schrift niet zou erkennen, maar omdat de Ketters, die hij bedoelde, de echtheid van verſcheiden gedeelten der Heil. Schrift niet erkenden, en anderen vervalschten, waar uit volgen moest, dat men, na lang twisten met hun, niets gevorderd zou zijn, gelijk dit veeläl de uitflag is van twisten over den Godsdienst, bij welke ieder zijne onderſtellingen medebrengt en vasthoudt. Men moet, voor alle dingen, overëenkomen, omtrent de *echtheid* der Heilige Boeken, wanneer men uit dezelve beſluiten zal. Daar op dringt dan TERTULLIANUS aan, dat deze echte Boeken, in de Gemeenten, door de Apostelen zelve geſticht, van hand tot hand, zijn overgeleverd en bewaard gebleven, en dus bij de rechtzinnige Kerk alleen te vinden zijn. „ Wel aan," zegt hij, (†) „ gij, die uw onderzoeklust beter wilt oefenen, in „ de zaak uwer zaligheid, ga de *Apostoliſche* Ker„ ken," (de Gemeenten, die door de Apostelen zelve geſticht zijn,) „ door, alwaar nog de leer„ ſtoelen der Apostelen, in hunne plaatze, door de „ voorzitters bezeten, bij welke hunne *echte ſchrif„ ten* (§) gelezen worden, waar men, als 't wa„ re,

(*) *Præſcript. contra hæret. C.* 15.

(†) *Præſcript. advers. hæret. C.* 35.

(§) *Authenticae literæ*, zijn niet de *oorſpronglijke* handſchriften, noch de *Kanonieke* Boeken, in de *oor-*

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ re, hunne ſtem nog hoort, hun aangezicht nog „ ziet. Is *Achaië* u het naast, daar hebt gij *Ko-* „ *rinthe*, zijt gij niet ver van *Macedonië*, gij hebt „ *Filippi*, gij hebt die van *Theſſalonica*, kunt gij „ naa *Aſië* reizen, gij hebt *Efeze*. Doch, grenst „ gij aan *Italië*, daar hebt gij *Rome*, van waar ook „ *wij*," (de *Afrikaanſche* Gemeenten,) „ gezag „ bij de hand hebben. Eene in toeſtand gelukkige „ Kerk, aan welke de Apostelen hunne geheele lee- „ re, te gelijk met hun bloed, uitgeſtort hebben; „ waar PETRUS een lijden, gelijk aan des Heeren „ lijden, heeft ondergaan, PAULUS met den dood van „ JOÄNNES (den Dooper) gekroond is, en de Apostel „ JOÄNNES, in kookenden olie geworpen zijnde, zon- „ der eenig letzel geleden te hebben, is gebannen ge- „ worden. Laat ons zien, wat zij gezegd, geleerd, en „ ook aan de Afrikaanſche Kerken medegedeeld heeft."

Het aanzien der Kerk van Rome.

Ik heb deze geheele plaats uitgeſchreven, dewijl daar uit, duidelijk, blijkt, hoedanige begrippen men van het gezag der Kerk van *Rome*, in dien tijd, maakte. Dit gezag ſtaat hier gelijk, met dat van alle overige Apostoliſche Kerken, maar onder de Westerſche Kerken of Gemeenten, was die van *Rome* de eenigſte, die door de Apostelen geſticht was, en van daar de eerbied der Westerſche Gemeenten voor deze Kerk. (*) Voor het overige, bepaalt TER-

ſprongliike taal, maar *echte*, dat is, niet verdichte, niet ondergeſchoven, niet vervalschte of verminkte, *ſchriften*.

(*) Vergelijk het geen boven *Bladz.* 250. enz., uit de ſchriften van IRENEUS is aangebracht.

Digitized by Google

TERTULLIANUS, (*) het gezag der *Overlevering*, vrij duidlijk, tot gebruiken en gewoonten, terwijl de leerſtellingen met de Heilige Schrift moeten overëenkomen, en daar in gevonden worden.

In zijn Werk *Over den vrouwlijken opſchik*, haalt TERTULLIANUS *het Boek van* HENOCH, een verdicht opſtel, aan, alhoewel het de Jooden, zegt hij, niet tot hunne Heilige Schriften rekenen, maar het kan van NOÄCH, na den Zondvloed, even goed hernieuwd zijn, als ESRA met de Schriften des Ouden Testaments gedaan heeft. De Jooden verwierpen toch meer van de Schriften, omdat zij op CHRISTUS wezen. Men zal dezen misſlag geern inſchikken, als men in aanmerking neemt, dat TERTULLIANUS, gelijk de overige oude Kerkvaderen, door gebrek aan Taal- en Oordeelkunde, geen bevoegd richter was, om de echtheid der Boeken des Ouden Testaments juist te beöordeelen. Maar, dat TERTULLIANUS ook *de Herder van* HERMAS tot de Heilige Boeken des Nieuwen Testaments zou gerekend hebben, gelijk ſommigen hebben gedacht, blijkt niet uit zijne aanhaling van hetzelve, in zijne verhandeling, *Over het gebed* (†), alwaar hij het wel *Scriptura*, (de Schrift,) noemt, maar dit woord dan in eenen algemeenen zin neemt, en niet in den hoogen zin, voor de *Heilige Schrift*. Gelijk wij dan ook weten, dat de oude Kerkvaders meermalen dergelijke Schriften aangehaald, en

Hij rekent het Boek van HENOCH onder de Godlijke Schriften, maar niet de Herder van HERMAS.

(*) *De corona militis C.* 3.

(†) *C.* 12.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193 tot 235.

en gebruikt hebben, zonder die daaröm voor *Kanonieke*, of Heilige Boeken, te erkennen. (*)

In TERTULLIANUS ſchriften, komt eene plaats voor (†), in welke hij aan God een *ligchaam* toeſchrijft. Van het *Woord Gods*, den *Logos*, aangemerkt hebbende, dat „het geen van God, zoo groot „ een beſtaand wezen, (*Subſtantia*,) voorkomt, „ ook een wezenlijk beſtaand wezen zijn moet," vervolgt hij: „Deze is het woord Gods, die in de „ gedaante (*Effigies*,) van God zijnde, het geenen „ roof geächt heeft, Gode even gelijk te zijn. In „ welke gedaante van God? Zekerlijk, in eene an„ dere, evenwel in eenige. Want, wie zal ontken„ nen, dat God een *ligchaam* is, alhoewel God „ een Geest is, want een geest is toch ook een „ *ligchaam*, van zijn ſoort, in zijne gedaante." Men heeft, om deze reden, den Kerkvader beſchuldigd van het *Anthropomorphismus*, en *Materialismus*, waar van echter anderen hem hebben zoeken vrij te plijten; ten dien einde aanmerkende, dat *Subſtantia*, een beſtaand wezen, en *Corpus*, bij hem het zelfde zij, gelijk hij zich verklaart, (§) „ Alles, wat is of beſtaat, is een ligchaam, van zij„ ne ſoort: niets is onligchaamlijk, dan het geen „ niet

Hij ſchrijft aan God een ligchaam toe.

(*) IRENEUS *Libr.* IV. *C.* 37. CLEMENS *Alexandr.* bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 13. enz.

(†) *Contra Praxeam C.* 7.

(§) *De carne Christi C.* 11. vergelijk *advers. Hermogen. C.* 35.

„ niet beſtaat." Doch deze verſchoning is niet geheel voldoende, alzoo nog ſteeds het vermoeden overblijft, dat zij, die dus ſpreken, onder welken ook de *Stoïcynen* waren, onder alle beſtaande wezens, aan iet *ligchaamlijks* en *ſtoffelijks* dachten, en de bijvoeging der woorden, *hoewel hij een Geest is*, ſchijnt dit vermoeden te bevestigen, en niet min, het geen volgt: „ Alle onzichtbare „ dingen hebben bij God haar ligchaam en hare ge„ daante, waar door zij voor God alleen zichtbaar „ zij." Hier komt bij, dat het geheele ſomber en dweepachtig geſtel van TERTULLIANUS hem tot het *zinlijke* en tastbare deed overhellen, dus beſteedt hij een gedeelte van zijn Werk *over de ziel* (*), om tegen de aanhangers van PLATO en ARISTOTELES te bewijzen, dat de ziel eene ſoort van ligchaam heeft, „ hetwelk een heller luchtbeeld is, en dat ziel en „ adem hetzelfde is;" en hij geeft (†) deze bepaling van de ziel: „ Wij bepalen de ziel, door „ Gods wenk geboren, onſterflijk, ligchaamlijk, „ gebeeld, eenvouwig van wezen, (*Subſtantia*,) „ wijs uit het hare, op verſchillende wijze voort„ komende, vrij van wil, (*Arbitrium*,) aan toe„ valligheden onderhevig, naarmate van den imborst „ veränderlijk, redelijk, heerſchend, voorgevoelend, „ (*Divinatrix*,) uit ééne voortvloejende." Dus verbeeldt hij zich de *ziel*, en zoo ook de *geesten*, ligchaamlijk, en kan derhalven van ruwe denkbeel-

(*) *De anima C.* 6. ſqq.

(†) *De anima C.* 22.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

beelden en gezegden niet geheel vrijgesproken worden. (*)

In de leere van God, den Vader, Zoon, en Heiligen Geest, heeft TERTULLIANUS het eerst gebruik gemaakt, van de woorden *Subſtantia*, en *Perſona*. Door het eerſte verſtond hij het *Wezen* of de *Godheid*, en door *Perſona*, eene wezenlijke beſtaanlijkheid. Ook heeft hij de woorden *unitas Subſtantiæ*, (eenheid des Wezens,) en *Trinitas*, (drieheid van perſonen) ingevoerd, en noemt deze leere *dispenſatio*, (ſchikking,) of ook *oeconomia*, (huishouding).

Zijne leere van God, Vader, Zoon, en Heilige Geest.

„ Deze verborgenheid (†) der *huishouding* ſchikt „ de *eenheid* in eene *drieheid*, dewijl zij drie ſtelt, „ den Vader, Zoon, en Heiligen Geest. Drie niet „ in ſtaat, (*Status*,) maar trap; (*Gradus*;) niet „ in wezen, (*Subſtantia*,) maar in de vorm of „ wijze; (*Forma*;) niet in magt, (*Potestas*,) maar „ in *foort*; (*Speçies*;) echter van één wezen, één' „ ſtaat, ééne magt." Hier door wordt echter de *éénheid* van God (*Monarchia Dei*,) niet weggenomen, „ want het blijft maar één God, uit wien „ die trappen, en vormen, en ſoorten, onder den „ naam van Vader, Zoon, en Heiligen Geest, worden afgedeeld." Dus heeft hier geene *verdeeling* plaats,

(*) Hij is ook niet alleen onder de ouden, die aan God iet ligchaamlijks toeſchrijft. Men zie ORIGEN. *Voorred.* voor zijn Werk περὶ ἀρχῶν, ook vinden verſcheiden van hun het beeld van God, in het ligchaam van den mensch, en deszelfs gedaante.

(†) *Advers. Praxeam. C.* 2.

plaats, maar alleen eene *onderſcheiding*. Hij heldert dit op met dit voorbeeld: (*) „De wortel „en tak zijn twee zaken, maar ſaamgevoegd, de „bron en de rivier twee ſoorten, maar onverdeeld, „de Zon en eene Zonneſtraal twee vormen, maar „ſamenhangende." Verders: (†) „De Vader is „het geheele Wezen, maar de Zoon eene afleiding „van het geheel, en een deel, gelijk hij zelve be„lijdt: de Vader is meer dan ik." Hij wil, wanneer de Vader en Zoon te gelijk moeten genoemd worden, dat men den Vader *God*, en den Zoon, JESUS CHRISTUS, *onzen Heere*, zal noemen. (§) Deze Zoon van God is van den Vader *uitgegaan*, (*Proceſsit*,) en 'er is *een tijd geweest*, *toen de Zoon niet was*, (**) hoewel hij aan den Zoon echter elders duidelijk de eeuwigheid toeſchrijft. Hoe dit te verëffenen, is moeilijk, ten zij hij het dus begrepen hebbe, omtrent gelijk TATIANUS (††), dat de Zoon in den Vader was, van eeuwigheid, als de *Rede* en *Wijsheid* des Vaders, maar bij de voortbrenging of *Generatie*, als des Vaders *Woord*, van den Vader uitging, waar mede ſchijnt in te ſtemmen, dat hij den Zoon en den Heiligen Geest noemt, *de poging van Gods gemoed*, (*Animi Dei niſus*,) (§§) en dat hij elders (***) zegt: „Vóór alle „din-

(*) *C.* 8. (†) *C.* 9. (§) *C.* 13.
(**) *Contra Hermogen. C.* 3.
(††) Boven *Bladz.* 197.
(§§) *Advers. Hermog. C.* 43.
(***) *Advers. Prax. C.* 5.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193 tot 235.

„ dingen was *God alleen*. Hij was voor zich we-
„ reld, en plaats, en alles. Alleen omdat hij niets
„ anders buiten zich had. Evenwel ook toen niet
„ alleen, want hij had met zich zijne *Rede*, die
„ hij in zich had." (*) Eindelijk zegt hij (†):
„ God blijft zoo in zijnen *staat*, alhoewel men eene
„ Drieheid onderstelt, dat die aan den Vader van
„ den Zoon ook weder gegeven moet worden, na-
„ demaal de Apostel van het laatste einde zegt: als
„ hij het Koningrijk aan God en den Vader zal
„ wedergeven." Na dit alles mogen wij veilig met SCHRÖCK (§) besluiten: „ Over het geheel leert wel
„ TERTULLIANUS hetzelfde geloof met het later
„ heerschend samenstel der Christenen, echter scheelt
„ het veel, dat hij doorgaands zulke opheldering,
„ bewijzen, en bepaalingen, als zij, gebruikt zou
„ hebben."

Van de verdiensten van JESUS.

Van de verdiensten van JESUS, vinden wij, onder anderen, dit gezegde bij TERTULLIANUS: (**) „Wie
„ heeft de dood van anderen betaald, dan alleen
„ de Zoon van God? trouwens, hij heeft, in zijn
„ lijden zelve, den moordenaar verlost, want daar
„ toe was hij gekomen, opdat hij, zuiver van zon-
„ de, en heilig in alles, voor zondaren sterven
„ zou-

(*) TERTULLIANUS maakt dus, van den Zoon sprekende, onderscheid tusschen *ratio*, de rede, in en met God, en *sermo*, het Woord, uit God voortgaande.

(†) *Advers. Prax. C.* 4.

(§) *Kirch-Gesch.* III. *Th. S.* 402.

(**) *De pudicit. C.* 22.

Digitized by Google

„ zoude." Elders (*) noemt hij hem, „ een offer „ voor alle volken." II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

De zedelijke verdorvenheid des menſchen, of de zonde, leidt hij van ADAM af, op die wijze, dat de ziel, door hare verëeniging met het zondig ligchaam, ook zondig wordt (†), en gelijk hij aan den éénen kant de genade van God noodzaaklijk en krachtig erkent te zijn, tot des menſchen herſtelling en verbetering, zoo ſtaat hij aan den anderen kant ſterk voor de vrijheid van den wil, (*libertas arbitrii*, of *liberum arbitrium.*) „De kracht," zegt hij, (§) „ der Godlijke genade, is alszins magtiger dan de „ natuur, hebbende in ons aan zich onderworpen „ het vrijë vermogen van den wil, hetwelk αὐτεξούσιον „ genoemd wordt." Elders echter plijt hij, nadruklijk, tegen de *Gnostieken*, voor des menſchen vrijën wil, zelfs na den zondenval. (**) Van de zonde en vrijën wil.

Zijn gevoelen omtrent den ſtaat der zielen, na de dood, is, dat die der Godvruchtigen overgebracht worden in ABRAHAMS *ſchoot*, maar die der *Martelaren* alleen in het *Paradijs*. Nademaal CHRISTUS, vóór hij ten hemel voer, in onderäardſche gewesten (*in inferiora terrarum*, of *apud inferos*,) is nedergedaald, om zich aldaar aan de Aartsvaderen en Profeeten mede te deelen, zoo heeft men niet te twij- Van den ſtaat der zielen na de dood.

(*) *Advers. Jud. C.* 13.

(†) *Per Traducem Libr.* I. *advers. Marc. De anima* op verſcheiden plaatzen.

(§) *De anima C.* 21.

(**) *Advers. Marc. Libr.* II. *C.* 8. *ſqq.*

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

twijfelen, dat de zielen der geloovigen, tot de opſtanding toe, zich in eene onderaardſche plaats bevinden, alwaar zij reeds zekere vreugde genieten, gelijk de zielen der Godlozen aldaar het begin hunner ſtraffen dulden. (*) Doch in een ander werk (†), beweert hij juist het tegendeel, te weten, dat de *Schoot* van ABRAHAM eene boven de aarde verheven plaats zij, in welke de zielen der rechtvaardigen, tot aan de opſtanding, verkwikking deelächtig zijn.

Gebeden voor de dooden.

Met zoodanige begrippen, over den ſtaat der zielen, na den dood, kan men ligtelijk overëenbrengen, dat de Christenen, ten dezen tijde, reeds voor de dooden baden, waar van de eerſte melding bij TERTULLIANUS voorkomt (§), zeggende: „ Dat „ eene weduwe voor de ziel van haren overleden „ man bidt, en verkoeling of verkwikking voor hem „ ſmeekt, en gemeenſchap met hem in de eerſte op„ ſtanding, als ook dat zij jaarlijks op den dag van „ zijn ontſlapen *offert*." Dit laatſte, het *offeren*, of *offeränden* brengen voor de dooden, waar van hij elders ſpreekt (**), ziet daar op, dat men, in naam der overledenen, aan den Biſchop gaven bracht ten dienſte van het Heilig Avondmaal, ten einde daar door te kennen te geven, dat zij de overledenen, die in het geloof geſtorven waren, als le-

(*) In zijn Boek, *de Anima.*
(†) *Advers. Marc. Libr.* IV. C. 34.
(§) *De Monogamia C.* 10.
(**) *Exhort. Cast. C.* 11.

leden der Kerk erkenden, met welke zij gemeenſchap, als met levenden, bleven houden.

Het duizendjarig Rijk.

Eindelijk, betoont zich TERTULLIANUS (*) een' ijverigen voorſtander van een duizendjaarig Rijk van CHRISTUS op aarde, hetwelk, na de algemeene opſtanding, te *Jeruſalem* opgericht worden, en de gelovigen voor hun verlies van wereldſche goederen, door geeſtelijke voorrechten, ſchadeloos zal ſtellen, volgende hij daar in PAPIAS, JUSTINUS, IRENEUS, enz. Hier toe behoorde ook zijn Boek *Van de hoop der geloovigen*, hetwelk verloren is geraakt. Ja, in het aangehaalde Werk tegen MARCION, verhaalt hij, zonder voor de ſpotternij der Ketters te vreezen, dat, geduurende eenen veldtogt van SEVERUS, in *Judeë*, zelfs van Heidenen, eene Stad, veertig dagen lang, van den Hemel nederhangende, gezien is, als een voorbeeld van dit nieuw *Jeruſalem*.

Vrijheid van Godsdienſtoefening.

Ten beſluite kan ik niet afzijn, een zeer merkwaardig gezegde van dezen Kerkvader hier bij te voegen, hetwelk te wenſchen ware, dat de Chriſtenen, en alle menſchen, ten allen tijde, hadden opgevolgd, omtrent de vrijheid van Godsdienſt-oefening. „ Ziet toe," dus ſpreekt hij de Heidenen aan, (†) „ dat dit veel meer den naam van Ongodsdienſtigheid verdient, als men de vrijheid van „ Godsdienſt ontneemt, en de keuze van eene „ Godheid verbiedt, zoodat het mij niet geöorloofd „ zij,

(*) *Libr.* III. *adv. Marc.*

(†) *Apologet. C.* 24.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ zij, te dienen, wien ik wil, maar ik gedwongen „ worde, te dienen, wien ik niet wil. Niemand, „ zelfs geen mensch, zou van eenen onwilligen be„ geeren gedient te worden." Eene waarheid, die van alle onderdrukte gezindten, in alle eeuwen, gepredikt, maar, wanneer zij de overhand verkregen, veeläl, te weinig onthouden en betracht is!

Woorden en ſpreekwijzen van TERTULLIANUS bij de Weſterſche Kerk in gebruik gebracht.

Zoo groot is het aanzien van TERTULLIANUS, bij de Weſterſche Kerk, in welke hij de eerſte Latijnſche Schrijver geweest is, niettegenſtaande zijnen overgang tot de *Montanisten*, ſteeds gebleven, dat dezelve vele woorden en ſpreekwijzen, door hem gebruikt, overgenomen en behouden heeft. Wij hebben daar van de voorbeelden gezien, in de woorden *trinitas*, hetwelk men *Drievuldigheid* heeft vertaald, *unitas*, eenheid, *ſubſtantia*, wezen, *perſona*, perſoon. Velen ontleende hij uit het Oude Testament, en den Godsdienst der *Israëliten*, gelijk wij gezien hebben, in de woorden, *Clerus*, *Laicus*, *oblatio*, *hostia*, (offerände,) enz., maar voornaamlijk verſchaft de krijgsſtaat hem gelegenheid, tot het uitvinden van vele woorden en ſpreekwijzen, bijzonder in zijn Werk *De corona militis*, dewijl hij den *geloovigen*, die den ſoldatenſtand in de wereld niet volgt, echter als een' geestelijk krijgsknecht van CHRISTUS beſchouwt, die onder de banier van JESUS ſtrijdt. Van hier, dat hij de gebeden en vasten-uuren der Christenen, *Stationes*, (wachten, posten,) noemt; hunne geloofsbelijdenis met de leuze en het wachtwoord, *Sijmbolum*, vergelijkt, en de gewigtigſte plegtigheden

Digitized by Google

den van den Godsdienst met den krijgseed der ſoldaaten, *Sacramentum*, welk woord TERTULLIANUS wel bijzonder toepast, op den Doop en het Heilig Avondmaal, als bij welke zich de Christenen, alerplegtigtst, aan hunnen eenigen Heer en Leidsman verbonden, om tegen alle vijänden van zijn geloof te ſtrijden; maar welk woord hij ook anders in eenen meer algemeenen zin neemt, van alle leerſtukken des Christendoms, inzonderheid van de Verborgenheden, van de Heilige Schrift, van Kerkplegtigheden, en in 't gemeen, van allerleië ſoort van Kerkelijke inrichtingen; doch hier in was hem de oude Latijnſche Overzetting des Bijbels reeds voorgegaan. Zoodanige nieuwe en leenſpreukige woorden en benamingen, wier zin en bedoeling niet zelden vrij duister en onbepaald is, konden niet misſen, gelijk ook, in de daad, bij de uitkomst bevestigd is geworden, veelvuldige aanleiding, of tot twisten en haairklooverijën, of tot misvormingen van meer dan ééne natuur, te geven.

Zedekunde der Kerkvaderen.

Alhoewel TERTULLIANUS, zoo min als iemand der vorige Kerkvaderen, de Christelijke Zedeleere opzetlijk in derzelver geheelen omvang en ſamenhang behandeld heeft, nogthans hebben verſcheiden onderwerpen in zijne ſchriften regelrecht betrekking tot voorname gedeelten der zedeleere; de voorſchriften van pligten, welke hij, bij die gelegenheden, aan de Christenen geeft, zijn, overëenkomſtig zijne geäartheid, en zijne begrippen, vooräl na zijnen overgang tot de *Montanisten*, ſtreng, overdreven, en dikwijls onbeſtaanbaar met 's menſchen natuurlijke,

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

ke, maatschappelijke, en burgerlijke betrekkingen. Dus verwerpt hij een tweede huwelijk, de krijgsmansstand, den eed, de lijfstraffen, alle vermaken en uitspanningen, enz. In het gemeen kan men hetzelfde bijkans van de zedeleere der oude Kerkvaderen zeggen, verscheiden van welke een afgezonderd, moeilijk, en treurig leven, als een middel ter aankweeking van Godzaligheid, en nadere verkeering met God, aanprezen; uit zoodanige begrippen had de levenswijze der *Askeeten* haren oorsprong genomen (*), en zij werden de bronnen van vele buitenspoorige gevoelens, omtrent de zedelijke pligten van den Godsdienst, in volgende tijden, van het Munniken- en Kluizenaars leven. enz. Om deze voorschriften aan te dringen, gebruikten de oude Kerkvaders, gelijk ook TERTULLIANUS, dikwijls gronden en redenen, die ver gezocht en leenspreukig waren, vaak in woorden en klanken bestonden, en wel eenigen schijn, maar geene wezenlijkheid, hadden, welke den toets kon doorstaan.

Niettegenstaande deze gebreken, is 'er echter geene reden, om op deze anders waardige mannen, in dit opzicht, al te laag te vallen. Zij hebben toch, in hunne schriften, zeer veel goeds, tot opwekking van Godsdienst en deugd, zij leggen het gezag der zedeleere van JESUS en de Apostelen altijd ten grond, daar aan willen zij hunne voorschriften getoetst hebben, dewijl zij ze daar uit, op hunne wijze, zoeken te betogen. Men moet ook behoedzaam zijn, dat men hun-

(*) Zie boven *Bladz.* 171. volgg.

hunne begrippen niet houde voor de begrippen van alle Christenen; men hield zich over het algemeen eenvouwig aan de voorſchriften des Bijbels, ten opzichte der zedelijke pligten, en met betrekking tot uitwendige plegtigheden van den Godsdienst, maakte elke Gemeente gebruik van hare vrijheid.

Verders moet men, ten aanzien van de gebreken dezer Kerkvaderen, in het zedekundige, vele veröntſchuldigingen, ontleend uit hunne omſtandigheden, toelaten. Dus moet men veel aan de zwaarmoedige geäartheid van TERTULLIANUS en aan zijne daar uit gevolgde overhelling tot de *Montanisterij* inſchikken; men moet acht geven, dat de Kerkvaders geen geleidelijk ſamenſtel van zedeleere hebben vervaardigd; maar dat wij van hun alleenlijk vermaningen, verweerſchriften, en wederleggingen hebben; in den ijver, om de Christenen tot de najaaging der volmaaktheid, en het vermijden van alle gemeenſchap met de Heidenſche Afgoderijën en Bijgelovigheden, op te ſpooren, in de drift van het verdedigen van de goede zaak van het Christendom, en derzelver voortreflijkheid boven het Heidendom, en bijzonder in het vuur van den twist tegen de ongerijmdheden der dwaalleeräaren, bijzonder der Gnostieken, is het niet te verwonderen, dat hun vele dingen zijn ontvallen, die zij, buiten deze en dergelijke omſtandigheden, bij eene bedaarde en opzetlijke overweging van de zedeleere van JESUS en de Apostelen, zouden vermijd hebben.

Deze aanmerkingen behooren onze beöordeeling over de zedeleere dezer Kerkvaderen te leiden, en wij

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

wij zullen hen zoo min geheel verächtelijk rekenen, als wij hunne zedeleere tot een voorbeeld en model van eene goede en volkomene Christelijke zedeleere zullen aannemen. (*)

MINUCIUS FELIX.

Omtrent dezen zelfden tijd, verdedigde ook MINUCIUS FELIX het Christendom ſchriftelijk tegen het Heidendom, in een Geſprek, aan hetwelk hij den naam *Octavius* geeft. De volle naam van dezen Christen-Schrijver was MARCUS MINUCIUS, men houdt hem insgelijks voor eenen *Afrikaan*, om zijnen ſchrijfſtijl, als ook, omdat hij FRONTO van *Cirta*, eene Stad van *Numidië*, den *zijnen*, of zijnen landgenoot, noemt; ſommigen maken hem ouder dan TERTULLIANUS, en ſtellen zijnen leeftijd onder de regering der ANTONINUSSEN, gelijktijdig met ATHENAGORAS, terwijl anderen gelooven, dat hij eenigzins jonger dan TERTULLIANUS zij, en dat hij deszelfs *veräntwoordingsgeſchrift* gelezen, en zich ten voorbeeld van navolging geſteld hebbe, plaatzende hem omtrent het jaar 220. Indien FRONTO, van wien hij melding maakt, gehouden moet worden voor dien redenaar, welke de onderwijzer geweest is van Keizer ANTONINUS *den Wijsgeer* (†), zal het

(*) Het verwaarlozen dezer aanmerkingen heeft te veel invloed gehad, op hen, die de zedeleere der Kerkvaderen alleen van hare zwakke zijde hebben beſchouwd, gelijk JOH. BARBEYRAC, maar ook op hen, die alles, wat zij daar omtrent geſchreven hebben, gezocht hebben te verdedigen of te ontſchuldigen.

(†) Boven. *Bladz.* 143.

Digitized by Google

het zeker genoeg zijn, dat hij op het einde van de tweede, en in het begin der derde eeuw, geleefd hebbe, zonder dat wij echter met zekerheid het bovengemelde verſchil kunnen bepaalen. Hoe het zij, uit LACTANTIUS en HIËRONYMUS weten wij, dat hij, in zijnen vroegeren leeftijd, een Heiden zijnde, te *Rome*, de Rechtsgeleerdheid heeft geöefend, en het beroep van *Advokaat* heeft waargenomen, hetwelk hij, Christen geworden zijnde, nog eenigen tijd ſchijnt aangehouden te hebben. Volgends HIËRONYMUS ging 'er, onder zijnen naam, nog een Boek, *de Fato*, *vel contra Mathematicos*, (over het noodlot, of tegen de ſtarrenwichelaars,) doch hetwelk hem ten onrechte ſcheen toegeſchreven te worden.

In het bovengemelde geſprek, hetwelk hij onderſtelt, te *Ostia*, niet ver van *Rome*, gehouden te zijn, verdedigt OCTAVIUS JANUARIUS, een vriend van MINUCIUS, te vooren een ſtreng richter tegen de Christenen, thans zelve een Christen, hunne zaak en Godsdienst, tegen den Heiden CAECILIUS NATALIS, in tegenwoordigheid van MINUCIUS, met die kracht en dat gevolg, dat CÆCILIUS zich, bij ſlot, overwonnen belijdt, maar zich zelven te gelijk geluk wenscht, dat hij de dwaling overwonnen heeft. De geheele Samenſpraak is, in eenen vrij zuiveren en vloejenden ſtijl, met veel levendigheid en vuur geſchreven, en heeft zoo veel overëenkomst met het verweerſchrift van TERTULLIANUS, wat de orde en ſchikking des inhouds betreft, dat velen daar uit beſloten hebben, dat MINUCIUS dezen laatſten daar in zich ten voorbeeld van navolging gehad hebbe. Uit hoofde van deze over-

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

eenſtemming, zal het mij nodig zijn, eenige bijzondere plaatzen uit dit geſprek aan te halen, dan alleen deze weinige: Behalven de lasteringen der Heidenen, die wij ook bij TERTULLIANUS ontmoet hebben, worden de Christenen door CÆCILIUS bezwaard, met een vermoeden, als of zij de ſchaamdeelen van hunnen Bisſchop en Priester vereerden, (*) hetwelk geen' anderen grond had, dan, omdat de Heidenen zagen, dat de Boetelingen zich aan de voeten van de Opzieners der Kerk nederwierpen, en hunne knieen omhelsden, om vergeving van hunne zonden te verwerven.

Omtrent de leere der Christenen, verdient de volgende plaats opgemerkt te worden. (†) CÆCILIUS de Heiden zegt daar: „ Door deze dwaling," (de opſtanding des ligchaams uit de dooden,) „ bedro-
„ gen, beloven zij zich zelven, als rechtvaardigen,
„ ook een eeuwig leven na de dood; maar voor-
„ ſpellen aan alle anderen, als onrechtvaardigen,
„ eene *eeuwige* ſtraffe. — Alhoewel ik al toeſtond,
„ dat zij rechtvaardigen waren, echter ſchrijft het
„ gevoelen der meesten, hetwelk ook gijlieden toe-
„ ſtemt, de ſchuld of onſchuld aan het *noodlot* toe.
„ Want, gelijk anderen, alles wat wij doen, aan
„ het *noodlot*, zoo ſchrijft gijlieden alles aan *God*
„ toe. Dus begeert gij voor uwe gezindte geene
„ *vrijwillige*, maar *uitverkozen* menſchen; en ver-
„ dicht u eenen onbillijken Richter, die in de men-
„ ſchen

(*) *Pag.* 94.

(†) *Cap.* XI. *pag.* 112. enz.

„ schen hun *noodlot*, maar niet hunnen *wil*, straft." Uit deze woorden mogen wij besluiten, dat niet, gelijk velen meenen, AUGUSTINUS de eerste onder de Christenen geweest is, die, gelijk men zich uitdrukt, een misverstand van de woorden, *verkiezen*, *uitverkozenen*, enz., in de Heilige Schrift voorkomende, ingevoerd, of daar toe aanleiding gegeven hebbe. De Christenen geloofden echter geen *blind noodlot*, zij erkenden de *vrijheid* van den mensch, doch tevens zijne afhanglijkheid van God. Tot de vereffening van deze twee zaken, besteedden de Leeraars der Kerk hunnen vlijt, en dit niet op één en dezelfde wijze, terwijl zij echter het één zoo wel als het ander beweerden. Zie hier, hoe OCTAVIUS de Christen, bij onzen MINUCIUS, de zwarigheid tracht weg te nemen: (*) „ Niemand moet ook uit het „ noodlot troost ontleenen, of daar mede de uit„ komst ontschuldigen; 'er zij een *lot* van het for„ tuin, evenwel de ziel is *vrij:* dus worden de „ daaden des menschen, maar niet zijne waardig„ heid beoordeeld. Want wat is het *noodlot* (*fatum*) „ anders, dan het geen God van elk onzer *gespro„ ken heeft?* (*fatus est?*) welke, daar hij de stoffe „ te vooren kan weten, ook de *lotgevallen* naar elks „ *verdiensten* en *hoedanigheden* bepaalt. Dus wordt „ in ons niet onze geboortestond (*genitura*,) maar „ de natuur van onzen aart en imborst, gestraft."

Langen tijd, was dit geschrift van MINUCIUS voor het achtste Boek van het Werk van ARNOBIUS tegen de

(*) *Cap.* 36. *pag.* 365.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

de Heidenen gehouden, en als zoodanig bij hetzelve gevoegd, tot dat FR. BALDUINUS den waaren Schrijver ontdekte, waarna het meermalen afzonderlijk gedrukt en uitgegeven is geworden. ——

Ten tijde van TERTULLIANUS, onder ZEPHYRINUS, Bisſchop van *Rome*, (*) bloeide ook CAJUS, of GAJUS, Ouderling der Gemeente te *Rome*, een geleerd man, doch van wiens ſchriften wij niets over hebben, behalven eenige uittrekzels bij EUSEBIUS, HIËRONYMUS (†), en FOTIUS (§). EUSEBIUS gewaagt van één zijner Werken, zijnde een geſprek met PROCLUS of PROCULUS, éénen voornamen *Montanist*, meermalen. FOTIUS noemt, inzonderheid, zijn Werk *tegen* PLATO, of *over de geheele Schepping*, benevens een ander *tegen de Artemoniten*, en nog één *het kleine Doolhof* genoemd. Deze CAJUS verzette zich ten ſterkſten tegen de verwachting, welke zeer vele Christenen zich maakten, van een duizendjarig Rijk van CHRISTUS op deze aarde, zoo ſterk zelfs, dat men meent, dat hij de Openbaring van JOÄNNES, als dit gevoelen te zeer begunſtigende, niet aan dezen Apostel, maar aan den Ketter CERINTHUS, hebbe toegeſchreven. (**) — Zekerer is het, dat hij den Brief aan de *Hebreën*, niet voor

CAJUS, of GAJUS, ouderling te Rome, verzet zich tegen het gevoelen van het duizendjarig Rijk.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* II. 25.

(†) *Catal. SS. Eccles. C.* 59.

(§) *Biblioth. Cod.* 48.

(**) Men beſluit dit uit EUSEB. *Hist. Eccles.* III. 28. doch men leze, het geen daar omtrent gezegd is in het 1. *Deel*, *Bladz.* 311.

Digitized by Google

voor eenen Brief van den Apostel PAULUS erkende (*), in welk gevoelen nog vele Christenen, ten tijde van EUSEBIUS, ſtonden, en de geheele Gemeente van *Rome*, ten tijde van HIËRONYMUS, volgends deszelfs bericht.

Men heeft nog een Latijnsch Brokſtuk over den Canon der H. Schrift, (*Fragmentum de Canone Sacrarum Scripturarum*,) door MURATORI (†) het eerst uitgegeven, en door D. STOSCH (§) herhaald, aan CAJUS toegeſchreven, welk brokſtuk ten minſten tot de derde eeuw behoort. In hetzelve worden de Brief aan de *Hebreën*, de Brieven van PETRUS, JAKOBUS, en de derde van JOÄNNES, niet onder de Apostolifche Schriften geteld, maar daar tegen het *Boek der Wijsheid*, en eene *Openbaring van* PETRUS, onder de Heil. Schriften aangenomen. Waar uit men befluiten mag, het geen wij reeds meermalen hebben aangemerkt, dat de Christenen alle vrijheid oefenden in hun oordeel over de Heil. Schriften, waar door de echtheid van zulken, omtrent welken zij algemeen overëenſtemden, te meer boven allen twijfel verheven is.

Ondertusſchen hield de vervolging tegen de Christen weder, voor eenigen tijd, op, met de dood van den Keizer SEVERUS. Deze Vorst, in het jaar 211 overleden zijnde, had zijne beide Zoonen CARACALLA en GETA, bij JULIA DOMNA, tot zijne op-

Dood van SEVERUS. zijn Zoon CARACALLA, volgthem op, en

(*) EUSEB. VI. 20.

(†) *Antiquitt. Ital. medii ævi Tom.* III. *p.* 84. *ſq.*

(§) *De Canone N. T. p.* 181. *ſqq.*

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

opvolgers. Doch, de ongelijke imborst dezer jongelingen, van welken GETA zeer zachtmoedig en goedäartig, maar CARACALLA onbeſchoft en wreed was, kon niet dulden, dat zij langen tijd ſamen regeerden. Het volgende jaar reeds vermoordde de laatstgemelde zijnen Broeder GETA, op den ſchoot hunner Moeder, tot wie hij den toevlucht genomen had; voorts liet hij alle de vrienden en bedienden van zijnen Broeder van kant helpen, en zelfs den vermaarden Rechtsgeleerden PAPINIANUS ter dood brengen, omdat deze deugdzame man den Broedermoord niet kon of wilde goedkeuren. Hij regeerde, vervolgends, als een volſlagen dwingeland, 6 jaaren, tot hij in het jaar 217, door eenige ſaamgezworenen, aan wier hoofd OPILIUS MACRINUS, bevelhebber der lijfwacht, zich bevond, vermoord werd. Deze wreedäart had, in zijne kindsheid, eene Christinne tot voedſter gehad, en was, gelijk TERTULLIANUS (*) zich uitdrukt, *met Christelijke melk opgevoed*; hoe weinig invloed dit ook op zijne zeden en geäartheid mogt hebben, evenwel liet hij de Christenen ongeſtoord bij hunnen Godsdienst, en deed niet alleen de vervolging tegen hen ophouden, maar ook werden de gebannenen terug geroepen. ——

vermoort zijnen Broeder.

MACRINUS Keizer.

MACRINUS, zijn moordenaar, die na hem den troon beklom, werd, reeds in het volgende jaar, door een oproer der ſoldaten omgebracht, terwijl hij zich in het Oosten bevond, waar hij eenen ſchandelijken vrede met de *Perſen* geſloten had. Dit op-

(*) *Ad Scapul. C.* 4.

oproer was berokkend, door de listen van MESA, de Zuster der oude Keizerin, JULIA DOMNA, SEVERUS Gemaalin.

Deze Vorstin had twee Kleinzoonen, uit hare twee Dochters, AURELIUS ANTONINUS HELIOGABALUS, of liever ELAGABAL, VARIUS, en MARCUS AURELIUS ALEXANDER. De eerſte voerde den naam naar den Afgod ELAGABAL, onder welken naam de Zon door de *Syriërs* werd aangebeden, en in wiens Tempel hij het Prieſterſchap bekleedde. Zijne Grootmoeder wist het zoodanig te beſteeken, dat MACRINUS door de ſoldaten vermoord, en deze haar Kleinzoon tot Keizer uitgeroepen werd. Hij was niet meer dan veertien jaaren oud, en bezat den troon niet langer dan drie jaaren en negen maanden, maar heeft zich, in dien tijd, als den ſnoodſten van alle dwingelanden, niet alleen door wellust, liederlijk gedrag, en verkwisting, maar ook door dwaasheid en wreedheid, berucht gemaakt. De Christenen hadden echter, onder zijne regeering, rust. Alleen lezen wij bij LAMPRIDIUS (*), dat hij, geen' anderen God, dan dien, wiens Priester hij geweest was, te *Rome* gedient willende hebben, ook bedacht zal geweest zijn, om den Godsdienst der Jooden, Samaritanen en Christenen daar mede te verëenigen, opdat de Priesters van zijnen God ELAGABAL de geheimen van alle eeredienſten bezitten zouden. Doch, de nadeelige gevolgen, welke dit ontwerp voor de Christenen zou kun-

ANTONINUS HELIOGABALUS.

(*) *In vita C.* 3. *Hist. Aug. SS. Ton.* I. *pag.* 756.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. jaar 193. tot 235.

kunnen gehad hebben, werden gelukkig voorgekomen, door zijnen dood, in het jaar 222, worden hij, te gelijk met zijne Moeder, omgebracht, zijn lijk in het openbaar riool geworpen, en van daar met een' haak naa den Tijber gesleept, hebbende dus een einde, zoodanig leven waardig.

ALEXANDER SEVERUS begunstigt de Christenen.

Zijn Moeders Zusters Zoon, of zijn Neef, ALEXANDER SEVERUS, insgelijks een jongeling van veertien jaaren, maar van eenen zachtaardigen en deugdzamen imborst, dien HELIOGABALUS, reeds in het voorgaande jaar, CÆSAR, of vermoedelijken opvolger in het rijk, verklaard had, volgde hem op, onder de voogdije zijner Moeder, JULIA MAMMEA, wel eene eerzuchtige en gierige, maar tevens schrandere, en over het geheel vrij deugdgezinde vorstin, die de jeugd van haren Zoon naauwkeurig gadesloeg, en hem voor vleijërs en verleiders bewaarde. EUSEBIUS (*) noemt haar eene zeer Godvruchtige en deugdzame matrone, waar mede ook HIËRONYMUS instemt (†); ook verhaalt EUSEBIUS daar, dat zij, zich te *Antiöchië* bevindende, den Kerkleeraar ORIGENES, die toen den algemeenen roem had van geleerdheid in Godlijke zaken en wetenschappen, bij zich ontboden, en met hem over den Godsdienst der Christenen gesproken heeft. Laater Schrijvers, en onder deze OROSIUS (§), noemen haar zelfs eene *Chris-*

(*) *Hist. Eccles.* VI. 21.
(†) *De viris Illustr. C.* 54.
(§) *Hist. Libr.* VII. *C.* 19.

Christinne, hetwelk nogthans niet blijkt, ſchoon EUSEBIUS (*) verzekert, dat *zeer velen* van het Keizerlijk Huis of de Hofbedienden van ALEXANDER SEVERUS *gelovigen*, dat is, Christenen, geweest zijn. (†) Hoe het zij, ALEXANDER, de goede raadgevingen zijner Moeder opvolgende, en door de kundigheden van bekwame en in het recht ervaren mannen, ULPIANUS, POMPONIUS, CELSUS, MODESTINUS, PAULLUS, PROCULUS, en VENULEUS, ondersteund, heeft den lof van eenen goeden Vorst verworven. Lieftalig en minzaam, was hij de vriend zijner onderdanen, en een ſtreng handhaver van het recht, ook, als het nodig was, een wakker oorlogsman. Als ARTAXERXES, in zijnen tijd, het rijk der *Parthen* vernietigd, en dat der *Perſen* weder herſteld hebbende, hetzelve tot de oude grenzen van het eerſte *Perſiſche* Rijk, dat is, tot den *Archipel*, meende uit te breiden, voerde hij tegen denzelven den oorlog zoo gelukkig, dat hij hem, gelijk de meeste Schrijvers berichten, in eenen beſliſſenden veldſlag overwon, ten minſten noodzaakte, van zijne oogmerken af te zien. Hij was de eerſte Keizer, die openlijk hoogachting voor JESUS CHRISTUS, en genegenheid jegens de *Christenen*, betoonde. Volgends het verhaal van LAMPRIDIUS (§), had hij in zijn

(*) *Hist. Eccles.* VI. 28.

(†) Vergelijk MOSHEIM, *Nodige Opheldering*, III. *Deel*, *Bladz.* 1. enz.

(§) *Vit. Alex. C.* 29. *pag.* 930. *Tom.* II. *Hist. Aug. SS.*

Digitized by Google

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

zijn *Lararium*, (Hofkapelle), waar hij, elken morgen, zijnen Godsdienst verrichtte, onder de vergode Vorsten, de beste uitverkozenen, en heilige zielen, ook APOLLONIUS, en gelijk een Schrijver van dien tijd zeide, CHRISTUS, ABRAHAM, en ORPEUS, en dergelijke Goden, benevens de beeldenisſen zijner voorouderen: Elders verhaalt (*) die zelfde Schrijver, dat hij, „eenen Tempel ter eere van CHRISTUS „heeft willen ſtichten, en hem onder de Goden „plaatzen, gelijk ADRIANUS insgelijks voornemens „was geweest." (†) Men kan hier uit echter niet meer bewijzen, dan dat hij CHRISTUS voor een' groot achtbaar man gehouden, en nevens andere groote mannen verëerd hebbe. Zoodanige hoogachting voor CHRISTUS was beſtaanbaar met de nieuwe Platoniſche Wijsgeerte, gelijk wij hier voor gezien hebben, zoo als misſchien het ontbieden van ORIGENES, door 's Keizers Moeder, boven gemeld, ook meer betrekking had tot de Wijsgeerte, dan wel bepaaldelijk tot den Christelijken Godsdienst. De geleerde PAULUS ERNESTUS JABLONSKI heeft in eene opzetlijke verhandeling (§) beweerd, dat ALEXANDER een Christen geweest, en zelfs gedoopt is, doch in het geheim, en door eenen Leeraar uit den aanhang der *Gnostieken*. Doch, zijn eenigſte ſchijnbaar

(*) *In Vit. Sev. C.* 43. *Tom.* I. *H. A. SS. p.* 993.

(†) Zie boven *Bladz.* 71.

(§) *Comment. de Alexandro Severo Christianorum Sacris per Gnosticos initiato* in de *Miſcell. Lips. nov. Tom.* IV. *P.* I. *p.* 56-94.

Digitized by Google

baar bewijs voor deze mening ligt in een oud edelgesteente, op hetwelk het naamsteken van CHRISTUS gezien wordt, met dit bijschrift. *Sal. don. Alex. fil. Ma. luce*, welke letters hij dus leest: *Salus donata Alexandro filio Mammeæ, luce*, en vertaalt: *Het heil, aan Alexander, den Zoon van Mammea, geschonken, door het licht.* Indedaad, een zwak bewijs! Immers, wie twijfelt, of men kan deze afgebroken woorden, op meer dan ééne wijze, invullen? Ook zou men, indien de Keizer ALEXANDER gemeend was, eenige blijk hier van, door het Woord *Imp.* of *Imperator*, enz. verwacht hebben. Zelfs toont het gedrag van ALEXANDER, omtrent de Christenen, wel zijne zachtzinnigheid, en genegenheid jegens hen, en zijnen eerbied voor hunnen Godsdienst en zedenleere, maar tevens vrij duidelijk, dat hij geen Christen geweest is. Hier toe behoort het volgende. „ Hij heeft de *Jooden* bij hunne voorrechten behouden: en de *Christenen* geduld." (*) Hij begunstigde, derhalven, den *Jooden* meer dan den *Christenen*, aan welke hij geene voorrechten toekende. „ Wanneer hij ten oogmerk had, land-
„ voogden aan de wingewesten te geven, of bestuu-
„ rers aan te stellen, deed hij derzelver namen aan-
„ plakken, het volk vermanende, dat, zo iemand
„ eenige beschuldiging tegen hen had, hij die te
„ voorschijn brengen en bewijzen zou — zeggen-
„ de, dat, daar de *Christenen* en *Jooden* dit dee-
„ den,

(*) LAMPRID. *Vit. Sev. C.* 22. *p.* 914.

II BOEK VI Hoofdſt. na C. G. Jaar 193. tot 235.

„ den, ten opzichte van de zoodanigen, die Prieſters zouden worden, dit niet min behoorde te geſchieden, omtrent de beſtuurers der Landſchappen, „ aan welke de goederen en het leven der menſchen „ werden toebetrouwd." (*) Hier mede keurde hij wel deze gewoonte der *Jooden* en *Christenen* goed, en navolgenswaardig, maar gaf tevens geene blijk, dat hij den Godsdienst van de ééne of anderen was toegedaan. „ Hij vond zoo veel ſmaaks in de Spreuk, die hij „ van ſommige Jooden of Christenen gehoord had: „ *Het geen gij niet wilt, dat u geſchiede, doet* „ *dat niet aan een' ander*," dat hij ze door den openbaren uitroeper liet roepen, als hij iemand beſtraffen wilde, en ze tot een opſchrift in zijn Paleis, en op andere openbare gebouwen, plaatſte. (†) Doch zelfs vijanden der *Christenen* hebben de voortreflijkheid van de zedenleere van het *Euängelie* erkend en bewonderd. Eindelijk, het volgende was eene blijk van zijne achting voor den Godsdienst in het gemeen, en niet zoo zeer voor dien der Christenen in 't bijzonder, dat hij, „ toen de Christenen zekere plaats, „ die eene gemeene plaats geweest was, ten gebruik „ genomen hadden, en de kroeghouders, die gaarkeukens hielden, daar tegen inbrachten, dat die „ plaats hun toebehoorde, daar op antwoordde, dat „ het beter ware, dat *God* daar, op welke wijze dan „ ook, gedient, dan dat dezelve aan de kroeghou-

„ ders

(*) LAMPRID. *C.* 41. *p.* 997.

(†) LAMPRID. *C.* 51. *p.* 1007.

„ ders overgelaten werd." (*) Hoe het zij, de Christenen genoten ſtille rust, geduurende de regeering van dezen goedaartigen Vorst. Ook is het geheel niet waarſchijnlijk, dat die DOMITIUS, de rechtsgeleerde, van wien LACTANTIUS (†) verhaalt, dat hij, in zijne Boeken over de pligten van eenen *Proconſul*, zeven harde bevelen van onderſcheiden Vorsten tegen de Christenen verzameld hebbe, om te toonen, welke ſtraffen men de genen behoorde aan te doen, die zich beleden, verëerers van God te zijn, dezelfde zou zijn, met den uitmuntenden Rechtsgeleerden DOMITIUS ULPIANUS, die onder ALEXANDER gebloeid heeft, en één zijner geheimraden geweest is, ten minſten, men verneemt niet, dat deze poging, om de Christenen te benadeelen, zo zij al tot dezen tijd behoorde, eenig gevolg gehad hebbe. Even min blijkt het met zekerheid, dat de gemelde ULPIANUS de Christenen bedoelt, wanneer hij ſchrijft, (§) dat een geneesheer geen recht heeft, om gerechtelijk beloning te vorderen, *indien hij met betovering, met vervloeking, of, om het gemeene woord der bedriegers te gebruiken, met bezweeringen heeft omgegaan, (ſi exorcizavit.)* Dewijl toch de Christenen, in hunne *bezwering* of *duivelbanning*, geen geldvoordeel zochten, maar zulks voor *bedriegers* overlieten.

Der-

(*) Men vergelijke MOSHEIM, *Nod. Opheld.* III. *Deel Bladz.* 5. volgg. (†) *Div. inſtit. L.* V. *C.* 11.

(§) *Leg.* I. §. 3. *Dig. de extraord. cognit. Libr. L. Tit.* 13.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

Dertien jaaren en tien dagen had ALEXANDER SEVERUS, deze begunſtiger der Chriſtenen, geregeerd, toen hij, zich op eenen krijgstogt tegen de *Germanen* bevindende, met zijne Moeder, door de ſoldaten, die zijne ſtrenge krijgstucht niet verdragen konden, en opgeſtookt waren door MAXIMINUS, in het jaar 235, is vermoord geworden, wordende MAXIMINUS door de ſoldaten in zijne plaats tot Keizer uitgeroepen.

ALEXANDER wordt vermoord.

In het hier bovengemeld bericht, dat de Chriſtenen eene gemeene plaats in gebruik genomen hadden, moet men, volgends de omſtandigheden, denken, aan een gebouw, ter verrichting van hunnen Godsdienst, hetwelk de Christenen op de gemelde plaats hebben opgericht. De Christenen hadden, van eerſten af, geene openbare gebouwen, ter viering van hunnen Godsdienst, zij kwamen bijëen in bijzondere huizen, en ſchikten zich naar de tijdsömſtandigheden, omtrent de plaats hunner ſamenkomst, geleerd zijnde, dat men God, op alle plaatzen, kan en mag aanbidden. In tijden van vervolgingen, dienden bosſchen en velden, zelfs holen en ſpelonken, graven, openbare begraafplaatzen, gelijk de *Catacomben* te *Rome*, hun dikwijls, om daar, voor hunne vijänden verborgen, vóór het aanbreken van den dag, of bij nacht, bijëen te komen. Toen het getal der Christenen meer en meer aanwies, bracht de aart der zaak mede, wanneer ſlechts de tijden zulks toelieten, dat men ruimer gebouwen verkoos, welke tot een beſtendig gebruik dienen konden. Deze noemde men *Vergaderplaatzen*, (Εκκλησιαι.) hetwelk

Kerken der Chriſtenen.

welk bij de Grieken de Volksvergadering betekende, en dus ook bij de Christenen voor de *Gemeente* zelve, maar ook voor de plaats, waar zij vergaderde, gebruikt werd. Deze waren zeer eenvouwige gebouwen, die men ook *Bedehuizen*, (Ευκληρια, προσευκτηρια,) en *Huizen des Heeren*, (*Dominica*, Κυριακα, van waar ons woord *Kerk*,) noemde, zonder eenigen ſieraad, zoodat de Christenen van de Heidenen beſchuldigd werden, dat zij geene *Tempels* noch *Altaaren* hadden. De houten tafel, op welke het brood en wijn ſtond, dat de Christenen, ten dienſte van het Avondmaal, brachten, of *offerden*, heette nog niet, *Altaar*, maar de *Heilige tafel*. Meer kan men van deze Kerken niet zeggen, dan dat zoodanige gebouwen, aan welke de Christenen geene bijzondere heiligheid toeſchreven, bij gunſtige tijden, naar het aantal der Christenen, ſteeds vermenigvuldigden, wanneer zij zich nieuwe aanſchaften, waar van wij hier een voorbeeld hebben, terwijl wij ook lezen, hoe, bij de vervolging, die MAXIMINUS aanrichtte, deze hunne Kerken verwoest of geſloten werden. De geleerde MICHAËLIS meent wel (*), in het jaar 202, eene ſpoor ontdekt te hebben, dat de Christenen in *Syrië* toen reeds prachtiger gebouwen tot hunne Godsdienstverrichting zouden gehad hebben, gebouwd op de wijze van Tempels, verdeeld, gelijk nog in *Syrië* gewoonlijk is, in *Beit*, (het ligchaam der Kerk,) *Chorus*, (het Koor,) en *Haikal*, (het Heiligdom of het Altaar,) welk laatſte wat

(*) *Sijr. Chrestomath. p.* 49.

II BOEK VI Hoofdst. na C. G. Jaar 193. tot 235.

wat hooger was, dan de andere deelen, en in het welk de *Altaar* was geplaatst; omdat in eene *Kroniek van Edesfa* (*) verhaald wordt, dat bij eene overſtroming, in het jaar der *Seleuciden* 513, dat is, in het jaar 202, het water tot in het *Heiligdom der Kerk* gekomen zij; doch, behalven dat de onbekende Schrijver dezer *Kroniek* eerst in het midden der zesde eeuw geleefd heeft, zoo kan men zijne woorden vertalen, dat het water in het *Heiligdom*, dat is, het Kerkgebouw der *Gemeente* gekomen is, hetwelk, derhalven, even eenvouwig zal geweest zijn, als die gebouwen, waar van wij, bij de Westerſche Gemeenten, in dezen tijd, gemeld vinden. (†)

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Geſchiedenis der Christenen van de vervolging door Maximinus, *tot de vervolging door* Decius *en deszelfs dood.*

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Staat des

Na den dood van den goeden Keizer ALEXANDER SEVERUS, begon het Romeinſche Keizerrijk op zijnen grondſlag te waggelen. Tot hier toe aan de Romeinen bijna onbekende volken van het Noorden begonnen hetzelve, van alle kanten, te beſtoo-ken, en een voorſpel te geven van die groote om-

(*) Door ASSEMANI uitgegeven, *Biblioth. Orient. T.* I. *p.* 338. ſq.

(†) SCHRÖCK. *Kirch-Geſch.* IV. *Th. S.* 18.

omwentelingen, welke eene eeuw laater, door de verhuizingen dezer volken, in *Europa* werden te weeg gebracht. Inwendig werd de Staat geſchokt door verdeeldheid en burgertwist, van Keizers en Tegen-keizers, de meesten van welken ſlechts korten tijd regeerden, en genoegzaam allen door moord en geweld omkwamen. De Christenen, die omtrent twintig jaaren rust hadden mogen genieten, ondergingen thans weder op nieuw vervolging, hoewel dezelve van korten duur en niet algemeen was, zich meest bepaalende tot de geestelijken van ſommige Gemeenten, (*) en tot het ſloopen en verbranden van hunne Kerkgebouwen op ſommige plaatzen (†).

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Romeinſchen Rijks na ALEXANDERS dood.

MAXIMINUS, op wiens aanſtoken ALEXANDER, door de ſoldaaten, vermoord was, werd, terſtond daar op, door hen, tot Keizer uitgeroepen, in het jaar 235. Hij was een man van eene bijkans reusachtige grootte en geëvenredigde ſterkte, maar even woest en wreed van imborst, van geboorte een *Thraciër*, had hij een' *Goth*, tot Vader, eene *Alaanſche*, tot Moeder. Terwijl hij in perſoon den Oorlog tegen de *Germaanen*, of Duitſchers, voortzette, liet hij, allerwegen, maar bijzonder te *Rome*, door zijne bewindslieden, de vrienden, bedienden, en begunſtigers van den voorgaanden Keizer en deszelfs huis, op de geweldigſte wijze, vervolgen en ombrengen; dewijl zich nu, gelijk wij, in het voorige Hoofdſtuk, gezien hebben, vele Christenen onder het huisgezin van ALEXANDER bevonden, en de

MAXIMINUS vervolgt de Christenen.

(*) SULPIC. SEVER. *Hist. Sacr.* II. 32.

(†) ORIGENES *in Matth. Tractat.* XXVIII.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

de Christenen dezen Vorst, in 't gemeen, wegens zijne zachtheid jegens hen, waren toegedaan, ſtrekte zich zijn haat ook tegen hen uit, doch alleen tegen zulken van hunne Opzieners en Beſtuurers, de Biſſchoppen en Ouderlingen, die uitſtekende blijken van hunne gehechtheid aan de regeering van den voorgaanden Keizer gegeven hadden. (*) Men kan dit derhalven naauwlijks eene vervolging, om den Godsdienst, noemen, ook was zij niet algemeen, door het geheele Rijk, maar bepaalde zich tot *ſommige Gemeenten*; ook ontmoeten wij ſlechts weinige voorbeelden van Christen-Leeraaren, welke deze vervolging getroffen heeft. EUSEBIUS (†) maakt enkel gewag van AMBROSIUS en PROTOKTETUS, Ouderling van *Cæſarea*, welke door deze vervolging in geen gering gevaar gekomen zijn, en aan welke, als getrouwe belijders van JESUS, ORIGENES eene verhandeling *over het Martelaarſchap*, bij gelegenheid dezer vervolging opgeſteld, heeft opgedragen. Onder de Martelaren, wordt, onder anderen, de Biſſchop van *Rome*, PONTIANUS, geſteld, doch EUSEBIUS zegt, uitdruklijk, dat deze, onder de regeering van GORDIANUS, overleden is, zonder een woord van zijnen Martelaarsdood te ſpreken (§). Trouwens niets is meer met verdichtzelen overladen, dan de Geſchiedenis der Martelaren, waar van wij, bij deze gelegenheid, een ſprekend voorbeeld kunnen bijbrengen. Te weten, men verhaalt, dat, omtrent het jaar 236 of 237, zekere URSULA, eene Prinſes uit *Brittannië*, ver-

(*) EUSEB. *Hict. Eccles.* VI. 28.

(†) *L. C.* (§) *Libr.* VI. *C.* 29.

verzeld door elfduizend maagden, en vele Biſchoppen en andere voorname Heeren, eene bedevaart na *Rome* gedaan hebbende, op hare terugreize, bij *Keulen*, door de Heidenen zal omgebracht zijn. Dit verhaal is eerst in het midden der XIIde eeuw opgekomen, toen men de lijken dezer heilige jongvrouwen ontdekt zal hebben, blijkens de daar bij gevonden opſchriften, welke lijken te *Keulen* bewaard, en door wonderwerken vermaard zijn geworden, ook ontving de Heilige ELISABETH, eene abtdiſſe in het *Trierſche*, tot bevestiging van de waarheid der Geſchiedenis, hemelſche verſchijningen en openbaringen. Niets kan ongerijmder wezen, dan dit verhaal, het zij men op het getal der omgebrachte perſonen, het zij men op het ſtilzwijgen der waare Geſchiedenis, en op verſcheiden tijdrekenkundige ſtrijdigheden, acht geeft. Maar ook heeft de vlijt van verlichte mannen ons den oorſprong van deze geheele *Legende* ontdekt. Een ontdekt graf bevatte dit opſchrift: S. URSULA *et* XI. *M. V.* dit las men: S. URSULA *et* XI. *Mille Virgines*, (S. URSULA *en* XI *duizend maagden*,) daar men had moeten lezen: S. URSULA *et* XI *Martyres Virgines*, (S. URSULA *en* XI *martelaresſen*, *maagden*;) of liever zal, volgends anderen, het opſchrift geweest zijn. S. URSULA *et* UNDECIMILLA VIRGINES, (S. URSULA *en* UNDECIMILLA, *maagden*,) zijnde UNDECIMILLA een eigen naam, waar voor de bijziende onkunde gelezen heeft, UNDECIM MILLIA, (*elfduizend*). (*) Met

(*) SAL. DEYLING *Obſerv. Sacr. Libr.* I. *pag.* 144. die meer Schrijvers aanhaalt.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251

Met de vervolging van MAXIMINUS moet niet verward worden eene bijzondere plaatslijke vervolging, welke, ten dezen tijde, de Christenen in *Pontus* en *Kappadocië* trof; (*) deze ontſtond, gelijk dit voorheen meermalen had plaats gehad, bij gelegenheid eener aardbeving, welke in *Kappadocië* geheele Steden verwoeſtte, en die het gemeen aan den toorn der Goden tegen de Christenen toeſchreef; ook woedde deze vervolging niet alleen tegen de Geeſtelijken, maar tegen allen, die van dezen Godsdienſt belijdenis deeden, en de Stadhouder van *Kappadocië*, SERENIANUS, onderſteunde 's volks woedde, met alle geſtrengheid.

Veranderingen in het Romeinſche Rijk. De vervolging houdt op.

De vervolging, door MAXIMINUS aangericht, was echter van korten duur. De ingezetenen des Rijks, zijne wreedheid twee jaaren geduld hebbende, begonnen overäl tegen hem op te ſtaan. Te *Karthago*, in *Afrika*, werd de Stadhouder van dit gewest, GORDIANUS, met zijnen Zoon, tot Keizer uitgeroepen, in het jaar 237, doch de Zoon korten tijd daar na door de bevelhebbers van MAXIMINUS overwonnen en verſlagen zijnde, benam de oude GORDIANUS zich zelven, uit vertwijfeling, het leven. Te *Rome* verklaarde de Raad, ten zelfden tijd, MAXIMINUS, den troon onwaardig, en was zelfs bedacht, om de oude gemeenebestregeering te herſtellen,

(*) Van dezelve gewaagt ORIGENES *in Matth. Tract.* XXVIII. *p.* 857. *T.* III. *Opp. Ed.* DE LA RUE *Paris.* 1740. *fol.* en TERTULLIANUS in eenen Brief aan CYPRIANUS, (*in Epist. Cyprian. n.* 75.)

Digitized by Google

len, waar toe hij aan twintig van zijne leden het bewind overgaf, doch het volk en de ſoldaten de vrijheid niet kunnende verdragen, verkoos de Raad twee waardige mannen, om te ſamen het Rijk te regeeren, BALBINUS en MAXIMUS PUPIENUS, voegende, op begeerte des volks, bij hun nog, in dezelfde waardigheid, den jongen GORDIANUS, Kleinzoon van den bovengemelden Landvoogd van *Afrika*. MAXIMINUS, met zijn leger na *Italië* opgetrokken, om zich met geweld te handhaven, werd, te gelijk met zijnen Zoon van denzelfden naam, dien hij tot zijn' Medekeizer had aangenomen, terwijl hij *Aquileia* belegerde, in het jaar 238, door zijne eigene ſoldaten vermoord; welk lot echter, nog in hetzelfde jaar, ook den beiden waardigen mannen, BALBINUS en PUPIENUS, van de Hofſoldaten te *Rome*, omdat zij van den Raad en niet door hen verkozen, en omdat de ſoldaten aan de krijgstucht ontwend waren, te beurt viel. Dus bleef de jonge GORDIANUS alleen op den troon, een kind van dertien jaaren, die, door den raad van MISITHEUS, wiens dochter hij trouwde, beſtuurd, goede hoop van zich en zijne regeering beloofde, maar, wanneer hij, met denzelven naa het Oosten vertrokken, den oorlog voorſpoedig tegen de *Perſen* voerde, overleed MISITHEUS, het zij aan eene ziekte, of door de kunſtenarijën van FILIPPUS, door de ſoldaten vermoord, waar op deze tot bevelhebber der lijfwacht aangeſteld, GORDIANUS zelven, door dergelijke listen, in haat bij de ſoldaten bracht, door welke deze Vorst insgelijks van het leven beroofd werd, ſchoon FILIPPUS,

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

den Raad te *Rome*, door zijne brieven, wilde doen geloven, dat hij aan eene ziekte geſtorven was. Dit gebeurde in het jaar 244, het zesde jaar der regeering van den jongen GORDIANUS.

FILIPPUS Keizer. Of hij een Christen geweest is?

De moordenaar FILIPPUS, de *Arabiër* bijgenaamd, beſteeg, na GORDIANUS, den Keizerlijken troon. Hij bekleedde denzelven, hoe zeer hij dien langs eenen onbillijken weg beſtegen had, echter geduurende vijf jaaren, niet zonder roem. In het vierde jaar zijner regeering, vierde hij de eeuwſpelen te *Rome*, omdat die Stad nu 1000 jaaren, zedert hare ſtichting geſtaan had, met alle pracht, in het jaar 248.

Deze FILIPPUS is, door een aantal Schrijvers, voor den eerſten Keizer gehouden, die het Heidendom verlaten, en den Christelijken Godsdienst omhelsd zal hebben. (*) Terwijl echter anderen zulks ontkennen. MOSHEIM durfde dezen twist niet beſliſſen (†), ook ſpreekt VENEMA twijfelächtig, over denzelven (§). Zie hier, wat 'er van de zaak is. EUSEBIUS geeft ons (**) het volgende verhaal: „ Het gerucht zegt, dat deze Keizer (FILIPPUS), „ een *Christen* zijnde, ten tijde van de laatſte ge„ heele nachtwake van Paaſchen, (††) met de „ gunt-

(*) Men zie de Schrijvers aangehaald bij JO. ALB. FABRICIUS, *Lux. Salut. Euang. toti orbi exor. p.* 235.

(†) *Nod. Opheld.* III. *Deel*, *Bladz.* 18. *volgg.*

(§) *Hist. Eccles. Tom.* III. *p.* 760.

(**) *Hist. Eccles. Libr.* VI. *C.* 34.

(††) Men noemde deze Godsdienst-oefening, waar mede men den nacht vóór een' groot Feest met bidden en

„ gantſche menigte aan de gebeden wilde deelnemen;
„ maar dat de Opziener, of Biſſchop, te dier plaat-
„ ze, hem niet wilde toelaten binnen te komen,
„ vóórdat hij zijne zonden beleden, en zich ge-
„ plaatst had onder die genen, die, in misdaaden
„ vervallen, op de plaatze der boetdoening ſtaan.
„ Dat de Biſſchop, indien hij dit niet gedaan had,
„ hem nimmermeer zou toegelaten hebben, ter oor-
„ zake van zijne veelvuldige misdaaden; en dat de
„ Keizer bereidwillig gehoorzaamde, zijne rechtäarte
„ en godvruchtige geſteltenis, ten opzichte der vre-
„ ze Gods, door zijne werken toonende." Op dit getuigenis van EUSEBIUS, komt hier eigenlijk alles aan, want, de volgende Schrijvers hebben het gezag van EUSEBIUS, of hetzelfde gerucht, waar van hij ſpreekt, gevolgd, en het, gelijk het gaat, in een ſtellig bericht veränderd, ja met bijvoegzelen vermeerderd, zoo zelfs, dat OROSIUS, en anderen na hem, dezen Keizer voor eenen Martelaar hebben te boek geſteld, omdat hij door DECIUS van het leven is beroofd. Ondertuſſen ziet elk, hoe onzeker EUSEBIUS ſpreekt (*): *Het gerucht zegt!* ook noemt hij noch de plaats, waar dit geval zou gebeurd zijn, noch

en zingen, in de Kerken, doorbracht, *Vigiliæ* of *Pervigilia.*

(*) In zijne *Kroniek* op het jaar 246. ſchijnt hij ſtellig te ſpreken. Doch in den Griekſchen Text, die van hem is, zegt hij 'er niets van, maar alleen in de Latijnſche Overzetting, die HIËRONYMUS vervaardigd, en in dezelve veel veränderd en ingevoegd heeft.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

noch den Biſchop, die den Keizer dus ſtreng zou behandeld hebben (*). Ook noemt EUSEBIUS (†) KONSTANTYN *den Grooten* ſtellig den *eerſten Keizer*, die den Christelijken Godsdienst *openlijk* beleden heeft. Het is zoo, FILIPPUS vergunde aan de Christenen groote vrijheid van Godsdienst, ook lezen wij, dat de vermaarde ORIGENES brieven aan dezen Keizer, en zijne gemalin SEVERA, geſchreven heeft (§), doch daar uit volgt geenszins, dat deze Vorsten Christenen geweest zijn. Men kan ook niet zeggen, dat FILIPPUS, *in het geheim*, dezen Godsdienst hebbe aangekleefd, hier mede toch is de boven verhaalde gebeurenis onbeſtaanbaar, alzoo de Keizer de Godsdienst-oefening met de gantſche Gemeente wilde bijwonen. Wanneer men daartegen overweegt, dat niet alleen bij geen' Heidenſchen Schrijver, zelfs niet bij den Keizer JULIAAN, eenige ſpoor voorkomt van het Christendom van FILIPPUS, maar dat men, in zijne Geſchiedenis, en op penningen, die van hem overig zijn, verſcheiden onloochenbare kenmerken ontmoet van het Heidendom, hoe kunnen wij dan in twijfel ſtaan, om alles, wat van zijn Christendom verhaald wordt, te ontkennen? Wat de gebeurenis te *Antiöchië* betreft, waar EUSEBIUS en anderen van ſpreken, iet dergelijks ſchijnt met eenen anderen FILIPPUS, eenen Keizerlijken Bevelhebber of Land-

(*) Laater Schrijvers noemen hem BABYLAS, Biſchop van *Antiöchië*.

(†) *De Vita Conſtantini Libr.* IV. *C.* 74.

(§) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 36.

Voorſpoed der Chriſtenen, vermeerdering der Kerkelijke bedieningen.

Landvoogd, voorgevallen te zijn, welken het *gerucht*, of de overlevering, met den Keizer FILIPPUS verward zal hebben (*).

Geduurende deze tijden van rust en vrede, nam niet alleen het getal der Christenen aanmerklijk toe, maar het geheele uiterlijk aanzien der Godsdienstoefeningen verkreeg niet ſlechts zekere geregelde ſchikking, maar ook aanzien en luister. Daar zij thans, waar van wij het voorbeeld gezien hebben, openbare en aanzienlijke gebouwen hadden, tot Kerken, om daar te vergaderen, en de Gemeenten aangroeiden in getal, konden de Beſtuurers der Kerk, hare Bisſchoppen (†), Ouderlingen, Diakonen, en Diakonesſen, niet voldoen, tot het vervullen van alle bedieningen, behalven dat deze, in grooter Gemeenten, het ook beneden hunne waardigheid zullen gerekend hebben, om, gelijk voorheen, laager dienſten te volbrengen; het één en ander gaf dus aanleiding, tot het aanſtellen van mindere Kerkelijke bedienden, waar omtrent men, in de zoogenaamde *Apoſtoliſche* Kerkregelen, voorſchriften vindt, die hunne bijzondere dienſten bepalen, gelijk ook vervolgends verſcheiden Kerkvergaderingen beſluiten en wetten aangaande dezelve maakten. Dat zij, ten dezen tijde, reeds eenen aanvang hadden genomen, weten wij, uit eene

(*) Men zie CASAUBON. *Not. ad Hist. Aug. SS. Tom.* II. *pag.* 168.

(†) Men kende thans ook reeds *Landbisſchoppen*, (Χωρεπισκοποι,) in de Gemeenten, ten platten Lande.

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

eene aanmerklijke plaats, bij EUSEBIUS (*), alwaar hij eenen Brief aanhaalt van CORNELIUS, Bisschop van *Rome*, die in het jaar 252 overleed, aan FABIUS, Bisschop van *Antiöchië*, in welken hij een vrij uitvoerig verslag geeft, van den toestand der Gemeente te *Rome*, waar uit tevens, eenigermate, eene berekening kan opgemaakt worden, omtrent de talrijkheid der leden van deze Gemeente. Deze Bisschop van *Rome* meldt dan, dat zich in zijne Gemeente bevonden, zesënveertig *Ouderlingen*; zeven *Diakonen*; en zeven *Onderdiakonen*; (†) tweeënveertig *Oppassers* of *Bedienden*; *Bezweerers*, (Duivelbanners,) *Voorlezers*, en *Deurwachters*, samen tweeënvijftig; voorts meer dan 1500 *Weduwen* en *Behoeftigen*, welke door de genade en goedertierenheid des Heeren onderhouden werden. Vervolgends gewaagt hij van een aantal vermogende lieden, en een zeer groot ontelbaar volk. Uit deze opgave meent GIBBON (§) het getal der Christenen te *Rome* op omtrent 50,000 te mogen stellen, rekenende voor elken Ouderling eene Gemeente van omtrent duizend leden; schoon men voor de juistheid dezer re-

(*) *Hist. Eccles.* VI. 43.

(†) Het schijnt, dat men zwaarigheid gemaakt hebbe, om van het zevental, met betrekking tot de *Diakonen*, af te wijken, omdat 'er, in de Apostolische Gemeente te *Jerusalem*, juist zeven *Diakonen* verkozen waren.

(§) *Over den Val des Romeinschen Rijks*, *Cap.* 15.

Digitized by Google

rekening niet kan inſtaan, even min als men uit het getal der *Ouderlingen*, met zekerheid, kan beſluiten, dat de Christenen thans reeds meer dan *veertig* Kerken in *Rome* gehad hebben. De Bisſchop CORNELIUS ſpreekt wel van een *ontelbaar* volk, doch, het is duidelijk, dat men zijne uitdrukking niet al te letterlijk moet aandringen. Zekerer leren wij, uit deze plaats, welke bedienden de Christenen, in hun genootſchap, thans in gebruik hadden, te meer, dewijl CYPRIANUS, een tijdgenoot van dezen Bisſchop, dezelve, in zijne Werken, ook allen meldt, behalven de *Deurwachters*. De beſchrijving van deze Bedienden der Kerken behoort eigenlijk tot de *Christelijke Oudheden*, zij verdienen echter, in de Kerkelijke Geſchiedenis, tot derzelver beter verſtand, kortlijk verklaard te worden.

Onderdiakonen.

De *Onderdiakonen* werden aan de *Diakonen* toegevoegd, ten einde hun in hunne verſcheiden dienſten de hand te bieden, ook zorgden zij voor de Heilige Kerkvaten, ſchotels, bekers, ten gebruike van het Avondmaal enz., zij brachten de brieven van de ééne Gemeente aan de andere over, en ſtonden, terwijl de Godsdienst verricht werd, aan de deuren der vergaderplaats.

Oppaſſers of Bedienden.

De *Oppaſſers* of *Bedienden*, (*Acoluthi* genaamd, van *volgen*, *navolgen*,) ſchijnen eene ſoort van *Bedienden* van den Bisſchop, Ouderlingen, en andere Kerkendienaren te zijn geweest, die hen volgden, en hunne boodſchappen overbrachten. In de volgende eeuw, ſtaken zij ook het licht aan, in de Kerken, en bezorgden ook de heilige vaten of gereedſchappen tot den Godsdienst. De

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Bezweerers.

De *Bezweerers* of *Duivelbanners*, (*Exorcisten*,) komen hier, gelijk ook bij CYPRIANUS, voor, als eene bijzondere ſoort van Kerkelijke Bedienden. Wij hebben hier voor (*) gezien, dat de Doopelingen, bij hunnen doop, plegtig den Satan en zijnen ſtoet den dienst opzegden. In het midden dezer eeuw, vinden wij, bij CYPRIANUS (†), reeds melding van de Bezweering, of Duivelbanning, welke bij de *Catechumenen*, vóórdat zij gedoopt werden, verricht werd, eene gewoonte, die zich grondde, op het gevoelen van de magt des Duivels over de ongelovigen, waar bij de leere der *Platonisten*, omtrent de geesten, zeer veel invloed had. Deze Bezweering geſchiedde echter niet door deze *Bezweerers*, maar gemeenlijk, door den *Catecheta* of *Catechista*, den Onderwijzer der Doopelingen, hetwelk, gelijk wij boven (§) zagen, geen ambt was, aan eenig bijzonder ſoort van perſonen bepaald, gelijk ook deze hun Onderwijs niet in de Kerk, maar aan de bijzondere huizen, gaven. De *Bezweerers* (*Exorcisten*,) hadden betrekking tot die genen, welke de ouden, niet alleen de Christenen, maar ook de Joden en Heidenen, voor *bezetenen* van eenen boozen Geest, (ενεργυμενοι, *daemoniaci*,) hielden, waar toe zij ook, naar het ſchijnt, alle zwartgalligen, mildzuchtigen, krankzinnigen, en ongeſtelden van zenuwgeſtel, rekenden, over dezen ſchijnen deze *Bezweerers*

(*) *Bladz.* 354.

(†) *Opp. pag.* 355-359. *Paris* 1648. *fol.*

(§) *Bladz.* 225.

vers het toezicht gehad, en voor hun onderhoud gezorgd te hebben, terwijl ons tevens uit verſcheiden beſluiten van Kerkvergaderingen der vierde eeuw blijkt, dat zij hun ook daaglijks de handen opleggden, en met zekere voorgeſchreven gebeden bezworen, blijvende nogthans het denkbeeld der buitengewone magt over de geesten, met welke ſommige Christenen tot hier toe geächt waren begaafd geweest te zijn, nog ſteeds overig, waar toe de volgende vaststelling behoort: (*) „ Een *Exorcist*, (Bezweer„ rer,) wordt niet ingewijd, of *geördend*, want „ deze ſtrijd berust op den gunstrijk vrijën wil en „ genade van God door CHRISTUS, onder de komst „ des Heiligen Geestes."

Voorlezers.

De gewoone Bezweering vóór den Doop geſchiedde ſomtijds ook door de *Voorlezers*, (Αναγνωσται, *lectores*,) welke het Voorlezen der Heilige Schrift voor de Gemeente waarnamen, en van welke TERTULLIANUS reeds melding maakt (†). In de eerſte tijden der Kerk lazen de *Biſſchoppen* en *Ouderlingen*, misſchien ook ſomtijds de *Diakonen* in hunne plaats, een gedeelte der Heilige Schriften aan de Gemeente voor, doch, thans werd daar toe eene bijzondere ſoort van laager Kerkbedienden, onder dezen naam van *Lezers* of *Voorlezers*, aangeſteld, zonder dat wij berichten hebben van de redenen, waaröm de Opzieners der Kerk dit eerwaardig gedeelte van hunne bediening aan deze *Voorlezers* hebben

(*) *Conſtit. Apost. L.* VIII. *C.* 26.

(†) *De præſcript. hæret. C.* 41.

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

ben afgeſtaan. Waarſchijnlijk kan men vermoeden, dat, daar zij, door eene verhandeling, vermaning, of leerreden, (ὁμιλια, en *fermo*, *een gemeenzaam geſprek* of *verhandeling* genoemd,) de Gemeente gewoon waren te ſtichten (*), zij dezelve, van tijd tot tijd, in meer beärbeide en uitgewerkte leerredenen veränderden, waarom zij het voorafgaand lezen der Schrift voor zich te moeilijk vonden. De post van Voorlezer werd ras aangemerkt als één der eerſte trappen, langs welken men tot het eigenlijk Leeraar-ambt opklom. Desniettegenſtaande leest men nog, in de zoogenaamde *Apoſtoliſche Inſtellingen* (†), deze verördening: „ Een *Diakon*, of *Ouderling*, „ behoort de *Euängeliën* voor te lezen." En zelfs nog in de vijfde eeuw, was dit ambt van *Voorlezer* niet algemeen bij alle de Gemeenten ingevoerd. In ſommigen lazen deze Kerkdienaars alleen, in andere de Ouderlingen, en zelfs op groote Feestdagen de Biſchoppen, de Heilige Schriften den volke voor (§).

Deurwachters.

De laatſte ſoort van laager Kerkbedienden waren de *Deurwachters*, (πυλωροι, *oſtiarii*, *janitores*,) die de deuren der vergaderplaatzen openden en ſloten, zorgden tegen alle wanörde bij het aan- of uit-

(*) Deze redenvoeringen werden, bijzonder door den Biſchop of Opziener, gehouden, welke dit echter ook dikwijls aan de Ouderlingen, als hunne medehulpen, opdroegen, hetwelk in grooter Gemeenten, waar de Chriſtenen vele Kerken hadden, noodzaaklijk was.

(†) *Conſt. Apoſt. L.* II. *C.* 57.

(§) Sozomenus *Hiſt. Eccles. L.* VII. *C.* 19.

Digitized by Google

uitgaan der vergaderingen, en misſchien het uur en tijd van den Godsdienst aan de Christenen melden. ——

Behalven deze, door den Bisſchop CORNELIUS gemelde, laager Kerkenbedienden, kan men, naar alle waarſchijnlijkheid, ook nog tot dezelve, in dezen tijd, de *Voorzangers*, (ψαλται, ὑποβολεις, *Cantores*,) rekenen; door welken de Pſalmen en andere geeſtelijke liederen werden aangeheven, waar na de Gemeente volgde, en met hun zong (*). Men vindt, in de vierde eeuw, eene Kerkelijke Wet (†), volgends welke, in zekere Gemeenten, niemand mogt voorzingen, behalven den daar toe aangeſtelden Voorzanger.

Voorzangers.

Deze laagere Kerkelijke Bedieningen, (van welke de vijf eerſte *ordines minores* genoemd werden,) waren niet alleen in de Gemeente van *Rome*, maar ook in andere groote Gemeenten, van *Karthago*, *Alexandrië*, en andere, ingevoerd; door dezelve rees het aanzien der Bisſchoppen ten ſterkſten, dewijl deze lieden ſpoedig, meer als dienaars der Bisſchoppen, dan der Gemeente, werden aangezien, te meer, omdat zij, niet met oplegging der handen, maar alleen met eene aanſpraak van den Bisſchop, die hun daar bij eenige tekenen van hun ambt overgaf, werden ingehuldigd (§).

Ge-

(*) *Can. Apost.* 43. 69. *Conſt. Apost. Libr.* III. *C.* 11.

(†) *Concil. Laodic. Can.* 15.

(§) In de *Conſtit. Apost. L.* VIII. *C.* 21. beveelt wel de Apostel THOMAS, dat deze laager Kerkendienaren,

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Verval der zeden onder de Chriſtenen.

Gelijk de rust en voorſpoed der Christenen ſtrekte, om aan hun genootſchap meer geregeldheid en luister te geven, zoo ſtrekte zij ook niet weinig, om hunne zeden en Godzaligheid te bederven, ten minſten zeer veel te doen verflaauwen; gelijk het den menschlijken geest eigen is, dat hij door tegenſpoeden verſtaald, maar door aanhoudenden welvaart, en rust, verſlapt wordt. Hunne Biſſchoppen, Oudſten, en Kerkendienaars, werden trotsch, hoogmoedig, en heerschzuchtig, en naar evenredigheid dom en onkundig (*), waar van een algemeen verval van deugd en goede zeden onder de Christenen het natuurlijk gevolg was (†). CYPRIANUS beſchrijft dit groot verval van zeden, op eene roerende wijze, in verſcheiden van zijne Schriften (§), onder anderen zegt hij (**): „ Elk was „ 'er ſlechts op uit, om zijne bezittingen te ver„ grooten: niet gedachtig, aan het geen de gelo„ vigen, ten tijde der Apostelen, gedaan hadden, „ of ſteeds ſchuldig zijn te doen, trachtten zij, „ met eene onverzaadlijke begeerte, naar aanzienlijke „ goe-

ren, door oplegging der handen en gebeden, zullen ingewijd worden; maar een zoo verdacht getuigenis kan niet in aanmerking komen, waar men van het tegengeſtelde echte bewijzen heeft.

(*) ORIGENES in *Matth. T.* I. *Opp. pag.* 420. 441. *Ed. Huet.*

(†) Dezelfde *Hom.* X. *in Gen. Opp. T.* II. *p.* 86. ſq.

(§) *Epist.* 68. *ad Hispan. Ep.* 7. *ad Clerum.* enz.

(**) *De Lapſis. p* 123. *aliis* 182.

„ goederen. In het waarnemen van het Leeräar- II
„ ambt, had geene waare Godzaligheid; in de Ker- BOEK VII
„ kelijke bedieningen, geene onvervalschte trouw; Hoofdst.
„ geen medelijden in de werken, geen tucht in de na C. G.
„ zeden, plaats. Mannen ſchooren den baard af, Jaar 235. tot 251.
„ en vrouwen vervalschten haar gelaad door blan-
„ ketzel. Op gelijke wijze, misvormde men de
„ door Gods hand gevormde oogen, en gaf aan
„ het haair eene bedrieglijke kleur. Eenvouwige ge-
„ moeden werden door ſlimme kunstgreepen bedro-
„ gen, en de broeders door listige voorgevens mis-
„ leid. Men knoopte den huwlijksband met onge-
„ lovigen, en liet de leden van CHRISTUS door
„ Heidenen ſchenden. 'Er werd niet alleen ligt-
„ vaardig, maar ook valsch gezworen. De Opzie-
„ ners der Gemeenten werden met trotſchen euvel-
„ moed verächt; men lasterde malkanderen met een'
„ vergiftigen mond, en bleef door hardnekkige vij-
„ ändſchappen onderling van één geſcheurd. Vele
„ Bisſchoppen, welke voor anderen zoo wel tot ver-
„ maning als ten voorbeeld hadden behooren te ſtrek-
„ ken, werden, met verächting van hun geestelijk
„ ambt, waarnemers van wereldlijke zaken, en ver-
„ lieten hunnen leerſtoel, om in vreemde landſchap-
„ pen rond te zwerven, en inhalig voordeelige kost-
„ winning te drijven. Aan de hongerige broederen
„ in de Gemeente bewees men geenen bijſtand; men
„ wilde ſlechts veel geld hebben, men haalde met
„ bedrieglijke hebzucht liggende gronden tot zich,
„ en woekerde met ſteeds klimmenden woeker. Wat
„ verdienden wij niet voor zulke zonden te lijden?"

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

CYPRIANUS ziet, met deze laatſte woorden, op de vervolging, welke de Christenen kort daar na trof. Te weten, de Keizer FILIPPUS, met zijnen Zoon, van denzelfden naam, in het jaar 249, in een oproer der ſoldaten, hetwelk door DECIUS was aangeſtookt, in het zesde jaar van zijne regeering, omgebracht zijnde, beklom DECIUS den troon van het Roomſche Rijk, zijnde, als Vorst, niet ontbloot van deugden, en uitmuntende in krijgsdapperheid, welke hij, bijzonder, in den oorlog tegen de *Gothen*, betoonde, maar tegen de Christenen de geweldigſte vervolger en vijand, dien zij tot hier toe gehad hadden, waaröm LACTANTIUS (*) hem een *verderflijk monſter* noemt. Zoodra hij de regeering aanvaard had, gaf hij, in het jaar 249, een openbaar en algemeen bevelſchrift of plakaat, uit, aan alle Stadhouders en Overigheden, om de Christenen, door de verſchriklijkſte bedreigingen, en alle ſoorten van pijnigingen, te noodzaken, hunnen Godsdienst te verloochenen, en tot den Heidenſchen over te gaan; onder de zwaarſte ſtraffen tegen de genen, die halſtarrig mogten blijven. Dit gebod was zoo geſtreng, dat het alle Christenen met eenen algemeenen ſchrik vervulde, en, gelijk DIONYSIUS van *Alexandrië* zich bij EUSEBIUS (†) uitdrukt, zelfs de uitverkozenen, indien zulks mooglijk ware, daar door tot afval zouden gebracht zijn.

DECIUS wordt Keizer.

Zwaare vervolging der Christenen onder hem.

Redenen Verſcheiden oorzaken liepen ſamen, om DECIUS tot

(*) *De Mortib. Perſecut. Cap.* 4.

(†) *Hist. Eccles.* VI. 41.

Digitized by Google

tot deze vervolging der Christenen te brengen. De genegenheid, die de voorige Keizer FILIPPUS den Christenen betoond, en de beſcherming, die hij hun verleend had, had ook hen aan dezen Vorst ten ſterkſten verbonden. DECIUS kon hen derhalven verdacht houden, dat zij hem, bij gelegenheid, iet euvels mogten brouwen, ten einde den moord van dien Vorst te wreeken (*). De rampen, welke thans, door invallen van barbaarſche volken, peſttijden enz., het Romeinſche gebied troffen, en welke de Heidenen aan den toorn der Goden, wegens de ongodsdienſtigheid, die zij aan de Christenen te last legden, toeſchreven, kunnen den voorigen Godsdiensthaat weder opgewakkerd hebben; te meer, omdat de menigte der Christenen overäl zoo zichtbaar en aanmerklijk aanwies: „ Nadat alle inwo„ ners der Steden," zegt GREGORIUS *van Nyſſa* (†), doch als Redenaar, „ en der nabuurige „ Dorpen tot het waare geloof gebracht, de Altaa„ ren, Tempels en Afgodsbeelden in dezelven om„ geworpen, de onreine ſmook der offeränden weg„ genomen, en van allen, op alle plaatzen, ijverig „ Tempels geſticht werden, om in dezelve in CHRIS„ TUS naam te bidden, zoo werd de toenmalige „ Vorst van het Romeinſche Rijk deswegens door „ woe-

oorzaken van deze vervolging.

(*) Deze reden geeft EUSEBIUS insgelijks op, *Hist. Eccles.* VI. 39.

(†) GREGOR. NYSSEN. *Orat. in* GREGOR. THAUMATURGUM.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

„ woede en nijd aangegrepen, dat zijn Vaderlijke „ Godsdienst verönächtzaamd wierd; maar de Chris- „ telijke integendeel zoodanig toenam enz." Eindelijk, gelijk wij van CYPRIANUS gezien hebben, vele Christen-Leeräars merkten deze vervolging aan, als eene rechtvaardige kastijding der Christenen, door de Godlijke Voorzienigheid, wegens het zwaar verval van hun geloof, godzaligheid, en deugd.

Zwaarte en algemeenheid dezer vervolging.

Hoe het zij, de vervolging onder DECIUS had plaats door openbaar gezag, en ſtrekte zich uit over het geheele Romeinſche gebied. Zoodra des Keizers bevelſchrift in de bijzondere wingewesten des Rijks was aangekomen, waren de beſtuurers en overheden in dezelve werkzaam, om hetzelve ten uitvoer te brengen, en de Christenen, door geweld, tot afval van hunnen Godsdienst te brengen, alhoewel zij allen niet met gelijke wreedheid te werk gingen naar het onderſcheid van hunne geäartheid, of omdat ſommigen den Christenen niet ongezind waren. Algemeen nogthans overtrof deze vervolging alle voorgaanden in wreedheid, en bijzonder daar in, dat men niet te vrede ſcheen, met den dood der Christenen, maar men wilde hen tot het verzaken van hunnen Godsdienst noodzaken. Het werd den Christenen, zegt CYPRIANUS (*), niet vergund, ter dood gebracht te worden, alſchoon zij bereid waren te ſterven. Zij werden door langduurige pijnigingen gemarteld, waar bij hunne vijänden opzetlijk zochten

(*) *Epist.* 54. HIËRONYM. *in vita Pauli Eremitæ.*

ten voor te komen, dat zij, onder dit aanhoudend lijden, ſtierven, ten einde dus over hunne ſtandvastigheid te zegepraalen, zoodat de listige vijând, gelijk HIËRONYMUS zich uitdrukt, het 'er meer op toelegde, om de ziel, dan om het ligchaam, te dooden. De wreedheid betoonde zich vernuftig, in het uitvinden van pijnigingen; zwaarden, brandſtapels, wilde beesten, ijzeren gloeiënd gemaakte ſtoelen, haaken en nagels, werktuigen, om de ledenmaten uit malkander te rekken, en ſamen te perſen, waren eenige van de gewone martelingen, met welke de Christenen mishandeld werden. (*) Hoe vruchtbaar de Heidenen waren, in het uitdenken van middelen, om der Christenen geloof en deugd te overwinnen, daar van levert ons HIËRONYMUS de twee volgende voorbeelden: Een Christen, die onder alle martelingen ſtandvastig bleef, werd, op bevel van eenen Heidenſchen Richter, naakt uitgekleed, en over het geheele ligchaam met honig beſmeerd, en dus, met de handen op den rug gebonden, aan de brandende zonneſtraalen blootgeſteld, opdat de vliegen en muggen, die met geheele zwermen op hem vielen, door hun ſteeken, zijn geduld zouden overmeesteren. Een ander, die even ſtandvastig was gebleven, werd, op last van den Richter, in eenen zeer aangenamen tuin gebracht, en daar op een zacht bed vastgemaakt, waar na een ſchoon Heidensch vrouwsperſoon hem, op de onbeſchaamdſte wijze, tot ontucht moest lokken. De Christen, geene uitkomst ziende, dewijl hij

(*) CYPRIAN. *Epist. ad Demetrian. p.* 190.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

hij noch vlieden noch zich verweeren kon, beet zich zelven de tong af, die hij der verleidſter in het aanzicht ſpoog, en door hevige pijn tevens alle bekoring tot wellust overwon. (*)

De vervolging trof voornaamlijk de Biſchoppen, Beſtuurers, en Leeräars der Gemeenten, niet, omdat zij tegen hen alleen gericht was, maar omdat natuurlijk de haat en woede het eerst op hen moest vallen: trouwens, dat men het op alle Christenen, zonder onderſcheid, gemunt had, blijkt uit het eenparig getuigenis der gelijktijdige Christen-Schrijvers, DIONYSIUS *van Alexandrië*, CYPRIANUS enz., gelijk 'er ook alöm, door het gantſche Rijk, een groot aantal Christenen de ſlachtöffers dezer wreedheid geworden zijn. Doch laat ons eenige bijzonderheden van bijzondere Gemeenten, in de onderſcheiden gedeelten des Romeinſchen Rijks, die ons de Geſchiedenis meldt, verhaalen.

Te Rome

Te *Rome* werd de Biſchop FABIANUS ter dood ge-

(*) GIBBON in zijne *Geſchiedenis van den Val des R. Rijks*, rekent het voor eene zachtheid en genade in de vervolgers, dat zij de Christenen niet ter dood brachten, en ſchijnt de Christenen van eene halſtarrigheid te beſchuldigen, welke eindelijk de Overheid noodzaakte tot het uiterſte, dat is, tot de doodſtraffe, te komen. Doch, indien men niet geheel alle geſchiedkundig geloof wil verloochenen, kan men niet anders oordeelen, of hij ſtelt de zaak in een verkeerd gezichtpunt voor. De verloochening van zijnen Godsdienst zal toch den deugdzamen Christen zwaarer vallen dan de dood.

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

gebracht, (*) een man, die geen' geringen lof van ijver voor den Godsdienst heeft nagelaten, en die door CYPRIANUS hooglijk geroemd wordt. (†) Van dezen FABIANUS verhaalt EUSEBIUS (§), dat hij tot den Bisschoppelijken stoel te *Rome*, als door eene Godlijke aanwijzing, verheven was. Te weten, als de Gemeente in het jaar 236 in de Kerk vergaderd was, om eenen nieuwen Bisschop te verkiezen, en niemand aan FABIANUS dacht, die zoo even van buiten in de Stad en in de Kerk was gekomen, daalde eene duive op zijn hoofd neder, men hield dezelve voor een zinbeeld des Heiligen Geestes, en verkoos op staande voet FABIANUS, met eenparige stemmen, tot Bisschop. EUSEBIUS echter staat niet in voor de waarheid der gebeurenis, maar verhaalt ze, als een *men zegt*. Maar, al ware ook iet dergelijks met eene duive gebeurd, zou zulks niet meer bewijzen, dan de genegenheid der menschen tot het wonderbare, bijzonder bij gelegenheden, die met den Godsdienst in verband staan. Welke Christenen te *Rome* behalven FABIANUS zijn omgekomen, kunnen wij, uit zekere berichten, niet zeggen; de Martelaarsboeken gewagen van verscheidenen, maar derzelver berichten zijn veeläl, op zijn best genomen, onzeker. 'Er worden nog genoemd, MOSES, MAXIMUS, en CELERINUS, voorname geestelijken, welke in de gevangenis geworpen en zwaar gepijnigd zijn.

wordt de Bisschop FABIANUS ter dood gebracht.

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39.

(†) CYPRIAN. *Ep.* 9. *Ed. Brem. Ep.* 4. *Ed. Pamel.*

(§) *Hist. Eccles.* VI. 29.

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

zijn. Men kon of durfde ook te *Rome*, een jaar lang, geenen opvolger voor FABIANUS verkiezen, alzoo de dwingeland, DECIUS, gelijk CYPRIANUS ſchrijft (*), liever zou gehoord hebben, dat 'er een Tegenkeizer tegen hem ware opgeſtaan, dan dat te *Rome* een Priester van God verkozen ware. In het volgende jaar echter werd CORNELIUS, wiens bericht van den toeſtand der Roomſche Gemeente wij boven (†) hebben aangehaald, tot deze waardigheid verheven.

Te Alexandrië.

Te *Alexandrië* in *Egypte*, alwaar DIONYSIUS thans Biſchop was, had reeds een jaar te vooren eene bijzondere vervolging gewoed, zijnde het gemeen aldaar tegen de Christenen opgeruid, door zekeren Waarzegger of Dichter, waar door verſcheiden Christenen ellendig mishandeld en van het leven beroofd werden. Onder anderen noemt DIONYSIUS, de Biſchop (§), MATRAS, een' oud man, en eene vrouw QUINTA, welke beide met ſtokken geſlagen, langs de ſtraaten geſleept, en eindelijk buiten de ſtad door het volk dood geſteenigd werden. APOLLONIA eene bejaarde vrijſter, die het graauw, haar buiten de ſtad geſleept hebbende, daar dreigde te verbranden, indien zij haar geloof niet verzaakte, ſprong zelve in het aangeſtoken vuur, en liet zich verbranden. Ook viel het gemeen op de huizen van vele Christenen aan, die geplunderd werden; zekere SERAPION in zijn eigen huis

(*) *Epist.* 52. *aliis* 55. (†) *Bladz.* 410.

(§) In eenen Brief aan FABIUS, Biſchop van *Antiëchië*, bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 41.

Digitized by Google

huis gegrepen, werd deerlijk geſlagen, getrapt, en eindelijk, uit zijn vertrek op het platte dak, van boven neder geworpen. Deze woede des volks duurde een' geruimen tijd, tot een daar op gevolgd oproer en burgerkrijg, onder die rampzaligen ontſtaan, de wreedheid, die tegen de Christenen gewoed had, tegen hen zelve keerde. Dit alles gebeurde nog bij het leven van den Keizer FILIPPUS, die den Christenen gunſtig was. Doch, te gelijk met de tijding van zijne dood, en de verheffing van DECIUS tot Keizer, kwam ook het gebod van dezen tegen de Christenen aan, welke, door deszelfs ſtrengheid, met den uiterſten ſchrik getroffen werden. Velen verzaakten toen hun Christendom; eene menigte vlood naa het gebergte en de woestijnen; anderen, die ſtandvastig bij hun geloof bleven, werden, naar het Keizerlijk bevel, op onderſcheidene wijzen, ter dood gebracht, waar van DIONYSIUS eenige voorbeelden van tien of elf mannen, en vier of vijf vrouwen bijbrengt. (*) Zekere JULIANUS, een oud man, die door het voet-euvel ſtaan noch gaan kon, werd met nog een' ander, op kameelen zittende, de geheele Stad rond gevoerd en gegeesſeld, en ten laatſten ver-

(*) Men kan daar uit echter, met GIBBON, niet beſluiten, dat 'er geen meer Christenen in *Alexandrië* bij deze gelegenheid gedood, en dus dat het getal der Martelaren ſlechts gering en bijna niet noemenswaardig geweest zij; alzoo het blijkbaar is, dat DIONYSIUS, in zijnen Brief, alleen eenige voorbeelden van ſtandvastig lijden wil aanhalen.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

verbrand. Een ſoldaat, die, bij deze gelegenheid, het volk, dat deze lijders beſchimpte, had afgekeerd, werd, op deszelfs geſchreeuw, voor den Richter gebracht, en, toen hij beleed, een Christen te zijn, met de bijl onthoofd. Nog een MACAR werd levend verbrand; twee anderen, benevens vier vrouwen, na alle ijslijkheden van den kerker, ijzeren haaken, geeſſeling en duizend andere ſmarten, ſtandvastig te hebben doorgeſtaan, verloren in ongebluschte kalk hun leven. Nog twee vrouwen, één van welke, DIONYSIA, moeder was van verſcheiden kinderen, werden met het zwaard gedood. Te midden van zoo vele voorbeelden van onmenschlijkheid, gewaagt DIONYSIUS ook één enkel, waar bij de menschlijkheid hare rechten handhaafde. DIOSCORUS, een knaap van vijftien jaaren, ſtandvastig zijn Christendom voor den Richter belijdende, en tevens alle hem gedaane voorſtellen en vragen met eene wijsheid, die zijne jaaren te boven ging, beäntwoordende, roerde het hart van den Richter, die hem ontſloeg, zeggende, hem tijd te willen geven, om zich te verbeteren. Wij kunnen ondertusſchen niet ontveinzen, dat de Christenen zich niet altijd lijdzaam gedroegen; de hevigheid der vervolging maakte hunne drift wel eens gaande. Een Christen, te recht geſteld zijnde, begon te wankelen, en ſcheen te neigen, om CHRISTUS te verloochenen, wanneer eene kleine bende ſoldaten, daar bij ſtaande, dit gewaar werd, begonnen zij op de tanden te knerſſen, het hoofd te ſchudden, de handen op te ſteeken, en met hunne gebaarden en bewegingen hun

on-

ongenoegen te kennen te geven, waar door zij de oogen van alle omſtanders tot zich trokken. Onverziens vliegen zij naa den Richterſtoel, en roepen, dat ook zij Christenen waren. Nu vatten de beſchuldigden moed, de bevelhebbers en richters werden bevreesd, en de gevangenen verlieten als in zegepraal de rechtbank, zich verblijdende, dat zij hun getuigenis voor de waarheid hadden afgelegd. Dit geval, door DIONYSIUS verhaald, kan, in de daad, niet wel tot lof verſtrekken, hoe zeer het, door het menschlijke, kan veröntſchuldigd worden. Nog is een ander voorbeeld bij dezen Biſchop bedenklijk. Zekere NEMESION, een *Egyptenaar*, werd beſchuldigd, als een deelgenoot en makker van ſtruikrovers; deze beſchuldiging bij den Bevelhebber van zich afgeweerd hebbende, wordt hij beſchuldigd, een Christen te zijn, en daar op door den onbillijken Bevelhebber, eens zoo zwaar, als de overige ſtruikrovers, gepijnigd en gegeesſeld, en eindelijk met de ſtruikrovers verbrand. Ondertusſchen kwamen 'er ook door geheel *Egypte* vele Christenen, door deze vervolging, om het leven. Velen, die in de Woestijnen gevlucht waren, ſtierven van honger, dorst, koude, en ongemakken, als ook door roovers en wilde beesten. Sommigen, die in 't gebergte hadden zoeken te ontkomen, werden van de *Saraceenen* en omzwervende *Arabieren* gevangen, en tot ſlaaven gemaakt, zonder ooit hunne vrijheid weder te bekomen (*).

Te

(*) DIONYSIUS bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 42.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Te Karthago.

Te *Karthago* in *Afrika*, gaf de Overigheid, op het ontvangen van 's Keizers bevel, aan de Christenen eenen bepaalden tijd, om zich te verklaren, of zij Christenen waren, dan niet; die na deszelfs verloop zwegen, werden als Christenen aangezien. Toen namen ook de geweldenarijën eenen aanvang; vele Christenen werden in ballingſchap verdreven; zij, die zich van het uitſtel bediend en de vlucht genomen hadden, werden geſtraft met het verbeurdverklaren van hunne goederen; vele werden gevangen, op verſcheidene wijzen gemarteld, en ter dood gebracht. CYPRIANUS noemt, in verſcheiden van zijne Brieven, aan zijne tijdgenoten (*), velen van dezen, onder welke ook Leeraars waren, en in eenen Brief, dien hij, uit zijne ſchuilplaats, waar heen hij geweken was, aan deze Martelaren en Belijders ſchreef (†), wenſcht hij hun geluk, wegens hunnen moed en ſtandvastigheid, met deze zwellende bewoordingen: „ Ik „ hoor, dat eenigen van ulieden reeds met den „ Marteldood gekroond zijn geworden, terwijl anderen zich nabij deze overwinning bevinden; maar dat „ allen, wier roemwaardige menigte in den Kerker „ is opgeſloten, van even vuurige dapperheid, om „ den ſtrijd te volbrengen, bezield zijn — De aanſchouwers zagen dezen hemelſchen ſtrijd, den ſtrijd „ van CHRISTUS; zij zagen zijne knechten, met God-

„ lij-

(*) *Epist.* 38, 39, 40. *aliis* 33, 34, 35. *Cf. Ep.* 22. *Luciani ad Celerinum.*

(†) *Epist.* 10. *ad Mart. et Confesſ. aliis Ep.* 9.

„ lijke kracht ſtaan, wel zonder eenige wereldlijke „ wapenen, maar gelovig gewapend met het wapen „ des geloofs — Daar ſtonden de gemartelden — De „ lange woedende en herhaalde vervolging kon het „ onverwinlijk geloof niet bedwingen."

In het Oosten.

In het Oosten werden insgelijks, door deze vervolging van DECIUS, vele aanzienlijke Leeraaren der Christenen weggerukt, onder dezen was ALEXANDER, Bisſchop van *Jeruſalem*, die in het jaar 251, in de gevangenis overleed. (*) Ook heeft de vermaarde ORIGENES, van wien wij, in het vervolg, bijzonder zullen ſpreken, te *Cæſarea* in *Palæſtina*, veel uitgeſtaan. Voornaamlijk is de dood van BABYLAS, die zedert het jaar 237 Bisſchop van *Antiöchië* was, en aan wien het geval met den Keizer FILIPPUS wordt toegeſchreven, daar wij hier voor van geſproken hebben (†), vermaard, door de welſprekendheid van CHRYSOSTOMUS, met welke hij de grootheid van Geest, door BABYLAS in zijn leven betoond, en de krachtige werking zijner heiligheid, zelfs na zijnen dood, geroemd heeft (§). Volgends dezen zijnen Lofredenaar bracht BABYLAS, door zijn gebed bij God, te weeg, dat de Tempel van APOLLO te *Dafne*, bij *Antiöchië*, door het blikſemvuur verbrandde, en na zijnen dood, verhinderde zijn gebeen-

(*) Zie boven *Bladz.* 283.

(†) *Bladz.* 406. tot 408. Vergel. CHRYSOSTOM. *Libr. Contra Gentes Opp. Tom.* I. *p.* 657.

(§) *Homilia de S. Hieromartyre Babila Tom.* I. *Opp. pag.* 639.

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

beente, hetwelk aldaar begraven werd, den Duivel, om geene Godſpraken meer, onder den naam van APOLLO, te geven. Het verbranden van den Tempel door den blikſem, en het ophouden der Godſpraken van APOLLO, behoeft niet in twijfel getrokken te worden, al twijfelt men ook, met reden, dat het één en ander aan deze oorzaak zou toe te ſchrijven zijn. Hoe het zij, BABYLAS leed den Marteldood, om CHRISTUS wil, in het jaar 250 (*), bevelende, in zijn uiterſte, volgends CHRYSOSTOMUS, dat men de ketenen, met welke hij beladen was, als een eereteken, met zijn ligchaam begraven zou.

In Pontus.

In het Landſchap *Pontus*, waren de Overheden zoo gereed, om het bevel van DECIUS tegen de Christenen ten uitvoer te brengen, dat zij, hier voor, alle andere landsbezigheden ter zijde ſtelden, en menigvuldige werktuigen van wreedheid tegen hen met allen ijver gebruikten. Hier zag men Ouders en Kinderen, Broeders en Zusters, Vrienden en Nabuuren, malkander verraaden, terwijl velen zich van het voorwendzel van den Godsdienst bedienden, om zich van de bezittingen der Christenen meester te maken, door welken Kinderen, Vrouwen, en Grijsäarts, zoo min als Maagden, verſchoond werden; zoodat *Nieuwcæſarea*, in welke Stad GREGORIUS, bijgenaamd *de Wonderdoener*, (*Thaumaturgus*,) thans Biſchop was, bijna eene veröverde en verwoeste Stad geleek (†) – In

(*) EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 39.

(†) GREGORIUS NYSSEN. *Orat. in Gregor. Thaumat.*

Digitized by Google

In andere Gewesten des Rijks woedde de vervolging met meer of min hevigheid, doch hier van heeft de Geſchiedenis ons geene bijzonderheden nagelaten, alleen weten wij van twee Bisſchoppen in *Spanje*, BASILIDES en MARTIALIS, die, bij gelegenheid derzelve, van het geloof zijn afgevallen, van welke wij, in het vervolg, nog gelegenheid zullen hebben, te ſpreken.

Getal der Martelaren.

Volgends deze Geſchiedenis der vervolging onder DECIUS, kan men niet ontkennen, dat het getal der Christenen, die daar bij het leven verloren hebben, door het gantſche Romeinſche Rijk, vrij aanzienlijk is geweest. Het is zoo, dat ORIGENES (*) ſchrijft: „ Dat ſlechts weinige Christenen, op onderſcheiden „ tijden, en die zeer gemaklijk te tellen zijn, voor „ den Godsdienst der Christenen geſtorven zijn," doch het geen hij 'er op laat volgen, leert ons, hoe hij wil verſtaan zijn, in vergelijking naamlijk van het geheel getal der Christenen. Hij zegt: „ God „ verhinderde, dat hun geheel geſlacht niet werd „ uitgeroeid." Evenwel is het getal der Martelaren, gelijk wij reeds boven zeiden, in de Roomſche en Griekſche Martelaarsboeken, te zeer vergroot, gelijk dan ook de Geſchiedenis der Martelaren, over het geheel, met vele fabelen en verdichtzelen, in vervolg van tijd, is opgeſierd, van welke men ook ſomtijds, ſchoon niet altijd, de toevallige, of ook wel opzetlijke, aanleiding en oorzaak kan naarſpooren, gelijk wij in de Geſchiedenis van de H. URSULA gezien hebben. Thans

(*) *Contra. Celſ. Libr.* III. *p.* 116. *Edit. Spenc.*

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Verhaal van de H. Zeven Slaapers.

Thans willen wij nog een voorbeeld, uit dezen tijd, hier plaatzen, te weten, de *Geſchiedenis der Heilige Zeven Slaapers*, waar van GREGORIUS *van Tours* (*), een Schrijver, die op het einde der zesde eeuw leefde, het eerſte gewaagt, en wier gedachtenis nog blijft niet alleen bij de Christenen, maar ook bij de *Mohammedanen*. Zeven aanzienlijke Christenen van *Efeze*, zoo luidt hoofdzaaklijk het verhaal, alhoewel hetzelve bij anderen in omſtandigheden verſchilt, hun geloof voor den Keizer DECIUS zelven beleden hebbende, verborgen zich vervolgends in een hol of ſpelonk buiten de Stad, waar van de Heidenen den ingang toemetzelden. Hier vielen zij in ſlaap, of ſtierven, volgends het verhaal van laater Griekſche Schrijvers. Na eenen ſlaap van ongeveer tweehonderd jaaren, ontwaakten zij, of werden weder opgewekt ten leven, in het jaar 446 of 447, als Keizer THEODOSIUS *de Jongere* regeerde, en het Christendom reeds lang de Godsdienst van den Staat was. Zij, geloovende ſlechts éénen nacht geſlapen te hebben, zonden éénen uit hun gezelſchap naar de Stad, om ſpijze te kopen, waar door hun wondergeval dra bekend werd. De Biſchop der Stad, en eene menigte Christenen, ja de Keizer zelve, daar toe van *Konſtantinopolen* overgekomen, gingen hen zien en begroeten. Maar kort daar op zegen deze Zeven Martelaars, in tegenwoordigheid der aanſchouwers, neder, en gaven te gelijk den geest — Men vertoont nog den Reizigers, in de nabuurſchap der

(*) *De gloria martyrum C. 95.*

der Stad *Efeze*, het hol, welk hun ter ſchuilplaats gediend hebbe (*). 'Er is niet veel opmerking nodig, om te geloven, dat een wondergeval, zoo geheel zonder bedoeling (†), en volſtrekt ontbloot van alle gezag van gelijktijdige getuigen, een verdichtzel zij, ook is het niet moeilijk, den oorſprong van een dergelijk verdichtzel te ontdekken. De Chriſtenen noemden, op voorgang van hunne Heil. Schriften, de *dood* eenen *ſlaap*, en het graf de *ſlaapplaats* der overledenen, (κοιμητηριον,) waarſchijnlijk zijn de overblijfzelen van zeven Christenen, ten tijde van DECIUS overleden, en in eene ſpelonk begraven, na twee honderd jaaren ontdekt geworden. Dit noemde men hun *ontwaken*. En deze oneigenlijke uitdrukking is, gelijk in zeer vele andere gevallen, door onkunde, of bijgelovige zucht, om wonderwerken te vermenigvuldigen, naderhand in eenen eigenlijken zin opgevat, en van hier het verhaal van de *Heilige Zeven Slaapers*. (§) — Onder de regeering van den Keizer DECIUS zal ook de Heilige Reus, CHRISTO-

(*) Wat de *Mohammedanen* en *Arabiërs*, van de *Zeven Slapers* verhalen, kan men uit SHAW en NIEBUHR lezen in mijne *Aardrijkskunde des Bijbels* IV. *Deel Bladz.* 190.

(†) Men heeft wel naderhand gezegd, (PHOTIUS *Biblioth. Cod.* 253.) dat door dit wondergeval een Christen Biſſchop, die de opſtanding der dooden ontkend had, tot overtuiging dezer waarheid is gebracht. Doch, ook dáár toe was zoodanig wonder noch nodig, noch voor de Godlijke Wijsheid geſchikt.

(§) Vergel. SCHRÖCK *Kirch-Geſch. Th.* IV. *S* 211.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

TOPHORUS, of de *II. Chriſtoffel*, geleefd, en zich door vele wonderbare gevallen, onder anderen ha dragen van het kind JESUS door de Roode Zee, vermaard gemaakt hebben. Een verdichtzel, uit de zevende eeuw, niet waardig, om 'er langer *bij* ſtil te ſtaan.

Vele Chriſtenen ontkomen de vervolging door devlucht.

Wij hebben, in het verhaal dezer vervolging onder DECIUS gezien, dat vele Christenen zich voor dezelve in veiligheid zochten te ſtellen, door eene ſpoedige vlucht. Onder dezen behooren DIONYSIUS *van Alexandrië*, CYPRIANUS, en GREGORIUS THAUMATURGUS, of de *Wonderdoener*. De bijzonderheden, welke daar bij plaats hadden, zullen wij mededeelen, waar wij van deze Kerkleeraars breder zullen ſpreken (*), hier zij het genoeg aan te merken, dat DIONYSIUS en CYPRIANUS zich tot *deze vlucht*, door Godlijke openbaring en bevel, gerechtigd hielden, hoewel anders CYPRIANUS, inzonderheid, 'er ſterk op ſtaat, dat Leeraars en Kerkendienaars niet dan om allergewigtigſte redenen hunne Gemeenten behoorden te verlaten, en veelëer verpligt zijn, aan dezelve een voorbeeld van moed en ſtandvastigheid te geven, gelijk hij dan ook, in éénen zijner Brieven (†), belast, dat men eenige Kerkendienaren, welke gevlucht, maar naderhand terug gekomen waren, met inhouding van hunne maandelijkſche uitdeeling, ſtraffen zou, tot hij met andere Leeraaren en

(*) DIONYSIUS eigen verhaal vindt men bij EUSEBIUS *Hist. Eccles.* VI. 40.

(†) *Epist.* 34. *aliis* 28.

en de Gemeente daaromtrent eene nadere vastſtelling zou gemaakt hebben. Maar GREGORIUS vermaande, integendeel, zijne Gemeente, liever in tijds de vervolging te ontwijken, opdat de menschlijke zwakheid niet onder zoo hevigen aanval mogt bezwijken. En, in de daad, ſchoon voorheen de Christenen den Marteldood, dikwijls met te grooten ijver, te gemoet gingen, thans was deze raad voorzichtig te keuren, dewijl de Heidenen het voornaamlijk toelegden, om de Christenen tot afval van hunnen Godsdienst te brengen; om niet te zeggen, dat JESUS zelve de vlucht, in gevalle van vervolging, aan zijne leerlingen voorgeſchreven, en roekeloze vermetelheid afgekeurd heeft.

Gevluchte Christenen breiden het Christendom in Gallië uit.

Het is zeer waarſchijnlijk, dat die Leeräars, welke, ten dezen tijde, in *Gallië*, (*Frankryk*,) in welk landſchap de Christen-Godsdienst nog weinige voortgangen gemaakt had, den grond gelegd hebben voor zeven naderhand aanzienlijke Gemeenten, DIONYSIUS te *Lutetia*, (Parijs,) GRATIANUS te *Turonum*, (Tours,) TROFIMUS te *Arelate*, (Arles,) PAULUS te *Narbonna*, (Narbonne,) SATURNINUS te *Toloſa*, (Toulouſe,) MARTIALIS te *Lemovicum*, (Limoges,) en STREMONIUS te *Claramontium in Arvernis*, (Clermont in Auvergne,) Leeraars of Bedienaars der Kerk te *Rome* geweest zijn, die, om de vervolging te ontgaan, naa *Gallië* geweken zijn. Dit is ten minſten veel waarſchijnlijker, dan het geen men naderhand gezegd heeft, dat zij door den Biſchop van *Rome*, FABIANUS, als zendelingen, derwaards waren gezonden. Van

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

deze zending weet ook GREGORIUS TURONENSIS, die het eerſt van deze Leeraaren ſpreekt, niets (*). Onder de genen, die deze vervolging door de vlucht ontkwamen, heeft zich boven anderen een' naam gemaakt PAULUS *van Thebe*, eene Egyptiſche Stad, Hoofdſtad van het Landſchap *Thebais*, dien men voor den Stichter van het eenzaam Kluizenaarsleven onder de Christenen houdt. HIËRONYMUS heeft zijn leven beſchreven, doch meer als een ligtgelovig Lofredenaar, dewijl men den man, als eenen *Heiligen*, verëerde, dan naar de ſtrikte regelen eener oordeelkundige en genoegzaam geſtaafde waarheid zich gedragende levensbeſchrijver. Deze PAULUS was van rijke ouders geboren, die hij reeds vroeg, in den ouderdom van 15 jaaren, verloor, geöefend in Griekſche en Egyptiſche geleerdheid, zachtmoedig van imborst, en godvruchtig. Bij het begin der vervolging in zijn vaderland, zocht hij zich op eene afgelegene plaats ten platten lande te verbergen. Doch ontwaar wordende, dat zijn Zusters Man hem, ten einde zijne bezittingen meester te worden, aan de Heidenen zocht te verraden, begaf hij zich diep in het gebergte, waar hij in een groot hol, hetwelk door eenen ouden Palmboom overſchaduwd was, waar bij eene heldere bron uit den grond ontſprong, zijn verblijf nam. Hier bracht hij, daar de Palmboom hem kleding en ſpijze, en de bron zijn' drank verſchafte, onder gebeden, en heilige aandachts-oefeningen, onbekend aan, en afgezonderd van de wereld, zijnen leef-

PAULUS van Thebe, eerſte Kluizenaar.

(*) GREGOR. TURON. *Hist. Francor. Libr.* I. *C.* 31.

leeftijd door, dien hij tot 113 jaaren rekte, of tot omtrent het jaar 340 na CHRISTUS geboorte. Toen werd hij door ANTONIUS ontdekt, die insgelijks in deze Woestijnen van *Egypte*, doch op eene andere plaats, reeds zedert vele jaaren, dezelfde levenswijze gehouden had, en thans, gelijk HIËRONYMUS ſchrijft, alleen tot PAULUS geleid ſcheen te zijn, om hem, die kort daar na overleed, te kunnen begraven. Deze PAULUS was echter niet, in den volſtrektſten zin, de eerſte Woestijnier of Kluizenaar. Onder de Jooden en Heidenen had men reeds dergelijke lieden, voor eeuwen, gevonden, de *Pythagoreërs* en *Eſſenen*, van welke laatſten de *Therapeuten* eene ſoort ſchijnen geweest te zijn (*). Bij de Christenen hadden de *Askeeten* zich insgelijks, door eene afzondering van de wereld, de achting van hooger wijsheid en verhevener deugd zoeken te verkrijgen (†). Ook hebben wij, in onze Geſchiedenis (§), het voorbeeld gehad, van NARCISSUS, Biſchop van *Jeruſalem*, die eenige jaaren in de eenzaamheid op het land vertoefde, maar daar na tot zijn ambt wederkeerde. Doch, wanneer men zoo hoog wil opklimmen, ten einde aan deze afzondering gezag bij te zetten, dat men den Profeet ELIÄ, en JOÄNNES *den Dooper*, voor zoodanige Kluizenaars wil houden, mist men voor zoodanig begrip allen grond. PAULUS kan, echter, in zeker opzichte, de eerſte grondlegger van het Klui-

(*) Vergelijk boven I. *Deel*, *Bladz.* 15.

(†) Boven *Bladz.* 172.

(§) *Bladz.* 282.

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Kluizenaarsleven genoemd worden, voor zoo veel hij geheel eenzaam en onbekend leefde, ANTONIUS door zijn voorbeeld deze levenswijze aanprees, en zijn leerling PACHOMIUS deze oefeningen van Godzaligheid nog volkomener zocht te maken, door zijne ſchikkingen omtrent een eigenlijk *Monniken* leven, die hunnen naam, (Μοναχος,) van de eenzaamheid hebben.

Niets was natuurlijker, dan dat lieden, die zich geheel aan de ſamenleeving onttrokken, om zich enkel aan Godzalige beſpiegelingen en de verkeering met God toe te wijden, voor heiligen werden aangezien, en dat men dra van zulke heilige lieden ook wonderdaadige en buitengewone vermogens en krachten verwachtte. Men behoeft zich ook niet te verwonderen, dat deze voorbeelden zoo vele navolgers kregen, zoodat zelfs weldra het getal dezer Woestijnbewoners, bijzonder in *Egypte*, gelijk wij, in 't vervolg, zien zullen, aanmerklijk werd. De heete luchtſtreek van dat Land, zoo ligt de verbeelding verhittende, eene natuurlijke neiging tot eenzaamheid in ſommigen, een zwaarmoedig geſtel, of verdikt bloed, in anderen; bij dezen tegenſpoed of wederwaardigheden in dit leven, bij genen een gevoel van te vooren begaane zwaare zonden, ook de zucht, om voor iet groots geächt te worden; deze en dergelijke oorzaken konden velen ten drijfveer verſtrekken, om de pligten, die een Christen aan de ſamenleving verſchuldigd is, te verzaken, en in Woestijnen het leven van eenen Christelijken wilden te leiden, waar van bij ſommigen het gevolg was, eene ge-

geheele verbijstering des verſtands, en vroome dweepende geestdrijverij, zoodat zij zich verbeeldden, met hemelſche gezichten en openbaringen verwaardigd te worden, terwijl verwaande trotsheid het hart van anderen vervulde, zich eenen hoogeren trap van Godzaligheid en verdienſten toeſchrijvende, en aanſpraak makende op den eerbied, het geloof, en de gehoorzaamheid van andere Christenen. Van het één en ander zal ons de Geſchiedenis, in het vervolg, voorbeelden opleveren.

Vele Christenen vallen van hun geloof af.

Terwijl, bij deze vervolging, zoo vele Christenen liever alle kwellingen, ja de dood zelve ondergingen, dan dat zij aan het Christendom ontrouw worden, en dat verloochenen zouden, en anderen zich in woestijnen een kommerlijk en ellendig leven getroostten, waren anderen, en wel in een groot aantal, van het Christendom afgevallen. Niet gelijk voorheen wel een enkele, door de felheid der pijnen vermeesterd, maar thans, bij geheele ſchaaren, terſtond bij het eerſte ontſtaan der vervolging en op het eerſte dreigen. Dus verhaalt ons DIONYSIUS (*), dat, zoodra het bevel van DECIUS te *Alexandrië* aankwam, en eene algemeene ontſteltenis verwekte, velen van de aanzienlijkſte en vermogendſte Christenen terſtond, door vrees gedreven, opkwamen, om aan dit bevel te gehoorzamen; anderen verſcheenen, door zekere posten of bedieningen, die zij bekleedden, genoodzaakt; anderen, door hunne bekenden gedaagd, en bij naame opgeroepen, namen deel aan de on-

(*) Bij EUSEB. *Hist. Eccles.* VI. 41.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

onreine en onheilige offeränden. Eenigen deeden dit, bleek en ontſteld, als of zij zelve tot ſlachtöffers voor de Afgoden verſtrekken zouden, waarom zij ook door de omſtanders werden beſchimpt, als lieden, die noch tot ſterven, noch tot offeren, moeds genoeg bezaten. Maar anderen ſnelden gewillig naar de Altaaren, ſtoutmoedig verzekerende, dat zij nooit Christenen geweest waren. Van de genen, die in de gevangenis waren geworpen, zwoeren ſommigen hun geloof af, eer zij nog voor 't gericht werden voorgeſteld, anderen bezweeken, nadat zij reeds eenige pijniging hadden doorgeſtaan, uit vrees voor zwaarer.

Te *Karthago* was de afval niet minder, en dreigde den geheelen ondergang dezer bloejende Gemeente. Nadruklijk beklaagt zich CYPRIANUS hier over (*), „ dat een groote menigte der Broederen terſtond, op „ het eerſte dreigen des vijands, hun geloof verraad„ de: zij werden niet nedergeworpen door de hevig„ heid der vervolging, maar wierpen zich zelven, „ door eenen vrijwilligen val, neder. — Zij verloo„ chenden hun geloof, eer men hen nog gegrepen, „ of ondervraagd had; zonder eens den ſchijn van „ dwang aan te nemen. Het ſcheen, als of zij zich „ enkel van eene gewenschte gelegenheid bedienden: „ en zij zelfs, die, wegens het invallen van den „ avond, door de Overheid tot den volgenden dag „ werden uitgeſteld, verzochten, terſtond voortge„ holpen te worden. — Voor velen was hun eigen „ verderf niet genoeg; men wekte malkanderen op, „ tot

(*) *De Lapſis p.* 122. *ed. Bremens.*

„ tot den afval. En om de misdaad te voltooijen, „ werden kinderen, door de handen hunner ouderen, „ genoodzaakt, daar aan deel te nemen: Dus verlo- „ ren zij, het geen zij, bij den aanvang van hun „ leven, (door den Doop) verkregen hadden."

Deze afval der Christenen ſtrekte zich tot meer andere gewesten uit. Immers, dat 'er ook te *Rome* en in *Sicilië* zulke afvalligen geweest zijn, ziet men, uit eenen Brief der Romeinſche Leeräaren aan CYPRIANUS (*). Onder deze afvalligen waren zelfs vele Leeräars en Opzieners der Gemeente aan het Christendom ontrouw geworden; te *Karthago* (†), in het overige van *Afrika* (§), insgelijks in *Spanje* (**), en waarſchijnlijk ook elders.

Oorzaken van zooda nigen afval.

Wanneer men de groote verändering in het gedrag der Christenen in aanmerking neemt, waar door velen thans zoo gemaklijk en ligtvaardig hun geloof verzaakten, waar voor de Christenen, bij vroeger vervolgingen, met dien ijver, zich bezield toonden, dat zij zich zelven, dikwijls niet zonder dweeperij, ter dood aanboden, en die, als 't ware, zochten, zal men genegen zijn, de oorzaken van deze verändering op te ſpooren. Dezelve zijn ligtelijk te vinden, deels, in het verval van het Christendom, waar van wij geſproken hebben, welk zijne oorzaak had, in het verſlaauwen van den eerſten geestdrift der Chris-

(*) Onder de Brieven van CYPRIAN. *Ep.* 30. *aliis* 31.
(†) CYPRIAN. *Ep.* 14. *et* 40. *aliis* 6. *et* 35.
(§) *Ep.* 59. *et* 65. *aliis* 55. *et* 64.
(**) *Ep.* 67. *aliis* 68.

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

Christenen, door den toenemenden uiterlijken voorspoed der Christelijke Gemeenten; deels ook, in den aart der tegenwoordige vervolging, die de Christenen niet terstond ter dood bracht, maar door herhaalde en langduurige kwellingen, moedeloos zocht te maken; terwijl zij, die zich met de vlucht wilden bergen, hun vaderland en goederen moesten verlaten, welk één en ander zij behielden, indien zij het Christendom verlieten, en deel namen aan de Heidensche plegtigheden, voor welke verzoekingen velen bezweken.

Sacrificati, Thurificati, en Libellatici.

Deze *afvalligen* of *gevallenen*, (*Lapsi*,) maakten zich niet, op dezelfde wijze, schuldig, aan het verzaken van hun geloof. Eenigen beleden openlijk het Heidendom, en offerden daadlijk aan de Afgoden, en aten van het Afgoden-offer; anderen rookten alleenlijk ter eere der Afgoden wierook; men onderscheidde hen, door bijzondere namen, de eerste werden *Sacrificati*, de laatstgemelden *Thurificati*, genoemd, zulken, die *geöfferd*, en zulken, die *gewierookt* hadden. Doch, gelijk bij de vervolging, onder den Keizer SEVERUS (*), de Christenen, voor geld, de gunst van bijzondere Overheden wisten te bekomen, waar door zij van de vervolging bevrijd bleven, zoo bezorgden zich, ten dezen tijde, velen *getuigschriften* van de Overheid of aanzienlijke lieden, behelzende, dat zij, als vereerers van de Goden, aan 's Keizers bevel voldaan hadden, en dus

(*) Boven *Bladz.* 288. Dit werd wel door de *Montanisten*, en ook door TERTULLIANUS, afgekeurd, maar door de Christenen in het gemeen geduld.

dus geene Christenen waren, zonder dat zij, met de daad, zich aan Heidenſche Bijgelovigheden ſchuldig maakten. Men noemde dezen, naar deze *getuigſchriften*, (*Libelli*,) *Libellatici* of *ſchriftelijke afvalligen* (*). Deze werden, alhoewel zij als *afvalligen* van hun geloof door de Christenen werden beſchouwd, evenwel niet in gelijken trap gefteld met die genen, die daadlijk aan de Afgoden geöfferd en gewierookt hadden, gelijk de Geſchiedenis ons, in het vervolg, leeren zal.

Godlijke oordeelen over deze afvalligen.

Hard moest zoodanige ligtvaardigheid en neiging tot afval de ijverigſte Christenen treffen, geen wonder dan, dat zij ligtelijk geloofden, dat God ſommigen derzelven, op eene buitengewoone wijze, geſtraft hebbe. CYPRIANUS (†) heeft hier eenige voorbeelden van bijgebracht. Eén der genen, die zijn geloof vrijwillig verzaakt had, verloor terſtond daar op het vermogen der ſpraak. Eene vrouw, zich aan af-

(*) De opgegeven verklaring van het gedrag dezer *Libellatici*, gelijk zij met de natuur der zaak overëenſtemt, dus is zij duidelijk uit de Brieven van CYPRIANUS, die ze (*Epist.* 66. *aliis* 68.) *gruwlijke getuigſchriften van Afgoderij* noemt, en ze breedvoerig en klaar beſchrijft, in eenen Brief aan ANTONIANUS *Epist.* 55. *aliis* 52. waar uit andere min duidelijke gezegden van denzelfden Schrijver kunnen verklaard worden. Men leze MOSHEIM *Nod. Ophelder.* III. *Deel*, *Bladz.* 62. volgg. SCHRÖCK *Kirch-Geſch. Th.* IV. *S.* 216.

(†) *De Lapſis p.* 131. *ſqq. ed. Brem.*

Digitized by Google

II BOEK VII Hoofdst. na C. G. Jaar 235. tot 251.

afval ſchuldig gemaakt hebbende, werd van den Duivel bezeten, en zoo geplaagd, dat zij zichzelve de tong afbeet, waar mede zij gezondigd had, gevende vervolgends, onder hevige ſmarten, den geest. Een ander Christen, die, niettegenſtaande zijnen afval, het Heilig Avondmaal had gebruikt, ſtierf op den eigen ſtond; nog één', die, naar de gewoonte dezer tijden, wat van het Heilig Brood naa huis had medegenomen, de kast openende, waar hij het in gezet had, ſloeg eene vlam tegen het gezicht; een ander, die deze heilige ſpijze in de hand nam, vond 'er asſche in. Eindelijk, verſcheiden van deze afvalligen werden door eenen boozen Geest bezeten, of vervielen in razernij.

Aanmerking daar over.

Indien CYPRIANUS alle deze voorbeelden, als oogetuigen, verhaalde, zouden wij verlegen zijn, met de geloofwaardigheid van dezen eerwaardigen Kerkleeraar, maar dewijl hij de meesten alleen van hooren zeggen vermeldt, en het niet onmooglijk is, dat de één of ander eene ſchielijke dood ſtierf, of dat deze of gene afvallige, door den angst of knaging zijns gewetens over zijnen afval, tot eene ſoort van vertwijfeling en krankzinnigheid vervallen zij, zoo is het alleen ligtgeloovigheid, of een te overhaast beſluit omtrent de uitwerkzelen, dat men hem kan toeſchrijven. Het is waar, hij verhaalt het volgende geval, van een kind, als in zijne tegenwoordigheid gebeurd. De voedſter, of minne, van een klein kind, een meisjen, welks ouders gevlucht waren, had hetzelve bij de Overigheid gebracht, op wiens bevel een ſtukjen brood

brood, in den wijn van een offermaal gedoopt, aan hetzelve gegeven was. Naderhand bracht de Moeder, hier van niets wetende, het Kind in de Godsdienſtige vergadering der Christenen. Onder het gebed, gaf het Kind, dat nog niet ſpreken kon, door huilen en benaauwde bewegingen, zijne zonde te kennen. Maar, als de Kerkendienaar het, bij het vieren van het Avondmaal, gelijk den overigen aanwezenden, den gezegenden wijn toereikte, wilde het 'er volſtrekt niet van proeven; en daar toe genoodzaakt, kon het dien niet lang bij zich houden, dewijl hij, gelijk CYPRIANUS ſchrijft, niet in een bevlekt ligchaam blijven kon. Doch, wie ziet niet, hoe gemaklijk dit geval, op eene zeer natuurlijke wijze, te verklaren is? De geloofwaardigheid van CYPRIANUS moge dus gehandhaafd kunnen worden, met reden nogthans zal men zich verwonderen, over 's mans vooringenomen ligtgelovigheid, en zwak oordeel.

Het Avondmaal bediend aan kleine Kinderen.

Wij hebben dit laatſte voorbeeld, met dat bijzonder oogmerk, hier geplaatst, omdat men daar in het oudſte ſpoor aantreft, dat de Christenen de gewoonte gehad hebben, om de kleinſte kinderen zelve het Avondmaal van JESUS te laten gebruiken. Wanneer ook de *Kinderdoop* bij de Christenen in gebruik moge gekomen zijn, ſchijnt nogthans de tegenſpraak van TERTULLIANUS en anderen tegen denzelven te hebben uitgewerkt, dat men te ſterker op denzelven hebbe aangedrongen, te meer, omdat deze zelfs de noodzaaklijkheid van den Doop tot za-

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

zaligheid erkenden; en dewijl volwaſſen onderwijzelingen, die tot den Doop werden toegelaten, ook terſtond daar op het Avondmaal ontvingen, dreef men de vereeniging dezer beide plegtigheden zoo ver, dat men begreep, dat men den kleinen Kinderen, die gedoopt waren, ook het Heilig Avondmaal behoorde toe te dienen, waar toe men ook gebruik maakte van de woorden van JESUS, waar bij hij verklaarde, dat *men geen leven hebbe, in zichzelven, ten zij men het vleesch des Zoons des menſchen ete, en zijn bloed drinke*, (JOANN. VI. 54.) dus deze woorden, die de Zaligmaker in eenen geeſtelijken zin verſtaan wilde hebben, en die niet tot het Heilig Avondmaal bijzonder behooren, al te letterlijk opvattende en verklarende. Hoe het zij, AUGUSTINUS (*) noemt deze gewoonte, in zijnen tijd, het algemeen geloof der Christenen; en in de zoogenaamde *Apoſtoliſche Vaſtſtellingen*, of *Kerkverordeningen*, (†) wordt bevolen, dat, onder de leden der Gemeente, ook aan Kinderen het Avondmaal behoort uitgedeeld te worden. Waar uit blijkt, dat, ten dezen tijde, deze gewoonte niet alleen in de Weſterſche Gemeenten, en die van *Afrika*, maar ook in de Gemeenten van het Oosten, reeds plaats had gevonden. Naderhand heeft de Weſterſche Kerk hier in verandering gemaakt, en na de twaalfde eeuw is deze gewoonte allengs geheel afge-

(*) *Epiſt.* 106.

(†) *Conſtitut. Apoſt. L.* VIII. *C.* 13.

Digitized by Google

geſchaft. Maar in de Griekſche Kerk is zij ſteeds aangehouden, en zelfs tot onzen tijd toe in gebruik gebleven. (*)

De tot hier toe beſchreven vervolging was, ten geluk van het Christendom, van geen langen duur, hare woede begon, zelfs nog bij het leven van DECIUS, te verminderen, gelijk blijkt, uit de verkiezing van CORNELIUS, tot Biſchop van *Rome*, en uit de Briefwiſſeling, welke, blijkens de Brieven van CYPRIANUS, kon plaats hebben, tuſſchen de Gemeenten van *Afrika* en *Rome*, en zij kan gezegd worden geëindigd te zijn met de dood van DECIUS, die, na eene regeering van twee jaaren en eenige maanden, gelijk ook zijn Zoon, in den oorlog met de *Gothen*, ſneuvelde, zijnde met zijn paard in een moeras blijven ſteken; zonder de eere der begravenisſe te mogen genieten, zegt LACTANTIUS (†), bleef hij daar naakt en uitgeſchud, gelijk een vijänd van God waardig was, tot een aas voor het wild gedierte en roofgevogelte, liggen.

De vervolging houdt op met de dood van DECIUS.

Thans zou ons de orde des verhaals roepen, om den inwendigen toeſtand der Chriſtelijke Kerk, en de verſchillen over de natuur der Godheid, en den perſoon van JESUS CHRISTUS, die haar, geduurende

Beſluit van het tweede Deel.

(*) Men zie breeder MATTH. LARROGUE, *Hist. de l'Eucharistie p.* 235. én 239. Amſterd. 1671. 8vo. en PETR. ZORNIUS, *Historia Eucharistiæ Infantum Berol.* 1736. 8vo.

(†) *De mort. Perſecut. C.* 4.

II BOEK VII Hoofdſt. na C. G. Jaar 235. tot 251.

de het laatst beſchreven tijdsbeſtek, geſchokt hebben, te beſchouwen; als ook bericht te geven van die Kerkleeräars, en uitmuntende mannen, ORIGENES, DIONYSIUS *van Alexandrië*, en anderen, die in de gebeurenisſen dezer jaaren zoo veel deel gehad, en zich bij de Christenen, op meer dan éene wijze, merkwaardig en verdienſtelijk gemaakt hebben; doch, opdat de dikte der Boekdeelen van onze Geſchiedenis geëvenredigd blijve, make dit verhaal van het einde der vervolging onder den Keizer DECIUS, ook een

Einde van het Tweede Deel.

Digitized by Google